

Aitvarai

Šiame numeryje:

KĘSTUČIO APYGARDOS PARTIZANAI

AITVARAI

SIMONO STANEVIČIAUS BENDRIJOS METRAŠTIS

6

KĘSTUČIO APYGARDOS PARTIZANAI

Kaunas 1998

Redaktorių kolegija Adomas Druktenis

Juozas Girdzijauskas (ats. redaktorius)

Antanas Pocius Zigmantas Pocius Janina Šniurevičiūtė-Šiuipienė

Dailininkas L. Juozonis

Išleista Lietuvos kultūros ministerijos, Kelmės raj. savivaldybės, Raseinių savivaldybės lėšomis

Co S. Stanevičiaus bendrija 1996

ISBN 9986-9022-3-1

Išleido V. Andziulio ab spaustuvė ir leidykla
Salių km., Domeikavos apyl., 4302 Kauno raj. Telef. 553249.
SL 1024. 1996 m. Užsakymas 3. Tiražas 1000 egz.

PRATARMĖ

Šiuo "Aitvarų metraščiu" pagerbiamas kovotojų už Lietuvos laisvę atminimas. Prieš 50 metų drąsiausi Lietuvos vyrai su ginklu rankose stojo ginti klastingai užgrobtą Tėvynę. Tai sukakčiai buvo skirta ir šeštoji Simono Stanevičiaus bendrijos konferencija, įvykusi Viduklėje 1994 m. spalio 2 d. Ją atidarė prof. Juozas Girdzijauskas, pranešimus joje skaitė mokytojas lituanistas Antanas Pocius, rašytojas Eugenijus Ignatavičius, socialinių mokslų daktaras Juozas Parnarauskas, atsiminimais dalijosi buvę partizanai Steponas Bubulas, Albinas Kentra, Juozas Mocius. Kiek vėliau, lapkričio 26 d., Šiluvoje įvyko Lietuvos partizanų vado Jono Žemaičio 85-jų gimimo ir 40-jų žūties metinių minėjimas. Minėjimui vadovavo buvęs politkalinys, Lietuvos Politinių kalinių sąjungos Tarybos prezidiumo narys Petras Girdzijauskas, jame dalyvavo dalis Viduklės konferencijos dalyvių, buvę Šiluvos ir kitų Lietuvos vietovių partizanai, ryšininkai, J. Žemaičio sūnus Laimutis Žemaitis. Filosofijos mokslų daktaras Alfonsas Vaišvila užrašė ir šiluviškių (Juzefos Ličkutės, Stanislavos Žičkutės-Oršvilienės, Vlado Lušo, Juzefos Lukoševičiūtės-Lauruvėnienės, Kotrynos Stoškutės-Zlatkienės) atsiminimus apie Joną Žemaitį ir jo šeimą. Laimučio Žemaičio, Viduklės krašto partizanų (S. Bubulo, J. Mociaus) ir vieno šiluviškio (Vytauto Dambrausko) atsiminimus parūpino A. Pocius. Atsiminimais apie partizanų Kentrų šeimą pasidalijo A. Kentra. Taip susiklostė medžiaga šiam metraščiui.

Simbolinė yra Lietuvos partizanų vado Jono Žemaičio figūra. Jo lemtis — tai visų Lietuvos partizanų lemtis, jų kovos esmė ir prasmė. Pugerbdami jį, pagerbiame visus Tėvynės gynėjus. Todėl J. Žemaičiui skiriama pirmoji šio metraščio dalis. Joje spausdinamas E. Ignatavičiaus straipsnis-apybraiža ir skelbiami kitų asmenų atsiminimai apie J. Žemaitį.

Antroje metraščio dalyje dedami bendresnio pobūdžio straipsniai (A. Pocius, J. Parnarausko, A. Vaišvilos) apie Kęstučio apygardos partizanų kovas Viduklės, Kelmės, Šiluvos krašte, straipsniai (J. Parnarausko, Rimanto Vėbros) apie KGB dorojimosi su žmonėmis metodus, publikuojami partizanų atsiminimai.

Metraščio pabaigoje — glausta partizanų atminimui skirtų renginių ir Simono Stanevičiaus bendrijos veiklos kronika.

"Aitvarų" redaktorių kolegija

Juozas Girdzijauskas

Tėvynės laisvė ir „gyvybės gyvatė“

(Pradedant šeštąją Simono Stanevičiaus bendrijos konferenciją Viduklėje 1994 m. spalio 2 d.)

Dulce et decorum est pro patria mori: Malonu ir gražu mirti už Tėvynę, — buvo skelbiama senovės romėnams.

O skambink per amžius vaikams Lietuvos:

Tas laisvės nevertas, kas negina jos! —

skelbia lietuviams Laisvės varpo dūžiai.

Taip, taip: malonu ir gražu mirti už Tėvynę. Laisvę reikia apginti — veltui jos niekas neduoda. Nei žmogui, nei tautai — niekas laisvės veltui nedalija. Taigi: mirties ir laisvės problema. Gyvybės ir garbės problema.

Būtų nesunku apginti laisvę ir garbę, jei žmoguje nebūtų iš prigimties išsaknijęs gyvybės instinktas, arba "gyvybės gyvatė", kaip pasakytų poetas V. Mykolaitis-Putinas.

Žmogus gali tikrai būti laisvas ir tauta gali būti laisva tik tada, kada sugebama laisvę branginti labiau už gyvybę. Tačiau tas sugebėjimas sunkiai įgyjamas, o gal ir išvis neįgyjamas - gal tai tiesiog būna Dievo dovana.

Simonas Daukantas, mokydamas Tėvynės meilės, įtikinėjo, jog senovės lietuviai neapkentė jokios vergijos, labiausiai brangino laisvę, kurios už viso pasaulio auksą nebūtų pardavę. Tačiau S. Daukanto amžininkas Adomas Mickevičius įrodinėjo, jog tas senovės lietuvio laisvės siekimas buvęs egoistinis: senovės lietuvių kunigaikščiai buvę negailestingi ir žiaurūs, jie nesutapę su savo žeme, su savo tauta, jiems nerūpėję savo tautos interesai, jie siekė tikrai demonstruoti savo galią ir įgyvendinti savo užkariavimų idėjas. O jas įgyvendinę, jie, patekę į aukštesnės civilizacijos aplinką, patys nutausdavo, susiliedavo su kita tauta. Taigi, asmens laisvė ir tautos laisvė — tai vėl nauja problema.

S. Daukantas buvo įsitikinęs, kad negali būti laisvo žmogaus ne laisvoje tautoje, kad tautos laisvė yra ir žmogaus laisvės pagrindinė sąlyga. Ir jis, be abejo, buvo teisus. Toji daukantiškoji laisvės samprata įkvėpė lietuvius visose jų tolimesnėse kovose dėl laisvės. Lietuviai kovojo pirmiausia dėl tautos laisvės, įsitikinę, kad tik laisvoje tautoje jie ir patys galės būti laisvi. O būdami laisvi, jie galės visiškai realizuoti savo žmogiškąsias galimybes — galės būti 4 pilnaverčiai žmonės. Tik

laisvoje tautoje gali bręsti pilnavertis žmogus. Taigi tas tautos laisvės ir žmogaus laisvės vienybės supratimas, žmogaus pilnavertiškumo siekimas ir vedė lietuvius į kovą už savo tautos laisvę.

Bet nebūkime pernelyg retoriški — nebijokime pažvelgti tiesai į akis. O į ją pažvelgę, pamatysime, kiek įvairiausių variantų, kiek atspalvių ir niuansų yra tarp dviejų kraštutinių ribų — tarp patriotizmo ir išdavystės. Vieni išdavė dėl to, kad buvo papirkti. Kiti išdavė dėl to, kad buvo patikėję sovietų valdžios pažadais. Treti išdavė dėl keršto. Ketvirti išdavė todėl, kad neišlaikė kankinimų. Penkti išdavė, kad nebūtų kankinami. Šešti išdavė, kad nebūtų išvežti ir galėtų toliau gyventi savo tėvų žemėje. Septinti išdavė gelbėdami savo artimuosius. Ir t. t. Bet kone visuose tuose išdavysčių variantuose slypėjo vienas pagrindas — baimė, "gyvybės gyvatė". Grėsmės akivaizdoje žmonės pabūgo, išsižadėjo laisvės, o kai kurie dar ir padėjo tiems, kurie laisvę norėjo atimti. Mat vienas dalykas yra šnekėti apie laisvę, ją deklaruoti, ir kitas dalykas — už ją kovoti. Bepiga būti laisvės šaukliu, kada niekas negresia ir niekas ne-grasina. Bet laisvės šauklių iškart sumažėja, kai reikia visko išsižadėti, griebtis ginklo ir eiti į savanorišką mirtį.

Tie, kurie pasidavė pavergėjams, kurie susitaikė su okupacija, teisindamiesi klausia: kas būtų buvę, jei visi lietuviai būtų išėję į mišką? Būtų žuvusi visa tauta! Atseit, ir mes esame patriotai — mes šitaip gelbėjome tautą. Mes nieko nenužudėme, nieko neišdavėme, mes dirbome savo darbą,ėjome savo tarnybą, mes netgi stojome į komunistų partiją stengdamiesi, kad Lietuva pirmautų broliškų respublikų šeimoje. Bet, brangieji, nemeluokime nei sau, nei kitiems, supraskime ir prisipažinkime: mes galbūt, ačiū Dievui, nebuvo išdavikai, bet mes nebuvo ir jokie laisvės gynėjai. Mes paprasčiausiai buvome pavergti žmonės, daugiau ar mažiau prisitaikę prie okupanto diktuojamų sąlygų.

Kiek yra variantų tarp patriotizmo ir išdavystės, tiek yra ir požiūrių į partizanus. Vieniems - tai banditai, žudę nekaltus tarybinius žmones, kuriuos gynė "liaudies gynėjai". Kitiems — tai partizanai, kovoję už Lietuvos laisvę su okupantais ir jų talkininkais — stribais. Tarp pirmųjų yra ir tokių, kurie partizanų jau nedrįsta be išlygų vadinti banditais: esą, tarp jų buvę visokių (visokio plauko žmonių). Tarp antrųjų yra tokių, kurie galvoja ir sako, kad partizanų kova buvo beprasmiška. Esama ir tokių, kuriems atrodo, kad ir vieni, ir kiti — ir partizanai, ir stribai — buvo tik žiauraus žaidimo figūros trečiose rankose.

Taigi veltui laukiame ir tikimės, kad bus parašyta Lietuvos istorija, kurioje bus pasakyta tiesa apie Lietuvos laisvės kovas. Istorija priklausys nuo to, kas ją rašys. Pati istorija nepasirašys. Ją visuomet rašo žmonės, turintys vienokius ar kitokius įsitikinimus. Todėl, jeigu norime, kad istorijoje būtų pasakyta tiesa, turime aktyviai padėti ją rašyti. Juolab, kad raginama istoriją pamiršti: neminėkime to, kas buvo, nekrapštinėkime senų žaizdų, nesidairykime į praeitį, o, susikibę rankomis, ženkime į ateitį. Tačiau blogiausia, kad tos praeities žaizdos tebėra neužgijusios. Jos tik iš

paviršiaus užsitraukusios, o po šašais toliau tvinksta pūliniai. Jei norime, kad žaizdos užgytų, turime jas atverti ir išvalyti, nes kitaip pūliai užkrės visą organizmą. Todėl negalima pamiršti praeities, negalima nusigręžti nuo istorijos. Negalima pasveikti vaikščiojant su senomis negydomomis žaizdomis. Argi sveikas, sakysim, teisininkas, kuris nesugeba išspręsti tokio uždavinio: stribų būrys išžudo visą šeimą—ar tai genocidas, ar ne? Suka teisininkai galvas ir niekaip neranda atsakymo. Argi sveikas tas, kuriam nėra skirtumo tarp stribo ir partizano? Tarp budelio ir aukos? Tarp okupanto ir okupuotojo? Tarp laisvės ir vergovės?

Jūs, kurie nepabūgote prieš, kurie su ginklu rankose kovėtės už Tėvynės laisvę, Jus — sušaudyti ir nukankinti, išniekinti, suversti į duobes ir sugrūsti į šulinius, — Jūsų pasiaukojimas ir Jūsų atminimas yra tas tyrasis šaltinis ir tasai švėstas vanduo, kuris gali išvalyti mūsų žaizdas ir nuplauti mūsų nuodėmes, kuris gali mus išgydyti. Jei tauta Jus pamirštų ar Jūsų išsižadėtų — ji nebebūtų jau lietuvių tauta. O jeigu ji nepajėgtų suvokti Jūsų aukos prasmės ji nebūtų sveika, pilnavertė tauta.

Todėl šiandien aktualiausias Lietuvos istorijos uždavinys yra ištirti pokario metų pasipriešinimą okupantams ir pasakyti apie jį tiesą Lietuvos nepriklausomybę ginančių ir savo tautos garbę saugančių žmonių supratimu. Pasipriešinimo istorijai turime du pagrindinius šaltinius: 1) archyvus ir 2) pasipriešinimo dalyvių prisiminimus. Si, šeštoji, Simono Stanevičiaus bendrijos konferencija skirta Viduklės krašto laisvės kovoms. Konferencijoje dalyvauja žmonės dviejų kategorijų, atitinkančių pagrindinius pasipriešinimo istorijos šaltinius: 1) tie, kurie dirba archyvuose, 2) tie, kurie patys dalyvavo Lietuvos laisvės kovose.

I

Eugenijus Ignatavičius

KETVIRTASIS PREZIDENTAS

Homo non sibi, seci patriae (Plato)

JONAS ŽEMAITIS

"Visada tikėjau partizanų vadais. Ir dabar meldžiuosi jiems kaip šventiesiems, kaip protėvių vėlėms, jiems, išlaikiusiems žmogiškumą, šventas tautos idėjas ir nepalūžusiems pakeliui į mirtį. Jie reikalavo palaikyti būriuose drausmę, švietę politiškai, palaikė morališkai, stengėsi, kad kiekvienas įsisąmonintų, ko vaikščioja miškais.

Nebuvau iki tol (ir iki šiol) sutikusi tokios plačios erudicijos ir gilios inteligencijos asmenybės, kaip apygardos vadas Tomas (Jonas Žemaitis)", — prisimena ryšininkė partizanė Jurgis-Rožė Žalnierūnienė ("Žaltvykslės", 1991, Nr. 7 8).

Tęsiant partizanų ryšininkės mintį, norėtusi pridėti: jie prisiėmė pačią didžiausią atsakomybę už Lietuvos laisvės ateitį sunkiausią jos valandą. Kai daugelis mūsų šalies piliečių, traukiantis vokiečiams, atsidūrė emigracijoje, kiti prisitaikė prie okupantų savivalės ar net išdavė tėvynę, kolaboravę su raudonaisiais atėjūnais, partizanai nė nemanė pasiduoti, jie ilgiausiai nešė Lietuvos išsivadavimo ir jos ateities viltį. Jie mėgino įžiebtį pasitikėjimą ir drąsą ne tik su ginklu rankose besikaunantiems vyrų būriams, bet ir visai tautai, kai tuo laiku jau ir pačių širdys slopo nuo begalinės nelygios kovos įtampos, o mintis apnikdavo dvejonės dėl nuožmaus barbarų žiaurumo, civilizuotų kraštų ciniško abejingumo, laisvės ir demokratijos idėjų išdavystės. Jeigu pasaulyje tuo laiku nors nedidelė žemės kertelėje būtų rusenęs židinys, vadinamas skambiu "žmonijos sąžinės" vardu, tai argi būtų Lietuva sudėjusi šitiek aukų — apie trisdešimt tūkstančių narsiausių vyrų, tikrų šalies patriotų? Jei didžiųjų to meto valstybių šulai V. D. Čerčilis ir D. Ruzveltas būtų bent pirštą pajudinę įgyvendinti pagrindinius Atlanto Chartos principus, kuriuos patvirtino savo parašais 1941 m. rugpjūčio 15 d., tai praėjusių, 1994 metų lapkričio 26 d. Šiluvoje, tikriausiai, būtume minėję ne Lietuvos partizanų vado Jono Žemaičio-Vytauto 40-ties metų žūtį, o gal net ketvirtojo Lietuvos prezidento 85-ji gimtadienį.

Šitaip galėjo įvykti, nes pagal 1949 m. vasario 1—22 d. pirmojo partizanų vadų suvažiavimo priimtus nuostatus bei deklaraciją paskelbus, kad "naujai išrinktoji LLKS Taryba okupacijos metu yra

Jonas Žemaitis

aukščiausias tautos politinis organas, vadovaujās politinei ir karinei išsilaisvinimo kovai", o "Atstačius Lietuvos Nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos prezidento pareigas eina LLKS Ta rybos Prezidiumo pirmininkas," kuriuo minėtame suvažiavime vien balsiai ir buvo išrinktas J. Žemaitis, suteikiant jam partizanų generolo laipsnį, jis ir būtų tapęs ketvirtuoju mūsų prezidentu. Kito — tuo metu Lietuva jau nebeturėjo.

Deja, šitaip neįvyko. Šiandien, iš tolo apžvelgdami prieš pusamžį vykusius dalykus, galime išvysti, kad mūsų vyrų būta pernelyg dorų ir kilnių idealistų, per daug pasitikėta Vakarų politikos dorumu ir sąžine. Mūsų partizanų vadai nebuvo nacionalistai-fanatikai, kaip mėgdavo piešti ir bjauroti jų paveikslus sovietinė propaganda. Jie nebuvo ir trumparegiai politikai ar blogi strategai — jie darė, ką tik galėjo, kad pratęstų Lietuvos valstybingumą ir pasaulis išvystų, jog Lietuva ne savo noru įstojo į Sovietų sąjungą, o priešinosi šiam aktui visomis galiomis ir buvo okupuota. Kiekvienas jų puikiai suprato, kad, išėjus į mišką ir visiems Lietuvos vyrams, be rimtos Vakarų pagalbos išsivaduoti iš mongoloidų jungo bus neįmanoma. Todėl ir suvažiavimo priimtame kreipimesi į tautą ir pasaulį jie šaukėsi pagalbos — įgyvendinti Atlanto Chartos garantuojamus principus suteikti tautoms apsisprendimo teisę! Vakarų valstybės šiam šauksmui liko kurčios, lygiai taip pat, kaip ir šiandien jos lieka kurčios teisėtam mažutės, narsios ir apsisprendusios čečėnų tautos šauksmui. Kas gali atimti Dievo duotą teisę gyventi ir kurti kiekvienai tautai nepriklausomą gyvenimą?! Pasirodo, gali — didžiosios valstybės! Jų politikos moralė per pusę šimtmečio nepasistūmėjo nei per plauką.

Tačiau grįžkime prie Žemaitijos krašto sūnaus, gyvenimą pašventusio kovai už Lietuvos laisvę, garsiojo partizanų vado Jono Žemaičio likimo. Kalbant apie jo asmenybę, iš karto reikėtų pasakyti: jeigu J. Žemaitis ir nebūtų buvęs talentingas Lietuvos karininkas, net nebūtų tapęs partizanų vadu ar išvis nebūtų išėjęs į mišką, jei būtų buvęs tik eilinis Lietuvos pilietis, patekęs į KGB kankinimų mašiną ir su tokiau pat orumu ir nepalenkiama nuostata išlaikęs priesaiką Tėvynei, o vietoj išdavystės nedvejodamas pasirinkęs garbingą mirtį, — vien už tai jis būtų vertas paminklo.

Sunku išreikšti žodžiais tas akimirkas, kai buvusiame KGB rūme, paties šefo kabinete, ant didžiulio, patogaus stalo, lyg sunkius mūro blokus, tu išguldai Jono Žemaičio baudžiamosios bylos Nr. 19376 (pradėtos 1953 m. gegužės 23 d. ir baigtos 1994 m. balandžio 17 d.) trylika tomų (apie 4000 mašinraščio puslapių) ir dar — porą operatyvinių ir tris su kaltinimo medžiagos dokumentais. Atrodo, kad tu kėsiniesi į šventą kančios tomų ramybę, į paslaptį, priklausančią tik kankiniui. Regis, tu pažadinsi piktybines jėgas, išigėrusias į šias tylas ir seno rūmo sienas, kurios atgijusios vėl ims kamantinėti nuošalią kertę ant kėdutės besigūžiančią, nemigo naktų iškamuoatą auką, pavirtusią šešėliu. Per vienuolika mėnesių tardymų jis, tikriausiai, čia pabuvojo visur, lietė tuos pačius, mano vartomus puslapius, po kirilica išmargintais lapais šilta ranka vedžiojo lietuvišką parašą; jis, aiškus ir lengvai

įskaitomas, mirga po kiekvienu menkiausiu aktu, pradedant iš bunkerio paimtų daiktų sąrašu: du pistoletai, danties karūnėlė, dvi poros šiltų kojinių, uniforminis švarkas, kepurė, automatas, šovinių rageliai... ir baigiant paskutiniais prašymais kalėjimo viršininkui Balčiūnui. Kiek dvasinės ir fizinės kančios, sulaužytų vilčių, protesto ir sielvarto dėl artimųjų likimo susigėrė į šias mūro sienas! Kiek sudužusių vizijų ir iliuzijų, trūkinėjančių minčių ir nepasakytų žodžių prabėgo tomis akimirkomis, kol buvo ištartas bent vienas atsakymas į tardytojo klausimą! Kas čia dėjos anapus užrašytų raidžių, žodžių derinių, kol jie buvo ištarti, išgauti iš depresijos apimtos atminties, sudėti karščiuojančiom, džiūstančiom nuo jaudulio lūpomis? Aš mačiau jį paniurusį, rūstų, sėdintį kertėje ant pritvirtintos prie grindų kėdės ir iš padilbų žvelgiantį į putojantį "matais", po nosimi kumščiais mosikuojantį tardytoją. Vien iš kortelės, įrištos pirmame lape, jau galima kurti išorinį J. Žemaičio portretą: per 180 cm. ūgio, trumpo kaklo, apvalaus smailėjančio smakro, juodaplaukis, tamsių akių, storom lūpom, lenk tais antakiais, didelėm ovalinėm ausim, pečiuitas vyriškis...

Nesunku buvo įsivaizduoti, kaip jis, tebekamuojamas insulto, sunkiai vilkdamas kairę koją, lydimas sargybos, po naktinės apklausos slinko blausiai apšviestais KGB rūmo koridoriais, leidosi laiptais į rūsį, kur jo laukė nyki, su žybsinčia už grotelių lempe, keleto žingsnių ilgio ir pusantro pločio vienutės celė. Medinis gultas, trigubos grotos ir medinis krėslas, ant kurio jis mėgindavo prisėsti, pasitikdamas rytmečio aušrą, pro matinį stiklą atsrūvančią nuo konservatorijos pusės, išpraustą tarp geležies pynių. Kartais su dvelktelejusiū vėjo gūsiu pro nuolat atvertą langelį įsiverždavo pianino ar smuiko garsai.

Kamera buvo vėsi, o žiemop, kai ir orai atvėso, jis nuo šalčio ne galėjo užmigti. Pieštukėliu ant prasto, suglamžyto popieriaus lakštelio surašytas prašymas kalėjimo viršininkui Balčiūnui, kad šis kaip nors uždarytų orlaidę, nes jis nuo šalčio negali miegoti, o nemigęs negali duoti išsamių atsakymų į tardytojo klausimus. Pats uždaryti langelio nepasiekia, nes orlaidė anapus grotų. Kitame prašyme jis reikalauja, kad įsiūtų iš kelnų ir švarko išpjaustytas kabės bei sagas, nes be jų jis nepanašus į žmogų. Tai antiestetiška, menkina žmogaus orumą ir rimtos įstaigos reputaciją. Trečiame prašo nuskusti barzdą, nes jis negališ toks pasirodyti tardytojams, tuo pačiu žeminti jų orumo. Jo lūpomis prabyla anų laikų karininkas estetas, Lietuvos ir Prancūzijos karo mokyklų auklėtinis. Tuo tarpu Raslanui, Podkamenskiui, Počkaj ar ministrui Vildžiūnui jis tik "banditų gaujos vadas", "tak nazyvajemyj priedsedatel, kotoryj chotiel s pomoščju anglo-amerikanskich imperialistov svierngut sovietskiju vlast v Litvie i stat ejo prezidentom".¹

¹ "Vadinamasis pirmininkas, kuris norėjo, padedamas anglų-amerikiečių imperialistų, nuversti sovietinę valdžią Lietuvoje ir tapti jos prezidentu" (red. vert.).

"Aš negalėjau ramiai ir išsamiai apgalvoti atsakymų, nes tardymo metu mano tardytojas labai bjauriai keikdavosi, — pareikš jis teismo metu. Dėl to mano atsakymuose yra daug padrikumo." "Be to, pradžioje aš buvau sutrikęs po

apnuodijimo nervus paralyžiuojančiomis dujomis ir savo atsakymais galėjau pakenkti pasipriešinimo judėjimui. Tik grįždamas iš Maskvos aš atgavau pasaulėžiūrą..."

Mus stebina meno meistrai, alpinistai, visa, ko mes, mirtingieji, negalime padaryti. Ar įmanoma bent akimirką persikūnyti, susitapatinti su partizanų vadu KGB naguose, rors daugmaž pajauti ekstremalią situaciją ir žmogaus būseną joje? Vargu. Kokiomis mintimis ir jausmais J. Žemaitis sutikdavo rytmečius ir vakarus šiame akmeniniame katakombe per pusantrų kalinimo metų? Vargu ar įminsime.

Beveik devynerius metus jo vardas erzino ir siutino KGB veikėjus nuo uolaus šnipelio, stribo Lietuvoje iki paties vyriausiojo Kremliaus liucipieriaus — Lavrentijaus Pavlovičiaus Berijos. KGB šefas be galo domėjosi J. Žemaičio asmenybe, ir ne vieną karčia piliulę dėl jo teko praryti Vilniaus atamanams: Bartašiūnui, Vildžiūnui, Raslanui, Podkamenskiui ir kitiems vadeivoms, kodėl šie nevykdo "socialistinių įsipareigojimų", dėl ko "smunka gamybiniai rodikliai", kodėl taip ilgai leidžia veikti "vadinamajam prezidentui Peteriui"?

Jau nuo pirmųjų partizanavimo dienų (1945 m. birželio 2 d.) J. Žemaičiui sekti užveda byla "Peteris", o vėliau — "Sever". Jose kruopščiai registruojama kiekviena žinutė, kiekvienas faktas, išgirstas apie sėkmingai karjeros laiptais partizanų vadų hierarchijoje kopiantį J. Žemaitį, buvusį "buržuazinės armijos karininką, *dvarininkų* kilmės!". Operatyvinį sekimo darbą gerokai sunkina daugybė besikeičiančių jo slapyvardžių: Tomas, Matas, Darius, Žaltys, Dainius, Klebonas, pagaliau — Vytautas ir kiti. Tardant patekusius gyvus partizanus, ryšininkus, J. Žemaičio artimuosius ir kaimynus, iš nušautų partizanų kišenėse rastų nespėtų perduoti dokumentų, įsakymų, laiškų, agentų pranešimų tik apie 1951 m. apytikriai nustatoma, kuriose apylinkėse gali slapstyti J. Žemaitis bei jo vadovaujami partizanų būriai: Raseinių ir Jurbarko rajonų sandūros miškuose. Į šiuos kraštus permetami labiausiai patyrę agentai iš kitų zonų, verbuojami nauji. Visokiausiais būdais mėginama infiltruoti į šių kraštų partizanų būrius agentus. Vienas iš tokių — labai atkaklus agentas, slapyvardžiu Antanas, smelkiasi ištisais mėnesiais.

Jam net pavyksta užmegzti kontaktus su garsia Kėstučio apygardos ir Pietų Lietuvos partizanų ryšininke Arūne. Jis įgyja šokių tokių pasitikėjimą ir vos nepriimamas į partizanų būrį. Tačiau iki galo nepasiseka; matyt, suabejojama jo norų tikrumu. Visokiais būdais stengiamasi užverbuoti ne vieną J. Žemaičio ryšininkę, mėginama jam pakišti gražių moterų, kad šios išviliotų iš miško. Nepasiseka.

1951 m. rudenį J. Žemaitis, nežinia kokiais sumetimais, nusprendžia vadavietę perkelti į Pietų Lietuvos miškus, Tauro apygardon. Gal dėl sveikatos, nes čia, Lapgirinės, Šapališkės ir Šimkaičių miškuose, drėgna — daugiausia lapuočiai ir žemos vietos. O gal turėta ir kitų, konspiracinių sumetimų? Žodžiu, lapkričio 23 d. susitaria su Tauro apygardos pasiuntiniais susitikti ant Nemuno kranto tarp Šilinės ir

Skirsnemunės ir atsisveikinti su Žemaitijos kraštu. Jis, lydimas sargybinių Juozo Palubecko-Simo ir kitų, atvyko sutartu laiku, bet "pietiečiai" nepasirodė. Įvyko lemtingas nesusipratimas dėl netikslios datos. Ką gi, J. Žemaitis, bičiulių lydimas, grįžta vėl į nedidelę, tačiau retai čekistų lankomą Šimkaičių girią, ne kartą išgelbėjusią partizanus lemtingomis valandomis. Nors bunkeris nedidelis, tačiau įrengtas saugioje vietoje. Atsargos dėlei 1952 m. įrengiamas kitas kaimyniniame Pavidaujo miške, 24 kvartale. Tačiau... vos prabėgus savaitei, J. Žemaitį, neilgam išėjusį iš bunkerio, ant rankų parneša jo asmeninis sargybinis Simas (Juozas Palubeckas)... Mikro insultas! Paralyžiuojama kairioji pusė: ranka ir koja. J. Žemaitis visai žiemai paguldomas ant lentų guolio bunkeryje, Šimkaičių girios 46 kvartale, netoli Dargių kaimo. Jį ištikimai saugo patyręs, ilgametis partizanas, pavidaujietis Juozas Palubeckas-Simas, valgį gamina jo sesuo partizanė Elena Palubeckaitė-Liudas, retkarčiais lankosi J. Vilčinskas-Algirdas, ruošiamas pereiti sieną ties Ladogos ežeru su Sakalo (nuleisto desantu ir vėliau užverbuoto) pagalba. Užaina Klajūnas-Antanas Bakšys, tuo laiku pagrindžio spaudos ideologas ir Kęstučio apygardos vadas, bei dar keletas itin artimų ir žinomų partizanų. Jis labai atsargus, nenori, kad pasklistų žinia apie ligą, ir uždraudžia bet kam jį lankyti. O ir bunkeris nedidukas, ne kiek svečių jame tepriimsi: 2X3 m ploto, aukštis 1,8 m. Įėjimas nuo miško kelių už poros šimtų metrų, ant kalvelės, kur auga keletas jaunų eglaičių, viena iš jų maskuoja bunkerio įėjimo angą, po kito mis įtaisyti kampuose trys vamzdžiai oro ventiliacijai, ne per toliausiai sunkias: šaltinėlis. Tačiau vandeniui galima apsirūpinti ir iš giliau iškastos duobutės bunkeryje — ten visuomet pilna vandens. Nors bunkerio kampuose trys vėdinimo angos, tačiau, kai diena ne vėjuota, pritrūksta oro.

Be rimtesnės medicinos pagalbos J. Žemaitis šiame bunkeryje išguli iki 1952 m. balandžio. Sausio pabaigoje (30 d.) jis rašo: "Šiandien dėl ligos nustojau eiti pareigas". A. Bakšys ir S. Staniškis rūpinasi J. Žemaičio sveikata, svarsto naujo vado kandidatūras. Pareigos laikinai pavedamos jo pavaduotojui A. Ramanauskui-Vanagai. Viename laiškyje savo bičiuliui A. Bakšys-Klajūnas rašo, kad "blogi mūsų Senuolio reikalai, ji slegia juodos mintys, vasario pabaigoj vos nepakėlė ranką prieš save".,.

Tik pavasarį pasiseka iškviesti buvusią Nepriklausomos Lietuvos laikais Kauno Raudonojo kryžiaus ligoninės gailestingąją seserį, tuo metu jau šešeri metai besislapstančią partizanę Marijoną Žiliūtę - Eglutę. Tai jurbarkietė, knygnešio Juozapo Žiliaus dukra. Jų šeima buvo anų laikų Jurbarko šviesuoliai: tėvas, patiriamas lietuvininko Jankaus, šiame pasienio mieste pasistatė gražų namą, įsteigė knygyną ir krautuvėlę. Šeimoje lankydavosi nemaža meno žmonių. Dailininkas Šimonis, įkvėptas amžinai Nemune besipūškinančios ilgaplaukės paauglės Marytės, nupiešė tipišką lietuvaitės paveikslą, pavadinęs jį "Laumute". O Marytė, išsižiūrėjusi į jų šeimai dovanotą Šimonio paveikslą, kuriame buvo išbėgusi į miško pakraštį vieniša eglutė, ją pasirinko partizanės slapyvardžiu. Užsukdavo neretai pas juos ir

Vydūnas, namuose skambėjo muzika, nes brolis muzikantas - J. Žilius, vėliau tapęs Konservatorijos pučiamųjų katedros dėstytoju, garsiu dirigentu; jo gi iniciatyva buvo steigiamas "Trimito" pučiamųjų orkestras. Tačiau jaunystės idilija tęsėsi neilgai. Jau vokiečiams užėjus, mokytojo Paulaičio patariama, M. Žiliūtė įsijungia į pagrindinę antinacinę veiklą. Nors jautė didelę simpatiją vokiečių kulturai, jų muzikai, puikiai mokėjo vokiečių kalbą ir galėjo mintinai deklamuoti Šilerio veikalus, tačiau Tėvynė buvo svarbiau už asmenines simpatijas. Mat, Marytė turėjo progos studijuoti Miunchene, garsioje tuo metu medicinos gailestingųjų seserų mokykloje. Ji slaugė net Lietuvos prezidentą K. Grinių Karaliaučiaus ligoninėje, kai šis gydėsi po sudėtingos akių operacijos. Šį kartą likimas iškrėtė išdaigą ir pakvietė slaugyti "ketvirtąjį prezidentą" Joną Žemaitį, deja, ne ištaigingoje ligoninėje, o bunkeryje. "Neakivaizdžiai pasikonsultavusi su gydytoju, aš pradėjau masažuoti ligonio paralyžiuotą koją ir ranką, leidau vaistus. O vaistų turėjau atsinešusi labai neblogų ir per ryšį gaudavau ne blogesnių," — ne taip seniai, praėjusią vasarą, dar pasakojo prisiminimus M. Žiliūtė savo mažame kambarėlyje Erfurto gatvėje Vilniuje. Deja, tai ir buvo paskutiniai pasimatymai su šviesią atmintį ir nepaprastą gerumą bei meilę žmonėms iki mirties išsaugojusia partizanų sesele Marija. 1994 m. gruodžio 27 d. jos gerosios rūpeslyvos akys užgeso, sustingo vien švelniu prisilietimu partizanų žaizdas gydžiusios rankos. Iš jos prasmingo, pasiaukojančio gyvenimo ir begalinės Tėvynės meilės, aštuonerių partizanavimo metų ir 17 metų kalėjimo, lagerių bei tremties beliko žiupsnelis nugirstų prisiminimų.

"Dieną, užsimaskavę angą, ilsėdavomės, o naktį išlipdavome pakvėpuoti oru, apsirūpinti šaltinėlio vandeniu, atlikti reikalus... Pradėjus švisti, jau visi būdavome bunkeryje, pavalgydavome pusryčius ir suguldavome miego..."

Nuotaiką kartais praskaidrindavo ir mano ligonis J. Žemaitis. Nors insultas buvo ne itin gilus, bet gijo sunkiai. Kai geriau jausdavosi, imdavo šposinti, pasakoti apie kariuomenės laikus. Kartą, dar būdamas kursantu, naujutėlaite uniforma parjojo iš Raseinių ir Šiluvoj užsuko į arbatinę. O ten šnekučiuojasi kelios gražios panos. Tai jis įsigeidė pamandrovot: "Kai užšokau ant žirgo, spustelėjau pentiniais, tai šis tik galvą į tarpkoją ir švyst užpakalinėmis kojomis dangun — aš ir guliu dumblyne su visais uniformos blizgučiais..."

Pavasariį, kai mudu jau išsikrapštėme iš bunkerio pasivaikščioti, kas rytą palinksmindavo medyje įsitaisęs strazdas, "mūsų koncertmeisteris," — taip jį pavadino J. Žemaitis.

Šiaip, J. Žemaitis nebuvo itin kalbus, tačiau labai rūpestingas, saugojo ir brangino žmonių gyvybes, draudė bet kokią teroro panaudojimą prieš neišaiškintus išdavikus, o mirties bausmę leido vykdyti tik įrodžius kalte, pasirašant reikiamus aktus".

"Kiekvieną kartą pasimeldus prieš miegą, J. Žemaitis ilgai sėdėdavo ant savo gulto ir tylėdavo. Kartą Simas neiškentęs jį paklausė, apie ką jis dabar mąsto. "Aš

meldžiuosi, — sako Žemaitis, už savo sūnų" — prisimena Palubeckaitė Elena-Liudas, Astrauskienė, iki paskutinių metų gyvenusi Jurbarko, o šiuo metu Kaune. — Jis buvo labai poniškas, su bet koku muilu nesipraus, jam turi būti kelios atsarginės kojinės, baltiniai, ničnieko nedirbdavo. Visas juodas darbas atitekdavo mudviem su broliu Simu. Turėdavome iš kaimo parnešti maisto, paruošti jį, apskalbti, ryšius palaikyti... " lyg ir ne patenkinta, kažkuo įžeista nusiskundžia Palubeckaitė Elena-Liudas.

Ankštame bunkeryje susiklosčiusius šio "kvarteto" santykius padeda suprasti Marijona: "Daugiau kaip metus begyvenant ankštame bunkeryje tiems patiems žmonėms, norom nenorom susiklosto tam tikri santykiai, ir ne visada palankūs. Juk gerokai vieni kitiems įkyrėjome. Mudu su Žemaičiu dažnai surasdavom bendrą kalbą prisimindami laisvos Lietuvos laikus. Imdavome kalbėti apie meną, girdėtas simfonijas ir operas Kauno, o paskui: jis — Paryžiaus, o aš — Miuncheno teatruose, filharmonijose. O mūsų prieteliai Juozas ir Elenutė buvo kaimiečiai. Jie ir pradinės nebaigę. Tokios mudviejų kalbos erzindavo, nes jie nieko nesuprasdavo ir galvodavo, kad mes įsivaizdiname, kažką vaizduojame. Pyko, kam kalbame apie kažkokias operas ir teatrus. Niekai..." Žinoma, tai smulkmenos, palyginti su tuo, kas šių žmonių neužilg laukė.

"Nelengva buvo paskutiniaisiais metais gauti ir maisto. Kol suubagauji po kaimus... Žmonės nelabai norėdavo duoti. Eini eini prašydama. Pas kiekvieną neužsuksi, eini tik pas patikimus, tęsia Elena. — O pavasariop buvome gavę melagingą žinią, kad Sakalas (K. Širvys) užsakė iš užsienio lėktuvą, kuriuo bus išskraidintas gydymui J. Žemaitis. Tai Simas kiauras naktis pratūnodavo įsilipęs į medžio viršūnę, laukdamas, ar neišgirs lėktuvo ūžesio. Gal ženklą reikės duoti..."

"Gegužės mėnesį J. Žemaitis jau buvo pradėjęs visai neblogai vaikščioti, — prisimena Marytė. — Jis taip džiaugėsi, kaip vaikas." Žiūrėk, kaip aš vaikštau! Jau tuoj galėsiu eiti nepalikdamas pėdsakų. O, jeigu jie sužinotų, kad aš čia šliaužioju, tai iš visų pasviečių pribūtų kaip šakalai ant šviežienos... " kartą pajuokavo jis."

O šakalai nesnaudė. Jie jau beveik suuodė, kad Peteris (saugumo duotas slapyvardis) yra ne kur kitur, o Šimkaičių miško 46 kvartale. Jie žinojo anksčiau, negu J. Žemaitis pradėjo vaikštinėti beveik nešlubčiodamas.

Tačiau grįžkime į J. Žemaičio vaikystės ir jaunystės dienas, kurios skyrėsi nuo Šimkaičių bunkerio tamsos, kaip ugnis nuo vandens. Šį kartą pasinaudosiu genocido centro archyvų tyrinėtojos N. Gaškaitės surinktais faktais, byla ir rausvų viršelių, labai raudono turinio knyga, išleista 1968 m. tų pačių kagėbistų iniciatyva, pavadinta "Kruvini žmogžudžių pėdsakai", skirta demaskuoti Kęstučio apygardos "antiliaudinei" veiklai.

J. Žemaitis buvo toli gražu ne dvarininkų kilmės, kaip savo ataskaitose rašydavo čekistai. Jo senelis viso labo buvo tik Šiluvos valsčiaus viršaitis, turėjo 14 ha ūkelį Kiaulininkų kaime, o vėliau prisipirko dar 16 ha ir jų akimis tapo "dvarininku". Vienas jo sūnus Antanas liko viengungis ir visą laiką gyveno su tėvais, o kitas Jonas, J. Žemaičio tėvas (1875—1954), buvo pienininkas, labai neramaus būdo, nuolat kilnodavosi iš vietos į vieta: tarnavo kurį laiką Raseiniuose, paskui Kretingoje, o vėliau, persikėlęs į Palangą, prižiūrėjo Tiškevičiaus dvaro pieninę. Palangoje, Jono ir Petronėlės Žemaičių šeimoje, ir gimė jaunėlis Jonukas 1909 m. kovo 15 d. Be to, jo tėvas buvo laisvamanis, draugavo su J. Šliūpu (Palangos burmistru), skaitydavo ir stengėsi platinti laisvamanių leidžiamas brošiūras. Net savo žentui Juškai, giliai tikinčiam žmogui, yra pasakęs, kad "nors bažnyčia surišo su žmona, nebūtina visą amžių su ta pačia gyventi". Kai Rapolas Juška nedrąsiai paprieštaravo (o tada jis jau turėjo tris vaikus), kur tokiu atveju dėti vaikus, uošvis atšovė, kad vaikais pasirūpins valstybė. Šiaip jis buvo apsišvietęs ir pažangus žmogus, mokė ūkininkus, kaip prižiūrėti karves, gerinti veisles, vystyti Lietuvoje pienininkystę. Kretingoje buvo įsteigęs net pieno produktų parduotuvę, tačiau dėl tarnautojų sukčiavimo prekybą teko mesti.

J. Žemaičio motina Petronėlė, kilusi nuo Skaudvilės (g. 1885 m.), buvo tyli, rami, atsidavusi šeimai moteris. Galbūt iš jos J. Žemaitis ir paveldėjo lipšnumą prie žmonių, kai jis, sutikęs paprastą valstietį, įkalbėdavo jį tapti OS nariu ir per valandą priimdavo jo priesaiką. 1910 m. jų šeima nusidangina net į Lomžą, ir tėvas prižiūri motinos brolio pieninę. Į Lietuvą grįžta 1917 m. ir apsistoja Kiaulininkuose, o vėliau — Raseiniuose.

Žemaičių šeima turėjo tris vaikelius, vyriausias pasimirė, o dukra Kotryna (gimusi 1906 m.) baigė Kauno mokytojų seminariją ir, mokytojaudama Šiluvoje, ištekėjo už eigulio biednioko Rapolo Juškos, kuris turėjo vos 2 ha žemės. Visos tėvo viltys nukrypo į sūnų Joną, kurį išivaizdavo pavyzdingu pienininku, tačiau sis, nepaisydamas karštų tėvo norų, apsisprendė tapti Lietuvos karininku.

Vieninteliai dokumentai, išlikę iš mokymosi Raseinių gimnazijoje laikų, yra kelios nuotraukos. Ant vienos iš jų Raseinių gimnazijos mokytojas P. Miksas 1921 m. užrašė mokiniui Žemaičiui.

Prie siekių kilnių,
kad ir dygliuotu keliu,
žygiuoki tu.

1926 m., baigęs 6 gimnazijos klases, J. Žemaitis įstoja į Karo mokyklą Aukštojoje Panemunėje. Ją sėkmingai baigia ir 1929 m. paskiriamas į antrąjį artilerijos pulką kuopos vadu. Tarnauja įvairiose Lietuvos vietose, retkarčiais parvyksta į tėviškę atostogų ir, kaip ir pridera geram didei, nepamiršta sesers Kotrynos vaikams lauktuvių. Jo svainis Rapolas Juška pasakoja, kaip kartą, pamiršęs lauktuves,

nepriėjęs namų, pasuka atgal į stotį. Pas tėvus svečiuojasi trumpai, nes parvykęs nuolat važinėja po apylinkes, kuriose pilna artimų bičiulių.

Kai Lietuvos kariuomenės vadovybė numato jį siųsti tobulintis į Prancūzijos Karo akademiją, J. Žemaitis pasisamdo porą mokytojų ir pramoksta vokiečių ir prancūzų kalbų.

1936 m. pabaigoje J. Žemaitis jau Prancūzijoje, Fonteneblo artilerijos mokykloje. Iš Fonteneblo beveik kas savaitę skrieja laišakai į Lietuvą: Kretingon — tėvui pienininkui Jonui Žemaitaičiui ir seseriai Kotrynai Juškienei — į Šiluvos pradžios mokyklą.

Prancūzijoje gyvena šeimyniniame pensionate, viešbučiuose, daug keliauja po šalį ir Europą.

"(...) Štai jau kelios dienos esu Paryžiuje ir žiūrinėju jo prašmatnybes — vieną iš jų, triumfo arką, siunčiu dovanų..."

"(...) Vaikydamasis turistų madą, aš taip pat skubu prieš traukini parašyti keletą žodžių iš Animper. Antra diena esu kelionėje aplink Bretanę. Darau 800 km. turą..."

"(...) Nežiūrėk, kad aš daugiausia rašau atvirukus, bet tai man patogiausia ir lengviausia... Džiaugiuosi, kad Aušrelė (sesers dukra) auga sveika ir stipri..."

"(...) Dabar su vienu savo kolega — karininku (Palujauskas) — darau 12 dienų kelionę po Italiją. Šiandien rytą parašiau Jums atviruką iš Torino, o dabar rašau iš Genujos. Linkiu visiems Jums džiaugsmingų ir gražių švenčių. Aš Didįjį Šeštadienį ir pirmas dvi, Velykų dienas busiu Romoje..."

1939 m. nuotraukoje Šiluvoje, netoli gražios ir tvarkingos Rapolo Juškos sodybos, po galinga pušimi, užfiksuotos paskutinės ramaus gyvenimo akimirkos: tėvas, motina, sesuo su šeima ir viduryje. — jaunas karininkas, Lietuvos generalinio štabo kapitonas Jonas Žemaitis.

1939 m. Jonas Žemaitis veda Lentvario miestelio gražuolę Valionytę Elena, gimusią 1916 m. Maskvoje. Apsigyvena Lentvaryje. Žemaičio tėvas žentui Rapolui Juškai pataria statyti Raseiniuose namą, kuriame galėtų gyventi ir mokytis gimnazijoje jo, o taip pat sūnaus Jono būsimieji vaikai. Rapolas pamažu ima ruošti statybai rąstus. Tačiau išaušta 1940 metų vasara. Lietuvą užplūsta Raudonosios armijos ordos. J. Žemaičio tėvas naujosios valdžios atžvilgiu lojalus: su laisvamanių draugija organizuoja vakarą, nori įsteigti laisvamanių kapines. Tuo iš dalies galbūt galima paaiškinti kodėl J. Žemaičio neištiko daugelio Lietuvos karininkų likimas ir jis išvengė Lamos ar Rešiotų lagerių? Jis vis tik paliekamas tarnauti Raudonojoje armijoje 617-ojo artilerijos pulko mokyklos viršininku. Sesers Kotrynos likimas

klostėsi liūdniau: 1941 m. birželio 14 d. Kotrynos šeima su trimis mažamečiais vaikais ištremiama į Komijos ATSR. Mat, sesers vyras Rapolas Juška buvo aktyvus Šaulių sąjungos dalyvis ir būrio vadas, Kotryna — mokytoja, be to, į gražią jų savom rankom suręstą sodybą pretendavo vietinis gydytojas, tuo pačiu pretenzijas reiškęs ir į šaulių vado postą. Išvežus Juškų šeimą, minėtas gydytojas persikelia Juškų namą į Šiluvą, tačiau neilg trukus ištremiamas ir pats.

Antrasis pasaulinis karas J. Žemaitį užklumpa tarnaujant armijoje Varėnos poligone. Šį momentą jis pats aprašo jau Vilniaus KGB tardymo kabinete:

"... aš, kaip 617-ojo pulko mokyklos viršininkas, gavau įsakymą su pulku trauktis rytų kryptimi. Neprivažiavęs iki Valkininkų maždaug dviejų kilometrų, aš su 12—15 kareivių grupe sąmoningai atsilikau, norėdamas pereiti pas vokiečius... (už tai baudžiamojų byloje buvo kaltinamas tėvynės išdavimu, pagal RSFSR BK 58 str.I a.). Vokiečiai 1941 m. birželio 29 d. pėsčiųjų maršu nuvarė į Vilnių (...) iš kur visus paleido. Mus paleisdami pasakė, kad laukiama įsakymo dėl lietuviškų dalinių formavimo kovai prieš Raudonąją armiją, ir buvo įsakyta pasilikti iki atskiuro nurodymo (...). Aš pasilikau gyventi mieste laukdamas, kada būsiu įskaitytas į naujai steigiamą tautinę lietuvių dalį. (...) mus informavo apie derybas su vokiečiais. (...) mums paskelbė, kad lietuviška dalis nebus formuojama, ir pasiūlė užsirašyti savanoriais į savisaugos būrį kovai su raudonaisiais partizanais. Aš atsisakiau įstoti ir išvažiavau pas žmoną į Lentvarį kur ir gyvenau iki 1941 m. rugpjūčio mėn., o vėliau persikėliau į

Kauną, kur dirbau energetikos valdyboje durpių gavybos techniku (...)."

1941 m. gruodžio mėnesį gimsta sūnus Laimutis. Žemaičiams buvo gimusi ir dukrelė, kuri tuojau pat mirė. 1942 m. birželio mėn. J. Žemaitis su šeima išvažiuoja į tėviškę — Raseinių apskrities Šiluvos valsčiaus Kiaulininkų kaimą ir iki 1944 m. kovo mėn. dirba Šiluvos žemės ūkio kooperatyvo vedėju. Tie metai yra vienintelis trumpas atokvėpis J. Žemaičio šeimos gyvenime. Jis ypač džiaugiasi sūneliu, mėgsta jį maudyti pats ir juokais pranašauja jam jūrininko ateitį.

Neužmiršta, žinoma, ir pilietinės pareigos: tuo pačiu laiku vadovauja valsčiaus komitetui, Šaulių sąjungai, telkia vietinį aktyvą į LLA būrius, drauge su Šiluvos ir Raseinių rezistentais padeda leisti ir platinti pagrindinius laikraščius "Į laisvę!", "Nepriklausoma Lietuva". 1944 m. pradžioje jis organizuoja Šiluvos vyrus į vietinę rinktinę. Gimtosiose vietose suburia į Plechavičiaus būrius apie 150 vyrų. 1944 m. kovo 15 d. paskiriamas Plechavičiaus Vietinės rinktinės 310 bataliono (apie 500 vyrų) vadu. Batalionas išsidėstęs Seredžiuje. Gegužės 1 d. išvyksta atostogų pas šeimą.

Toliau vėl pasikliaukime jau minėta literatūra ir tardymo protokolais:

"Po atostogų atvykau į Kauną ir sužinojau, kad visą Plechavičiaus rinktinės štabą vokiečiai suėmė už atsisakymą išvežti rinktinę kovos veiksmams už Lietuvos ribų ir kad dalis rinktinės karių išsibėgiojo namo, o dalis buvo nuginkluota ir su sargyba išgabenta į Vokietiją. Į savo tarnybos vietą nebevažiavau, persirengęs civiliais drabužiais, išvykau į Šiluvą ir čia slapščiausi bijodamas, kad vokiečių policija manęs nesuimtų už dezertyravimą iš Plechavičiaus Vietinės rinktinės (...). Nelegaliai gyvendamas Šiluvoje, palaikiau ryšius su pagrindinės Šaulių sąjungos dalyviais (...), tarėmės, kaip organizuoti kovą prieš tarybų valdžią, jei vokiečių kariuomenė atsitrauktų (...)".

Kaip pasakojo J. Žemaičio tėvo brolis Antanas, tėviškėje, Kiaulininkų kaime, jis įsirengia slėptuvę. Šiluvą užėmus Raudonajai armijai, sodyboje porą kartų apsilanko kareiviai. Per antrąjį apsilankymą Žemaitis vos spėja pasislėpti: dėdė Antanas ilgai neatidaro kareiviams durų, motyvuodamas, kad šie jį mušią, ir jis bijas atidaryti. Tuo laiku Žemaitis pasislepia. Nors kareiviai tada namų nekratė, bet pasilikti tėviškėje darėsi pavojinga. J. Žemaitis slapstosi Dotnuvos rajone pas pusseserę M. Blužienę, o 1944 m. lapkričio mėnesį savo ūkyje įsirengia bunkerį ir per žiemą slapstosi Kiaulininkų kaime. Kadangi tuo metu į mišką išeina nemaža vyrų ir labai trūksta kadrinių profesionalių karininkų, kurie galėtų vadovauti rezistencijai, J. Žemaitis 1945 m. birželio 2 d. pasitraukia į Bedančių miške besislapstantį Morkūno vadovaujamą būrį ir tampa Žebenkšties rinktinės, veikiančios Raseinių apskrityje, štabo viršininku. (Rinktinėje apie 100 vyrų).

1946 m. pradžioje J. Žemaitis susižino su kitomis rinktinėmis, veikiančiomis Raseinių, Tauragės, Kražių, Šiaulių, Kėdainių apylinkėse. Leidžia mašinėlę spausdinamą laikraštį. Jau 1946 m. rudenį Kėstučio apygarda, kuriai priklauso ir Žemaičio vadovaujama rinktinė, užmezga ryšius su Vyriausiuoju Ginkluotų Partizanų Štabu (VGPS). J. Lukšos informuota apie J. Markulio-Erelį, MGB infiltruoto į Bendro Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdžio (BDPS) centrą, išdavystę, Kėstučio apygarda sugeba išvengti suėmimų, ir jos atstovai 1947 m. sausio 12 d. dalyvauja visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavime. Šis suvažiavimas yra centralizuotos rezistencijos Lietuvoje pradžia.

1947 m. balandžio mėn. Batakių miške saugumui išaiškinus Kėstučio apygardos štabo slėptuvę, žūsta štabo darbuotojai ir apygardos vadas Kasperavičius. 1947 m. gegužės 20—25 d.d. Gėgių kaime (tarp Raseinių ir Eržvilko) sušaukiamas Kėstučio apygardos vadų pasitarimas, kuriame nutariama atkurti štabą. Kėstučio apygardos štabo vadu išrenkamas J. Žemaitis. 1947 m. birželio mėn. perdavęs Žebenkšties rinktinės vadovavimą Kurtinaičiui, J. Žemaitis Stulgių miestelio apylinkėse įrengia apygardos štabo vadavietę. 1948 m. sausyje užmezga ryšius su Žemaičių apygarda (apimančia Telšių, Raseinių, Šiaulių ir Tauragės apskritis), kuriai vadovauja Lietuvos kariuomenės kapitonas Milaševičius, tariausi dėl srities vadovybės sudarymo.

Juozas Lukša, ipareigotas Tauro apygardos vadovybės, jau nuo 1946 m. vykdo ginkluotųjų partizanų jungimą. Jis paruošia Lietuvos padalinimą į tris sritis. Pietų Lietuvos sritis, apimanti Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių apskritis, sujungia Tauro ir Dainavos apygardas. Tauro apygardoje nuo 1947 m. sausio 12 d. įkurdinamas Vyriausiasis ginkluotųjų partizanų pajėgų štabas. Šiaurės Rytų Lietuvos srityje veikia net 5 apygardos. 1948 m. liepos pradžioje. įkuriamas Vakarų Lietuvos sritis Jūra, kurios vadu išrenkamas J. Žemaitis. Į šią sritį įeina trys apygardos — Kėstučio, Žemaičių ir prisikėlimo. Be jau minėtų Telšių, Raseinių Šiaulių, Tauragės apskričių, ji apima ir Mažeikių bei Kretingos apskritis. Jūros srityje didžiausia Kėstučio apygarda, kuriai vadovavimą po J. Žemaičio perima buvęs Eržvilko mokytojas Henrikas Danilevičius-Vidmantas.

1948 m. liepos viduryje vadovavimą Vakarų sričiai Jūra J. Žemaitis perduoda Milaševičiui, o pats užsiima visos Lietuvos pagrindžio centro steigimu. Tuo metu J. Lukša išvykęs užsienin, o Tauro apygarda po Baltūsio-Žvejo ir Rimanto žuvimo susilpnėjusi. J. Žemaitis tampa Vieningos Laisvės Kovos Sąjūdžio organizacijos vadu.

1948 m. J. Lukšos pastangomis užsienyje uždaroma BDPS delegatūra. Todėl 1949 m. vasario 1-22 d. J. Žemaitis sukviečia visų apygardų vadų susirinkimą, kuriame pasiūlo vietoj MGB demaskuoto (iš dalies su J. Markulio pagalba) LDFS įkurti Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdį (LLKS). Čia (kaip minėta anksčiau) J. Žemaitis ir išrenkamas Sąjūdžio Tarybos Prezidiumo Pirmininku ir Vyriausiuoju Ginkluotųjų Pajėgų vadu. LLKS įgaliotiniu užsienyje tampa J. Lukša.

Nuo šio momento ir susikerta dviejų rezistencijos vadų, paskyrusių visas jėgas Lietuvos išlaisvinimo judėjimui ir vieningos vadovybės sudarymui, — Juozo Lukšos ir Jono Žemaičio keliai.

Kadangi J. Lukšai sunkiai sekasi organizuoti pagalbą Lietuvos partizanams, jo viešnagė užsienyje užtrunka. K. Pyplys-Audronis 1949 m. atveža Vytautui — J. Žemaičiui rezistencijos užsienio atstovo (J. Lukšos) laišką-informaciją apie padėtį užsienyje: BDPS sepa ratinę veiklą ir sunkumus organizuojant materialinę paramą. Be to, VLIKas abejoja, ar Lietuvoje apskritai yra vieninga rezistencijos vadovybė, ar J. Lukša nesąs tik vienos Lietuvos dalies atstovas. Todėl 1949 m. į užsienį pasiunčiamas antras rezistencijos atstovas -Jurgis Rimvydas, kuris ir perduoda informaciją apie LLKS įsikūrimą. Ryšiai su užsieniu palaikomi per Tauro apygardos vadą A. Ramanauską-Vanagą, kuris yra J. Žemaičio pavaduotojas.

1950 m. spalio 3 d. grįžus į Lietuvą J. Lukšai (slap. Daumantas, Skirmantas, Skrajūnas) kartu su K. Širviu (slap. Sakalas) ir B. Trumpiu (slap. Rytis), rezistencija lauktos pagalbos negauna: ginklų krovinyos pakliūna į MGB rankas, radijo siųstuvas peršaunamas. Jei tikėtume sovietiniu šaltiniu "Kruvinos žudikų pėdos" ir J. Žemaičio pripažinimais, užrašytais protokoluose, tai per J. Lukšą perduota parama rezistencijai

būtų 500 dolerių ir 100 šveicariškų laikrodėlių. Po J. Lukšos sugrįžimo netrukus (1951 m. balandžio mėn.) nuleidžiamas naujas desantas — J. Būtėnas (slap. Stevė) ir J. Kukauskas (Gardenis). Tačiau Trumpys ir Būtėnas žūsta, o K. Širvys (Sakalas), vasarą spėjęs susitikti su J. Žemaičiu Lapgirių miške, kur dalyvavo ir Henrikas Danilevičius-Vidmantas, gangreit pakliūva į KGB rankas ir užverbuojamas. Tas pats likimas ištinka ir J. Kukauską, kurio išduotas, 1951 m. rudenį žūsta J. Lukša. Tų pačių metų gruodį J. Žemaitį ištinka insultas.

J. Žemaičio artimieji

Tuo tarpu dar kartą grįžkime keletą metų atgal ir pasekime J. Žemaičio artimųjų likimus. 1944 m. pabaigoje Šiluvos KGB areštuojamas ir apklausinėjamas J. Žemaičio tėvas ir dėdė Antanas. Areštuojama ir tardoma jo žmona Elena, bet gangreit paleidžiama. 1945 m. sausį Elena areštuojama antrą kartą, ir tik po poros mėnesių jai pavyksta išsigelbėti iš Šiluvos MGB tardymo kabinetų. Saugumo kieme ji sutiko pažįstamą stalių ir spėjo jo paprašyti, kad išvietėje atmuštų porą lentų. O stribas (sako, jog jo paprašęs pats J. Žemaitis) kitą dieną ją išvedė į kiemą nepasiėmęs ginklo. Pastebėjęs, kad suimtoji išėjo "kiaurai per sieną", jis nubėgo į būstinę atsinešti ginklo. Per tą laiką Elenos Žemaitienės ir pėdos ataušo. Nuo to laiko ji su sūneliu Laimučiu pasitraukia iš Šiluvos ir slapstosi Kaune, nelegaliai apsigyvenusi pas vieną senutę. Ji dalyvauja rezistencijoje, teikia partizanams žinias, parūpina blankų pasams ir kitiems dokumentams, retkarčiais susitinka su vyru. Tačiau, nei iš šio, nei iš to, 1946 m. ji staiga miršta namuose, palikdama penktus metukus užkliudžiusi Laimutį ir pilną lagaminą pasų blankų, kuriuos nusigandusi senutė išverčia į šiukšlių duobę. Mirties priežastis susijusi su netaisyklingo nėštumo komplikacijomis. Buvo būtina daryti operaciją ir nėštumą nutraukti. Tačiau ji bijojo, jog ligoninėje gali būti atpažinta ir išduota. Operacija buvo atidėliojama, o delsimas baigėsi mirtimi. Buvo palaidota kapinėse prie Žaliakalnio. Vėliau kapinės buvo panaikintos, ir Laimutis, grįžęs iš tarnybos sovietų kariuomenėje, mamos kapo nerado. Abu Laimučio tėvai išėjo amžinybėn nepalikę savo kapelių.

Seni tėvai ir dėdė Antanas išvaromi iš namų Kiaulininkų kaime. Dėdė apsigyvena pas kaimyną, kur jis ir nugyvena dar apie 20 metų. Nusenę tėvai J. Šliūpo giminių (ar draugų) iniciatyva įtaisomi Laugalių senelių prieglaudoje, Klaipėdos krašte. Gali būti, kad didysis laisvamanis tėvas į senelių namus pristatomas svetima pavarde, nes mirties liudijimo nerasta. 1956 m. Kotryna Juškienė, apsilankiusi iš tremties Lietuvoje, randa tėvą jau mirusį prieš porą metų, o motiną vis tebelaukiančią pasirodant Jonuko... Grįžusi į Šiaurę, po trejeto metų, 1959, gauna pranešimą, kad mirė ir jos motina. Abu tėvai palaidoti Gargždų kapinėse.

Ryšininkė Nina Nausėdaitė-Rasa, atvykusi pas J. Žemaitį po žmonos mirties, rado jį labai prislėgtą:

"Kartą atvažiavusi į Kęstučio apygardą, radau Petrą Bartką ir Žemaitį labai nusiminusius. Pasitraukėme nuošaliau, ir sužinojau, kad Žemaičio žmona mirė, o ketverių metų sūnų Laimutį rado prie jau mirusios motinos. Žinojau, kur buvo apsigyvenusi jo žmona, nes kartu važiuodavome susitikti su vyru. Eiti ten man buvo pavojinga, todėl Laimutis buvo atvestas pas Petro draugę, kuri gyveno Archyvo gatvėje. Pirmą kartą pamačiau Žemaitį taip susikrėtusį ir pasikeitusį. Visai svarstėme, ką daryti su vaiku, kad nepatektų į KGB rankas kaip įkaitas, ir nusprendėme, kad saugiausia jam būtų Kaune — ten jis neatkreiptų dėmesio. Pavojinga buvo delsti, todėl, negalėdama atsisakyti, su didžiausia baime aš išvažiavau į Kauną pasiimti Laimutį ir laikinai nuvežti pas mamą, o paskui važiuoti į Kauną surasti jam globėjus. Miestas jau miegojo, kai su vaikiu leidomės Utenos gatve į pakalnę, į Vilijampolę; Laimutis neverkė, tik stipriai įsikibęs į ranką ėjo — savoje žemėje nebuvo mums vietos. Meldžiau Dievą ne dėl savęs, bet dėl Laimučio, kad manęs nesuimtų. Nesutikome nei vieno žmogaus ir laimingai apsistojoje pas draugę. Jau anksti rytą išvykome sunkvežimiu į Jonavą, nes Kauno geležinkelio stotyje buvo pavojinga pasirodyti. Traukiniu iš Jonavos pasiekėme Pavenčius — mano mamą. Pamačiusi mus, verkė, nežinojo, ką daryti, palikti vaiko nebuvo galima, nes ir mano likimas nebuvo garantuotas. Tada išvažiavau į Kauną ir apėjau ramiai gyvenančius pažįstamus, bet, deja, kuo geriau gyveno, tuo jų širdys buvo kietesnės. Tada nuėjau pas savo mamos draugą Vabalienę. Jos vyras (kapitonas Vabalas) 1941 m. buvo suimtas, ir apie jį jokios žinios nebuvo. Ji gyveno sunkiai, augindami tokį pat sūnelį Vytį, ir sutiko paimiti Laimutį. Pranešusi Žemaičiui apie globėją, sužinojau, kad jis pažino Vabalų šeimą dar tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, todėl sutiko ir gal kiek nusiramino. Palikusi adresą, nuvykau pas mamą pasiimti Laimučio. Sunku buvo vaiką palikti, ir iš-pradžią niekaip neradau progos palikus išeiti, bet Vyčiukas, atnešęs žaislus, pradėjo su juo žaisti. Išėjusi jau nieko, rodos, nemačiau pro ašaras. Bet ką gi! Šiandien mūsų likimas toks, kad jei Dievas bus gailestingas, neapleis, nes iš žmonių pagalbos sunku tikėtis. " ("Laisvės kovų archyvas", Nr. 12).

Vėliau berniukas atsiduria pas Tauragės rajono Lybiškių kaimo gyventoją Igno Žiaunio (žmona — Ieva Vabalaitė) dukrą Oną Žiauniūtę-Liubinavičienę. Ji Laimutį augina kaip savo sūnų. Gimimo liudijimą išims tik bebaigiant vidurinę mokyklą Liubinavičiaus pavarde. Mat Kretingos miestelyje buvo žinoma, kad karo metais ten sudegė archyvas. Liubinavičienė, augindama Laimutį, buvo persekiojama ir, mėtydama pėdas, turėjo keliauti po visą Lietuvą. Vasarą berniuką nuveždavo į kaimą pas Žiaunius, kur jis ne kartą susitiko su savo tėčiu. Apie tai smulkiai papasakoja buvęs J. Žemaičio bendražygis, štabo ūkvedys Jonas Nuobaras-Lyras, tapęs išdaviku. Kai tardymo metu KGB suruošė Nuobaro ir Žemaičio akistatą, į klausimą "kokie jūsų santykiai?" J. Žemaitis atsakė: "Jis yra Lietuvos išdavikas ir asmeninis mano priešas". J. Nuobaro pasakojimu, "šiam susitikimui su sūnumi J. Žemaitis ruošėsi iš anksto. Partizanui dailidei užsakė išdrožti iš medžio tanką, kurį susitikimo metu ir padovanojo sūnui. Tai buvo guvus ir nuovokus berniukas. Pas Žiaunį mes atėjome vidurnaktį. Nors ir išplėštas iš patalo, vaikas labai apsidžiaugė tėvo pasirodymu.

Domėjosi mūsų ginklais ir klausinėjo, kaip jie veikia. Paskui jiedu su tėvu užsidarė kambarėlyje vieni, ir aš negirdėjau, ką jie tarpusavyje kalbėjosi," — tokius duoda parodymus J. Nuobaras-Lyras, tapęs užverbuotu agentu ir vėliau gyvenęs bei dirbęs Vilniuje. Gal tai ir buvo paskutinis tėvo pasimatymas su sūnumi.

Gyvendamas Kaune, Žaliakalnio papėdėje, kur, be Liubinavičienės, tame pat name gyveno buvusio kapitono Vabalo žmona, Juzeliūnu šeima, berniukas Laimutis dažnai žaisdavo su tėtės dovanotu dažytu tanku. Kartą į kiemą, kuriame žaidžia vaikas, ateina nepažįstama moteris, nusiveda berniuką pas fotografą ir padaro jo nuotrauką.

Reikia manyti, kad tai buvo J. Žemaičio ryšininkė, o nuotrauka buvo skirta tėvui.

Kai mokykloje Laimutis įstoja į pionierių organizaciją, didžiuodamasis raudonu kaklaraiščiu bei ženkleliu grįžta namo, O. Liubinavičienė iš nuostabos suploja rankomis:

— Jeigu tu žinotumei, kas tavo tėvas!

J. Žemaitis buvo susitikęs ir su Liubinavičiene. Kartą miško aikštelėje jis pasakęs: "Jei būčiau jaunesnis, išbučiuočiau tokią šaunią mamą, kurią gavo mano Laimutis".

Kas yra jo tėvas, Laimutis sužinos dar greit: tada, kai 1969 m. lietuviai išeiviai Čikagoje išleis papildomą Lietuvii enciklopedijos tomą, kuriame įdėta ir J. Žemaičio trumpa biografija. Tomui pasirodžius, Lietuvos KGB susidomi likusiu gyvu J. Žemaičio sūnumi. Matyt norėdami jį panaudoti agentūrinei veiklai, išsikviečia į Šiaulių saugumą ir supažindina su tėvo biografija, be to, padovanoja jam "suvenyrą" — 1968 m. išleistą "Minties" leidyklos knygą "Kruvinos žudikų pėdos", papildančią tėvo biografiją. Iškviėtą Laimutį (tada dar Liubinavičių), teiraujasi, ar nebuvo pas jį apsilankę amerikoniai. Jeigu jie kada pasirodytų, tai jis privalęs pranešti saugumui.

Panašią "dovanėlę" KGB suruošė J. Žemaičiui ir kai šis 1954 m. teismo išvakarėse paprašė pasimatymo su mažamečiu sūneliu Laimučiu ir senyvo amžiaus motina. "Jai tai būtų didelis moralinis atpildas", — pabrėžė prašyme J. Žemaitis, kreipdamasis į prokurorą. Dėl to Dzeržinskio riterių plieninės širdys nesuminkštėjo. Užrašė rezoliuciją, kad apie pasimatymus galima bus kalbėti tik pasibaigus teismo procesui. O kai baigėsi teismas, pasak Marytės Žiliūtės, bendro likimo draugės, J. Žemaičiui buvo įteikta sūnaus nuotrauka su pionieriaus kaklaraiščiu ir Iljičiaus ženkleliu ant krūtinės.

Išvežtus į Komijos ATSR Juškas du kartus tardo saugumas reikalaujamas atsakyti, kur slapstosi šiuo metu J. Žemaitis, Kotrynos Juškienės brolis, už pranešimą žadėdami gražinti į tėvynę. Tačiau iš kur jiems žinoti, šitiek metų gyvenant už devynių kalnų, kad J. Žemaitis šiuo metu jau yra paralyžiuotas ir guli Šimkaičių girios 46 kvartale, bunkeryje.

Išdavystė

"Ištrėmus daugumą partizanų rėmėjų ir įkūrus kolūkius, laisvės kovotojų gyvenimo sąlygos nuolat sunkėjo", — straipsnyje "Lietu-vos partizanų vadas Jonas Žemaitis" rašo N. Gaškaitė. Apie padėtį Žemaičių apygardoje A. Bakštys-Germantas (Klajūnas) rašė: "Štabuose trūko intelektualinių pajėgų: dėl mažo partizanų skaičiaus ištisi rajonai buvo tušti: aplink veikė provokatoriai". Tokia situacija buvo visoje Lietuvoje. 1951 m. dar veikė beveik tūkstantis partizanų, ir persekiojimai ir represijos tapo itin rafinuoti. "Kad ir išaušdavo pavasaris, bet ne džiaugsmu nešinas, o vargais, ašarom ir krauju paplūdęs," — rašė J. Žemaitis 1950 m.

Paskutinės rezistencijos jėgos ėmė sekti. Nors vadovybė stengėsi išlaikyti senąsias struktūras, bet iš jų liko tik pavadinimai. Kartais būryje būdavo tik du-trys partizanai, ne kiek daugiau ir rinktinėje. A. Bakšys, visa tai įvertinęs, dėjo pastangas organizuoti visame krašte taikų pasipriešinimą, rengti atminties išsaugojimo programą - steigti Vyčių organizaciją. Buvo skatinama burtis į mažas grupes ir ruošti ilgalaikiai okupacijai, palaikyti dvasinę nuostatą, išsaugoti tautinį mentalitetą. Tačiau ir šį darbą įvykdyti liko per mažą laiko. Kamuojamas nemigos ir širdies negalių, J. Žemaičio bendražygis, mąslus ir karštas patriotas, Raseinių mokytojas A. Bakšys su spaustuve ir "redakcija" 1952 m. žiemos pradžioje persikelia į Kelmės rajoną. Ten bunkeryje, netoli Kelmės, pas ūkininką Rūką, KGB sekliams pasiklausius per "Ekstrą" vienos ryšininkės pokalbio su dukra kambary, lovoje, išaiškinamas jų bunkeris, ir sausio 17 d., apsupus sodybą ir pasiūlius pasiduoti, bunkeryje buvę partizanai sunaikino dokumentus ir trys iš jų nusišovė, o A. Jankauską paėmė gyvą. J. Žemaitis apie šį įvykį dėl ryšių stokos iki 1953 m. pavasario nieko nežinojo.

Paskutinius mėnesius gyvuoja ir saugioji vadavietė Šimkaičių girios 46 kvartale, apie kurią jau kalbama ne viename apklausos protokole Kauno KGB rūmė.

1953 m. vasario-kovo mėnesiais Šimkaičių valsčiaus apylinkėse viena po kitos surengiamos dvi stambios operacijos "Sever". Sutelkiamas iš aplinkinių rajonų apie 400 kagėbistų karių garnizonas, jie paskirstomi būriais su vadais, gauna užduotis, kurią sodybą apsiausti, ką areštuoti ("tamsoje"), kur surengti pasalas, o suimtiesiems iš anksto numatomi tardytojai. Po šių siautimų, tardymų ir kankinimų Kauno KGB rūsiuose pasiseka išprovokuoti Čebienę Oną (iš Kniečių kaimo?), pas kurią buvo rastas Vaidoto rinktinės ūkvedžio Rolando bunkeris. Paties Rolando nerado. Čebienė pasipasakoja kameros draugei, kur paslėpusi Rolando kepurę ir apsiaustą. Ją veža į spec-provokaciją (kai bevežant suimtas atsiduria pas tariamus "miškinius"). Ten ji išduoda net savo brolių Tamulį. Išduodamas Jokūbaitis, ir pas jį Šimkaičiuose vasario 17 d. aptinkamas tuščias bunkeris. Suimtas kolūkio vairuotojas Palšauskas išduoda daugybę pažįstamų ir savo brolių, studijuojantį Kauno Veterinarijos akademijoje, pasisako Žemaitį aprūpinęs baterija. Specprovokacijoje garsus kaimo muzikantas Kleopas Skrickis iš Pavidaujo II (bene tų pačių Skrickių, kurių visa šeima, apie

dešimt žmonių, buvo muzikantai ir dalyvavo 1950 m. dainų šventėje, buvo apdovanoti prizais ir "Garbės raštais" su J. Paleckio parašu) išduoda net savo žmoną ir dukrą, brolių, sakosi žinąs ir kur yra Žemaičio bunkeris, nes jį tekę pačiam statyti, gabenti rąstus. Tačiau atsisako parodyti, nes ten dar gali būti partizanų. (Apie tai pasakojo K. Skrickis ir šių eilučių autoriui, vieną vakarą Kauno saugume įmestas po provokacijos į tą pačią, antrąją kamerą). Vienas iš suimtų ryšininkų iš Pamituvio kaimo, slapyvardžiu Artojas (pravardžiuojamas Dešrium), palūžta ir yra užverbuojamas, paleidžiamas į laisvę agento slapyvardžiu Karpis. 1953 m. balandžio 13—14 d. naktį į jo sodybą, kurioje buvo pasala, užaina paimiti pašto Rolandas (Vaidoto būrio ūkvedys) ir "tamsoje suimamas". Jo draugas Aras, likęs netoliese krūmuose su Rolando ginklu, per keletą valandų nesulaukęs bičiulio, pasitraukia. Miške sukinėjasi šiose vietose dvi paras, bet Rolando neranda.

Rolandas-Narbutas Pranas, Petro, gim. 1923 m., jau kitą rytą nugabenamas į Kauno KGB. Tardomas visą parą, o kitą dieną, norėdamas "atpirkti padarytus nusikaltimus", apsiima padėti organams likviduoti miškuose likusius jo pažįstamus partizanus. Po keleto dienų jis, aprengtas kagėbisto uniforma, su Raseinių kagėbistais ir pačiu Volkovu jau sėdi restorane Raseiniuose ir, išlenkęs taurę degtinės, sujaudintas enkavedistų geraširdiškumo ir kilnumo, dėkoja už sugražintą gyvenimą. "Niekada netikėjau, kad aš vėl kada nors galėsiu šitaip, su vyrais, restorane... padarysiu, ką tik pageidausite!" Tačiau kagėbistai ne iš patikliųjų: griežtoje priežiūroje atsigabena į tą pačią Karpio sodybą ir, už mašnos užnėrę vielelę, veda, į susitikimą su ryšininku Antanu Šimaičiu Pavidaujo kaime. Jį lydi du smogikai ir, laikydami už vielelės, prigludę prie daržinės, klausosi judviejų pokalbio. Jis vėl gražinamas į agento Karpio sodybą, kur antras mėnuo tūno pats Volkovas (Raseinių KGB viršininkas) su keletu smogikų, palaikantis racijos ryšį su centru. Dabar jau jis ne Rolandas, o specagentas Vaidila. Jam laiškučiais ir slaptu paštu pavyksta susisiekti su Aru ir atgauti savo ginklą. Lydimas smogikų, aplanko visus žinomus ryšininkus. Per vieną iš jų — Antaną Šimaitį pasiseka susisiekti ir su Simu, J. Žemaičio saugu. Jis kviečia jį į pasimatymą gegužės 6 d., tačiau iš Simo gauna sutikimą atvykti tik gegužės 14 d. sutartoje vietoje, Šimkaitinėje, netoli Paskynų kaimo. Tą pavakarį lyja lietus. Tačiau jiedu susitinka ir šnekučiuojasi pusantros valandos. Simas džiaugiasi draugo atsiradimu, nuoširdžiai užjausdamas sulytą bičiulį (o Simas atėjo sausas!), sukuria sausšakių lauželį, kalbasi apie išdavikus, užverbuotus šnipus, pasitaikančius tarp ryšininkų, užsimena, kad būtų gera apsigyventi viename bunkeryje, kai, tikriausiai, greitai laiku ligonis pasveiks... Tada jie persikels į atsarginį bunkerį, esantį prie Šapalškės kaimo, miške. Atsisveikindami jiedu paskiria kitą pasimatymą gegužės 23 d. toje pačioje vietoje, 14 val, Simas pasižada ateiti porą valandų anksčiau ir išžvalgyti vietovę, ar nėra kur seklių bei kagėbistų.

Volkovo ruja pas Karpį džiūgauja. Jie patenkinti Vaidilos uolumu, savo ataskaitose Kauno KGB išreiškia pasitikėjimą specagentu ir viršininkui Sinycinui praneša, kad jie jį leisią vieną ir duosią nešioti ginklą su šoviniais." Tik padus reikia ištepti

"Neptūnu" ir išdavystės atveju būti pasiruošus iššaukti garnizoną!" — spėja Sinycinas. Po pasimatymo su Simu skrieja radiogramos į Kauną Sinycinui, į Vilnių — Martavičiui, į Maskvą — Lavrentijui Pavlovičiui Berijai. Martavičius žaibišku uolumu paruošia operacinį planą, kaip paimti Simą "slapta", o po to ir pati "prezidentą" Peteri. Net nesulaukdami iš Maskvos atsakymo, imti Simą nutaria per numatytą pasimatymą gegužės 23 d. 14 val. Vaidilai paskiriami trys smogikai Alfonsas, Bronius ir Jonas, kurie užsimaskuos už keleto metrų nuo susitikimo vietos.

"V slučaje predatelstva so storony Rolandasa onerativnaia gruppā, nachodiaščajasia v choziajstve Karpisa, s pomoščju raciji signaliziruet vojskovoju rezervnoj grupe v mest. Šimkaičiai, kotoraja nemedlenno vybrasyvaetsia v der. Pamituvis, sviazyvaetsia tam so st. lejtenantom Podkamenskim i organizuet na meste rozvsk Rolandasa. Sapogi Rolandasa obrabotat "Neptunasom-80".*

Už 50-60 m. nuo tos vietos slėpsis operatyvininkai: Dušanskis, Podkamenskis, Volkovas, Selekas ir kt., trys smogikai. Maskva nespėja net perspėti įsikarščiavusių draugų. Telegramą atsiunčia gegužės 23 d. Susirūpinęs Lavrentijus Pavlovičius Berija įspėja, kad nuo operacijos susilaikytų, nes "reikia gerai išstudijuoti visas aplinkybes, vietovę, jų taktiką", duoda eilę patarimų ir operaciją siūlo būtinai atidėti vėlesniam laikui. Deja, Berijos telegrama Vilnių pasiekia 13 val. 50 min., Kauną — 15 val. 05 minutės, o Volkovas na? Karpį telegramą gauna tik 16 val. Operacija tuo tarpu įvykdoma 14 val. 15 min. Prasilenkia! Koks lemtingas prasilenkimas!..

Štai kaip aprašo Simo paėmimą buvęs jo kovų "bičiulis", išdavi kas Vaidila (pataisome tik rašybą ir skyrybą):

— "14 val. 20 min. prie Šaltinio (šnipas) iš vakarų pusės miško priėjo Simas, apie kurio artėjimą Šaltinis iš anksto įspėjo smogikus... Simas, kaip ir praėjusį kartą, buvo apsivilkęs banditų uniforma, ginkluotas dešimtašūviu šautuvu, pistoletu, turėjo maišelį.

Prieidamas prie Šaltinio, Simas šiltai apsikabino ir pasibučiavo. Šaltinis su Simu pasikeitė keletu žodžių bendrom būtinėm temom, po to "istočnik" paklausė, ar ilgam, Simas tiesioginio atsakymo nedavė, bet pasisakė, kad jis turįs dar susitikti su Antanu (Šimaičiu), matyt, turėjo galvoj Antaną Šimaitį iš Šapališkės kaimo, Raseinių rajono.

Šis pokalbis vyko per du-tris žingsnius nuo tos vietos, kur gulė jo pasislėpę smogikai. Šaltinis nukreipė į ten savo žvilgsnį ir pastebėjo smogiką Alfonsą, kuris davė signalą sučiupti Simą.

Šaltinis apkabino Simą ir prispaudė jo rankas prie klubų. Simas nusišypsojo, manydamas, kad Šaltinis juokauja. O tuo laiku ant Simo metėsi Alfonsas, po to Bronius ir Jonas, kurie Simą pargriovė ant žemės ir užspaudė burną, kad nesuriktų.

Simas sutrikęs nesuprato, kas dedasi, jis spėjo Šaltinį slapyvardžiu šauktis pagalbos.(...) Po to, kai Simas buvo jau nuginkluotas, Šaltinis priėjo prie Dušanskio ir pranešė jo grupei, kuri priėjo prie Simo, surišo jį ir nuvedė į šalį."

Simą tardo čia pat, miške, net pustrėčios valandos, pasivedėję už poros kilometrų nuo susitikimo vietos. O naktį keletas tardytojų tardo jau atvežę į Kauno KGB. Kitą dieną Vilniuje, po tris keturis tardytojus iš karto. Šešetą parų Simas laikosi garbingai ir atsisako išduoti savo vadą, nes negalys sulaužyti duotos priesaikos. Tačiau septintą dieną Simas palūžta. Jį, matyt, iškamuotą nemigos, o gal ir kankinimų ar dar kitų priemonių (svaiginimo, valią silpninančių skysčių), labiausiai paveikia to meto Sovietų Lietuvos VRM ministro J. Vildžiūno pasiūlyta "Šėtono" sutartis, kurią pasirašius Juozui Palubeckui pažadama išpildyti pačius didžiausius norus: grąžinti iš Sibiro jo dviejų seserų ir brolio ištremtas šeimas, garantuoti laisvę ir gyvybę jam pačiam, jeigu tik jis padės išaiškinti pogrindžio vado J. Žemaičio bunkerį. Ne tik jam, bet ir "tiems asmenims, kurie bus sulaikyti piliečio Palubecko Juozo, s. Rapolo, pagalba, su ta sąlyga, jeigu jie padės išvesti iš miško ir legalizuoti ir kitus besislapstančius ginkluotos nacionalistų palėpės dalyvius". Pasirašo pats ministras J. Vildžiūnas.

Simui šią sutartį pasirašius, tą pačią gegužės 29 d. paruošiamas operatyvinis Peterio paėmimo planas. O naktį KGB daliniai jau vyksta į Šimkaičių girią užimti pozicijas. Tačiau J. Palubeckui, paryčiu atvykus į Šimkaičius, matyt, pabunda sąžinė, ir jis vėl atsisako rodyti bunkerį. Jis pareikalauja, kad sutartį laikytų neutrali, trečioji pusė—Šimkaičių parapijos kunigas S. Tvarijonavičius. Ir prižiūrėtų jos vykdymą. Be to, jis pareikalauja išpažinties pas kunigą. Jeigu jis atleis šią nuodėmę, tai jis parodys, o jeigu ne, tai ne.

Prieaušry mažutėj medinėj Šimkaičių bažnytėlėj, lomkose sėdint neįprastiems Dievo garbintojams-čekistams, Simas eina išpažinties. Kunigas ima dvejoti: "Ar ši tavo išdavystė nekvepia nekalto kraujo praliejimu?" Jokiu būdu, — atsako Simas, — jie pasirašė su manimi sutartį, kuria garantuoja laisvę ir gyvybę visiems!" Kunigas duoda išrišimą. Ir apsiima saugoti sutartį. Pasirašo sutarties priėmimo aktą. Tačiau tą sutartį jam tenka saugoti tik vieną valandą, kol Simas su gauja enkavedistų nutolsta girioje...

Tuo tarpu bunkeryje nuo gegužės 23 d., kai Simas išėjo į pasimatymą su Rolandu ir negrižo, su kiekviena valanda nerimas ir įtampa augo.

"Kur jis galėjo dingti? Spėliojome visaip, — pasakoja įvykiu liudytojos Marytė ir Elena. — Viena buvo aišku, kad jį ištiko nelaimė. Baisi nelaimė, jeigu negrižta kelinta diena."

"Aš apėjau visus aplinkinius kaimus teiraudamasi, ar kas nepastebėjo Simo, kareivių? Niekur niekas nieko nežinojo ir nematė. Kartą nuėjus prie šaltinėlio, radau žolėje išgulėtą vietą, matyt, būta pasalos. Ruskių," — pasakoja Elena.

"Jeigu negriš ir šeštą dieną, jau buvom nutarę kraustytis į kitą, atsarginį bunkerį. Kad nebūtume išduoti ir užklupti. Žemaitis jau vaikštinėjo, bet norėjome, kad sustiprėtų. Būtume seniai išėję... Deja, po lemtingos šeštos dienos mus užklupo neprieteliai. Išgirdome tik silpną pykstelėjimą, ir mes greit netekome sąmonės," — pasakoja Marytė.

Elena Astrauskienė-Palubeckaitė pateikia šį įvykį kitaip:

"Aš spėjau paimti nuo sienos pistoletą. Žemaitis dar pasakė: "Gal mums reikėtų prasiveržti?". Kai aš išgirdau brolio balsą, prasivėrus angai, sušukau: "Simai, tai čia tu pokštauji?" Aš laikiau rankoje pistoletą ir, žiūrėdama į Žemaitį, galvojau, gal jį nušauti, kad jam nereikėtų kankintis? Tačiau esu katalikė ir to padaryti nesiryžau."

KGB plane buvo numatyta Simą leisti į bunkerį pirmą su atneštu maistu. O už jo nugaros prisidengęs čekistas būtų sumetęs migdomąsias granatas. Bet tuo variantu, matyt, buvo suabejota: viena, Simas gali išsiduoti ar išduoti, o Žemaitis, įtaręs kuo nors, gali nusišauti. Granatas su migdomom dujom sumetė per ventiliacijos vamzdžius. Paskui sąmonės netekusius žmones specialiais kabliais ištraukė pro bunkerio atvertą angą. Betraukiant Marytei aplamdė nugarkaulio slankstelį. Čia pat dalyvavę medikai visas tris aukas—Joną Žemaitį, Marytę Žiliūtę ir Elena Palubeckaitę po penkiolikos minučių atgaivino.

"Kabliai apdraskė mano suknelę, — pasakoja Elena, — nubrozdino ranką. Kai atsigavome, J. Žemaičiui uždėjo grandines ir nuvedė į kitą mašiną, o mane su Maryte nusivarė prie vieškelio į sunkvežimį. Susodino ant grindų ir vežė apstoję kareiviai su vilkiniais šunimis iki pat Vilniaus".

Tardymas Vilniuje pradedamas rytojaus dieną. Nors J. Žemaitis laikosi oriai, tačiau jo atsakymuose jaučiamas sutrikimas. Jis pasirašo protokolus, kuriuose jo kovos draugai vadinami banditais. Net pats savo ranka rašydamas autobiografiją ir apie visą rezistencijos veiklą, juos pavadinęs "partizanais", čia pat perbraukia ir užrašo "banditai". Po keliolikos parų tardymo atsiranda keista pauzė jis kažkur dingsta keletą savačių. Pasirodo, atgaivintas ir sustiprintas, jau birželio vidury atgabenamas į Maskvą ir tardomas tų pačių tardytojų. Tik akistatų ir teismo metu įsigudrina savo bendrabyliams pasakyti, jog jį atgaivinę čekistai lėktuvu nugabeno į Maskvą, ir visą valandą už uždarytų durų vienas prieš vieną jis turėjo pokalbį su pačiu Berija. "Nuskridau kaip erelis o grįžau gyvuliniam vagone, tačiau pakilęs dvasioje", — sakė jis. Apie ką kalbėjosi šie du istoriniai asmenys vieną valandą tarp Lubiankos sienų, niekas nežino ir turbūt nesužinos. Spėjama, kad jam buvo pasiūlyta gyvybė ir laisvė, su sąlyga, kad jis tęs pogrindžio veiklą ir iš užsienio atvilios VLIK'o agentų desantą.

Tačiau Žemaitis, pajutęs pakilusią savo vertę, išdavystės kelio atsisakė ir galutinai apsisprendė rinktis garbingą mirtį.

Apie tai jis kalba ir tardymų metu, užrašyta protokoluose, jog kelionėje į Maskvą ir atgal aš turėjau laiko viską apgalvoti ir grįžau į pusiausvyrą, atgavau savo pasaulėžiūrą. Iki tol aš buvau apsvaigintas nuodingų dujų, neatsipeikėjęs po košmarų ir prišnekėjau dalykų, kurie gali pakenkti pagrindžio tolimesnei veiklai". Po Maskvos J. Žemaitis tarsi atgimsta iš naujo — jis atsisako išduoti bet kokius žmones, veikiančius pogrindyje, griežtai atsisako pasirašinėti po apklausos protokolais, nes jo parašą KGB gali panaudoti piktam ir pakenkti rezistencijai. Jis tardytojui pareiškia, kad jis yra jų atviras priešas ir nelaukia jokių malonių. Tardytojas po kiekvienos apklausos priverstas rašyti paaiškinimą, kodėl kaltinamasis atsisako dėti atsakymus ir nesirašo po protokolu.

J. Žemaitis laikosi oriai, jis nepasiekiamas, išdidus, tikras Lietuvos karininkas-inteligenas. Jis rašo skundą po skundo reikalaujamas, kad jam leistų apsiskusti, nes tai žemina jo ir tardytojo orumą. Kitą kartą reikalauja, kad jam į mundurą susiūtų išpjauštytas sagas, nes tai neestetiška. Paprašo uždaryti orlaide, nes šalta ir negali išsimiegoti, tai labai trukdo apmąstyti atsakymus į tardytojo užduotus klausimus. Be to, sargybinis labai keikiasi, tai irgi atsiliepia į jo atsakymų nenuoseklumą.

Daugiau jis ničnieko iš nieko neprašė. Tardymas tęsėsi beveik vienuolika mėnesių, ir jokių ypatingų pokyčių neįvyko. Jis minėdavo vardus tik tų asmenų, kurie buvo susiję su pogrindžiu, tačiau seniai nuteisti arba žuvę. Dažnai per daugumą vietovių ir pavardžių jis pasako, jog "pavardės neprisimenu" arba "neatmenu, koks buvo kaimo pavadinimas". Nors teisme dalyvavo apie 70 liudytojų, tačiau nė vienas, išskyrus porą, neliudijo nieko ypatinga prieš Žemaitį. Tiedu buvo užverbuoti agentai, buvę partizanai.

"Mus suėmė keturis ir teisė keturis, — pasakoja Marytė Žiliūtė.

Vadinasi, niekas iš mūsų nieko neišdavė". Panašios laikysenos tardyme ir teisme buvo ir Marytė. Ji, apskritai, nepasakė nė vienos kitos pavardės, išskyrus bylos draugų. "Aš esu lietuvė, — sakė ji, o Lietuva kovojo su bolševikais, ir, kaip medicinos sesuo, jaučiau pareigą padėti sužeistiesiems partizanams".

Tragiškiausias likimas ištiko Juozą Palubecką. Sąžiningas ir doras kaimo vaikinys, keturių klasių išsilavinimo, 1943 m. įstojo į LLA, o pasitraukus vokiečiams, jo tėvą tuoj nukankina Šiluvos MGB, sudegina namus, dvi seseris su svainiais ir vaikais išveža į Sibirą, jis su broliu išeina į mišką, o paskui juos ir sesuo Elena, pati jauniausioji kažkur slapstosi. Patikėjęs ministro Vildžiūno pažadais per savo naivumą ar kančių neišlaikęs, sulaužo priesaiką ir išduoda kovos draugus bei seserį. Jis, supratęs, kad jį apgavo, sunkiai, išgyvena apgaule, nori net nusižudyti. "Kartą mačiau, kaip jis šoko trečiam aukšte pro koridoriaus langą. Jį sargyba sugriebė.

Smarkiai sumušė.. Kitą dieną buvo mėlynas", — pasakoja jo sesuo Elena. "Kartą mus susodino už puikaus stalo su vaišėmis ir vynu. Pripylė taures. Juozas, norėdamas padėti Žemaičiui, galvodamas, kad čia yra duodami silpninantys vaistai, išgeria ir savo, ir jo taure," — pasakoja sesuo. Gavęs paskutinį žodį teisme, jis pasako: "Iš visų čia esančių aš vienintelis esu kaltas, išdavęs savo draugus. Tėvynei aš nenusikaltau. Todėl prašau jų bausmę skirti man ir nuteisti mane aukščiausia, mirties, bausme". Elena ir Marytė teisme liudijo tik, kad J. Žemaitis, atėjęs vadovauti jų krašto partizanams, visą laiką siekė įvesti tvarką, įsakė be reikalo, be teismo įrodymų nenuteisti mirčiai nė vieno žmogaus; jo dėka "baigėsi gėrimai ir betvarkė "

"Jis buvo visada susikaupęs, tvarkingas, stiprios valios ir šaltų nervų, tikras karininkas-inteligentas. Turėjo didelį autoritetą partizanų vadų tarpe, — pasakoja Marytė. — Be galo darbštus ir sumanus karo vadas."

Teisme J. Žemaitis laikosi tiesiog iššaukiančiai. Jis atsisako pateikti bet kokius paaiškinimus ar prisipažinimus Pabaltijo karinės apygardos generaliniam prokurorui: "Aš laikau, kad mano Tėvynė yra okupuota, ir šio teismo, atstovaujančio valstybės, užgrobusios mano Tėvynę, interesams, aš nepripažįstu. Jokių paaiškinimų neduosiu ir į prokuroro klausimus neatsakinėsiu." Taip ir padarė. Po keleto klausimų, nesulaukęs atsakymo, prokuroras liovėsi klausinėti.

Suteikus paskutinį žodį, 1954 m. birželio mėn. 7 d. teismo salėje, buv. Kapsuko ir Gogolio gatvių kampe, J. Žemaitis pradėjo: "Aš, kaip ir kiti mano bendraminčiai, laikau, kad Sovietų Sąjungos ginkluotosios pajėgos įsibrovė į mano šalį, ir ..." Pirmininkas nutraukia jo kalbą ir perspėja, kad paskutiniojo žodžio kaltinamasis neišnaudotų antitarybinei agitacijai. Teisiamasis J. Žemaitis tęsia: "Ši sovietų vyriausybės žingsnį aš laikiau neteisėtu ir todėl maniau, kad neprivalau tarnauti sovietų armijoje, o neturėdamas kitų galimybių išsilaisvinti iš tarnybos sovietų armijoje, aš, pasitaikius pirmai progai, išėjau iš jos. Šiuos veiksmus aš nelaikau jokių nusikaltimu.

Visą pagrindžio veiklą, kurios dalyviu aš buvau, nukreiptą prieš sovietų valdžią, aš laikau teisėta veikla ir taip pat nelaikau jos nusikalstamais veiksmais.

Noriu tik paaiškinti, kiek man teko vadovauti kovotojams už Lietuvos laisvę, aš stengiausi, kad ši kova įgautų humanistinį pobūdį. Jokių žvėriškumų vykdyti aš neleidau.

Koks bus teismo nuosprendis, man aišku.

Aš manau, kad kova, kurią aš vedžiau beveik devynerius metus, duos savo rezultatus.

Šiame teismo posėdyje aš pamačiau žmonių, kurie išnaudoja galimybes eiti lengvesniu keliu.

Būdamas sunkios dvasinės būklės, išmuštas iš vėžių, tardymų pradžioje aš taip pat ėjau tuo keliu ir padariau didžiausią kvailystę, dėl kurios pagrindžio judėjimui aš pridariau daug žalos. Dėl šios priežasties aš ir pasmerkiu save aukščiausiai bausmei.

Aš džiaugiuosi, kad vėliau man (po Maskvos) pasisekė atsipeikėti ir sugrįžti į teisingą kelią".

Toks buvo paskutinis J. Žemaičio žodis teisme. Daugiau jo niekas niekur negirdėjo ir neužrašė.

Nuosprendis žiaurus:

J. Žemaičiui — mirties bausmė. J. Palubeckui — mirties bausmė. M. Žiliūtei — 25 m. laisvės atėmimo. E. Palubeckaitėi — 7 m. laisvės atėmimo.

Po teismo abiem mirtininkams uždeda antrankius, ir visus kalinius išveda iš salės, suvaro į atskirus boksus. M. Žiliūtė girdi, kaip atidarę gretimą bokso, J. Žemaičiui siūlo 3 dienų laikotarpiu rašyti Aukščiausiai tarybai malonės prašymą.

J. Žemaitis rašyti malonės prašymą atsisako. Tik paklausia, kada bus įvykdytas mirties nuosprendis, ir paprašo pasimatymo su sūnumi.

Po teismo nuosprendžio J. Žemaitis ir J. Palubeckas beveik pusę metų laikomi Vilniaus KGB mirtininkų kamerose.

J. Palubecką drauge su kitu kaliniu, tikriausiai irgi mirtininku, Ignu Goštautu 1954 m. lapkričio 27 d. išgabena į Butyrkų kalėjimą. Matyt, anksčiau buvo ten pat išgabentas ir J. Žemaitis. Įspėjamas dvigubas konvojus, kad čia yra ypatingi nusikaltėliai, paliepiama atimti visus aštrius daiktus. Į paskutinę kelionę įdeda maisto davinį:

400 gr. duonos 540 gr. žuvies 0,08 gr. cukraus

Pasirašo kalėjimo viršininkas, tėvynainis — Balčiūnas.

Iš Maskvos Butyrkų kalėjimo gauti du delno dydžio lakšteliai su žinia:

"Kaliniui Nr. 21, Jonui Žemaičiui, Jono, gim. 1909 m., mirties bausmė(...) įvykdyta 1954, lapkričio mėn. 26 d."

"Juozui Palubeckui, gim. 1923 m., mirties bausmė įvykdyta Butyrkuose 1954, gruodžio mėn. 2 d."

M. Žiliūtei 1956 m. (po visos eilės sukilimų lageriuose) komisija bausmę sumažino iki 10 metų, kuriuos ji ir atsėdėjo. E. Palubeckaitė į laisvę išėjo anksčiau — 1956 m. Saugumo darbuotojas iš Vilniaus atveža 1969 m. Laimučiu knyga "Kruvinos žudikų pėdos" ir paskutinę tėvo nuotrauką, darytą kalėjime. Taip saugumas išpildo paskutinį Žemaičio prašymą: tėvui parodo sūnaus pionieriaus nuotrauką, o sūnui po 15 metų — tėvą "žudiką."

1963 m. iš Sibiro į Lietuvą grįžta J. Žemaičio sesuo Kotryna Juškienė su šeima. Tėvai mirę, brolis žuvęs. Pas Juškas prisistato jaunuolis, pasivadinęs J. Žemaičio sūnumi. Nepažįstamasis nesukelia nepasitikėjimo. Rapolas Juška atsitiktinai susitinka pažįstamą šiluviškį Leoną Žukauską, kurio žmona Danutė Žiaunytė yra Laimutį užauginusios Liubinavičienės sesuo. Tokiu būdu Laimutis susitinka su tėvo seserimi Kotryna Juškienė ir sužino tikrąją savo pavardę.

Kas buvo Jonas Žemaitis? Eilinis karininkas, karo vadas, partizanas, prezidentas, didvyris?..

"Šis žmogus buvo didelio intelekto, plačios erudicijos, žinantis, ko jis siekia, tvirtai besilaikantis savo nuomonės ir pozicijos. Tautos ir savo krašto laisvė ir Nepriklausomybė jam buvo aukščiau visko. Jo, kaip kariškio, duota priesaika niekur ir niekada nebuvo sulaužyta", — taip atsako į klausimą J. Žemaičio bendražygė Marytė Žiliūtė, mirusi 1994 m. gruodžio 27 d. Vilniuje.

1994 m. spalio 26 d.

Straipsnio variantas skelbtas: Dienovidis, 1995, Nr. 3, 4, 5, 12, 13.

J. Ž. atsiminimuose

Laimutis Žemaitis

Apie tėvą ir savo lemtį

Pokalbis su Laimučiu Žemaičiu, minint jo tėvo, Lietuvos partizanų vado generolo Jono Žemaičio, gimimo 85-ąsias metines Šiluvoje 1994 m. vasario 26 d. Pokalbį užrašė Antanas Pocius.

Klausimas iš salės: Kas Jus užaugino?

L. Žemaitis: Mane užaugino mokytoja Ona Liubinavičienė. Su šita pavarde visą gyvenimą aš ir gyvenau. Tik visai neseniai susigražinau savo tikrąją pavardę.

Man nėra tiksliai žinoma, kodėl Liubinavičienė paėmė mane auginti. Atrodo, kad mano tėvas nuo karo laikų buvo gerai pažįstamas su Liubinavičienės vyru. Amžiną atilsį Liubinavičienė jau mirusi, todėl tą paslaptį nusinešė į kapus.

Pirmieji dokumentai, kuriuo aš gavau, buvo gimimo metrikai Liubinavičiaus pavarde. Mano globėja aiškino, kad aš gimęs Kretingoje. Per karą sudegė Kretingos archyvas, todėl atsirado galimybė man gauti dokumentus svetima pavarde. Saugumas visą laiką domėjosi, kur yra Žemaičio sūnus, ir jis žinojo, kur aš esu ir kas mane augino.

A. Pocius: Gal Jūs galite pasakyti, kaip gyvenot per tą laiką, ką veikėte?

L. Ž.: Liubinavičienės dėka galėjau baigti vidurinę mokyklą, o vėliau - studijuoti Kauno Politechnikos institute. Mano studijos užsitęsė, baigiau šio instituto vakarinį skyrių, dirbau Šiauliuose. *A. P.:* Malonėkite porą žodžių pasakyti apie savo šeimą. *L. Ž.:* Mano žmona jau mirusi, vaikų neturėjome. *Balsas iš salės:* Ar KGB koku nors būdu Jus persekiojo? *L. Ž.:* Mes jautėme, kad visą laiką jie mus sekė ir žinojo, kur aš esu. Kai aš buvau KGB archyve ir susipažinau su tėvelio byla, spėjimas, kad aš visą laiką buvau jų akiratyje, visiškai pasitvirtino.

Rašytojas Eugenijus Ignatavičius: Ar neprisimenate susitikimo su savo tėveliu, partizanų vadu Žemaičiu, įvykusi netoli Batakių? Tėvukas Jums tada dovanojo tanką.

L. Ž.: Taip, tanką aš labai gerai atsimenu todėl, kad mes gyvenome netoli funikulieriaus, ten yra nuokalnė - aš ant to tanko atsistojęs važinėdavau. Besivažinėdamas sulaužiau tanką, už tai buvau išbartas. Žinau, kad prie Batakių gyveno Liubinavičienės tėvai, todėl teai ir mane nusiveždavo. Susitikimą su tėčiu labai neryškiai prisimenu. Savo tėvelio ir mamos gerai neprisimenu, nes, kai tėtė išėjo

partizanauti, man buvo trys, o kai mirė mama — keturi metukai. Labai gaila, bet apie juos aš jums nieko negaliu papasakoti.

Esu labai dėkingas šio renginio organizatoriams už tokį gražų mano tėvelio atminimo paminėjimą. Nuoširdžiai dėkoju visiems šiame paminėjime dalyvavusiems. Labai ačiū.

Pokalbio tęsinys Šiauliuose 1995 m. kovo mėn.

A. Pocius: Laimuti, ką Jūs galėtumėte papasakoti apie savo tėvus, vaikystę?

L. Žemaitis: Pradėti reikėtų nuo to, kad mano mama mirė 1946 metų vasarą. Man tada buvo keturi su puse metų, todėl iš to laiko mažai ką prisimenu. Apie savo vaikystę žinau tik iš žmonių pasakojimų, kaip aš patekau Kaune pas mokytoją Oną Liubinavičienę. Iki to laiko aš buvau slapstomas pas įvairius žmones. Žinau, kad mane gelbėjo Rasa-Nina Nausėdaitė. Ji mane atvedė pas Liubinavičienę. Kodėl atvedė pas Liubinavičienę? Tiksliai apie tai negaliu pasakyti. Liubinavičienė gyveno Kaune prie funikulieriaus, Žaliakalnyje, pas Vabalienę. O Jonas Vabalas taip pat buvo Lietuvos kariuomenės kapitonas, todėl, greičiausiai, su mano tėvu buvo pažįstami, tikriausiai, tai ir nulėmė. Tačiau tai tik spėjimas, tiksliai nėra žinoma. Ten mane Liubinavičienė augino. Labai gerai atsimenu vieną momentą: kai mane norėjo palikti pas Liubinavičienę, aš nenorėjau pasilikti, todėl Vabalų sūnus Vytas atsinešė savo žaislus, mes abu pradėjome žaisti — tik tokiu būdu pasilikau naujoje vietoje, pas mokytoją Liubinavičienę.

Dabar apie savo vaikystę ką galiu pasakoti? Atsimenu, kad Kaune pradėjau lankyti mokyklą kokią, dabar net negaliu pasakyti. Vos pasikeli funikulieriumi, ji stovi ant kalno (tai J. Jablonskio vid. m-las — A. P.). Atsimenu, kad buvau savarankiškas, nes kartą pareinu iš mokyklos ir giriuosi labai patenkintas, kad aš įsirašiau į pionierius. Mokytoja pakalbino, paragino, ir aš įsirašiau. Mokytoją Liubinavičienę vadinau mama, tą naujieną išgirdusi, ji net už galvos susiėmė. Supratau, kad kažkas negero atsitiko.

Iš Kauno išvažiavome 1950 ar 1951 metais, tiksliai neprisimenu. Šis išvažiavimas ir vėlesni mudviejų klaidžiojimai po Lietuvą susiję su tuo, kad mano globėja pajuto, jog MGB mus seka. Norėdama išsaugoti mane, ji stengėsi sumėtyti pėdsakus. Kaip vėliau sužinojome, saugumo šnipeliai jau mus sekė. Jie manė, kad per sūnų gali aptikti tėvo pėdsakus, jį suimti.

Išvykę iš Kauno, persikėlėme gyventi į Ramygala. Ramygaloje gyvenome net trijose vietose.

A. P.: Ar mokytoja Liubinavičienė savo šeimą turėjo?

L. Ž.: Liubinavičienės vyras buvo žuvęs karo metais, naujos šeimos dar nebuvo sukūrusi. Iš Ramygalos išsikėlėme 1954 metais. Priežastis ta pati: pajutome, kad KGB seka.

Dar vienas įdomus prisiminimas iš vaikystės — aš Jums parodysiu nuotrauką, kurioje mudu nusifotografavę su globėja, nes to paprašė saugumiečiai. Jie pareikalavo, kad aš būčiau su pionierišku kaklaraiščiu ir ženkliuku. Aš gerai atsimenu, kai mes važiovome į Panevėžį daryti tos nuotraukos. Saugumiečiai vienos nuotraukos, paprašė sau. Tik vėliau, susipažinęs su tėvelio bylomis, sužinojau, kad jis prašė pasimatymo su manimi. Vietoj pasimatymo saugumiečiai jam parodė minėtą mano nuotrauką. Nesunku suvokti tokio KGB poelgio tikslus. Todėl jie ir reikalavo, kad aš būčiau su pionierių kaklaraiščiu.

A. P.: Tikslas aiškus — žiūrėk, ką iš tavo sūnaus padarėme. Manau, kad ta nuotrauka — KGB šantažas prieš gen. Žemaitį?

L. Ž.: Nėra abejonės, kad būtent taip.

A. P.: Kokie tolimesni Jūsų slapstymosi keliai?

L. Ž.: Iš Ramygalos persikėlėme į Radviliškį, kur gyvenome pas mokytojos Liubinavičienės seserį Danutę Žukauskienę. Radviliškyje baigiau vidurinę mokyklą, paskui pradėjau mokytis Kauno Politechnikos institute, statybos fakultete. Tačiau susiklostė naujos aplinkybės: mano globėja sukūrė šeimą, susilaukė vaikučio, sunku buvo mane išlaikyti, reikėjo man pradėti gyventi savarankiškai, todėl nebuvo galimybių stacionare mokytis. Pradėjau dirbti Akmenės cemento gamykloje, o iš ten paėmė į kariuomenę. Tai buvo 1960 metai. Ten išbuvau tris metus. Grįžęs iš kariuomenės, apsigyvenau pas tetą Šiauliuose. Čia pradėjau mokytis Politechnikos instituto vakariniame skyriuje, kurį ir baigiau, įsigydamas statybos inžinieriaus specialybę. Dirbau Šiaulių I-je gelžbetonio konstrukcijų gamykloje iš pradžių darbininku, vėliau meistru, cecho viršininku, o ilgiausiai — gamybos kontrolės skyriaus viršininku.

A. P.: Visą laiką gyvenote Liubinavičiaus pavarde?

L. Ž.: Taip, visą laiką gyvenau Liubinavičiaus pavarde. Kai tą pavardę turėjau, nebuvo taip paprasta, nes, kol buvau vaikas, jokių dokumentų nereikėjo, o kai baigiau mokyklą, mokytoja Liubinavičienė pradėjo rūpintis, kaip man gauti dokumentus. Ji sužinojo, kad per karą sudegė Kretingos archyvai, todėl kreipėsi į miliciją, teigdama, kad aš gimęs Kretingoje, tačiau per karą sumaištis pasimetė gimimo metrikai, prašė išduoti naujus. Todėl Radviliškio pasų skyriuje buvo išduota pažyma, kad 1941 metais gimiau Kretingoje. Su Liubinavičiaus pavarde gyvenau iki 1989 metų. Kai prasidėjo tautinis atgimimas, paprašiau, kad man išduotų gimimo liudijimą mano tikrąja pavarde. Tam tikslui reikėjo liudininkų, o tokių liudininkų nebuvo. Liudininku nurodžiau mano tėtės sesers Žemaitytės Kotrynos vyrą Rapolą Juškį. Kotryna Juškienė tuo metu buvo jau mirusi.

Jų šeima buvo ištremta 1941 metais. Pagrindiniu liudininku gimimo liudijimui gauti aš įrašiau KGB, nes saugumiečiai visą laiką mus sekė ir žinojo, kad Žemaičio sūnus Laimutis yra Liubinavičius. Iš kar to, tikriausiai, jie abejojo, kaip pasielgti, nes ta procedūra užtruko apie metus laiko.

A. P.: Koks buvo rezultatas, ar tokią pažymą jie išdavė?

L. Ž.: Tiksliau buvo taip: iš pradžių aš prašiau milicijos, kad leistų susigražinti savo tikrąją pavardę, reikėjo nurodyti, kur aš gimęs, o aš nežinojau kur ir nebuvo ko pasiklausti. Tik vėliau paaiškėjo, kad Kaune. Vėliau visos kliūtys buvo įveiktos, ir aš susigražinau savo tėvelio — Žemaičio pavardę. Manau, aišku, kokie būtų buvę lokių mano pastangų rezultatai sovietmečiu.

A. P.: Gal galėtumėte papasakoti, kaip sukūrėte šeimą?

L. Ž.: 1973 metais susipažinau su savo busima žmona ir 1975 metais susituokėme. Iš pradžių nebuvo kur gyventi, gyvenome pas savo "tėtą" (taip ją vadinome) — amžiną atilsį Liubinavičienės sesuo Žukauskienė priglaudė mus. Paskui gavome bendrą butą, 1979 metais kovo mėnesį gavome šį butą, o lapkričio mėnesį mirė žmona.

A. P.: Ar augdamas pas savo globėją mokytoją Liubinavičienę nežinojote savo tikrosios pavardės, ar Jums nepasakodavo, kas Jūsų tikrieji tėvai, koks jų likimas?

L. Ž.: Specialiai man niekas nepasakodavo, girdėjau tik nuogirdas. Aš dabar visai suprantu, kodėl taip buvo, nes buvo pavojinga apie tokius dalykus kalbėti, todėl tai daryti ir buvo vengiama.

A. P.: Ką Jūs galėtumėte papasakoti apie savo globėją, kokią ją prisimenate, juk ji aukojosi, kad išsaugotų partizanų vado sūnų -Laimutį. Kokį jos poveikslą išsaugojote savo atmintyje? L. Ž.: Kada tiksliai mane paėmė auginti mokytoja Liubinavičienė, aš negaliu pasakyti: 1946 ar 1947 metais. Mano tėvas dar tada nebuvo taip aukštai iškilęs, tačiau partizano o sūnaus auginimas buvo susijęs su didele rizika. Nežinau, kokių motyvų skatinama ji tai darė. Esu girdėjęs, kad ji turėjusi sūnų, kuris dar mažas mirė, galbūt ta netektis ją paskatino globoti našlaičiu tapusį vaiką. Su savo globėją gyvenome labai vargingai, nes po karo buvo sunku pragyventi. Mokytoja Liubinavičienė buvo baigusi Šiaulių pedagoginį institutą, Kaune dirbo švietimo skyriuje, vaikų darželyje, pamenu, ir mane vesdavosi į darželį. Žinoma, jai gyventi ir mane išlaikyti buvo sunku. Paskui nuolatinė įtampa, bėgimas ir nuolatinis slapstymasis nuo saugumo reikalavo iš tos moters daug valios ir ištvermės. Aš jai esu nepaprastai dėkingas už jos pasiaukojimą, nes berniuką be vyro vienišai moteriai buvo nelengva auginti. Ji buvo man tikra motina — taip aš ją ir vadindavau. Todėl apie ją patys gražiausi prisiminimai.

A. P.: Ar jausdavote KGB domėjimąsi Jumis ir koku būdu tai pasireikšdavo?

L. Ž.: KGB domėjimąsi manimi aš pajutau 1968 metais. Buvo taip: vieną dieną gamykloje pasikviečia mane kadrų skyriaus inspektorė ir praneša, kad esu kviečiamas į karinį komisariatą. Man kilo susidomėjimas, kodėl komisariatas mane kviečia, juk aš eilinis, ne-turiu karinio laipsnio. Nuėjęs tenai, radau civilį žmogų, kuris man

prisistatė, kad yra atvykęs iš Vilniaus, iš saugumo komiteto, ir nori su manimi pasikalbėti. Pradėjo mane klausinėti, ar aš žinau, kas buvo ir kuo buvo mano tėvas. Atsakiau, kad iš nuogirdų kai ką žinau, tačiau toli gražu ne viską. Tada jis man davė knygą (KGB inspiruota 1968 m. išleista knyga „Kruvinos žudikų pėdos“, kurioje šmeižiama lietuvių laisvės kova prieš okupantus, o taip pat laisvės kovų sąjūdžio vadai. — A. P.). Jį domino klausimas, ar niekas nebando užmegzti ryšio su manimi kaip su Žemaičio sūnumi iš Lietuvos arba iš Amerikos. Atsakau, kad niekas to nebando daryti. Po to jis man davė savo telefoną Vilniuje ir paprašė, jeigu kas bandytų su manimi užmegzti ryšį, būtinai jam paskambinti. Praėjus keliems mėnesiams, jis vėl atvažiuoja į Šiaulius ir vėl mane kalbina. Taip tęsėsi net kelis metus: jis važinėdavo ir mane klausinėdavo. Aišku, prieš tai būdavo pokalbiai, tarsi nekalti: kaip sekasi, kaip gyvenu ir t. t. Iš tų pokalbių supratau, kad jie norėjo pasinaudoti manimi. Kai aš mokiausi Politechnikos instituto vakariniame fakultete (aš jį baigiau 1973 metais), tų klausinėjimų metu — 1968, 1969, 1970 metais — minėtąjį saugumietį domino, kuriame kurse aš mokausi. Aš sakau, kad trečiame kurse. Dabar aš suprantu, kad jeigu būčiau baigęs institutą, jie, tikriausiai, būtų bandę mane panaudoti ryšiams su užsienio lietuviais. Tik vėliau aš supratau, kodėl buvo toks KGB susidomėjimas manimi, kodėl jis kelis metus neatslūgo, nes Amerikoje buvo išleistas Lietuvių enciklopedijos tomas, kuriame buvo rašoma apie mano tėvą Joną Žemaitį, o taip pat apie mane.

A. P.: Laimuti, ar neatrodo Jums, kad KGB žaidė negražų žaidimą: kai buvo suimtas ir tardomas Jonas Žemaitis, rodydami Jūsų nuotrauką pionieriška uniforma, stengėsi palaužti jo valią, šmeižė jo sūnų Laimutį, o įteikdami Jums šmeižikišką knygą apie tėvą, norėjo sumenkinti jo pasiaukojimą Lietuvai ir jo vardą sūnaus akyse?

L. Ž.: Manau, kad jų tikslai būtent tokie ir buvo.

A. P.: Kada Jūs sužinojote apie minimo enciklopedijos tomo išleidimą?

L. Ž. Apie tai sužinojau jau prasidėjus Lietuvos tautiniam atgimimui, nes anksčiau tokie dalykai buvo draudžiami. Tik kai Valstybinėje bibliotekoje pasidarė atviri fondai, aš nuvykau, nes žmonės man buvo anksčiau sakę, kad yra straipsnis apie mano tėvą, pasiskaičiau straipsnį. Pasižiūrėjau išleidimo metus ir pamačiau, kad jie sutampa su KGB atkakliu domėjimusi manimi.

A. P.: Gal galite pasakyti, iš ko Jūs pirmiausia sužinojote, kad esate J. Žemaičio sūnus, o taip pat apie savo tėvelio likimą?

L. Ž.: Dabar man sunku pasakyti, nes mano globėja apie tai kalbėti dėl suprantamų priežasčių vengdavo. Todėl visą tiesą apie savo tėvą sužinojau vėlai. Kai buvau Grinkiškyje, pas savo žmonos giminaičius, tai vienas jos giminaitis (tai buvo gal kokie 1978 metai) man pasakė, kad jis matęs JAV išleistą Lietuvių enciklopediją ir skaitęs apie partizanų generolą J. Žemaitį straipsnį. Taigi pirmą kartą tą žinią aš

išgirdau jau būdamas suaugęs. A. P.: Kokios mintys Jums kilo sužinojus, kad Jūsų tėvelis yra Lietuvos partizanų vadas, tautos didvyris?

L. Ž.: Sovietmečiu apie tai buvo vengiama kalbėti, todėl man apie tai buvo pasakyta su didžiausiu atsargumu, puse lūpų. Man buvo sunku patikėti, aš ne iš karto patikėjau, todėl man visą laiką labai rūpėjo pamatyti tą enciklopedijos straipsnį. Tik perskaitęs tą straipsnį, galutinai įsitikinau, kad mano tėvas — neeilinė asmenybė, kad aš juo turiu didžiuotis, kad turiu būti dėkingas žmonėms, išsaugojusiems jo atminimą. Aš atradau savo tėvą, sužinojau tikrąją tiesą apie jį ir jo likimą, todėl tai buvo džiaugsmingos mano gyvenimo akimirkos. Tiesa kad tėvas sovietinio teismo buvo nuteistas sušaudyti, aš buvau sužinojęs anksčiau — iš savo dėdės Rapolo Juškos, kai jis grįžo iš Sibiro tremties. Tiksliai neprisimenu, kuriais metais tai buvo, berods, apie 1965 metus. Dar buvo istorija, kaip jie mane surado. Tai pavyko tik atsitiktinumo dėka. Buvo taip. Mano globėjos sesers Žukauskienės vyras Leonas Žukauskas yra kilęs iš Šiluvos apylinkių ir karo metais buvo pažįstamas su mano tėvu ir dėde Rapolu Juška. Grįžęs į Lietuvą, Juška pradėjo ieškoti manęs. Kad aš gyvenu svetima Liubinavičiaus pavarde, jie to nežinojo. Žukauskas, susitikęs su Juška Šiluvoje, išsikalbėjo ir tokiu būdu sužinojo, kur aš gyvenu. Jie atvažiavo į Šiaulius, pas Žukauskus, kur mes tuo metu gyvenome, tada susitikau su savo artimais giminaičiais.

Ieškodamas manęs, dėdė Juška buvo susidūręs su KGB suregzta klasta: tų paieškų metu jiems prisistatė vienas jaunas žmogus, pasivadinęs Laimučiu Žemaičiu, tačiau dėdė greitai suprato, kad tai KGB pasiųstas provokatorius, apsišaukęs Žemaičio sūnaus vardu. A. P.: Laimuti, dar vienas, galbūt ir skaudus Jums klausimas: ar Jums yra žinoma, kokias kančias teko iškentėti Lietuvos partizanų vadui Jonui Žemaičiui, patekus jam į KGB nagus? L. Ž.: Detaliai apie tai sužinojau 1992 metais, kai tapo visuomenei prieinami KGB archyvai. Tik tada galėjau susipažinti su tėvo daugiatome byla. Tuo metu man daug padėjo archyvo darbuotojai, konkrečiai — Nijolė Gaškaitė, kuri tuo metu ten dirbo. Ji jau buvo susipažinusi su Žemaičio byla, todėl atrinko tai, kas mane labiausiai domino. Per keletą dienų aš susipažinau su garbinga ir tragiška mano tėvo gyvenimo istorija.

A. P.: Šiuo metu susidomėjimas vienu herojiškiausiu Lietuvos istorijos laikotarpiu — laisvės kovų sąjūdžiu, jo vadais, ypač Jono Žemaičio asmenybe, yra didžiulis. Reikėtų paminėti, kad rašytojas Eugenijus Ignatavičius kuria apie Joną Žemaitį dokumentinį filmą, renka medžiagą apie jo gyvenimą ir veiklą būsimai monografijai, rengiamasi atstatyti bunkerį netoli Šimkaičių, kur jis praleido paskutines partizanavimo dienas, pastatyti Kaune, Karo muziejaus sodelyje, partizanų generolo Jono Žemaičio biustą. Tai gražios pastangos įamžinti Lietuvos didvyrio atminimą. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad Jono Žemaičio nuopelnai vienijant Lietuvius tautą kovai prieš okupantus yra didžiuliai, kaip dar turėtų Lietuva jo atminimą pagerbti? L. Ž.: Mano supratimu, turėtų būti pagerbti visi laisvės kovų dalyviai, paaukoję savo gyvybes už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę. Žuvo dešimtys tūkstančių Lietuvos

laisvės gynėjų, todėl jų atminimo įamžinimas būtų ir mano tėvo pagerbimas. A. P.: Laimuti, Jūsų kambaryje, pagarbioje vietoje, kabo Jūsų tėvelio portretas - akvarelė. Gal galėtumėte pasakyti, kas šio portreto autorius ir kaip jis čia atsirado?

L. Ž.: Šią akvarelę iš dviejų nuotraukų nuliejo mano prašymu Šiaulių dramos teatro dailininkas Antanas Krištopaitis, kai buvo galima tai viešai daryti — po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Tokia šio man brangaus portreto atsiradimo istorija.

A. P.: Dabar, kai iš įvairių šaltinių nemažai žinote apie savo tėvą, kasdien matote jo portretą, pasakykite, kokią jo paveikslą susikūrėte savo vaizduotėje?

L. Ž.: Pastaraisiais metais, susiklosčius palankesnėms aplinkybėms, iš gyvų tėvo bendražygių — partizanų, ryšininkų ir kitų jų pažinojusių žmonių — stengiausi surinkti kiek galima daugiau žinių. Man susidarė įspūdis, kad tai buvo tvirtos valios ir ryžtingas žmogus. Pavyzdžiui, kai buvo visos galimybės pasitraukti į Vakarus, jis pasiliko kartu su kenčiančia tauta, išėjo partizanauti. Tai buvo pareigos ir drausmingas žmogus, šventai laikėsi Tėvynei duotos priesaikos. Kai kurias savo būdo savybes bandau sutapatinti su tėvo: drausmingumą, vidinę discipliną, man regis, esu paveldėjęs iš tėvo.

A. P.: Sakėte, kad apie Joną Žemaitį daug sužinojote iš buvusių partizanų, jų ryšininkų. Gal galėtumėte pasakyti, kas jie, ar gyvi, gal galima tuos prisiminimus užrašyti, publikuoti? L. Ž.: Su kuo teko bendrauti, visų prašiau užrašyti prisiminimus. Nemažai jau yra padaryta: "Laisvės kovų archyvo" 13 Nr. publikuoti N. Nausėdaitės prisiminimai, o N. Gaškaitės — plati J. Žemaičio biografija. Nemažai faktų apie tėvą radau partizano V. Slapšinsko prisiminimuose ir kituose šaltiniuose.

A. P.: Pastaruoju metu įvairūs informacijos šaltiniai nemažai įdomių faktų paskelbė apie generolą Žemaitį. Ar pakilo visuomenės susidomėjimas jo sūnaus Laimučio asmenybe, o jeigu taip, tai kokią įtaką tas susidomėjimas daro Jūsų asmeniniam gyvenimui? L. Ž.: Taip, tą susidomėjimą jaučiu. Labiausiai tą dėmesį pajutau Šiluvoje 1994 metų lapkričio 26 dieną, minint mano tėvo 85-ąsias gimimo ir 40-ąsias žūties metines. Man buvo labai svarbu tai, kad pirmą kartą viešai buvo paminėtas mano tėvas, įvertinta jo veikla. Aš buvau sujaudintas rodomos pagarbos mano tėvui ir man.

A. P.: Gal galėtumėte pasakyti, kaip sutikote lietuvių tautos atgimimą, ką tada jautėte, ką veikėte?

L. Ž.: Tų dienų įspūdžiai, jausmai, nuotaikos — tiesiog sunku papasakoti. Kai 1988 metais Šiauliuose, Šaulio aikštėje, buvo pirmą kartą organizuotas sąjūdžio mitingas, į kurį susirinko tokia minia žmonių, kokios ši aikštė niekada nebuvo mačiusi, kai žmonės, pirmą kartą viešai pamatę trispalvę vėliavą, su ašaromis akyse bučiavosi, mane sveikino visai nepažįstami žmonės, — įspūdis buvo milžiniškas. Tomis dienomis aš buvau kartu su atgimstančia tauta.

A. P.: Dabar išgyvename labai sunkų ir prieštaringą laikotarpį. Grįžus į valdžią

buvusiai sovietmečio nomenklatūrai, bandoma reviduoti švenčiausius lietuvių tautos idealus, stengiamasi užmiršti herojiškiausią mūsų istorijos—laisvės kovų prieš bolševizmą—laikotarpį. Ką, Jūsų nuomone, turime daryti, kad ateinančios jaunų žmonių kartos gerai žinotų garbingą Lietuvos istoriją, nepamirštų tų idealų, vardan kurių kovojo ir žuvo jų proseneliai?

L. Ž.: Čia yra labai svarbi problema. Taip yra todėl, kad žmonės ne viską žino apie partizaninį sąjūdį arba turi iškreiptą, sovietmečio dezinformacijos šaltinių suformuotą vaizdą. Net ir aš pats tik pastaraisiais metais turėjau galimybę apie tai nuosekliau sužinoti. Sovietmečiu užaugę mano bendraamžiai ir dar jaunesni nežino tikros tiesos, nes tai buvo visokiais būdais slopinama. Žinome, iš kokių vadovėlių okupacijos metais mokėsi kelios jaunų žmonių kartos. Man regis, yra labai svarbu, kad būtų išleisti geri istorijos vadovėliai, teisingai juose nušviečiama laisvės kovų sąjūdžio istorija. Gal tada mokiniai žinotų visą tiesą, koku keliu Lietuvaėjo į nepriklausomybės atkūrimą.

A. P.-. Įdomu būtų išgirsti Jūsų prognozes, kokia tolimesnė Lietuvos ateitis, koku būdu mes galėtume išbristi iš ekonominės krizės ir dvasinės depresijos? Ką Jūs galėtumėte palinkėti savo tėvynainiams?

L. Ž.: Į pirmąjį klausimą sunkoka atsakyti. Man regis, jeigu mes geriau žinotume savo istoriją, labiau ją vertintume, tada iš savo protėvių darbų ir vargų daug ko galėtume pasimokyti. Kai kas dabartinius ekonominius sunkumus sutapatina su nepriklausomybės atkūrimu. Ekonominiai sunkumai yra nulemti įvairių objektyvių ir subjektyvių faktorių ir nėra nepriklausomybės atkūrimo pasekmė. Tautiečiams norėčiau palinkėti susitelkimo, darbštumo ir mylėti laisvę taip, kaip ją mylėjo tie, kurie už ją paaukojo savo gyvybes. Galbūt tada galėtume greičiau išbristi iš tų sunkumų, apie kuriuos kalbame, žinoma, tam reikės nemažai laiko.

A. P. Dėkojame Jums už pokalbį, linkime geros sveikatos ir sėkmės.

JUZEFA LIČKUTĖ

Jonas Žemaitis — kokį aš pažinojau

Jono Žemaičio būrio partizanės Juzefos Ličkutės, g. 1916 m. Darataičių kaime, Šiluvos vls., atsiminimai. Užrašė 1993 m. rugpjūčio 11 d. Alfonsas Vaišvila.

Lemtingasis rugpjūtis

Po karo su mama ir broliu gyvenome Šiluvos valsčiuje, Darataičių kaime. 1945 m. balandžio mėnesį brolis, žaisdamas rasta mina, susisprogdino. Likome dviese... O laikai buvo neramus. Ėmė užeidinėti partizanai, dažniausiai mūsų apylinkės gyventojai. Iš pirmųjų prisimenu mums pažįstamą Alfonsą Petrylą, užėjusį kartu su Betygalos valsčiuje veikusio partizanų būrio vadu Venclausku (Venclauskas Juozas, Stanislovo, g. apie 1917 m., iš Pakapurnio kaimo Raseinių vls. — A. V.). Pastarasis, kaip vėliau teko patirti, buvo poetiškos prigimties, pamaldus žmogus, sukūręs nemažą partizaniškų dainų, kurias mes partizanaudami dainuodavome.

Lemtinga partizanų viešnagė man buvo 1945 m. rugpjūčio 28 d. Tąkart pas mus užėjo būrelis partizanų, prašė valgyti. Papietavę jie pasiėmė iš mūsų Smetonos laikų laikraščių ir žurnalų komplektus ir nuėjo į daržinę paskaityti, pailsėti. Aš su mama, pasikinkiusios arklių, nuvažiavome šalia sodybos nupjauto avižų mišinio parsivežti. Vienas iš partizanų Vladas Lukauskas iš Varkalių kaimo, pasiėmęs grėblį, pasisiūlė mums padėti — pagrėbstuoti.

Buvo graži saulėta diena, Patys pietūs — 13 val. Gamta jau dvelkė rudenėjančia ramybe. Rodos, niekas nežadėjo audros...

Bebaigiant krauti vežimą, matau, keliu nuo Lyduvėnų ant kalniuko išbėgo žmogus, o jam iš paskos — būrelis besivejančių sribų. (Persekiojamasis buvo partizanas Vladas Būda, Julijono, iš Varkalių kaimo — A. V.). Mums talkinęs partizanas V. Lukauskas metė grėblį ir skubiais žingsniais pasuko daržinės link. Stribus pastebėjo ir iš daržinės. Partizanas Vacys Žickis iš Dumbulės kaimo, iššokęs į lauką, pasistatė prie trobos kampo kulkosvaidį ir ėmė leisti serijas į artėjančius sribus. Šalia jo priguliau ir aš. Kulkosvaidžio ugnis sribus suguldė. Vienas iš jų, prigulęs už avižų mišinio, ėmė atsišaudyti irgi iš kulkosvaidžio.

Dvikova truko neilgai. V. Žickio kulka kliudė sribų kulkosvaidininko galvą ir jį sunkiai sužeidė. Kulkosvaidis nutilo. Stribai, palikę sužeistąjį, išsilakstė. Pasitraukė ir partizanai. Sužeistasis pasirodė esąs Šiluvos valsčiaus MVD milicijos įgaliotinis Antanas Sūdikas, kuris ir vadovavo šiam sribų būriui. Sužeistasis jau buvo be sąmonės, bet dar gyvas ir sunkiai dejava. Mes su mama iš pradžių pasimetėme, nežinojome, ką su juo daryti, o paskui nutarėme vežti į Šiluvą — į sribynę. Bet

sužeistasis buvo stambus vyras, ir mes neįstengėme jo įkelti į ratus. Laimei, užėjo kaimynas Ličkus Stasys... Aš likau namuose, o mama su sužeistuoju išdardėjo į Šiluvą. Netoli Šiluvos stribas atgavo sąmonę, suvokė, kur esąs, ėmė mamą spardyti, plūsti, vadinti "banditų kurva". Nuvežtasis į stribynę toliau buvo gabenamas į Šiaulių ligoninę, bet neišgyveno. Mamą Šiluvos kagėbistai suėmė, tardė pats Šiluvos vls. NKVD viršininkas Andrėj Sajenka. Mama gynėsi, kad nė vieno iš partizanų nepažįstanti, atsitiktinai užėjė. Palaikę 3 paras Šiluvos daboklėje, paleido.

Sudie, gimtieji namai

Mamai išvažiavus su sužeistuoju, aš puoliau į daržinę naikinti partizanų buvimo žymių: surinkau išblaškytus žurnalų komplektus, knygas, radau ir dvi partizanų paliktas "terbas" su šoviniais. Šovinius sumečiau į šulinį... Ir staiga matau: per lauką nuo Lyduvėnų pusės artėja į mūsų sodybą didžiulis rusų kareivių būrys, išsiskleidęs kovos grandine. (Tai buvo Šiluvos vls. MGB per raciją iškviestos ir mestos į mūšio vietą dvi rusų kareivių grupės: pasienio pionierių dalinys (RKKA) ir Lyduvėnų geležinkelio stoties garnizonas, o 18 val. jiems į pagalbą dar mašinomis atvežta 50 kareivių pasieniečių. —Raseinių aps. NKVD viršininko Sinycino pranešimas Kauno s. NKVD, MGB operatyvinio skyriaus viršininkui pulk. Veselovui 1945 m. rugsėjo mėn. — KGB archyvas, F. 3, apr. 7, b. 64, 1. 46).

Pamačiusi artėjančius rusus, aš pasileidau bėgti į priešingą, ka-reiviių dar neužstotą pusę. Įsiveržė į mūsų sodybą ir neradę ant ko išlieti įtūžio, rusai ėmė daužyti baldus, viską siaubti. Įsilaužė į svirną, kur buvo laikoma mūsų pačių su mama austa drobė. Draskė tą drobę, vyniojo ant batų, o likusią jos dalį suliejo čia pat rastu aliejumi. Išeidami išjojo paskutinį mūsų arklį.

Neramios dienos ir naktys

Nuo tos lemtingos rugpjūčio 28-osios prasidėjo mano klajonės, o vėliau partizanės ir kalinės kelias. Išbėgusi tą dieną iš namų, atsidūriau kaimyniniame Pagojų kaime pas giminaitį Tamošių Lauraitį. Ten pernakvojau, paskui slapščiausi tai pas vieną, tai pas kitą giminaitį, pažįstamą. Buvau nukakusi net į Šiaulėnus pas Arlauską, pas gimines Čekiškėn. Taip besislapstant, kartą užgriuvo stribai. Šeimininkė įgrūdo mane priemenėje į rūsį ir užpylė bulvėmis. Bet stribai kratos tąsyk nedarė... Slapstydamasi Šiluvos apylinkėse, dažnai susitikdavau su čia veikusiais partizanais Petru ir Vladu Lukauskiais iš Varkalių, Alfonsu ir Petru Virbickiais, Vladu Zičkumi, Povilu Lušu iš Liūlių kaimo ir kitais.

Mergaitės drąsa ir sumanumas gelbsti mane

1946 m. ankstyvą pavasarį aš buvau grįžusi iš Čekiškės ir slapščiausi Rakavos kaime prie Dubysos pas Tamutienę Marijoną. Apie tai greit suuodė ir čekistų agentai.

Vieną dieną, M. Tamutienei su dukra išvykus pas gimines prie Žaiginio, aš su jaunesniąja jos dukra likome namie.

Išėjusi iš savo slaptavietės, aš atėjau į virtuvę ir už krosnies lovoje atsiguliau. Staiga bildesys į duris, ir į kambarį įsiveržia ruskis. Matau, vyresnysis. "Ar čia yra Ličkutė Juzė? " — įsistebeilino į virtuvėje stovėjusią Antosę Tamutytę. Aš nustėrau. Supratau, jog esu išduota, rusas žino net mano pavardę, manau — galas. Tačiau mergaitė nepasimetė: "Ne, čia tokios nėra". "O gal ta, kuri guli?" — mostelėjo ranka rusas į mano pusę. "Ne, tai mano sesuo," — tebetvirtino Antosė. Tvirtas mergaitės balsas, matyt, suglumino ruskį. Šis nesiėmė tikrinti dokumentų ir vėl išvirto į lauką. Man to tik ir tereikėjo. Šokau iš lovos, atstūmiau virtuvės langą ir į lauką. Bėgau pakalnėn į mišką kvapo neatgaudama. Ten tūnojau iki tamsos. Nak tį vėlei sugrįžau į Tamutienės sodybą. Bet ilgiau čia slėptis buvo neįmanoma: KGB akis jau budėjo ties šia sodyba.

Partizanės taku

1946 m. balandžio mėnesį antrąją Velykų dieną susitikau su Vinco Lazdausko — Virgio partizana (6 ar 7 žmonės), veikusiais Šiluvos valsčiaus pietvakarinėje dalyje prie Dubysos, ir nutariau su jais pasilikti. Tą dieną užėjome Skaraitiškės kaime pas aktyvų partizanų ryšininką Kazį Kisielių ir čia patyrėme, kad kaimyniniame Varkalių kaime gyvena Aniulienė, kurios du sūnūs — aktyvūs Šiluvos sribai. Vienas jų šiuo metu esąs sugrįžęs pas motiną, Partizanai tuojau išskubėjo į Varkalius, bet Aniulio namuose neužtiko.

Iš Skaraitiškės patraukėme į Šiluvos valsčiaus Palapišių-Pyragių mišką, kur tuo metu buvo stambi vietos partizanų stovykla. Mūsų būriui priklausė 12 partizanų: minėti broliai Lukauskiai, Virbickiai, Stasys ir Vacys Žickiai iš Dumbulės, Antanas ir Kleopas Armoškos iš Lukaičių-Juškaičių, Bajorinas, Antanaitis iš Alėjų, pats vadas V. Lazdauskas. Buvome ginkluoti kulkosvaidžiais, automatais, pistoletais, granatomis. Man buvo įteiktas pistoletas.

Gyvenimas Palapišių miške

Palapišių miške šalia mūsų bunkerius buvo įsirengę ir Šiluvos partizanų būrys: Pranas Taučas su žmona J. Mandravickaite, Pranas Juška, Petrė Kuraitytė ir Antanas Kuraitis iš Grigalaičių, Jonas Junokas iš Plekaičių ir daugelis kitų. Jiems vadovavo Povilas Morkūnas iš Zbaro. Šis būrys buvo žymiai didesnis už mūsų, jame daug uniformuotų. Abiem būriams vadovavo Lietuvos armijos kapitonas Jonas Žemaitis, irgi Šiluvos valsčiaus gyventojas, iš Kiaulininkų kaimo. Jis dėvėjo Lietuvos armijos karininko uniformą, be antpečių. Jonas Žemaitis čia pat buvo įsirengęs atskirą bunkerį. Jame turėjo radiją, rašomąją mašinėlę. Klausė Vakarų radijo stočių, mašinėlė spausdino įsakymus, informacijas, radijo stočių suvestines... Vakaraais jis ateidavo į

mūsų bunkerį, pasakodavo, ką girdėjęs per užsienio radiją. Į neramius partizanų klausimus: "Ar nejuda Vakarai?", atsakydavo raminančiai, jog viskas bus gerai: "Laukiame Vakarų pagalbos. Turėkim vilties". Jono Žemaičio asmenybė darė malonaus ir švelnaus žmogaus įspūdį. Čia, Palapišių miške, jį du kartus aplankė žmona.

Atėjusi į Palapišių mišką, oficialiai buvau priimta į partizanų būrį. Partizanišką priesaiką daviau birželio mėnesį pačiam Jonui Žemaičiui. Viso priesaikos teksto dabar neprisimenu. Atmintyje išliko tik pagrindiniai žodžiai: "Nepasiduosiu, nepabėgsiu, neišduosiu". J. Žemaitis man suteikė ir partizanišką slapyvardę Petras.

Bunkeris, kuriame gyvenome, buvo gana erdvus, medinėmis grindimis. Jame — miegamieji gultai, stalas, geležinė plytelė valgiui gaminti. Bunkerio gale — užmaskuotas langelis. Netoli bunkerio vyrai buvo net įsirengę "turniką", ant jo mankštindavosi. Gegužės vakarais, kai Šiluvos bažnyčioje vykdavo "mojavos" (gegužinės pamaldos), rnes giedodavome Visų Šventųjų litaniją, kitas giesmes.

Pagrindinės mano pareigos būryje — gaminti vyrams valgį. Miške rinkdavau "zuikio kopūstus", iš jų virdavau sriubą. Šalia bunkerio sirpo žemuogės, kartu knibždėjo ir daugybė gyvačių, kurių aš labai bijojau

Rūpindamasis maistu, mūsų būrys kartą užpuolė Skaraitiškės kaimo parduotuvę, parnešė kruopų, odekolono. Sviesto išigydavome užpuldami Šiluvos-Tytuvėnų keliu į Tytuvėnų geležinkelio stotį gabenančius sviestą iš Šiluvos pieninės. Kleopas Armoška iš savo namų Juškaičių kaime dažnai atnešdavo medaus. Duoną kepdavo Pyragių kaimo moterys (1946 m. žiemą J. Žemaičio partizanams duoną kepė Vlodo Novogrockio šeima, Novogrockienė skalbė partizanams baltinius — A. V.). Pas ūkininką Renčį eidavome į pirtį. Jis turėjo dvi suaugusias dukras — pabendraudavome. Pas mus į Palapišių stovyklą ateidavo partizanai ir iš Šiaulių būrio.

Taip gyvenome iki liepos mėnesio.

Palapišių kautynės

Aušo gražus liepos 3-čios dienos (iš tiesų liepos 6-tos — A. V.) rytas. Miškas aidėjo nuo paukščių trelių. Visa jėga skelbėsi vasara... Aš prie geležinės krosnelės viriau pusryčius. Dauguma mūsų būrio vyrų buvo išėję į žygį. Stovykloje buvome likę tik 5 partizanai. Sargybą stovyklos prieigose ėjo Petras Lukauskas.

Apie 10 val. staiga nuaidėjo sargybinio šūvis, o po kelių minučių uždusęs atbėgo ir pats sargybinis: "Rusai! Supa stovyklą!" Aš šokau iš bunkerio ir, užsimetusi po ranka pakliuvusį juodą megztuką, basa pasileidau apkasu įspėti Šiluvos būrio, kurio bunkeriai buvo už 500 metrų nuo mūsų. Man reikėjo perbėgti kelią, kuris skyrė

mūsų bunkerius. Maniau, kad kelią jau bus užstoję rusų kareiviai. Bet laimingai — šios vietos jie dar nebuvo pasiekę.

Atbėgusi šaukiu šiluviškiams: "Rusai! Rusai!" Iš bunkerio tuojau išbėgo Jonas Žemaitis ir liepė visiems pasiruošti kautynėms. Šalia bunkerio nuo karo buvo išlikę apkasai. Ant jų kranto tuojau buvo išstatyti kulkosvaidžiai. Čia, pas šiluviškius, man ir teko sutikti kautynes. Be manęs, čia dar buvo viena moteris — ryšininkė iš Kauno (gal tai Sabaliauskienė, pagal pirmą vyrą — Armonienė Petrė. Jos vyras Sabaliauskas Izidorius invalidų namų direktorius — irgi partizanų pagalbininkas. Abu saugumo suimti 1946 m. rugsėjo 21 d. — A. V.). Jonas Žemaitis man ir ryšininkei liepė pasitraukti į saugesnę vietą, nesikauti.

Po kelių minučių priešais mūsų gynybą pasirodė rusų kareiviai, išsiskleidę kovos grandine. Puolė Lyduvėnų geležinkelio stoties garnizonas ir stribai. Partizanai prisileido kareivius kuo arčiau ir tada atidengė ugnį. Matome, į kalvelę, kur buvo mūsų pagrindiniai bunkeriai, apaugę jaunomis eglaitėmis, takeliu kopia rusų karininkas ir trys kareiviai, apsigaubę brezentiniais žygio apsiaustais. Tuo metu trenkė partizanų kulkosvaidžių salvės. Karininkas ir jį lydėję kareiviai krito kaip pakirsti. Iš abiejų pusių prabilo pragariška ugnis: kaleno kulkosvaidžiai, tratėjo automatai, trenkė šautuvų salvės, kurtinančiai sproginėjo granatos, partizanų mėtomos žemyn per beržynėlį į puolančius rusų kareivius. Iš apačios vis sklido rusiški: "Pe-riod! Period!". Bet stipri partizanų ugnis neleido rusams pajudėti iš vietos. Jie slapstėsi už kelmų, medžių kamienų. Jų pusėje girdėjosi keiksmi, sužeistųjų ir mirstančiųjų šauksmai ir dejavimai.

Kovėmės apie valandą. Toliau tęsti kautynes darėsi pavojinga: seko šovinių atsargos, be to, girdime, priešas per raciją šaukiasi pagalbos iš Raseinių, Kalnųjų garnizonų. Jonas Žemaitis, vadovavęs kautynėms, davė komandą laužtis iš apsiausties į netoliese esančią pelkę link Dubysos. Bet vos tik pakilome iš apkasų, su nauja jėga pasiutiškai ėmė kalenti rusų kulkosvaidžiai. Turėjome vėl šokti atgal į apkasus. Rusų kulka peršovė Jono Žemaičio ant peties kabojusią kasetę (planšetę), jam užsikirto vokiškas automatas. Per mūsų trenksmą aš šaukiu J. Žemaičiui: "Bėkim į nendryną!" Žemaitis nepraranda savitvardos, mane ramina: "Nesikarščiuok", liepia neišsi-kišti, netapti taikiniu. Sukaupę vienon vieton kulkosvaidžius, šokome antrą kartą iš apkasų ir puolėme į nendryną. Šokdamas iš apkaso, žuvo mūsų kulkosvaidininkas, kilimo nuo Žaiginio, pavardės neprisimenu. (Tai Alfonsas Jakubaitis — A. V.)

Išsiveržę iš apsiausties, bėgome per nendryną neatgaudami kvapo link Vičaičių kaimo. Užbėgę ant kalvelės, žiūrime, keliu važiuoja rusų kariškos mašinos su pastiprinimu. Bet diena jau krypo vakarop ir rusai nesiryžo "šukuoti" miško. Labai gailėjomės paliktų daiktų, nors ginklus buvome užkasę. Aš mūsų metu nešaudžiau, nors ir turėjau pistoletą. Nesikovė ir antroji moteris. J. Žemaitis, kaip minėjau, ragino mus, moteris, nestatyti savęs į pavojų.

Paaiškėja išdavystė

Vėliau patyrėme, kad rusų kareivius į stovyklą atvedė mūsų būrio partizanas Petras, pavardės neprisimenu (tai Petraš Povilionis. — A. V.), kilimo nuo Lyduvėnų. Jis būrio vadovybės buvo išleistas savo vardinių (petrinių) proga pas gimines prie Lyduvėnų. Ten pasigėrė ir daržinėje užmigo. Čia jį ir užtiko kratas darę čekistai. Tardomas neišlaikė ir sutiko parodyti būrio stovyklavietę.

Tuo metu, kai rusai puolė mūsų stovyklavietę, pas mus mišku ėjo mūsų ryšininkas, jaunas vyrukas Vytautas Špukas iš Juškaičių, norėjęs kažką mums pranešti. Rusai jį suėmė. Į jį klausimą: "Kur eini?", atsakęs: "Pievos samdytis". Mūšio metu nuo rusų pabėgo. Pabėgo ir jų suimtas partizanas Petras. Vėliau Petras grįžo į mūsų būrį ir teisinosi, kad jis specialiai rusus užvedęs iš tos pusės, kur partizanams buvo patogiau gintis. Bet tas jam nepadėjo: už išdavystę ir priesaikos sulaužymą buvo nubaustas mirties bausme.

Traukiame į Betygalos miškus

Išbėgę iš apsiausties, suskilome į atskirus būrelius ir traukėmės į skirtingas dislokacijos vietas. Likti Šiluvos miškuose nebuvo galima - žinojome, ryt čia bus masinis rusų siautimas. Mūsų (V. Lazdau-sko) būrys pasukome link Betygalos, šiluviškiai — į Sandrausiškės miškus, o Jonas Žemaitis su štabo grupe — link Šimkaičių.

Miškais atėjome į Šiaulelių kaimą. Vieškeliu Šiluva-Raseiniai Raseinių link važiavo rusų kariškos mašinos su sužeistaisiais ir nukautaisiais. Perkirtę vieškelį, atėjome į Zopelskių kaimą pas Žuramskį. Čia vakarieniavome, trumpai ilsėjomės Padukčio kaime pas Uinskį. Paskui per Aukštadvarį, Medingius, Vainorius, Tverijoniškę judėjome toliau Betygalos link kuo toliau nuo mūšio vietos. Betygalos partizanų stovyklavietę aptikome pelkėje. Betygališkiai mus maloniai priėmė, padarė mums lovas-gultus, išvirė sriubos su paukštiena. Pernakvojęs mūsų būrys (7—8 žmonės) rytojaus pavakariu leidosi atgal į savo įprastą veiklos rajoną — Šiluvos apylinkes.

Palapišių mūšis prieš akimis

A. Vaišvilos pastabos

Taip Palapišių mūšis atrodė to mūšio dalyvės-partizanės akimis. O kaip jis atrodė prieš, puolusio J. Žemaičio partizanus, akimis? Raseinių apskrities enkavedistai ataskaitose savo aukštesniems viršininkams rašė, kad 1946 m. liepos 5 d., agentams pranešus, jie suėmė partizaną Pavilionių, kuris gydėsi Jono Žemaičio stovykloje. Apklausos metu jis parodė, kad partizanų stovykla yra prie vieškelio Šiluva-

Lyduvėnai, už 2—3 km. nuo kelio, miške. Toje stovykloje 25—30 žmonių Stovyklavietė padalinta į dvi stovyklas: viena viršuje, kita — pakalnėje. Stovykla turi apkasus, žiedinę gynybą. Remiantis jo parodymais, atlikta karinė-čekistinė operacija, kurioje dalyvavo 62 MVD armijos kareiviai ir 15 strībų. Pirmiausia stovykla buvo aptikta ir blokuota. Mūšis prasidėjo 12 val. Žemutinę stovyklą užėmė per 3 minutes. Partizanai iš ten pasitraukė į viršutinę stovyklą, kurią irgi apsupo ir blokavo, o jos prieigose vyko mūšis 3 valandas (iki 15 val.).

Partizanai, matydami padėties beviltiškumą, sutelkė visus kulkosvaidžius į vieną sektorių ir, remiami kitų ginklų, nukovė vieną karininką, tris kareivius, o taip pat du sužeidė, padarė spragą ir išsiveržė iš apsupimo. Paskui suskilo į smulkias grupes ir pradingo miške. Persekiojimas rezultatų nedavė.

Užpuolikų nuostoliai: nukautas 1 karininkas ir 5 kareiviai, 6 kareiviai sužeisti. O jie nušovė 1 partizaną, kurio atpažinti nepavyko. Stovykloje paimta: 3 kulkosvaidžiai, 1 automatas, 5 šautuvai CBT-5, 1 pistoletas, 23 granatos, 100 sprogdiklių joms, 3327 įvairaus kalibro šoviniai, 1 rašomoji mašinėlė, 1 radijo imtuvas, 28 įvairios raketos, 8 kulkosvaidžių dėklai, 1 kulkosvaidžio vamzdis, 50 vienetų rankovių apsiuvų su ženklu "LLA" (Lietuvos laisvės armija — A. V.) ir štabo dokumentai.

Abi stovyklos — atramos punktai, įrengti pagal paskutinį karinės technikos žodį (tai, be abejo, J. Žemaičio nuopelnas — A. V.). Žemutinėje stovykloje — 14 bunkerių, kuriuos aplinkui juosia žmogaus ūgio apkasai su kulkosvaidžių lizdais; antra viršuje — iš 13 bunkerių, kuriuos irgi juosia žmogaus ūgio apkasai su 11 lizdų kulkosvaidžiams. Stovykla įrengta ant kalnelio viršūnės, apaugusios tankiu eglaičių jaunuolynu, gerai užmaskuota, ir prie jos galima prieiti tik takeliu, kuris iš anksto pašaudytas iš bendros gynybos sistemos.

Iš paimtų dokumentų matyti, kad ta stovykla buvo partizanų for-muiotės Žebenkštis štabas, kuriam vadovavo Lietuvos armijos kapitonai Čėponis Budrys ir Jonas Žemaitis - Darius.²

² Žinios apie įvykius 19-16. VII. 20. KGB archyvas, F 3. apr. 20, -1946 m., b. 65,

Partizanų ryšininkė Novdgrockienė iš Pyragių ar Šiaulelių kaimo teigė, kad šioje Palapišių stovykloje nuolat gyveno apie 80 partizanų. Prieš liepos 6-tos dienos mūšį iš jų 30 žmonių buvo išvykę su įvairiomis užduotimis.

Apie šį mūšį, kuriame enkavedistai buvo gerai apkulti, jie rašė dar ne vienoje savo ataskaitoje, jį analizuodami ir darydami išvadas, kad nevalia pulti partizanų neturint aiškios jėgų persvaros.

STANISLAVA ŽICKUTĖ-ORŠVILIENĖ

Algirdo būryje

Buvusios partizanės Stanislavos Žickutės (dabar Oršvilienės) — Snaigės atsiminimai, užrašė 1993 m. rugpjūčio 2 d. Allonsas Vaišvila.

Netikėtas pabėgimas

Esu gimusi Kalnujuose, šalia Raseinių. 1944-1945 m. dirbau Raseinių pašte telefoniste ir telegrafiste. Saugumas mane įtarinėjo ryšiais su partizanais. Jei tik koks partizanų puolimas, tuoj mane areštuoja.

Buvau apie Kalnų, Girkalnį veikusio partizanų būrio ryšininkė. Po vieno tokio arešto kalėjau Raseinių kalėjime. Mano kamerą pasikeisdami saugojo du prižiūrėtojai: lietuvis ir rusas. Lietuvis — jaunas vaikinys, mačiau, kad mane užjaučia. Duodavo vandens atsigerti, nors tai daryti jam buvo griežtai uždrausta. Vieno budėjimo metu jis man sako: "Kaip man gaila jūsų!". Aš, gerokai nustebusi, paklausiau: "O kaip tada jūs čia dirbate?" "Nenorėjau eiti į rusų kariuomenę". Paskui pridėjo: "Aš jums suruošiu pabėgimą. Bėgsime: kartu. Jūs savo keliu, aš — savo. Noriu kam nors gera padaryti".

Buvau nustebusi ir kartu netikėjau: gal provokacija?

Mano kamera buvo antrame aukšte, o tardyti vedavo žemyn, į pirmą aukštą, kuriame buvo įsikūrusi ir Raseinių milicija. Prie durų stovėdavo milicijos budėtojas. Naktis. Girdžiu, kažkas eina prie mano kameros, rakina duris. Supratau — vėl ves tardyti. Atsidaro, durys — žiūriu: tas pats vaikinukas. Jis man sako: "Bėgsime. O kol kas palauk", išeinu iš kameros, abu leidžiamės laiptais žemyn. Atėjus į pirmo aukšto koridorių, prižiūrėtojas liepia man laukti, o pats nueina prie lauko durų pasižiūrėti, ką veikia milicijos budintysis. Milicijos kambariuose girdėti kažkoks didelis erzelynas. Budinčiojo nesimatė. Tada vaikinukas man pamojo ranka, ir mes sprukome pro duris. Aš pasileidau bėgti link gimnazijos, jis — kapinių link. Iš netikėtumo ir staigaus džiaugsmo užmiršau jam net padėkoti. Bėgau neatgaudama kvapo — kuo toliau nuo Raseinių, nuo savo kankintojų.

Pas Šiluvos partizanus

Atbėgau į Girkalnį pas partizanų ryšininką Praną Valinčių. Pasakiau, kas atsiliko. Jis pranešė apie mane partizanams. Šie pasitarę nutarė mane perkelti į kitą būrį, nes čia mane pažįsta vietos gyventojai, ir saugumas tuoj pat sužinos, kur ieškoti bėglės. Buvo pasirinktas Algirdo būrys, veikęs Šiluvos valsčiuje tarp Šiluvos ir Žaiginio

Dubysos link ir priklausęs tai pačiai Kęstučio apygardai, Že-benkšties rinktinei. Algirdo būriui tada vadovavo Stasys Nacas-Algis.

Aš atėjau į Šiaulelių kaimą prie Šiluvos pas Vaidilą, kuri pažinojau kaip Šiluvos paštininką, kai dirbau Raseinių pašte. Ten pas Vaidilą atėjo ir Algirdo partizanų būrys manęs pasiimti.

Tam būriui tada priklausė Rūstenis (Kuošta Feliksas iš Bardiškių km. nuo Žaiginio — A. V.) su žmona, Antanas Keparutis-Ilgūnas, vadas S. Nacas-Algis, Vėtra nuo Padubysio ir Šarūnas nuo Žaiginio.

Žiemai praleisti būrio vadas S. Nacas buvo sumanęs mane apgyvendinti pas vieną ūkininką prie Dubysos, kuris turėjo 3 dukras, viena jų gyveno Kaune. (Tas ūkininkas buvo Jonas Mačianskis, g. 1901 m., gyv. Šiluvos vls., Liūlių kaime, partizanų ryšininkas, perdavinėjęs partizanų korespondenciją rinktinės Savanoris vadui J. Žemaičiui, vėliau Raseinių saugumo užverbuotas slapto informatoriumi slapyvardžiu Juozaitis — A. V.). Nacas įtikinėjo, kad tai saugi vieta ir aš galėsiu ramiai peržiemoti. Bet mano nuojauta sakė, kad tie žmonės nepatikimi, kad jie komunistinės pakraipos. Vėliau patyriau, kad partizanų vadovybė buvo pavedusi S. Nacui likviduoti šį ūkininką, bet jis įsakymo neįvykdė. (Tą įsakymą įvykdė 1950 m. lapkričio 13 d. kiti V. Daukanto-Ryto būrio partizanai: Jonas Žu-kauskas-Smilga ir Antanas Budginas-Žvainys. — A. V.). Todėl kitą dieną, kai grįžo S. Nacas, aš jam pareiškiau: "Čia nepasiliksiu, o jeigu jūs mane vis tik paliekate, tai aš išeinu iš būrio". Žiemoti teko kartu su būrio partizanais.

Mums slėptis buvo įrengtas bunkeris Akmenės kaime pas Praną Lukoševičių-Lušą tvarte. Bunkeris keturiems žmonėms, negilus. Aš, nedidelio ūgio moteris, galėjau išsitiesti visu ūgiu, bet vyrai turėdavo susilenkti. Buvo padarytos lentynos mūsų ginklams, popieriams susidėti. Bunkeryje gyvenome keturiese: aš, Rūstenis (jo žmona slėpėsi kitur), A. Keparutis ir vadas Algis. Tai buvo 1949 m. žiema, labai šalta ir gili.

1950m. vasario mėnesį mūsų būrio vyrai išsiruošė į Žaiginį. Aš buvau nušalusi kojas ir likau bunkeryje. Vyrai sakėsi grįšią po 3—4 dienų. Aš turėjau kulkosvaidį ir 3 granatas.

Siaubo valandos Lušių bunkeryje

Vyrams išėjus, antrą parą, girdžiu, smarkiai ėmė loti kieme šunys, vėjas atnešė ir žmonių balsus. Per angas, buvusias prie sienos orui į bunkerį įeiti, girdžiu, atsidaro tvarto durys, kalba rusiškai, virš mano bunkerio šurmuly. Aš persižegnojau ir sakau: "Dieve, ar padėsi man šikart?" Užpūčiau lempą, pasistačiau prie bunkerio angos kulkosvaidį, pasiėmiau į ranką granatą. Jei tik atidengs angą, ginsiuos. Buvau nusprendusi gyva nepasiduoti. Bunkerio stogas buvo uždengtas lentomis, tarp kurių

— plaštakos dydžio tarpai. Staiga, matau, šmykšt man prieš pat nosį metalinis strypas visiškai šalia lubų lentos. Dar labiau įsitempia — supratau: metaliniais strypais bado tvarte žemę — ieško bunkerio. Virbas slydo gal centimetrą šalia lubų lentos. Ir tai mane išgelbėjo. Antrą kartą toje vietoje ne-dūrė. Netrukus erzėlynas tvarte nutilo, nurimo ir šunys.

Supratau, mirtis stovėjo šalia. Jei virbas būtų smigęs vos centimetrą kairiau, būtų atsirėmęs į lubų lentą. Nežinojau, ar pavojus jau praslinko. Sulaikiusi kvapą tebebudėjau, klausiausi kiekvieno krebždesio. Taip atėjo pusryčių metas, atėjo ir pietūs, ir vakarienės metas, bet niekas pas mane neateina, valgyti neatneša. Tik kitą rytą, girdžiu, kažkas ateina į tvartą. Pasikelia bunkerio dangtis — matau šeimininką Lušą Vladą. Jis išsigandęs: "Ar tu dar gyva?" Jis pasakojo, jog anksti rytą sodybą užplūdo rusų garnizonas. Jų vyresnysis kalbėjo, jog jiems pasakyta, kad pas Lušus Akmenėje yra banditų bunkeris. Sakėsi, kad visą dieną bijojęs eiti į tvartą, nes gal iš pamiškės kas nors stebi. Pavalgius pasidarė kiek ramiau, pragiedrėjo nuotaika. Apvaizda ir ši kartą užstojo mane.

Nežuvusi nuo rusų, žūsiu nuo potvynio

Tačiau pavojus nebuvo praėjęs, o tik kiek atsitolinęs. Kitą naktį prasidėjo staigus atlydis. Visą naktį pliaupė lietus. Tvartas stovėjo lomoje, ir pro ventiliacines angas į bunkerį ėmė bėgti vanduo. Jo lygis sparčiai kilo. Ginklus ir dokumentaciją užkėliau ant viršutinių lentynų. Aš jau braidžiau iki kelių po ledinį vandenį. Vanduo tebekilo, sparčiai sėmė bunkerį. O išeiti negalėjau. Nepajėgiau pakelti bunkerio angos dangčio, kurį pakeldavo tik stiprus vyras. Lušai iš viršaus dangtį atkeldavo specialiu luomu. Puoliau į neviltį: "Geriau būčiau susisprogdinusi aptiktame bunkeryje, negu dabar jame lėtai nuskęsti. Laukiau ryto kaip išganymo. Paryčiu, girdžiu, sugirgždėjo tvarto durys, pasikėlė bunkerio anga — joje viltingai sušmėžavo V. Lušo galva, vėl; "Ar gyva?". Vėl nuslinko mirties šešėlis. Bandėme semti vandenį, bet nesėkmingai jis toliau tebetvino. Likti bunkeryje jau negalėjau. Todėl susinešiau ginklus, dokumentus, kitokią mūsų "turtą" ant tvarto. Įsirausiau į šiaudus, o naktį vėl pradėjo pasiutusiai šalti. Aš šlapia drebėjau visu kūnu, užėiti į trobą buvo nesaugu. Per V. Lušą išsikviečiau mūsų ryšininką, kurio pavardės neprisimenu. (Tai buvo Feliksas Žukauskas iš Medingių kaimo, miręs 1993 m. — A. V.). Perdaviau jam raštelį apie padėtį, kadangi vyrai buvo žadėję, grįždami iš žygio, pirma užėiti pas ryšininką. Mano bendražygiai, išgirdę apie rusų siautimą Lušų sodyboje, manę, kad rusai aptiko bunkerį ir aš žuvusi. Parėję jie įsitikino, kad čia toliau likti neįmanoma: bunkeris apsemtas ir apskūstas. Naktį išėjome iš Lušų sodybos, o šaltis didžiulis — neapsakomai gelia nušalusias kojas. Vos einu. Nakvojome miške, per karą sprogusio sviedinio išraustoje duobėje. Susikūrėme lauželį. Aš vėl peršalau. Prasidėjo inkstų uždegimas. Jis turėjo lemiamos reikšmės tolimesniam mano likimui.

Kitą dieną aš, Rūstenis ir vadas S. Nacas užėjome pas vieną ūkininką, daržinėje įsikasėme į šiaudus ir nutarėme dienoti. Po pietų, girdime, smarkiai šoko loti šunys. Į daržinę ateina rusų kareiviai. Mes įsikasę į šiaudus negiliai, tik šiaudais užsimaskavę save ir ginklus. Paruošėme ginklus ir pro šiaudų plyšelį stebime, ką darys. Matome — vienas rusų kareivis statosi kopėčias ir lipa pas mus ant šieno. Jau buvome beatidengią ugnį, bet kareivis, užlipęs ant šiaudų, laikydamasis kopėčių, apsižvalgė ir, nieko įtartino nepastebėjęs, riktelėjo apačioj esantiems: "Ničevo net!" Atsileido iki kraštutinumo įtempti nervai...

Žiemą praleidome vaikščiodami nuo vieno ūkininko prie kito.

Jonas Žemaitis demaskuoja ir teisia saugumo agentą

1950 m. vasarą, birželio pradžioje, mūsų būrys stovyklavo vienoje iš Šiluvos girių. Vadas S. Nacas gavo per ryšininką kvietimą su visu būriu atvykti į partizanų susirinkimą. Ėjome į susitikimo vietą visą naktį. Atvykome į didelį prie Šiluvos esantį mišką (tai Šilų miškas už 6 km. nuo Šiluvos A. V.). Ten buvo didelė aikštė, kur mes anksčiau atlikdavome įvairius kovos pratimus. Kai visi partizanai susirinko, atvyko ir pats apygardos vadas Jonas Žemaitis, kuris man pokalbyje, prieš prasidedant susirinkimui, pratarė, kad apygardoje esą "nemalonių dalykų". Apie tuos "nemalonus dalykus" greit gavau patirti.

Prasidėjus susirinkimui, vienas iš partizanų pasikvietė mane kaip vienintelę būryje moterį į pašalį ir užvedė kalbą apie mums bendrai žinomus įvykius: sovietų rinkimų būstinės Merkio sodyboje sutriuškinimą. Tuo metu stovykloje kilo triukšmas — buvo suimtas ir nuginkluotas mūsų būrio vadas S. Nacas. Jam surišo rankas ir dvi valandas tardė. Buvo apkaltintas išdavyste ir čia pat partizanų teismo sprendimu pakartas. Kuo pasireiškė jo išdavystė, man nežinoma. (KGB archyvo bylose žinių, kad S. Nacas būtų bendradarbiavęs su KGB, aptikti nepavyko — A. V.). Po to buvo suimtas kitas mūsų būrio partizanas Antanas Keparutis-Ilgūnas. Šis tardomas prisipažino esąs KGB agentas, sakėsi, kad per susišaudymus nusismaukdavo kepurės snapelį ant pakaušio, kad rusai jį atpažintų. Pats apygardos vadas J. Žemaitis apklausinėjo partizanus, taip pat ir mane. Aš sakiau, kad A. Keparutį pažįstu nuo vaikystės. Mūsų šeimos gyveno kaimynystėje, gerai sutarė. Jo tėvai Kalnujuose valdė 60 ha ūkį. 1941 m. Keparučio tėvai ir vienas brolis buvo ištremti į Sibirą. Kitas brolis Izidorius, saugumo suimtas, mirė badu Raseinių kalėjime kartu su mano pusbroliu. Trečias brolis Povilas gyveno kur tai Raseinių rajone. Po karo Antanas Keparutis su savo draugu Karosu įstojo į Raseinių stribyną, vėliau mokytojavo kaimo pradžios mokykloje. Nežinia už ką suimtas, tardytas, ir jam grėsė kalėjimas. (Suimtas 1949 m. už priklausymą Šiluvos valsčiaus Organizaciniam skyriui, teikusiam partizanams paramą. Šiame skyriuje jis veikė Kryžiaus slapyvardžiu — A. V.). Jį, kaip nuo rusų nukentėjusi ir turinti palankią partizanauti biografiją, rusų saugumas užverbavo veikti prieš partizanus. Jam buvę pavesta prasiskverbti į partizanų eiles, perimti apygardos vado pareigas.

Pats Keparutis, stodamas į būrį, prisistatė kaip pabėgęs nuo rusų garnizono. Žinios apie išdavikišką A. Keparučio veiklą atėjo iš apygardos štabo, nes sovietų saugume irgi dirbo mūsų žmonių. A. Keparutis vakarais išeidavo iš būrio neva pas "panelę". Vadas S. Nacas jį išleisdavo vieną. Sutartoje vietoje jis padėdavo kagėbistams raštelį, o iš ten pasiimdavo jam adresuotas instrukcijas. (Mūsų žiniomis, A. Keparutis nieko reikšmingo kagėbistams nebuvo pranešęs, išskyrus patį faktą, kad jis į būrį prasiskverbė — A. V.). Manęs jis kažkodėl nemėgo. Pagal pareigas būryje aš buvau jo, kaip kulkosvaidininko, antrininkė: dažnai mane vargino įvairių nešulių nešiojimu.

Šiame susirinkime A. Keparutis partizanų teismo už išdavystę buvo nuteistas mirties bausme ir čia pat pakartas.

VLADAS LUŠAS

J. Žemaičio partizanų bunkeris Lušų

vienkiemyje

Vlado Lušo, g. 1923 m., atsiminimai. Užrašė 1993 m. lapkričio 10 d. Alfonsas Vaišvila.

1949 m. spalio pabaigoje pas mus vakare atėjo partizanai Stasys Nacas-Algimantas ir Antanas Keparutis. Jie prašė leisti jiems įsirengti mūsų sodyboje bunkerį žiemojimui. Tada aš šeimoje buvau vienas vyras, tėvas už samagono gaminimą sėdėjo Raseinių kalėjime. Ūkyje gyvenome su mama ir jaunesne seserimi Janina. Taigi man teko priimti šį labai reikšmingą sprendimą. Atsisakyti, supratau, nebuvo galima.

Tvarte per vieną naktį, mano padedami, Keparutis ir Nacas iškasė bunkerį. Žemę nešėme ant dirvos ir čia sklaidėme siauru sluoksniu. Kaimynas atvežė lentų bunkerio luboms ir grindims, sienas "bu-davojome" iš apvalių rąstukų. Bunkeryje apsigyveno keturiese, bet vėliau nuolatinai gyveno trys partizanai: S. Nacas, Keparutis ir Snaigė (pavardės nežinojau ir nežinau). Čia buvo pakankamai šilta, nors lauke ir spigindavo speigas. Vyrai sėdėdavo išsirengę vienais marškiniais. Aš pats, kai pamatydavau rusų kareivius arba sribus, leisdavausi į bunkerį pas partizanus, kol praeis kratos. Vyrai nebuvo prislėgti, dažnai juokavo; kiek susikaupusi, paniurusi buvo tik Snaigė. Mano seserys skalbdavo jiems baltinius — ir ne tik bunkeryje gyvenantiems, bet ir iš miško ateinantiems. Išskalbtus ir sulygintus baltinius nešdavo į Medingių kaimą pas partizanų ryšininką Feliksą Žukauską, tada dar visai jauną, apie 18 m-, vyruką. Šis perduodavo partizanams ir iš jų vėl atnešdavo naujam skalbimui. Viena partizanų grupė, kurioje buvo ir mūsų kaimynas iš Žalakiškių kaimo Juozas Valantinas, man buvo pavedusi parvežti iš Liepkalnio kaimo kulkosvaidį, bet kai ji 1951 m. lapkričio 16 d. kaimyniniame Zacharovkos kaime, Stepono Aleknos sodyboje, susikovė su sribais, partizanai iš mūsų kaimo apylinkių pasitraukė, ir man neteko vykdyti šio pavedimo.

Kol mūsų sodyboje buvo bunkeris, visa šeima gyvenome nuolatinėje baimėje. Žinojome, jog užsinėrėme kilpą ant kaklo. Ir nedaug, rodos, betrūko, kad ji būtų užsiveržusi.

1950 m. vasario 15 d. anksti rytą gyvulius jau buvome pasišėrę, staiga pamatėme daugybę rusų kareivių. Apsirengę baltais maskavimosi chalatais, su šunimis, vieni buvo sugulę prie kulkosvaidžių, kiti supo sodybą. Įsiveržė į namus: "Kur banditai? Žinome, kad jūsų sodyboje yra bunkeris, greičiau rodykit!" Mums tylint, "šompalais" emė badyti žemę tvarte, daržinėje, taip pat šieną. Bet, laimei, bunkeriu taip ir

neužtiko Jame tuo metu slėpėsi viena Snaigė. Kaip ji tuo metu ten jautėsi, pats Dievas težino.

Kitą dieną (vasario 16) pradėjo smarkiai lyti. Mūsų tvartas stovėjo lomoje, ir vanduo ėmė semti bunkerį. Grįžus partizanams, bandėme vandenį semti, bet nesėkmingai. Partizanai buvo priversti bunkerį palikti. Jiems išėjus, po 2—3 dienų aš bunkerį išgrioviau, skubėjau kuo greičiau likviduoti partizanų buvimo pėdsakus.

Bet ir palikę bunkerį, partizanai, tie patys ir kiti, dažnai pas mus užeidavo Antanas Keparutis buvo man užsakęs pagaminti jo vardinių proga (birželio 13 d.) samagono — ruošėsi švęsti Antanines. Bet atėjo birželio 13-oji, ir savaitė po jos, bet nei Keparutis, nei kiti jo draugai nesirodė. Vėliau iš minėto partizanų ryšininko F. Žukausko sužinojau, kad 1950 m. birželio 13 d Šilų miške prie Šiluvos buvo didelis partizanų susirinkimas, kuriame dalyvavo apie 200 partizanų, ir kad jo metu buvo demaskuotas saugumo agentas A. Keparutis ir kartu su vadu S. Nacu pakartas. Partizanų tardomas, Keparutis prisipažinęs, jog saugumo buvo užverbuotas vieneriems metams ir jam pavesta prasiskverbti į apygardos štabą ir jį sunaikinti. Sėkmės atveju jam žadėtas generolo laipsnis

A. Vaišvilos komentaras

Antanas Keparutis 1948—1949 metais priklausė Šiluvos valsčiaus Organizaciniam sektoriui Gulbė, kuriam pradžioje vadovavo Šiluvos pradžios mokyklos mokytojas Antanas Babenskis iš Varkalių kaimo, vėliau Stasys Ralys iš Akmenės. A. Keparutis buvo atsakingas už Gulbės organizacijos ryšį su Šiluvos apylinkėse veikusio Povilo Morkūno 2-ąja kuopa, įėjusia į Savanorio, vėliau Gintaro rinktinę. A. Keparutis čia veikė Kryžiaus slapyvardžiu.

1948 metais spalio—lapkričio mėnesiais MGB išaiškino Gulbės organizaciją ir beveik visus jos narius areštavo. A. Keparutis buvo suimtas birželį, vienas iš paskutiniųjų. Saugumui jis pasirodė gana mokytas, išsilavinęs, turintis plačius ryšius tarp partizanų, be to, visa jo šeima nukentėjusi nuo sovietų valdžios. Todėl saugumui jis atrodė galintis tapti labai reikšmingu MGB agentu. MGB jį užverbavo vidaus agentu — tai aukščiausia pagal veiksmingumą agento kategorija. A. Keparučiui saugumas suteikė Gandro slapyvardį ir nutarė įdiegti į Povilo Morkūno 2-ąją kuopą. Nuo 1949 metų birželio mėnesio jis ėmė aktyviai ieškoti ryšių su vietos partizanais, susisiekti su vakarinėje Šiluvos valsčiaus dalyje veikusiu Stasio Naco ir rytinėje dalyje veikusiu Viktoro Bakanausko partizanų būriais, vedė su jais susirašinėjimą. S. Nacas juo pasitikėjo ir sutiko priimti į būrį. Jam buvo suteiktas partizaniškas slapyvardis Lakštingala, vėliau Ilgūnas. 1949 metais spalio mėnesį jis jau S. Naco būrio "partizanas" ir kartu su F. Kuokšta-Rusteniu, Stase Žickute-Snaige, pačiu vadu S. Nacu-Algimantu slapstosi Lušų bunkeryje Akmenės kaime.

Saugumiečiai ilgą laiką negavo jokios žinios apie A. Keparutį. Tada jie kreipėsi į A. Keparučio brolių, kuris prisipažino gavęs iš būryje esančio Antano laišką, bet tokio turinio, kad jis nieko nesupranta. Tai buvo emgėbistams per brolių adresuotas laiškas, kuriame A. Keparutis pranešė, jog į būrį įstojęs ir greitai pereis į vadovaujantį darbą. 1949 metais lapkričio 7 dieną MGB gavo pranešimą iš savo agento Peilio (Brivinsko, gyvenusio Nagių kaime), kad A. Keparutis tikrai būryje ir kartu su vadu S. Nacu tą dieną lankėsi pas minėtą saugumo agentą Iš Raseinių MGB ataskaitų savo vadovybei matyti, jog saugumas daugiau jokių žinių apie savo agentą A. Keparučio-Gandro likimą ir veiklą negavo. 1950 metų sausio 1 dieną emgėbistai su nerimu rašo savo vadovybei, kad agentas Gandras yra partizanų būryje, bet į ryšio punktą neatvyksta. Ir neatvyko, nes tą pačių metų birželio 13 dieną partizanų buvo išaiškintas ir likviduotas. Kaip žinios apie A. Keparučio klastą pasiekė partizanus, tuo tarpu neaišku. Gal prasitarė A. Keparučio brolis, gavęs "keistą" brolio laišką.

Žinių apie savo agentą Gandro žūtį saugumiečiai gavo tik 1950 metais spalio 3 dieną iš kito savo agento Upelio, veikusio Bardiškių kaime šalia Žaiginio. Upelis pranešė, kad partizano Felikso Kuokštos sesuo jo žmonai kalbėjusi, jog A. Keparutis ir S. Nacas partizanų likviduoti — pirmasis už tai, kad buvo "stribas", antrasis — kad "be leidimo išėjo iš būrio teritorijos ir girtuokliavo". (Žr. Tytuvėnų rajono MGB suvestinė apie kovos su nacionalistiniu pagrindžiu ir ginkluotais banditais rezultatus. — Šiaulių apskr. MGB viršininkui pulkininkui Vasiljevui už 1950 m spalio mėnesį. — KGB archyvas, F. 15, b. 419/1, 66, 1. 41).

KOTRYNA STOŠKUTĖ-ZLATKIENĖ

Elenos Žemaitienės areštas ir pabėgimas

Kotrynos Stoškutės-Zlatkienės, g. 1928 m. Šiluvos valsčiuje, Bagu šių kaime, atsiminimai. Užrašė Vilniuje 1991 metais Alfonsas Vaišvila

1945 metais sausio mėnesį Šiluvos valsčiaus Bagušių, Kiaulininkų ir kitus kaimus bendru žiedu apsupo rusų kariuomenė. Kareiviai veržėsi į sodybas, darė kratas, visus gyventojus suiminėjo, varėsi į Bagušių kaimą ir čia uždarinėjo mano tėvelio K. Stoškaus didelėje daržinėje. Vėliau kiekvieno tikrino dokumentus, tardė ir leisdavo grįžti namo. Tarp sulaikytųjų pateko ir prasidedančio Šiluvos valsčiuje partizaninio sąjūdžio organizatoriaus Jono Žemaičio žmona Elena, kuri tuo metu slapstėsi Kiaulininkų kaime pas vyro dėdę Žemaitį. Enkavedistai ją atpažino, labai apsidžiaugė, manydami galėsia aptikti Žemaičio pėdsakus. E. Žemaitienė buvo atvežta į Šiluvą ir įkalinta buvusios daktarės T. Šteinaitės namo rūsyje, Bukotos gatvėje. Šiame name tuo metu buvo įsikūrusios Šiluvos NKGB tardymo įstaigos. Tardyti vedavo į antrą aukštą, kur buvo tardytojų kambariai. Kartą E. Žemaitienė, vedama į tualetą, kieme pastebėjo jai pažįstamą Šiluviškį Bronių Jackų, kuris nepriklausomos Lietuvos metais turėjo restoraną ir dabar kažką dirbo NKGB namo kie me. Ji, nutaikiusi progą, užkalbino B. Jackų ir paprašė, kad jis, nuėjęs į tualetą, ištrauktų vinis iš galinės tualetito sienos kelių lentų. Žmogus taip ir padarė. Kitą kartą tualetan ją lydėjo stribas be šautuvo. Įėjusi į tualetą, ji praskyrė lentas ir, prisidengusi tualetu, išbėgo iš NKGB kiemo, kuris nebuvo aptvertas aklina siena. Kol ją lydėjęs stribas pastebėjo, kas atsitiko, ir nubėgo atsinešti šautuvo, E. Žemaitienė jau buvo netoli miško. Bėgo Žaiginio link. Pabėgusi išvyko į Kauną, iš kur buvo kilusi, bet netrukus sužinojome, jog ten, atrodo, gimdydama mirė.

JUZEFA LUKOŠEVIČIŪTĖ-LAURUVĖNIENĖ

Žmogiškiausias iš mus lankusių partizanų

Juzefos Lukoševičiūtės-Lauruvėnienės, g. 1928 m., atsiminimai, užrašyti Alionso Vaišvilos 1995 m. balandžio 24 d.

Buvo 1945 m. vasara. Gyvenome Šiluvos valsčiuje, Akmenės kaime (5 km. nuo Šiluvos). Visa mūsų gausi Prano Lukoševičiaus-Lušo šeima po dienos darbų jau ruošėsi miegoti, kai staiga kieme smarkiai ėmė loti šunys, o netrukus bildesys į duris: "Atidarykite!" — reikalavo rusiškai. Visi ne juokais išsigandome. Tėvas išskubėjo į priemenę, atstūmė velkę. Priemenėje pasigirdo balsai, ir į trobą įėjo penki ginkluoti vyrai. Visi nepažįstami, apsirengę karine rusų uniforma.

Vienas iš jų, matyt, vyresnysis, pasisveikinęs ir paklausęs, ar galima užėti, kreipėsi rusiškai į tėvą: "Na, tėvuk, ar ateina pas jus sribai, ar apgina nuo banditų?" Tėvas kažką neaiškaus atsakė, o paskui pridūrė: "Jei miškinių šeimas imtų vežti į Sibirą, visi išeitų iš miško". "O kuo tos šeimos kaltos?" paklausė vyresnysis.

Po tų žodžių tėvui iškrito iš rankų pypkė — suprato, kad čia ne sribai ir ne garnizonas. Mama, gelbėdama padėtį, puolė tėvui prieštarauti. Svečias palankiai pažvelgė į ją — jam, matyt, patiko mamos kalba.

Mes buvome girdėję, kad miškuose pasirodė Lietuvos partizanai, bet dar nebuvo jų matę. Nustojo "vaidinti" rusus ir patys svečiai. Jų vyresnysis prisistatė: "Esame Lietuvos partizanai, aš jų vadas — Jonas Žemaitis". Mes žinojome, jog už kelių kaimų, Kiaulininkų kaime, gyvena Žemaičiai, bet jų sūnaus Jono asmeniškai nepažinojome. Dabar ir mes pamatėme, kad po rusišku apsiaustu J. Žemaitis dėvėjo Lietuvos karuomenės uniformą, ant rankovės — trispalvė. J. Žemaitis prašėsi sau ir savo penkiems partizanams vakarienės ir nakvynės. Kol mama paruošė stalą, tėvas ir J. Žemaitis įsikalbėjo. Tėvas pasakė buvęs savanoris, parodė savanorio ir žemės gavimo dokumentus, savanorio medalį, pasakojo, kaip 1919—20 m. kovėsi su Želigovskio legionais, kaip ėjo žvalgyti lenkų pozicijų, kaip buvo sužeistas, kaip jį sužeistą krūmuose aptiko savanorių pasiūstas šuo... "Šiandien vėl tenka iš naujo kovoti dėl nepriklausomybės, todėl, Lukoševičiau, būk ir toliau ištikimas Lietuvai, neleisk vaikų į sribus", — kalbėjo J. Žemaitis. Aš parodžiau svečiui išsaugotą Lietuvos prezidento Antano Smetonos nuotrauką. Tai irgi pradžiugino svečią...

Po vakarienės, paėmęs patalynę, tėvas palydėjo J. Žemaitį ir jo partizanus į daržinę. Lauke stovėjo sargyba, saugojo du suimtuosius. "Tai sribai, kuriuos mes paėmėme į nelaisvę mūsų prie Dubysos", — paaiškino J. Žemaitis.

Rytą mano broliui Vladui Lušui reikėjo eiti į Šiluvą, į karinį komisariatą turėjo tai dienai šaukimą į armiją. Tėvas apie tai painformavo J. Žemaitį: klausė, ką daryti. J.

Žemaitis atsakė: "Tegul eina, bet tu, tėvai, lieki atsakingas už sūnų. Jei išduos, tai žinokitės". "Nieko nebijokite. Bet jeigu sribai atsitiktinai užvažiuotų, tai to įvykio nesiekite su sūnaus kelione į Šiluvą", užtikrino tėvas.

Per pačius pietus, apie 14 val., brolis jau buvo grįžęs iš Šiluvos, matome — nuo Padukčio kaimo, pro Uinskienę, atvažiuoja vežimas jame 7 sribai, du atstovai iš Raseinių apskrities centro ir kaimynas Stasys Kučinskis, tuo metu dirbęs Šiluvos valsčiaus vykdomajame komitete sekretoriumi. Išsigandome. Vežimą pro žiūronus iš daržinės pastebėjo ir J. Žemaitis. "Jei sribai įsuks į jūsų kiemą, žūsime kartu visi", — įspėjo tėvą partizanų vadas. Visų laimei, vežimas nudardėjo pro šalį. Atlyžo įtampa, bet ne visai. J. Žemaitis pasakė, kad netoli nuo mūsų sodybos, šalia kelio, beržynėlyje, pasalauja visi penki mūsų būrio partizanai, kurie gali atidengti į sribus ugnį 11 tuo padaryti mūsų šeimai nemalonumų. Todėl nutarta įspėti partizanus. J. Žemaitis skubiai parašė raštelį ir įdavė mano seseriai Stefai nunešti beržynėlyje pasalaujantiems partizanams.

Po valandos, atėję iš beržynėlio, partizanai kalbėjo: "Galėjome visus sribus "suvaryti į vamzdį", jeigu ne mūsų vadas, nepanoręs Lušams padaryti kiaulystės".

Tą kartą J. Žemaičio partizanai dienojo ne tik pas mus, bet ir pas aplinkinius kaimynus: Kunickį, Lengvį, Uinskienę, Ralienę. Sta sys Ralys vėliau man sakė, kad jis tada pasižadėjęs partizanams talkininkauti. Ir savo žodį tesėjo: 1947-1948 m. vadovavo Šiluvos valsčiaus Organizaciniam sektoriui. Tąkart mūsų kaime dienojo apie 50 partizanų, kurie kartu su J. Žemaičiu vakarop pasitraukė į Borščiznos mišką.

Vėliau pas mus ėmė dažnai užėdinėti ir kiti J. Žemaičio būrio partizanai: Viktoras Bakanauskas, Albertas Stoškus, Vladas ir Petras Lukauskiai, Jonas Žukauskas ir kiti. Bet J. Žemaitis buvo mandagiausias iš visų pas mus atėdavusių partizanų.

Kovos už Lietuvos laisvę ir Kęstučio apygardos partizanai

Pirmoji rusų okupacija ir laisvės kovų pradžia — 61. Tautos pasipriešinimas vokiečių okupacijos metais — 64. Pasipriešinimas vokiečių okupacijai Raseinių apskrityje — 68. Antroji rusų okupacija ir ginkluotas pasipriešinimas -- 73. Okupantų talkininkai sribai — 91. Centralizacijos problema. Jungtinė Kęstučio apygarda — 96. Ryšininkai ir ryšių sistemos — 104. Kova sunkėja. Priešo agentūrinė veikla — 109. Kęstučio apygardos partizanų spauda - 124. Ginkluotas pasipriešinimas ir politinės organizacijos — 127. Ginkluoto pasipriešinimo saulėlydis. Paskutiniai Kęstučio apygardos partizanai — 140. Ginkluoto pasipriešinimo prasmė — 153

Likimas taip lėmė, kad mūsų protėviai apsigyveno labai neramioje Europos kryžkelėje, kur nuolatos susidurdavo Vakarų ir Rytų politiniai ir ekonominiai interesai. Kad išsaugotų savo suverenumą, su agresyviais kaimynais Lietuva turėjo kariauti ilgus ir varginančius karus, kurie truko apie 500 metų. XVIII a. pabaigoje tie karai baigėsi ilgai trukusia carinės Rusijos okupacija, kurios tikslas buvo kolonizuoti Lietuvą, ištrinti jos vardą iš Europos žemėlapių. Kai jau atrodė, kad Lietuva atsidūrė prie išnykimo ribos, saujelė šviesuolių ėmėsi, atrodo, neįmanomo dalyko: gaivinti pakirstas tautos gyvybingumo šaknis, žadinti snūduriavusią tautos dvasią. Susiklosčius palankiai tarptautinei situacijai, tautos atgimimo sąjūdis sugebėjo atkurti nepriklausomą Lietuvą. Tai buvo labai trumpas, tačiau reikšmingas suverenios valstybės gyvenimo laikotarpis, per kurį suklestėjo tautos kūrybinės galios, užaugo kelios patriotizmo dvasia išauklėtos jaunų žmonių kartos. Tai buvo didelės vertybės, padėjusios tautai išlikti, užgriuvus karų ir okupacijų nelaimėms.

1940 metai mus nubloškė į giliausią bolševikinės okupacijos liūną, kuriame buvome verčiami atsisąjūdinti savo laisvės, tikėjimo, papročių, gimtųjų namų, protėvių prakaitu ir krauju aplaistytos žemės. Buvome verčiami pamiršti garbingą savo tautos istoriją, kurią buvo bandoma apšmeižti, suklaidinti, pritaikyti Lietuvos kolonizavimo tikslams. Šiems tikslams buvo pajungta visa sovietinė melo ir dezinformacijos sistema, visa amorali ideologija. Pradedant vaikų darželiu ir baigiant aukštąja mokykla, kelios jaunų žmonių kartos buvo mokomos iš melo ir klastotėmis persunktų vadovėlių, tikintis, kad, nežinodamos savo praeities ir istorinių šaknų, jos ilgainiui taps totalinės imperijos vergų visuomene. Suprantama, kelis dešimtmečius trukusio žalingo auklėjimo padariniai mūsų tautai yra labai skaudūs: sudrumsta kelių kartų sąmonę, pakirsti krikščioniškos moralės pagrindai, išugdytas laukinis sumaterialėjimas, įdiegtas asmens nepilnavertiškumas ir nepasitikėjimas savo tauta.

Atgavę nepriklausomybę, turime pasakyti tiesą apie garbingą mūsų tautos kovos ir kančių kelią. Tačiau tiesa nelengvai skinasi kelius, nes tie, kurie ilgus dešimtmečius šmeižė lietuvių tautą ir klastojo jos istoriją, neatsisakė savo įpročių. Lietuvių tautos kovų su raudonaisiais ir rudaisiais okupantais istorija parašyta šimtų tūkstančių Lietuvos patriotų kančiomis ir krauju. Ji tebėra gyva, kol gyvi tos istorijos liudytojai — laisvės kovotojų ir tautos kankinių karta, kasmet, deja, retėjanti. Todėl pats laikas

papasakoti būsimosioms kartoms apie patį tragiškiausią ir heroj iškiausią lietuvių tautos laisvės kovų laikotarpį. Pasiremdami archyvų dokumentais ir laisvės kovoje dalyvavusių žmonių atsiminimais, pabandysime parodyti nedidelę dalelę daugiau kaip dešimtį metų trukusios didvyriškos lietuvių tautos kovos prieš pačią galingiausią XX amžiaus blogio imperiją — bolševikinę Rusiją.

Pirmoji rusų okupacija ir laisvės kovų pradžia

Lietuvos ir Rusijos santykių istorija yra skaudi ir pamokanti mūsų tautos patirtis. Dar nuo caro Petro I laikų didžioji Rytų kaimynė neslėpė savo kėslų užgrobti Pabaltijo tautas. Susiklosčius palankioms aplinkybėms, ji tai darė pačiu ciniškiausiu būdu.

Subyrėjus carinei Rusijai ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kol bolševikinė Rusija, išvarginta pilietinio karo, buvo silpna, jai nepavyko atnešti "pasaulinės revoliucijos" užkrato į jaunas Baltijos valstybes. Todėl sovietinė Rusija 1920, 1926, 1933 metais su Lietuva sudarinėjo taikos ir nepuolimo sutartis, visiems laikams atsižadėjo bet kokių pretenzijų į jos žemes. Tačiau po dviejų agresorių Hitlerio ir Stalino sandėrio tos sutartys tapo beverčiais popieriais: klasta ir jėga Rusija okupavo Lietuvą, Latviją ir Estiją.

Tik įkėlę koją į Lietuvą, okupantai pradėjo intensyviai griauti krašto politinį, ekonominį ir kultūrinį gyvenimą. Nors Lietuva buvo užimta mūsų kariuomenei neiššovus nė vieno šūvio ir jokių pretekstų tizinei prievartai prieš okupuoto krašto gyventojus nebuvo, tačiau bolševikinė Rusija, turėdama dvidešimties metų raudonojo teroro patirtį, netruko savo ištobulintus žmonių naikavimo metodus pritaikyti ir čia, Lietuvoje. Atėjūnų tikslas buvo aiškus: sugriauti demokratinės Lietuvos valstybės pagrindus, visų pirma sunaikinti jos proto ir dvasios potencialą — tautos elitą: Lietuvos kariuomenės karininkus, kunigus, mokytojus, valstybės tarnautojus, pasiturinčius ūkininkus, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovus.

Bolševikų prievarta lietuvių ne tik išgąsdino, bet ir sukėlė jų šventą neapykantos pavergėjams jausmą, paskatino gintis, nes tauta nebuvo susitaikiusi su laisvės praradimu. Tėvynės gynimo idėjos skatinami, Lietuvos patriotai pradėjo burtis į įvairias pasipriešinimo organizacijas.

Pasipriešinimas okupantams Raseinių apskrityje prasidėjo, vos rusų kariuomenei įžengus į Lietuvą. Jau pirmąją okupacijos mėnesį už antisovietinę veiklą buvo suimti Betygalos valsčiaus jaunalietuvių vadai. Ypač pagausėjo suėmimų po patriotų akcijų. 1940 metų spalio-lapkričio mėnesiais: spalio revoliucijos paminėjimo dienomis išleisti atsišaukimai, iškabintos nacionalinės vėliavos, vadinamųjų seimo rinkimų boikotas, įvykiai susiję su 1941 metais Vasario 16-osios Nepriklausomybės dienos minėjimu.

Iš Čkalovo srities KGB archyvų bylų nuorašų matyti, kad 1940 m. lapkričio mėnesį buvo suimta Raseinių miesto ir apskrities gyventojų grupė, kuri buvo apkaltinta tuo, jog nuo okupacijos pradžios užsiiminėjo antisovietine veikla ir, kaip pasakyta byloje, "kūrė karinės fašistinės organizacijos "Šaulių batalijono" grupes, kurių tikslas buvo ginklu nuversti tarybų valdžią Lietuvoje ir įkurti Vokietijos tipo karinę diktatūrą". Raseiniškiai Petras Jančys, Petras Sauka, Leonas Dukauskas, Viktoras Butkus, mokytojai Jonas Survila (mokytojavo Kalnujuose, jo tėvas — garsus knygnešys) ir Jonas Rusas už tai buvo suimti ir, prasidėjus karui, išvežti į Čkalovo srities Sol Ilecko kalėjimą, ten nuteisti mirties bausme ir 1941 m. gruodžio mėnesį sušaudyti. Tik Jonas Rusas buvo dešimčiai metų ištremtas į Karagandos lagerį ir ten 1943 m. vasario mėnesį žuvo.

Už antisovietinių Lietuvai gelbėti komiteto atsišaukimų platinimą 1941 m. buvo suimta 16 Raseinių gimnazijos moksleivių, tarp jų Pranas Klinka, Stasys Pocius, šauliai Pranas Mažintas, Pranas Kmitas kunigas Paškevičius, grupė Jurbarko ir Kelmės moksleivių skautų ir šaulių. Raseinių gimnazijoje veikė ateitininkų būrelis vadovaujamas viduklišio Povilo Živatkausko. Jis per savo broli Kauno Vytauto Didžiojo universiteto studentą Antaną palaikė ryšius su Lietuvos aktyvistų frontu, rengė jaunimą išvadavimo kovai. 1941 m. prieš vasario 16-osios šventę jaunieji patriotai šapirografu padaugino atsišaukimus, kuriuose ragino lietuvius nepasiduoti bolševikų įtakai, neprarasti tautinės savimonės. Už tai Povilas Živatkauskas vasario 17 d. NKVD buvo suimtas ir uždarytas į Raseinių kalėjimą.

Artėjant Vokietijos-Rusijos karui, stiprėjo ir lietuvių išsivadavimo iš bolševikinės priespaudos viltys. Pasipriešinimo okupantams kova įgavo labiau organizuotą pobūdį po 1940 m. spalio 9 d. įvykusio vieningos rezistencijos branduolio pasitarimo, vėliau žinomo Lietuvos aktyvistų fronto vardu. LAF sutelkė laisvės kovai įvairių politinių partijų bei patriotinių organizacijų narius. Visus jungė bendra idėja — nepriklausomybė. Nuo to laiko Lietuvoje pradėjo veikti LAF penketukai, pradėta rimtai rengtis sukilimui.

Sukilimas prasidėjo 1941 m. birželio 22 d., pirmąją Vokietijos-Rusijos karo dieną. Ypač sėkmingai jis vyko Kaune, kur tris dienas trukusiose gatvių kautynėse sukilėliai iki vokiečių atėjimo išvadavo miestą. Sukilimas prieš bolševikus buvo apėmęs visą kraštą. Manoma, kad jame dalyvavo apie 100.000 Lietuvos gyventojų. Sukilime žuvo apie 2000 ir buvo sužeista per 4000 sukilėlių. Tų dienų įvykiuose aktyviai dalyvavo ir Raseinių krašto žmonės. Atsargos karininkui medikui Kaziui Ambrozaičiui sukilėlių štabo buvo pavesta tvarkyti Kaulio ligoninės reikalus ir teikti sužeistiesiems pirmąją pagalbą. Jis, studentų padedamas, greitosios pagalbos mašinomis vežiojo ne tik sužeistuosius, bet ir ginklus, palaikė ryšius tarp sukilėlių būrių.

1941 m. birželio 23 d. pirmoji sukilimo auka Kaune buvo vidukliškis Vytauto Didžiojo universiteto technikos fakulteto studentas Antanas Živatkauskas. Būdamas LAF štabo ryšininku, jis didvyriškai žuvo vykdydamas karinę užduotį, siekdamas

atstatyti ryšį su Kauno Senamiesčio sukilėliais. Fatališkas sutapimas: tą pačią dieną, kai jis žuvo, politinis kalinys brolis Povilas išsivadavo iš Raseinių kalėjimo.

Aktyvus sukilimo dalyvis buvo iš Raseinių apskrities kilęs lt. Vytautas Stonis, Kauno radijo stoties sukilėlių būrio vadas. Iki 1940 m. liepos mėn. jis tarnavo Lietuvos kariuomenės II ulonų pulke, vėliau vengdamas galimo bolševikų arešto, išėjo į atsargą, studijavo Veterinarijos akademijoje, stojo į LAF, suorganizavo 70 aktyvistų būrį. Karo išvakarėse lt. V. Stoniui LAF štabas įsakė užimti radijo stotį. Sumaniai vadovaudamas sukilėlių būriui, jis užėmė radiofoną, todėl laiku buvo perduotas šaukinys "Saulelė raudona", kviečiantis visoje Lietuvoje pradėti sukilimą.

Vokiečių okupacijos metais V. Stonis studijavo VDU Medicinos fakultete, dalyvavo antinaciniame pasipriešinime. 1944 m. gruodyje per valstybinius egzaminus enkavedistų jis buvo suimtas, nuteistas ir 10 metų ištremtas į Komijos lagerius. Tačiau ir atbuvus tremties laiką, jam nebuvo leista grįžti į Lietuvą, todėl liko dirbti anglų šachtos ligoninėje, vėliau poliklinikoje. Pasinaudodamas gydytojo padėtimi ir labai rizikuodamas, V. Stonis padėjo ne vienam tautiečiui grįžti į Lietuvą. Pats su šeima į tėvynę grįžo tik po 30 metų.

Daugiausia Kauno sukilėlių aukų pareikalavo kautynės dėl Aleksoto tilto. Joms vadovavo skaudviliškis aviacijos lt. Jonas Dženkaitis. Savo bičiulių padedamas, jis Aleksote suorganizavo apie 30 partizanų būrį, kuris ginklais ir šaudmenimis apsirūpino iš rusų padegto Linksmakalnyje buvusio ginklų sandėlio. Nežiūrint į tai, kad tiltu traukėsi labai stambios rusų kariuomenės pajėgos, lt. Dženkaitis su negausiu savo partizanų būreliu pradėjo tilto puolimą. Svarbiausia buvo neleisti besitraukiančiai rusų kariuomenei eiti į miestą.

Aleksoto šlaituose įsitvirtinusių sukilėlių automatinių pinklų ir šautuvų ugnis buvo tokia taikli, kad ji paralyžiavo judėjimą tiltu, todėl rusams nieko kito nebeliko, kaip tik jį susprogdinti. Susprogdino kartu su savo besitraukiančia kariuomene ir technika.

Tačiau būrelis drąsulių negalėjo atsilaikyti prieš puolančią rusų tanketes ir tankus: apie dešimt sukilėlių buvo nukauta, o lt. J. Dženkaitis sunkiai sužeistas, dar kautynėms tebevykstant gailestingosios seselės perrištas, o kitos dienos rytą laiveliu buvo perkeltas į Senamiesčio ligoninę, kur po dienos mirė.

Kaune sukilimo įvykiuose dalyvavo šiluvieškis mokytojas Vytautas Dambrauskas ir kiti iš Žemaitijos kilę ir Kaune tuo metu gyvenę karininkai, studentai, gimnazistai.

1941 m. sukilimas nuplovė lietuvių tautos gėdą, kai ji, savo politiką suklaidinta, be jokio šūvio pasidavė okupantui. Sukilimas atskleidė tikrąją tautos troškimą — gyventi laisvoje ir nepriklausomoje valstybėje, visam pasauliui parodė bolševikinio melo apie Lietuvos "laisvą" prisijungimą prie Rusijos nepagrįstumą. Šią tiesą pei apsirikimą po sukilimo patvirtino ir SSSR užsienio reikalų ministras V. Molotovs, kuris iškeikė

Lietuvą kaip "socialistinės laisvės" nevertą kraštą, tuo oficialiai patvirtindamas, kad Lietuva bolševikinės "laisvės" tikrai netroško. Kokiais būdais sovietiniai "svieto lygintojai" bandė Lietuvoje įtvirtinti vadinamąją "socialistinę laisvę", geriausiai parodo jų kruvinių darbų pėdsakai: Rainiai, Panevėžys, Pravieniškės, Juodupė, Červenė ir kitos masinių žudynių vietos.

Tautos pasipriešinimas vokiečių okupacijos metais

Išvijus bolševikus iš Lietuvos, sukilėlių Laikinosios vyriausybės pastangomis buvo atkurta nepriklausomybė, tačiau naciai jos nepripažino. Laikinosios vyriausybės veikla buvo prievarta nutraukta. Vienus okupantus pakeitė kiti, viltys atkurti nepriklausomą valstybę žlugo, todėl sovietmečiu pradėta pagrindinė veikla buvo tęsiama. Vokiečių okupacijos laikotarpis - tolimesnio lietuvių laisvės kovos struktūrų formavimosi ir stiprėjimo laikotarpis. Buvo leidžiama įvairi pagrindinė spauda, kaupiami ginklai, boikotuojamos įvairios okupacinės valdžios akcijos. Pasipriešinimas vokiečiams buvo neginkluotas ir turėjo tikslą Lietuvos nepriklausomybei sutausoti kuo daugiau žmonių, stiprinti jų sąmoningumą, išsaugoti nesugriautą kultūros ir švietimo įstaigų tinklą, krašto ūkį.

Viena stipriausių ir veikliausių to meto pagrindinių organizacijų buvo Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga, įkurta dar 1940 m. gruodžio 26 d. Šios organizacijos nariai aktyviai dalyvavo birželio sukilime, vėliau Kaune suorganizavo tris pagrindines spaustuves, kurių viena buvo Žaliakalnyje, kita — Mickevičiaus slėnyje, trečia — A. Panemunėje, du kartus per savaitę leido laikraštį "Laisvės kovotojas", kitus pagrindinius leidinius, kurių tiražai skaičiuojami dešimtimis tūkstančių egzempliorių. Kūno kultūros rūmuose buvo įkurtas spaudos platinimo centras, kuris apėmė visą Lietuvą. 1944 m. pradžioje ši organizaciją įrengė slaptą "Laisvosios Lietuvos" radijo siųstuvą, kurio laidas girdėdavo Kaunas ir Švedija. Taip kovojančios Lietuvos balsas buvo išgirstas Europoje, nes yra žinoma, kad šios stoties pranešimus užsirašinėdavo Švedijoje esančios kai kurių šalių diplomatinės atstovybės. Nors vokiečių saugumo tarnybos nėrėsi iš kailio norėdamos aptikti "Laisvosios Lietuvos" radijo stotį, tačiau tai jiems padaryti nepavyko.

Siekdama apsaugoti Lietuvos jaunimą nuo priverstinių darbų Vokietijoje ir ėmimo į Vermachtą, Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga labai sėkmingai padirbinėjo fiktyvius dokumentus. (Šis patyrimas vėliau labai pravertė antrosios bolševikų okupacijos metu). Organizacija taip pat rėmė gestapo suimtų narių šeimas. Suimtojo šeima gaudavo vienkartinę 1000 reichsmarkių pašalpą, vėliu, priklausomai nuo šeimos narių skaičiaus, buvo mokama atitinkama pašalpa.

Kita ryškesnė to laikotarpio pagrindinė organizacija — Lietuvių vienybės sąjūdis, į kurį susibūrė akademinis jaunimas. Pagrindinis jos tikslas — pasaulėžiūrų tolerancijos ugdymas. 1942 m. Kaune ji pradėjo leisti laikraštį "Atžalynas", kuriame

propagavo baltų bendros valstybės įkūrimo idėjas. Būdingas jų teiginys: "Jei norime laisvi ir nepriklausomi gyventi, turime susijungti, nes kitaip Rytai sutrems visus".

Pati gausiausia ir geriausiai organizuota slapta karinė organizacija, laisvės kovų istorijoje suvaidinusi lemiamą vaidmenį, buvo Lietuvos laisvės armija (toliau LLA). Ją 1941 m. gruodžio 13 d. Vilniuje įkūrė grupė jaunųjų Lietuvos karininkų, vadovaujamų atsargos leitenanto Kazio Veverskio-Senio. Jis buvo kilęs iš Veliuonos valsčiaus Kalvių kaimo, gausios 10 vaikų šeimos, kuri sudėjo didelę auką Tėvynei: keturi broliai partizanai žuvo, kiti šeimos nariai už bendradarbiavimą su laisvės kovotojais buvo ištremti į Sibirą.

Dar mokydamasis Veliuonos pradinėje mokykloje, Kazys pasižymėjo kaip drausmingas, stropus ir labai gabus mokinys. Čia išryškėjo jo meniniai polinkiai. Baigęs pradinę mokyklą ir nesitikėdamas paramos iš tėvų, pasiskolinęs pinigų iš Veliuonos klebono, išvyko į Kretingos pranciškonų gimnaziją, kur įstojo į penktą klasę, vėliau mokėsi Jurbarko gimnazijoje, o brandos atestatą įsigijo Kauno Aušros berniukų gimnazijoje. Buvo įstojęs į karo mokyklą, bet jos nebaigė. 1940 m. studijavo Vilniaus universitete, o rusams okupavus Lietuvą, pasitraukė į Vokietiją, iš kurios į Lietuvą sugrįžo 1941 m. Tų pačių metų pabaigoje kovai su okupantais įkūrė karinę pagrindinę organizaciją, kuri jo nepaprasto atkaklumo, energijos ir sumanumo dėka tapo stipriu sąjūdžiu, vienijusiu tautos patriotines jėgas, siekusias aktyviu ginkluotu pasipriešinimu atkurti Lietuvos nepriklausomybę.

Prasidėjus antrajai rusų okupacijai, K. Veverskis-Senis nepasitraukė iš Lietuvos, tęsė vokiečių okupacijos metais pradėtą laisvės kovą: stengėsi suvienyti praėjusio fronto išblaškytas LLA organizacijas, atkurti jų štabus, tobulino LLA struktūras, leido pagrindinę literatūrą. Į savo gimtinę Kalvių kaime pervežė visą LLA organizacijos archyvą. 1944 m. gruodžio 29 d. netoli Raudondvario rusų karinis patrulis sulaikė vežimą, kuriuo važiavo K. Veverskis-Senis ir B. Dėdūtis. Kalvių kaimo kalvis. Bandęs pabėgti K. Veverskis buvo nukautas, o B. Dėdūtis paimtas gyvas. Okupantams atiteko didžiulis grobis: apie 4000 LLA atsišaukimų, įsakymų, laikraščio "Laisvės karžygis" egzempliorių, dokumentų, kurie buvo skirti Kauno, Vilniaus, Panevėžio ir Šiaulių LLA organizacijos apygardoms. 1944 m. gruodžio 30 d. čekistinės karinės operacijos metu buvo apsuptas Kalvių kaimas, suimta 15 žmonių, tarp kurių buvo du broliai Veverskiai paimtas spausdinimui paruoštas popierius, vaškuotės, spausdinimo technika.

Artimiausias K. Veverskio bendražygis buvo Adolfas Eidimtas-Žybartas, kilęs iš Telšių apskrities Žarėnų valsčiaus Smilgių kaimo. Tai buvo nepaprastai energingas ir veiklus jaunuolis, šventai tikėjęs Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu. Jis baigė karo mokyklą, o Lietuvą okupavus rusams, stojo į slaptą karininkų organizaciją. 1941 m. balandžio 30 d. NKVD buvo suimtas. Susirgęs šiltine, buvo paguldytas į ligoninę, iš kurios, padedamas savo sužadėtinės G. Milvydaitės, sėkmingai pabėgo. Vokiečių okupacijos metais paskirtas Radviliškio burmistru, savo likimą greitai susiejo su

pogrindine LLA organizacija, buvo paskirtas vienos veikliausių Šiaulių apygardos vadu, o vėliau — centrinio LLA štabo viršininku ir K. Veverskio pavaduotoju. 1944 m. gruodžio 29 d., žuvus LLA vadui K. Veverskiui, A. Eidimtas tapo šios organizacijos vadu. Deja, jo veikla taip pat buvo neilga — 1945 m. pavasarį Kaune pateko į NKGB pasalą, buvo suimtas, 1946 m. Vilniuje po žiaurių kankinimų nuteistas mirties bausme ir sušaudytas.

LLA veiklą galima suskirstyti į du etapus: pirmasis etapas iki antrosios rusų okupacijos pradžios, o antrasis - rusams okupavus Lietuvą. Per pirmąją šios organizacijos veiklos laikotarpį buvo sukurta karinės ir politinės struktūros, suburti žmonės, sukaupta nemažai ginklų. LLA organizacijai vadovavo LLA vadas ir centrinis štabas, o žemesnėms pakopoms — apygardų ir apylinkių štabai, Lietuvos kariuomenės pavyzdžiu turėję propagandos, žvalgybos, operatyvinę, mobilizacijos, ūkio ir organizacinę skyrių. Lietuva buvo padalinta į Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Šiaulių ir Klaipėdos apygardas, kurios konspiracijos sumetimais buvo pavadintos planetų vardais. Raseinių apskritis priklausė Kauno-Jupiterio apygardai. LLA organizacijos struktūra buvo kelių pakopų: Veikiantis sektorius (toliau VS), kurį sudarė ginkluoti kovotojų-Vanagų būriai ir Organizacinis sektorius (toliau OS) — kovotojų rezervo ir aprūpinimo daliniai. OS nariai gyveno legaliai ir vykdė žvalgybos, sargybos, VS dalinių materialinio aprūpinimo funkcijas. Iš pirmo žvilgsnio atrodžiusi sudėtinga LLA organizacijos struktūra, kaip vėliau parodė laisvės kovų praktika, įrodė savo gyvbingumą ir lankstumą. Abu, VS ir OS, sektoriai galėjo veikti autonomiškai, todėl VS kovotojų grupių ir jų štabų sunaikinimo atveju jie galėjo būti atkuriami iš OS rezervo.

Nugalėdama įvairiausius organizacinius sunkumus, LLA stiprėjo, tapo įtakingiausia Pasipriešinimo sąjūdžio jėga. Žingsnis į tai buvo 1944 m. liepos mėnesį Šiauliuose LLA vadų pasitarime sudarytas Lietuvos gynybos komitetas, į kurį, be K. Veverskio-Senio, įėjo inžinierius Snarskis ir generolas Motiejus Pečiulionis-Miškinis. Dar anksčiau 1943 m. vasario 25 d., visų pagrindžio organizacijų susirinkime buvo įkurtas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas — VLIK-as, suteikęs įgaliojimus generolui M. Pečiulioniui vadovauti visoms lietuvių ginkluotosioms pajėgoms.

Generolas M. Pečiulionis — legendinis nepriklausomybės kovų dalyvis, artilerijos baterijos vadas, už sėkmingą vadovavimą baterijai kovose su bolševikais kovos bičiulių pramintas "Perkūno dieduku". Jis karo mokslus baigė Prancūzijoje, buvo apdovanotas dviem Vyčio kryžiais, Vytauto Didžiojo ir LDK Gedimino III laipsnio ordinais, turėjo didelį autoritetą karininkų tarpe. Tokio rango karininko įtraukimas į Lietuvos Gynybos Komitetą buvo svarbus LLA vadovybės taktinis sprendimas. Prasidėjus karo veiksams Lietuvoje, dalis VLIKo narių pasitraukė į Vakarų, o 1944 m. rugsėjo 8 d. VLIKo pirmininką S. Kairį-Kaminską ir A. Vokietaitį, laivu bandžiusius pasitraukti į Švediją, areštavo vokiečiai, todėl LGK — karinio ir politinio

centro sukūrimas buvo labai svarbus žingsnis, siekiant visas pagrindžio organizacijas pajungti vienam vadovaujančiam centrui.

1944 m. rugsėjo 5 d. Kaltinėnuose, klebonijoje, įvyko pagrindžio organizacijų pasitarimas (Lietuvių Frontui atstovavo kapitonas P. Gužaitis. Lietuvos Laisvės Gynėjų Sąjungai — mokytojas P. Paulaitis), kuriame nutarta VLIKo politinius ir karinius įgaliojimus perduoti Lietuvos Gynybos Komitetui ir LLA. Tokiu būdu buvo suvienytas bendras kovos frontas, visos pagrindžio organizacijos pakluso stipriausiai to meto jėgai — LLA organizacijai ir jos vadovybei.

Vokiečių okupacijos metais LLA nuveikė patį didžiausią tautos karinės, organizacinės ir politinės pasipriešinimo bolševikų okupacijai parengties darbą. 1944 m. liepos 25 d. buvo priimti LLA narių discipliną reglamentuojantys įstatai, kuriuose buvo aptartos narių pareigos, naujų narių verbavimo, paslapčių saugojimo, drausmės ir kiti organizacijos veiklos norminiai aktai.

Paminėtina dar viena karinė organizacija, veikusi vokiečių okupacijos metais, įkurta Lietuvos generalinio štabo pulkininko Mato Naujoko ir Žemės ūkio banko juriskonsulto B. Bieliuko iniciatyva, — "Laisvės šaulių" organizacija. Šios organizacijos štabas, sudarytas iš operatyvinio, administracinio ir ūkio skyriaus, buvo įsikūręs Kaune. Štabo viršininku buvo paskirtas kavalerijos pulkininkas K. Rėklaitis. "Laisvės šaulių" organizacija Kaune turėjo savo pagrindinę spaustuvę, kurioje buvo spausdinama įvairi nelegali literatūra. Šioje organizacijoje buvo susibūrę vyresnio ir jaunesnio amžiaus Lietuvos kariuomenės kariškiai, inteligentai ir ūkininkai. Organizacijos nariams buvo duotas nurodymas rinkti ginklus, mokytis juos naudoti, kad, atėjus lemiamam momentui, būtų galima sukilti prieš okupantus. Dėl veiksmų koordinacijos su kitomis patriotų pagrindinėmis organizacijomis buvo numatyta užmegzti glaudesnius ryšius su LLA. Vokiečiams išaiškinus ir likvidavus "Laisvės šaulių" štabą Kaune, nemažai jo organizacijos narių perėjo į LLA, vėliau stojo į generolo P. Plechavičiaus organizuojamą rinktinę, o prasidėjus antrajai rusų okupacijai, išėjo partizanauti.

Antinacinės pasipriešinimo organizacijos nuveikė didelį darbą: sužlugdė okupantų mėginimus įtraukti Lietuvos jaunimą į karines akcijas, nepavyko lietuvių administracijos padaryti akla okupantų valios vykdytoja, išsaugojo kultūros, švietimo ir ekonomines struktūras, apsaugojo tautą nuo masinių represijų, buvo gera pagrindinės kovos prieš okupantus mokykla, padėjo paruošti organizacinę, ideologinę ir materialinę bazę kovoms su bolševikais.

Pasipriešinimas vokiečių okupacijai Raseinių apskrityje

Daugumos pagrindinių organizacijų štabai ir centrai buvo Kaune. Tokio stipraus politinio centro artumas atitinkamai įtakoją pagrindinių organizacijų kūrimąsi ir jų aktyvumą Raseinių apskrityje. Iškart galima pasakyti, kad šio krašto patriotų pagrindinė veikla, paskatinta nepriklausomos valstybės atkūrimo siekių, buvo gana aktyvi, išvalgesni žmonės gerai suprato, kad vokiečių-rusų karas baigsis ne Vokietijos, o didžiulį ekonominį ir karinį potencialą turinčių antihitlerinės koalicijos valstybių — JAV, Anglijos ir Rusijos naudai, kad per Lietuvą vėl gali persiristi fronto ir antroji bolševizmo banga, todėl šiai nelaimei reikia rengtis iš anksto. Tokių nuotaikų ir iš jų sekusių veiksmų tikrumą patvirtina šiame "Aitvarų" numeryje spausdinami buvusio Šiluvos valsčiaus Darataičių mokyklos mokytojo Vytauto Dambrausko atsiminimai. Šios nuotaikos labai sustiprėjo prasidėjus vokiečių kariuomenės pralaimėjimams Rytų fronte.

Be LAF, kuris vokiečių okupacijos metais išlaikė savo struktūrą, Raseinių apskrityje kūrėsi ir kitos patriotinės organizacijos. Nežiūrint kai kurių ideologinių skirtumų, daugumos jų tikslai buvo panašūs: skatinti tautos sąmoningumą, rengti ją nepriklausomybės atkūrimo akcijoms. Buvo labai svarbu, kad tais sunkių išbandymų melais žmonės nepalūžtų dvasia, neprarastų vilties atkurti nepriklausomą valstybę. Tautos dvasios atsparumą labai palaikė pagrindinė to meto spauda, kuri apskrityje buvo platinama per mokyklas, įstaigas, bažnyčias. Svarbus nelegalios spaudos platinimo centras buvo Raseinių gimnazija, kurioje mokėsi nemažai tautiškai susipratusių moksleivių, kurie nelegalią spaudą išplatindavo visuose apskrities valsčiuose. Buvo platinami Lietuvos išlaisvinimo komiteto leidžiami laikraščiai "Į laisvę", "Nepriklausoma Lietuva" (išeidavo per mėnesį 1—2 kartus), vėliau — LLA biuletenis "Užsienio politinės žinios" ir kiti to meto pagrindžio leidiniai. Toji spauda buvo platinama iki 1944 m. vasaros — antrosios rusų okupacijos.

Pietryčių Žemaitijoje ir Raseinių apskrityje labai aktyviai veikė politinė-karinė LLA organizacija, kurios nariais tapo nemažai šio krašto inteligentų, ūkininkų, moksleivių. Aktyvūs šios organizacijos nariai buvo Raseinių gimnazijos 8 klasės moksleivis Jonas Žiūraitis, iš Pakapurnio kaimo kilęs žymus Žemaitijos laisvės kovų organizatorius ir vadas Petras Bartkus, iš Aliejų kilęs I. Ubartas ir kiti. Kiekvienas stojantysis į šią organizaciją duodavo priesaiką, kurios svarbiausias motyvas — kova už Lietuvos nepriklausomybę. LLA organizacijos nariai įsipareigojo platinti nelegalią spaudą, įsigyti ginklą, išmokti jį valdyti, patikimus jaunuolius rengti ir verbuoti į LLA organizaciją.

LLA narys I. Ubartas Viduklės ir Aliejų apylinkėse subūrė 15 vyrių LLA padalinį, kurių dauguma vėliau tapo laisvės kovotojais.

Panašiu būdu buvo organizuojami ir kitų valsčių LLA padaliniai ir kovos būriai. Vokiečių okupacijos metais Raseinių apskrities viršininku dirbo Lietuvos kariuomenės kapitonas, vienas LLA organizacijos apskrityje vadų Pranas Gužaitis, o tai nemažai prisidėjo prie šios organizacijos sėkmingos veiklos. Apskrities administracija buvo kontroliuojama Lietuvos patriotų, todėl visi valsčiai būdavo greitai informuojami apie visas vokiečių okupacinės valdžios rengiamas akcijas. Tokiu būdu daug jaunų vyrų išvengė priverstinio verbavimo į reicho darbo tarnybą, išsiuntimo į Rytų frontą, gyventojai išsaugojo gyvulius ir kitą turtą.

LLA organizacijos veikla Raseinių apskrityje glaudžiai susijusi su šio krašto laisvės kovų organizatoriaus ir vado Juozo Čeponio vardu. Kapitonas J. Čeponis, pirmosios rusų okupacijos metais sėkmingai išvengęs bolševikinių gulagų, visą tolimesnį gyvenimą pašventė kovai už Lietuvos išvadavimą iš okupantų jungo ir šioje kovoje žuvo didvyrio mirtimi. Vokiečių okupacijos metais jis mokytojavo, išitraukė į LLA veiklą, savo sumanumu ir energija daug prisidėjo prie apskrities LLA organizacijos stiprinimo, tapo jos vadu.

Nėra tikslių duomenų, kiek Raseinių apskrityje buvo LLA organizacijos padalinių ir jose narių. Nekelia abejonių, kad LLA su savo padaliniais veikė visuose valsčiuose. Sprendžiant iš rusų okupacijos metais vykdytų OS areštų, atrodo, kad LLA organizacijos Pietryčių Žemaitijoje buvo gausios ir aktyvios. Todėl persiritus frontui ir prasidėjus ginkluotam pasipriešinimui, LLA kovos grupės sudarė partizanų būrių branduolį.

Veiklios buvo Tauragės apskrities LLA organizacijos: Eržvilko, Skaudvilės, Gaurės, Varlaukio, Batakių apylinkių padaliniai buvo gausūs, turėjo sukaupę daug ginklų. Šioms organizacijoms vadovavo buvę Lietuvos kariuomenės karininkai. Pavyzdžiui, 1941 m. į Varlaukį mokytojauti buvo atkeltas karininkas Juozas Babilius (buvo vedęs Kauno policijos vado Dženkaičio seserį). Gyventojų tarpe jis greitai įgijo autoritetą, todėl 1942 m., vykdydamas LLA aukštesnės vadovybės nurodymus, įkūrė stiprų Varlaukio apylinkės LLA padalinį, antrosios rusų okupacijos metais išiliejusi į partizanų Lydžio rinktinę.

Lietuvos laisvės gynėjų sąjungos įkūrėjas buvo Petras Paulaitis, kilęs iš Jurbarko valsčiaus Kalnėnų kaimo. Tai vienas žymiausių Žemaitijos laisvės kovos vadų, neeilinė asmenybė. P. Paulaitis 1926 m. išvyko į Italiją, mokėsi Milano katalikų universitete. Baigęs mokslus, metus laiko dirbo Portugalijos sostinėje Lisabonoje Lietuvos pasiuntinybėje, vėliau persikėlė į Austriją, kur gimnazijose dėstė lotynų ir italų kalbas. Įsigijęs filosofijos daktaro laipsnį, 1939 m. grįžo į Lietuvą, mokytojavo Raseinių pradžios mokyklose, vadovavo pavasarininkų ir jaunųjų ūkininkų organizacijoms.

Kai Lietuvą okupavo rusai, enkavedistas Todesas su savo sėbrais norėjo P. Paulaitį areštuoti, tačiau jis spėjo pasislėpti, pabėgo į Vokietiją ir ten įstojo į Lietuvos

aktyvistų fronto organizaciją. Lietuvą okupavus vokiečiams, laikinosios vyriausybės buvo paskirtas Raseinių apskrities viršininku, tačiau po 6 savaičių, protestuodamas prieš žydų genocidą, šių pareigų atsisakė ir pradėjo mokytojauti Jurbarko gimnazijoje. Jurbarko išsinuomojo didelį butą, kuriame vykdavo jaunimo sambūriai. 1941 m. pabaigoje įkūrė Lietuvos laisvės gynėjų sąjungą. 1942 m. prieš Vasario 16-tąją P. Paulaičio įsakymu organizacijos nariai Jurbarko nuplėšė vokiškus įstaigų pavadinimus, iškėlė trispalvės vėliavas. Nuo 1942 m. pavasario organizacija leido pagrindinį laikraštį "Lietuviški atgarsiai", kurį platino Raseinių, Tauragės, Kauno, Šakių apskrityse. Laikraštis buvo nukreiptas prieš vokiečių okupaciją: ragino jaunimą nestoti į vokiečių kariuomenę, vengti reichs darbo tarnybos. 1943 m. spalio mėnesį už antinacinę veiklą Kauno gestapas P. Paulaitį suėmė, tačiau jam pavyko pabėgti. Po to jis slapstėsi Jurbarko ir Tauragės apylinkėse, leido pagrindinę spaudą.

1944 m. Lietuvos laisvės gynėjų sąjunga savo gretose turėjo 4274 narius. Artėjant rusų okupacijai, ji pradėjo rengtis ginkluotai kovai. Tuo tikslu P. Paulaitis susitarė su vokiečių Vermachto vadovybe ir į žvalgybos mokyklą Dalvice (Rytprūsioje) pasiuntė 8 Jurbarko gimnazijos abiturientus-savanorius. Tarp jų buvo du broliai Antanas ir Bronius Liesiai. Už tai organizacija iš vokiečių kariuomenės vadovybės gavo sunkvežimi ginklų ir radijo stotį. Prasidėjus antrajai rusų okupacijai, P. Paulaitis apsigyveno pas savo seserį Kalnėnų kaime. Jau antrąją okupacijos dieną karinė rusų žvalgyba "Smerš" atėjo jo suimti, tačiau pasinaudojant prietema, jam pavyko pabėgti. Nuo to laiko slapstėsi, kovai prieš okupantus organizavo partizanų būrius. P. Paulaitis-Aidas tapo jo suburtos Laisvės gynėjų, vėliau pavadintos Trijų lelių vardu, rinktinės vadu. Trijų lelių rinktinėi priklausė trys partizanų būriai: Jurbarko būrys, vadovaujamas P. Paulaičio-Aido, Skirsnemunės būrys — vadas J. Murauskas-Tigras, o Girdžių būriui vadovavo J. Penkaitis-Paleckis.

1946 m. P. Paulaitis-Aidas aktyviai dalyvavo Jungtinės Kęstučio apygardos kūrime, buvo paskirtas apygardos štabo informacijos skyriaus viršininku, tapo apygardos laikraščio "Laisvės varpas" redaktoriumi. Jo redaguojamo "Laisvės varpo" 500—600 egzempliorių tiražu buvo išleisti 6 numeriai. Didelio erudito, mokėjusio daug užsienio kalbų, P. Paulaičio-Aido įsijungimas į štabo veiklą Jungtinei Kęstučio apygardai buvo labai svarbus: jis galėjo klausyti laisvojo pasaulio radijo stočių, parengti kvalifikuotus straipsnius, atsišaukimus. Partizanų vadą jo bendražygiai mylėjo ir gerbė. Tuo tarpu MGB, žinodama jo įtaką laisvės kovotojams, visaip stengėsi, kad jis nutrauktų savo patriotinę veiklą. Žadėdami "laimingą" gyvenimą, Raseinių emgėbistai ne kartą jam siuntinėjo laiškus, siūlydami legalizuotis. Kai tos klastos nepavyko, Raseinių apskrities NKVD viršininkas Sinicinas už jo galvą paskyrė 10.000 rublių premiją. Siekdami sukompromituoti partizanų vadą, enkavedistai platino įvairius šmeižikiškus laiškus.

P. Paulaičio-Aido veikla apygardos štabe truko apie pusę metų. 1947 m. balandžio 18 d. Tauragės apskrities Skaudvilės valsčiaus Bijotų kaime pas J. Jukną jis buvo

suimtas. Tauragės emgėbistai toje sodyboje, daržovių rūsyje, aptiko štabo bunkerį. Partizanų vadas 6 mėnesius buvo laikomas vienutėje, žiauriai tardomas. Jam buvo siūloma pasirašyti kreipimąsi į partizanus, kad šie sudėtų ginklus, tačiau patriotas išdavikiško sandėrio atsisakė. Tais pačiais metais SSSR MGB Ypatingojo pasitarimo nutarimu buvo nuteistas 25 metams į griežto režimo lagerius, iš kurių 1956 m. liepos 29 d. buvo paleistas ir apsigyveno Kaune. Kelių užsienio universitetų auklėtinis, socialologijos mokslų daktaras P. Paulaitis gavo darbą Kauno konservų fabrike. Dirbo katilinėje kūriku. Deja, tokia buvo bolševikinės vergų imperijos tikrovė.

Grįžęs iš tremties, P. Paulaitis kovos už Lietuvos laisvę idealų neatsisakė, atkūrė Lietuvos laisvės gynėjų sąjungą, į kurią stojo nemažai Kauno politechnikos instituto ir kitų aukštųjų mokyklų studentų. Tais pačiais 1956 m. organizacija surengė Vėlinių paminėjimus ir demonstracijas Kaune ir Vilniuje, Vasario 16-osios išvakarėse iškabino trispalves vėliavas, leido pagrindinę spaudą. 1957 m. rudenį, prasidėjus organizacijos narių areštams, suimamas ir organizacijos įkūrėjas P. Paulaitis. Nuteisiamas 10 metų į pataisos darbų lagerius. Kadangi ir po to organizacijos veikla nenutrūko, 1958 m. jam pridedama dar 10 metų. P. Paulaitis lageriuose iškalėjo 35 metus. Grįžęs į Lietuvą, apsigyveno Kretingoje, kur 1986 m. mirė, taip ir nesulaukęs šviesiausių savo vilčių išsipildymo.

Vokiečių okupacijos metais Raseinių apskrityje veikė ir kitos pagrindinės organizacijos, kurios nebuvo gausios, gyvavo, palyginti, trumpai, todėl duomenų apie jų egzistavimą kol kas pavyko aptikti tik buvusio LTSR VSK archyvo baudžiamosiose bylose. Viena tokių — Valsčių komitetai. Iš Lietuvos partizanų vado generolo Jono Žemaičio tardymo protokolų paaiškėjo, kad 1942 m. Šiluvos bažnyčios vikaras Antanas Kazlauskas įkūrė Valsčiaus komitetą, į kurį susibūrė vietos inteligentai. Jų tarpe buvo ir Šiluvos kooperatyvo vedėjas J. Žemaitis. Komiteto nariai sekė įvykius fronte, keitėsi informacija, platino pagrindinę spaudą, ieškojo ryšių su Lietuvos pagrindžio centrais. Yra žinoma, kad panašūs komitetai veikė ir kituose valsčiuose.

Kaip jau minėta šiame straipsnyje, Kaune pulkininko M. Naujoko ir banko juriskonsulto B. Bieliuko iniciatyva buvo atgaivinta Lietuvos šaulių organizacijos veikla. Tuo tikslu 1942 m. pabaigoje į Raseinius buvo atvykęs B. Bieliukas. Jis susisiekė su Lietuvos kariuomenės brigados generolu Stasiu Zaskevičiumi, tuo metu gyvenusiu Raseiniuose, ir pasiūlė jam, šaulių sąjungos organizavimo reikalais atvykti į Kauną. Įvykusiame pasitarime S. Zaskevičius buvo paskirtas atsakingu už "Laisvės šaulių" būrių organizavimą Raseinių apskrityje. S. Zaskevičius, grįžęs į Raseinius, šiam darbui užverbavo aviacijos kapitoną V. Digrį, tuo metu gyvenusį netoli Ariogalos. Jis su savo patikimais žmonėmis iki 1943 m. kovo mėnesio Girkalnio, Betygalos ir Ariogalos valsčiuose subūrė apie 200 "Laisvės šaulių" narių. Tie šaulių būriai turėjo apie 50—60 šautuvų, revolverių granatų, vieną sunkųjį ir vieną lengvąjį kulkosvaidį. Pagrindiniai veiklos tikslai — priešintis vokiečių pastangoms

mobilizuoti Lietuvos jaunimą į darbo batalionus, boikotuoti rekvizicijas, kaupti ginklus ir mokytis jais naudotis, leisti ir platinti pogrindinę literatūrą.

1943 m. pradžioje generolas S. Zaskevičius savo bute Raseiniuose nusitiko su kapitonu J. Žemaičiu, kuriam pasiūlė ginkluotus šaulių būrius organizuoti Šiluvos, Tytuvėnų ir Kelmės valsčiuose. J. Žemaitis užmezgė ryšius su tų valsčių aktyvistais ir iki 1943 m. gegužės mėn, subūrė apie 600 "Laisvės šaulių" narių. V. Digrio vadovaujamuose būriuose tuo metu jau buvo apie 700 vyrų.

Viename "Laisvės šaulių" štabo pasitarime, vykusiame Kaune, buvo nutarta leisti laikraštį "Laisvės trimitas", kurio 1943 m. išėjo 3 numeriai. Raseinių apskriviai šio leidinio tekdavo apie 50 egzempliorių, kurie buvo išdalinami šaulių būriams.

Raseinių apskrities "Laisvės šaulių" organizacija buvo viena veikliausių Lietuvoje. Ginkluota organizacija vokiečių saugumo policijos buvo išaiškinta, 1943 m. B. Bieliukas ir dauguma štabo narių buvo areštuoti, paimiti štabo dokumentai, likviduota spaustuvė, nutraukti ryšiai su periferija.

Likvidavus organizacijos centrą, Raseinių apskrities šauliai iki 1944 m. pavasario veikė savarankiškai, paskui dauguma jų stojo į generolo P. Plechavičiaus organizuojamą Vietinę rinktinę.

1944 m., vokiečių okupacinei valdžiai leidus, kovai su krašte siaučiančiu banditizmu pradėta formuoti Vietinė rinktinė. Tikėta, kad, atsiradus galimybei, pavyks suformuoti savas karines pajėgas, kurios, atėjus lemiamam momentui, padės atkurti prarastą nepriklausomybę. Į generolo P. Plechavičiaus 1944 m. vasario 16 d. kreipimąsi į lietuvių tautą apie Vietinės rinktinės steigimą gyvai atsiliepė visi lietuviai, nepraradę vilties atgauti laisvę. Apskričių komendantūrų savanorių registracijos punktus užplūdo tūkstančiai Lietuvos vyrų. 1944 m. vasario mėnesį, po kreipimosi, Raseinių apskrities viršininkas kapitonas P. Gužaitis sukvietė apskrityje gyvenančių karininkų pasitarimą, kuriame buvo aptarti savanorių telkimo į Vietinę rinktinę klausimai. Karininkai gen. P. Plechavičiaus kreipimuisi pritarė ir aktyviai įsijungė į savanorių telkimo darbą. Per trumpą laiką Lietuvoje į apskričių komendantūras atvyko daugiau kaip 30.000 savanorių — dvigubai, negu vokiečių okupacinės valdžios buvo leista. Todėl savanorių registraciją teko nutraukti.

Panaši padėtis buvo ir Raseinių apskrityje. Kapitonui J. Žemaičiui Šiluvos ir Tytuvėnų valsčiuose pavyko suburti 150 savanorių būrį, kuris, jo vadovaujamas, su ginklais ir amunicija žygio tvarka išvyko į jiems paskirtą dislokacijos vietą — Seredžių. Kitas 200 savanorių dalinys, vadovaujamas kapitano P. Gužaičio, panašiu būdu išvyko į Marijampolę.

Tačiau vokiečių okupantams lietuvių tautos siekimas atgauti laisvę buvo svetimas ir nepriimtinas — jiems reikėjo tik "patrankų mėsos". Atsisakius tarnauti vokiečiams,

Vietinė rinktinė buvo išformuota, paimti įkaitai SS dalinių sušaudyti, aukštieji karininkai išvežti į koncentracijos stovyklas. Dauguma Vietinės rinktinės karių sugebėjo su ginklais pasitraukti į miškus ir kitas nuošalesnes vietas, vėliau, prasidėjus bolševikinei okupacijai, stojo į partizanų eiles, žuvo kovoje su rusų okupantais.

1944 m., Rytų frontui vis labiau ritantis į Vakarus ir artėjant prie Lietuvos sienų, augo ir lietuvių nerimas, nes gresianti antroji bolševikų okupacija nieko gero nežadėjo. Gelbėdamiesi nuo raudonojo teroro, nemažai Lietuvos gyventojų pasitraukė į Vakarus. Vienintelė organizacija, tautai gresiančio pavojaus akivaizdoje draudusi savo nariams pasitraukti iš Lietuvos, buvo LLA. Toks sprendimas padėjo išsaugoti esmines pagrindinės organizacijos struktūras, palengvinusias pereiti į naują kokybę — ginkluotą pasipriešinimą. Toks įsakymas sulaukė nemažai LLA organizacijos narių-karininkų nuo emigracijos į Vakarus. Lietuvą okupavus rusams, jie tapo laisvės kovos organizatoriais ir vadais.

Antroji rusų okupacija ir ginkluotas pasipriešinimas

1944 m. liepos pradžioje Sovietų Sąjungos kariuomenė, tęsdama "Bagrationo" operaciją, išvadavo rusų etnines žemes ir pradėjo veržtis į svetimų valstybių teritorijas: peržengė Lietuvos valstybės sieną ir iki spalio mėnesio okupavo didžiąją jos dalį. Nuo šio momento sovietinės Rusijos išsivadavimo karas tapo grobikišku — Rytų ir Vidurio Europos valstybių teritorijų grobimo karu. Karas su Vokietija Rusijai sudarė palankias sąlygas užgrobti minėtas teritorijas, sunaikinti t m egzistavusias nepriklausomas valstybes ir sugrūsti jas į va d mamą į l socialistinių valstybių lagerį.

Kad lengviau suvoktume antrosios antisovietinės rezistencijos priežastis, bent trumpam žvilgtelėkime, kokia tuo metu buvo susiklosčiusi tarptautinė situacija. 1944 m. Vokietijos pralaimėjimas kare jau buvo nulemtas, todėl Baltijos kraštai ir kitos Vokietijos okupuotos šalys savo likimą siejo su 1941 m. rugpjūčio 14 d. JAV prezidento F. Ruzvelto ir Anglijos premjero V. Čerčilio pasirašyta Atlanto chartija, kurioje buvo aptarti pokarinės Europos tvarkymo principai. Į šią chartiją buvo įrašyti tautų laisvo apsisprendimo, suvereniteto atkūrimo ir kiti pavergtoms tautoms labai svarbūs nutarimai. 1942 m. sausio 1 d. prie šios sutarties prisijungė dauguma antihitlerinės koalicijos valstybių, tarp jų ir Sovietų Sąjunga. Atlanto chartija tapo Rusijos užgrottų Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimo viltimi.

Antrojo pasaulinio karo metais vyko trys labai svarbios didžiųjų valstybių vadovų — F. Ruzvelto, V. Čerčilio ir J. Stalino Teherano, Jaltos ir Potsdamo konferencijos, nulėmusios Vidurio ir Rytų Europos tautų likimą. Minėtose konferencijose Vakarų sąjungininkai darė dideles nuolaidas Rusijai, kuri suprato, kad jie dėl Baltijos šalių užgrobimo nekariaus, kad tai, ką Sovietų Sąjunga užgrobs karo metu, liks jos įtakos sferoje. Tuo metu niekas negalėjo patikėti, kad tokių solidžių politikų pasirašyta Atlanto chartija taps beveik popiergaliu, kad tokiu nuolaidžiavimu savo

sąjungininkei Vakarų valstybės, pasmerks Vidurio ir Rytų Europos tautas bolševikų totalinės imperijos vergijai, suardys normalią jų kultūros ir ekonomikos raidą, pasmerks pražūčiai milijonus žmonių.

Susiklosčius tokiai tarptautinei situacijai, Sovietų Sąjunga stengėsi įrodyti, kad Lietuvos gyventojai su džiaugsmu sutiko sovietinės valdžios sugrįžimą, o gausiam prievartos aparatui — centriniam ir vietiniam NKVD-NKGB organams buvo duotas nurodymas nesivaržant su priemonėmis užgniaužti tautinio pasipriešinimo židinius. Kaip aiškėja iš archyvinių dokumentų, represijoms prieš Lietuvos patriotus buvo iš anksto rengiamasi: raudonieji partizanai ir Lietuvoje pasilikę šnipai akylai stebėjo žmonių nuotaikas, sudarinėjo pagrindinių organizacijų vadų ir aktyvistų sąrašus. Kremliaus vadeivos, naiviams Vakarų politikams dumdami akis dėl Pabaltijo tautų geranoriško požiūrio į okupantus, iš tikrųjų jokių iliuzijų apie "džiaugsmingą" sutikimą neturėjo, nes nepamiršo 1941 m. birželio mėnesį Lietuvoje įvykusio sukilimo ir sukilėlių surengtų "palydų" "nenugalimajai" armijai, todėl suprato, su kokiomis nuotaikomis lietuvių tauta sutiks ir kariaunos sugrįžimą. Žvelgdami į to laiko įvykius iš 50 metų perspektyvos ir turėdami galimybes geriau juos įvertinti, galime teigti, kad Raudonoji armija į Lietuvą įžengė kaip užkariautoja, kad kruvinos represijos prieš okupuoto krašto gyventojus buvo iš anksto suplanuotos ir turėjo tikslą palaužti tautos dvasią, sužlugdyti bet kokias nepriklausomos valstybės atkūrimo viltis. Todėl sovietinių istorikų tvirtinimai, kad okupantų vykdytas fizinis ir dvasinis lietuvių tautos genocidas buvo pasipriešinimo sąjūdžio padarinys, yra gryniausias melas.

1944 m. Rytų frontas vis labiau ir labiau ritosi į Vakarus ir grėsmingai artėjo prie Lietuvos. Susirūpinimas savo artimųjų ir Tėvynės likimu tuo metu kamavo kiekvieną dorą lietuvį. Klausimas, kaip elgtis šiuo sudėtingu metu, iškilo daugeliui. Vyraujanti nuostata buvo aiški: netarnavus rudajam okupantui, netarnauti ir dar baisesniam — raudonajam. Tuo metu LLA vadovybė priėmė radikalius sprendimus: 1944 m. liepos pradžioje Kaune įvykusio LLA vado lt. K. Veverskio-Senio ir jo pavaduotojo lt. A. Eidimto-Žybarto susitikime buvo paskelbtas karinės parengties įsakymas, kuriame nurodoma visiems galintiems vartoti ginklą LLA nariams pereiti į kovotojų - Vanagų rinktinės, kurių vadais skiriami aukščiausią laipsnį turintys karininkai. Tapusi Lietuvos patriotinių jėgų lydere ir prisiėmusi atsakomybę už vadovavimą Pasipriešinimo sąjūdžiui prieš bolševikus, šiuo įsakymu LIA vadovybė pagrindžio organizacijas nukreipė į aktyvaus ir ginkluoto pasipriešinimo kelią. Ši data laikytina partizaninės veiklos pradžia.

Iškilusio pavojaus akivaizdoje Raseinių apskrities inteligentai, ūkininkai, valdininkai, pagrindinių organizacijų nariai ne kartą susirinkimuose svarstė klausimą, kaip pasielgti: ar, gelbstintis nuo bolševikinio teroro, trauktis į Vakarus, ar pasilikti Lietuvoje ir čia laukti savo likimo.

1944 m. birželio mėnesi kapitono P. Gužaičio iniciatyva Raseiniuose buvo sušauktas apskrities inteligentijos ir pagrindinių organizacijų vadovų pasitarimas. Pasitarime dalyvavo Raseinių apskrities LLA dalinių vadas J. Čėponis, LLA sektorių vadovai J. Žiūraitis ir P. Bartkus, generolas S. Zaskevičius pulkininkas J. Gudavičius, tuometinis apskrities viršininkas A. Giedraitis (P. Gužaitis vokiečių administracijos iš šių pareigų jau buvo atleistas), sveikatos apsaugos skyriaus vedėjas Naujokaitis, valsčių viršaičiai. Į pasitarimą iš Kauno atvyko medicinos tarnybos generolas Karo muziejaus direktorius V. Nagevičius.

Pagrindinis darbotvarkės klausimas buvo antrosios bolševikų okupacijos grėsmė Lietuvai ir tolimesnė patriotinių jėgų veikimo strategija. Generolas V. Nagevičius siūlė lietuviams trauktis į Vakarus ir pasipriešinimą bolševikams organizuoti Vokietijoje. Šiam pasiūlymui pritarė dauguma susirinkimo dalyvių. Tačiau tokiai nuomonei kategoriškai pasipriešino kapitonai P. Gužaitis, J. Čėponis ir kiti LLA vadai. Būdami ištikimi LLA duotai priesaikai, jie siūlė niekur nesitraukti, rusų okupacijai ginklu pasipriešinti Lietuvoje. Kad tai nebuvo tušti žodžiai, parodė tolimesni jų veiksmai. Padedami LLA aktyvistų, P. Gužaitis ir J. Čėponis per valsčių LLA organizacijas kaupė ginklus, spausdinimo techniką ir kitą būsimai kovai reikalingą turtą.

1944 m. liepos 14 d. Raseiniuose, B. Urbučio bute, įvyko LAF ir LLA vadų pasitarimas, kuriame dalyvavo LAF centro atstovai V. Stonis, K. Ambrozaitis ir V. Adomaitis, Raseinių LAF vadas B. Urbutis, S. Ignatavičius, J. Kriščiūnas. Buvo tariamasi dėl bendrų veiksmų ir taktikos, bet tuo metu nuomonių skirtumų dar nepavyko suderinti. 1944 m. rugpjūčio mėnesį įvykusiame susirinkime buvo sudarytas minėtų organizacijų bendras štabas, į kurį įėjo LLA vadas P. Gužaitis, LAF atstovai V. Stonis ir B. Urbutis. Tačiau jokios konkretnės veiklos tas štabas nespėjo nuveikti.

Ryšium su bolševikinės armijos priartėjimu ir galima Raseinių apskrities teritorijos okupacija 1944 m. liepos 24 d. Raseinių apylinkės LLA dalinių vadas J. Čėponis pasirašo įsakymą Nr. 2, skirtą LLA kuopų ir būrių vadams, kuriame dar kartą įsakmiai primenamas LLA vyriausios vadovybės nurodymas, griežtai draudžiantis pasitraukti iš Lietuvos. Nurodyta, kad toks pasitraukimas bus vertinamas kaip organizacijai duotos priesaikos laužymas. Šiame įsakyme kuopų vadams nurodyta tuojau suorganizuoti LLA Vanagų būrius, kurie veiktų iš anksto numatytuose rajonuose, palaikydami tiesioginį ryšį su Raseinių apylinkės štabu, jie privalo apsirūpinti maistu ir apranga, surinkti visus apylinkėje esamus ginklus ir kitą karišką turtą, sudaryti žvalgybos tinklą banditų ir vietos komunistų sekimui, palaikyti ryšius su kaimynystėje veikiančiomis kuopomis.

Aktyviai priešintis bolševikų okupacijai rengtasi ir Tauragės apskrityje. 1944 m. rugpjūčio mėnesį Eržvilko valsčiaus Openiškių kaime įvyko LLA vadų pasitarimas, kuriame dalyvavo leitenantai Petras ir Kazimieras Ruibiai iš Ropynės kaimo, lt.

Statkus iš Naujininkų, studentas Jonas Kubilius iš Fermų kaimo, puskarininkis Jokūbas Druktenis iš Būdų kaimo, psk. Jonas Starkus iš Pagirių kaimo, Jonas Mačiulis ir Vytautas Slapšinskas iš Openiškių kaimo, taip pat Zarasų policijos viršininko sūnus, su fronto banga pasitraukęs į šias apylinkes Henrikas Danilevičius. Šio krašto LLA vadams jau buvo žinoma, kaip bolševikai elgiasi su Lietuvos patriotais, todėl buvo sudarytas sąrašas žmonių, kurie užėjus rusams, iš karto pereis į nelegalią padėtį. Leitenanto P. Ruibio pasiūlymu buvo sudaryta rinktinė. Tai buvo vienos kovingiausių grupuočių — Kęstučio apygardos Lydžio rinktinės užuomazga.

Tų pačių metų rugpjūčio mėnesio pabaigoje Viduklės valsčiaus Anžilių kaime įvyko kapit. J. Čeponio ir jo ryšininko I. Ubarto (tuo metu jis palaikė ryšį tarp J. Čeponio ir P. Bartkaus) susitikimas, kuriame buvo aptartos ginkluotos kovos prieš rusų okupantus problemos. Buvo nutarta toliau telkti žmones, rinkti ginklus, laukti tolimesnių įvykių plėtotės. Visiems Raseinių apskrities LLA būriams buvo perduotas nurodymas agituoti vyrus neiti į okupantų armiją, slapstytis arba pasitraukti į partizanų būrius, o gyventojams sabotuoti žemės ūkio produktų prievoles ir kitus okupantų nurodymus.

Frontas į Raseinių apskritį atsirito rugpjūčio pradžioje ir Raseinių Dubysos linijoje stabilizavosi kelis mėnesius. Iki spalio pradžios čia vyko įnirtingi mūšiai. Rytinė apskrities dalis jau buvo okupuota, joje ugnimi ir kalaviju buvo atkuriamą sovietinė santvarka. Kaip lietuviai sutiko Raudonąją armiją ir kaip ji elgėsi su okupuoto krašto gyventojais, akivaizdžiai parodo Raseinių apskrčiai paskirto NKVD viršininko Veriko raportas LTSR vidaus reikalų komisarui J. Bartašiūnui. 1944 m. rugpjūčio 15 d. datuotame rašte³ Verikas praneša, kad 1944 m. rugpjūčio 3 d. atvėko į rusų užimtą Raseinių apskrities teritorijos dalį ir kartu su armijos kontražvalgybos daliniu "Smerš" pradėjo valymo nuo "nepageidaujamų" elementų darbus.

³ Visi šaltiniai, kuriais naudotasi, nurodyti straipsnio gale.

Kalbėdamas apie politinę situaciją užimtoje teritorijoje, Verikas J. Bartašiūnui praneša, kad gyventojai labai šalta sutiko Raudonąją armiją, kuri žiauriai elgiasi su gyventojais: prievartauja moteris, atima iš žmonių kiaules, arklius, paukščius, mėsą, net rūbus.

Kiekvieno Raudonosios armijos fronto užnugarį saugojo keliais esalonais išsidėsčiusios NKVD divizijos, kontražvalgybos "Smerš" daliniai, kurie 1944 m., slinkdami paskui frontą, užpludo Lietuvą. Visa okupuotos Lietuvos valdžia buvo atsidūrusi NKVD vidaus kariuomenės rankose. Prisidengdama pretekstu, kad reikia valyti užnugarį nuo priešų šnipų ir diversantų, o taip pat gaudyti besislapstančius vyrus, ji pradėjo masinę terorą prieš Lietuvos gyventojus. Iš Lietuvoje dislokuotų III Baltarusijos, I Ukrainos, Leningrado, I Pabaltijo armijų štabų pranešimų aiškėja, kad okupantų kariuomenė čia vykdė šiurpiausius karinius nusikaltimus: plėšikavo, žudė, grūdė į kalėjimus ir mirties lagerius lietuvius, degino jų sodybas. Nuo okupanto

armijos teroro nukentėjo tūkstančiai lietuvių. Kaip tas teroras buvo vykdomas Kęstučio apygardoje, matyti iš Raseinių politkalinių ir tremtinių 1992 m. išleisto leidinio "Rezistencija Pietų Žemaitijoje"² ir istoriko A. Anušausko surinktų duomenų³.

Norėdami įbauginti lietuvius ir pasityčioti iš jų religinių jausmų, NKVD daliniai visoje Lietuvoje 1944 m. per Kalėdų šventes organizavo kruvinas nekaltų žmonių skerdynes. Ypač dideliu žiaurumu pasižymėjo 1 Pabaltijo fronto enkavedistų daliniai. Teroro akcijoms vykdyti jie buvo permetinėjami iš vieno apskrities į kitą. Raseinių apskrityje 1944 m. gruodžio pabaigoje įvykdyta 116 baudžiamųjų operacijų, per kurias nužudyti 109 žmonės, dauguma jų — beginkliai kaimo gyventojai. 1944 m. ir 1945 m. NKVD karo nusikaltėliai siautėjo dideliame ruože nuo Tauragės iki Nemuno: nuo baudžiamųjų akcijų labai nukentėjo Jurbarko, Veliuonos, Seredžiaus, Čekiškės valsčiai. Keršydami už tai kad Čekiškės valsčiuje partizanai nukovė 3 ir sužeidė 6 "Smerš" dalinio enkavedistus, baudėjai 1944 m. gruodžio 17 d. sudegino 15 ūkininkų sodybų, o gruodžio 18—19 dienomis 13 pasienio pulko vado mjr. Petrenkos vadovaujami enkavedistai Butkiškių, Vosbutų, Baukų, Juodaičių kaimuose 56 gyventojus nužudė, 68 areštavo, 29 sodybas sudegino. 1944 m. per Kūčias į Seredžiaus valsčiaus Pavietovio kaimo Jono Krištono sodybą buvo suvaryti ir sudeginti 6 žmonės (tarp jų — 3 mėnesių mergaitė ir 10 metų piemenukas), kaimynystėje budeliai be teismo sušaudė dar 6 žmones. Gruodžio 22 d. į rytus nuo Vilkijos — Bubių, Ligainių, Padauguvės kaimuose baudžiamosios akcijos metu buvo sudegintos 9 sodybos, nušauta 16 ir gyvi sudeginti 4 žmonės.

Su cinišku žiaurumu buvo įvykdyta baudžiamoji akcija Veliuonos valsčiaus Burbinės miške: ūkininką Ulinską, jo žmoną Liuciją, du sūnus — mokytoją Vladą ir klieriką Vytautą, trylikametę dukrą Birutę, dvylikametį piemenuką Albertą Montvydą, atvarytus kaimynus K. Masaitį ir K. Marcinkų 1945 m. liepos 11—13 d. enkavedistai suvarė į namą ir gyvus sudegino. Tai buvo beginkliai žmonės. Tokias žudynes okupantai pridengdavo suklastotomis ataskaitomis, kuriose nurodydavo, kad iš nužudytųjų paimti ginklai, kad, degant namui, sproginėjo šaudmenys. Ataskaitose nekaltai nužudyti žmonės buvo priskiriami "banditų" kategorijai. Tokiu būdu okupantų represinės struktūros prieš Kremliaus vadeivas bandė pateisinti savo nesugebėjimą nuslopinti lietuvių tautinį pasipriešinimą.

Nuo okupantų teroro labai nukentėjo ir Klaipėdos kraštas: 1945 m. vasario 1 d. duomenimis Šilutės apskrityje buvo 2477 gyventojai, o vėliau dėl Raudonosios armijos siautėjimų vietos gyventojų beveik visai nebeliko. Panašiai atsitiko Klaipėdos ir Pagėgių apskrityse.

Tik įžengę į Lietuvą, 1944 m. liepos 27 d. rusų okupantai pradėjo vyrų mobilizaciją. Tačiau Lietuvos jaunimas okupantams tarnauti neketino, todėl mobilizacija vyko labai sunkiai. Ypač sunkiai rinkti rekrūtus į Raudonąją armiją sekėsi Raseinių apskrityje. 1945 m. sausio 1 d. duomenimis, nuo ėmimo į okupantų kariuomenę

Raseinių apskrityje slapstėsi apie 3100 vyrų. Daug jų nukentėjo baudžiamųjų operacijų metu: kad ir be ginklo suimti, jie buvo kankinami, vietoje sušaudomi, grūdami į kalėjimus, tremiami į lagerius. 1944 m. pabaigoje Betygalos valsčiaus Prišmantų kaime savo namuose slapstėsi du broliai — Alfonsas ir Juozas Jokubauskai. Jie buvo suimti ir be teismo sušaudyti. Panašaus likimo susilaukė to paties valsčiaus Aleknaičių kaimo gyventojai broliai Antanas ir Justinas Maselskiai. Kartu su kaimynais K. Ambrasu ir V. Rubinsu jie be teismo buvo sušaudyti, sužeistas tėvas pabėgo, sodyba sudeginta. Broliai Mečislovas, Vytautas, Zenonas ir Kazys Barkauskai iš Ariogalos valsčiaus Pojekališkio kaimo slapstėsi nuo mobilizacijos, NKVD kariuomenės buvo suimti ir 1945 m. sausio 6 d. be teismo sušaudyti. To paties valsčiaus Stanionių kaimo gyventojai broliai Pranas ir Kazys Ivoškos 1945 m. sausio 6 d. buvo sušaudyti, o sodyba sudeginta. Kazys Jokubėnas buvo našlys, augino 3 vaikus, kurių mažiausiam — 7 metukai. Betygalos valsčiaus Ročių kaime pas Kazį Jokimą jis dengė namo stogą. 1945 m. liepos 26 d. atėję enkavedistai be jokių paaiškinimų jį nušovė, o trys vaikai liko visiškai našlaičiai.

Ši kraupų okupantų nusikaltimų sąrašą būtų galima tęsti ilgai. Nekilo jokių abejonių, kad 1940 m. bolševikų pradėtas lietuvių tautos genocidas su dar didesniu įniršiu bus tęsiamas ir toliau, todėl visu aiškumu iškilo tautos išlikimo problema ir ginties būtinybė.

Vienas svarbiausių motyvų, paskatinusių lietuvius okupantams pasipriešinti ginklu, buvo nepriklausomos valstybės atkūrimo viltis, kuri tuo metu turėjo realų pagrindą — antihitlerinės koalicijos valstybių pasirašytą Atlanto chartiją ir būsimą Taikos konferenciją. Tikėta, kad, pasibaigus karui ir pasirašius "laikos sutarti, Vakarų valstybės privers Rusiją pasitraukti iš Rytų Europos užgrobtų valstybių teritorijų. Gilėjant Vakarų valstybių ir Rusijos prieštaravimams, stiprėjant šaltojo karo politikai, nepriklausomybės atkūrimo viltys neužgeso ir palaikė partizanų dvasią visą laisvės kovų laikotarpį.

Kitas labai svarbus vyrų stojimo į partizanų būrius motyvas buvo tas, kad rusų okupantai, tik įžengę į Lietuvą, 1944 m. rugpjūčio mėnesį, paskelbė 1909—1926 m. gimusių vyrų mobilizaciją. Toks didelis šaukiamųjų vyrų skaičius okupantams buvo reikalingas kaip "patrankų mėsa" karui užbaigti. Tačiau Lietuvos vyrai, netarnavę vokiečiams, nemanė tarnauti ir rusų okupantams. Masinis raudonasis teroras ir prievartinė mobilizacija į sovietinę armiją paskatino vyrus slapstytis arba su ginklais pasitraukti į miškus. Vyravo nuomonė, kad geriau žūti savo krašte, negu tapti Raudonosios armijos rekrutu, būti nukankintam bolševikiniame kalėjime arba žūti Sibiro tremtyje. Yra duomenų, kad tuo metu į ginkluotą kovą su okupantais stojo apie 30—35 tūkstančius Lietuvos vyrų. Kad tas skaičius būtų geriau suvokiamas, palyginkime jį su nepriklausomos Lietuvos taikos metais turėta kariuomene, ją sudarė 27—30 tūkstančių karių.

Ginkluotas lietuvių pasipriešinimas milžiniškai prievartos ir smurto imperijai yra absoliučiai pateisinamas, nes mirtino pavojaus akivaizdoje panašiai pasielgtų kiekviena savo tėvynę ir laisvę mylinti tauta. Noras laisvai gyventi ir apginti savo valstybę nuo agresoriaus - kiekvienos tautos savigynės teisė. Ištikus šimtmečius kovojant su agresyviais kaimynais, toks suvokimas buvo įaugęs į lietuvių sąmonę. Tokių motyvų skatinami su ginklais į miškus pasitraukę buvę Lietuvos kariuomenės kariai, inteligentai, ūkininkai, studentai, gimnazistai — nepriklausomybės metais išugdyta Lietuvos patriotų karta. Tai buvo idealistai, kuriems Tėvynės laisvė buvo didžiausia vertybė, o jos gynimas nuo priešų — švenčiausia pareiga. Įtikėję nepriklausomos valstybės atkūrimo vizija ir pasirinkę jos gynėjo kelią, jie prarado viską: gimtą pastogę ir sunkiu triūsu užgyventą turtą, šeimas ir artimuosius galimybę mokytis, jaunystę ir brangiausią turtą — gyvybę. Beveik visi jie žuvo didvyrių mirtimi, buvo išniekinti miestelių aikštėse, artimųjų tik slapčia apraudoti. Net ir po mirties okupantų propaganda nepaliko ramybės jū atminimo: vadino juos žydšaudžiais, nacių talkininkais, buržuaziniais nacionalistais banditais. Pasitelkę melą ir apimti neapykantos, jie diena iš dienos visais įmanomais būdais stengėsi jaunimui įteigti neigiamą partizano įvaizdį, pasipriešinimą okupantams vaizduoti kaip nusikaltimą, kurį vykdžiusios tik nedidelės grupės suklaidintų žmonių.

Kad ginkluota kova prieš okupantus buvo visos tautos sąjūdis, patvirtina ir okupantų represinių struktūrų archyvuose aptikti duomenys:⁴

1944 m. 1945 m. 1946 m.

1. Prieš partizanus organizuota operacijų	870	8.807	1.580
2. Nukauta partizanų	2.436	9.777	2.143
3. Areštuota	6.127	12.425	7.359
4. Legalizavosi partizanų	285	6.160	1.055

Per 2,5 m. laikotarpį sulaikyti nuo mobilizacijos besislapstantys 37.797 vyrai. Šie skaičiai pakankamai gerai parodo lietuvių tautos nusistatymą okupantų atžvilgiu. Jeigu prie šių skaičių pridėtume ir vėlesniais metais kovojusius partizanų gretose, jų ryšininkus rėmėjus, politines miestų organizacijas, visus pasipriešime dalyvavusius Lietuvos piliečius, gautume išpūdingus skaičius, kurie patvirtintų okupantų propagandos neigtą tiesą, kad rusų okupantams priešinosi visa tauta.

Kalbėdami apie ginkluotą pasipriešinimą antrosios rusų okupacijos metais, negalime nepaminėti kai kurių sovietinių ir lietuvių emigracijos istorikų teiginių, kurie lietuvių laisvės kovą bando aiškinti kaip stichiškai kilusį reiškinį. Toks vertinimas yra elementariausios tiesos nepaisymas, bandymas vienu rankos mostu nubraukti tūkstančių Lietuvos patriotų ir pagrindinių organizacijų vokiečių

okupacijos metais nuveiktą didelį tautos politinio ir moralinio parengimo būsimums laisvės kovoms darbą. Nei rusų, nei vokiečių okupacijos metais lietuviai nesusitaikė su nepriklausomybės praradimu. Tai labai svarbus motyvas, skatinęs priešintis ir vieniems, ir kitiems. Tik objektyvios aplinkybės lėmė, kad skyrėsi to pasipriešinimo būdai. Rusų ir vokiečių okupacijos metais vykusį lietuvių tautos Pasipriešinimo sąjūdį vertindami kaip vieningą istorinį reiškinį, galėsime geriau suvokti jo kilimo priežastis, šaltinius ir tikslus,

1944—1945 m. pagal iš anksto sutartą LLA Raseinių apylinkės vado kapitono Juozo Čeponio signalą "Laikas pradėti" į miškus su ginklais išėjo šimtai Raseinių apskrities vyrų. Tikslų duomenų apie jų skaičių nėra. Galime pasiremti okupantų slaptųjų tarnybų archyvuose išlikusiais dokumentais, kuriuose pateiktus duomenis turime vertinti kritiškai, nes NKVD-NKGB skaičiais manipuliavo taip, kaip jiems buvo parankiau. Iš Raseinių apskrities NKVD-NKGB įgaliotinio Sinicino 1944 m. gruodžio 10 d. parengtos žvalgybos duomenų suvestinės Nr. 321 matyti, kad tikslų duomenų dėl silpno agentūrinio darbo apie partizanus dar neturėta. Suvestinėje nurodomi tokie skaičiai: Paliepių miške Betygalos valsčiuje įrengtoje stovykloje veikia 500—600 partizanų grupė, Girkalnio valsčiuje — 200 partizanų, Kražių valsčiuje — 900 partizanų dalinys (kitame dokumente nurodytos dvi grupės — 200 ir 900 partizanų). Raseinių apskrities 1944 m. gruodžio mėn. NKVD NKGB pranešime, siųstame NKVD komisarui J. Bartašiūnui, nurodoma, kad apskrityje veikia 2000 partizanų grupė". Atrodo, kad tas skaičius yra gerokai išpūstas, nes tuo metu kiekvienas doras lietuvis, okupantų vertinimu, buvo potencialus priešas — "banditas" arba "banditų" talkininkas. Todėl ir skaičiai viršininkams buvo pateikiami tokie, kurie atrodė parankesni. Kad situacija būtų aiškesnė, pasitelkime lentelę:

Valsčiaus pavad.	Seniūnijų sk.	Gyventojų sk.	Agentų ir informatorių sk.
1. Kelmės	14	13.831	16
2. Šiluvos ir Tytuvėnų	28	17.000	16
3. Girkalnio ir Šimkaičių	23	13.000	7
4. Kražių	11	11.708	17
5. Jurbarko ir Raudonės	22	14.098	9
6. Betygalos ir Raseinių	20	13.609	22
7. Viduklės ir Nemakščių	21	11.726	9

Lentelė leidžia padaryti kai kurias išvadas dėl okupantų slaptųjų tarnybų pateiktų duomenų apie partizanus Raseinių apskrityje. Kad duomenys nėra tikslūs, sprendžiame palyginę Kražių valsčiaus gyventojų skaičių su Raseinių NKVD-NKGB duomenimis apie to valsčiaus partizanų skaičių: buvo 11.708 gyventojai, iš kurių 900- 1.109 buvo partizanai — taigi tame valsčiuje turėjo išeiti partizanauti apie 10% gyventojų. Tokių vyrų skaičių prie ginklo pašaukti turbūt galima tik totalinės mobilizacijos metu. Okupantų pateikta statistika suabejoti verčia ir Raseinių politkalinių ir tremtinių surinkti duomenys, paskelbti leidinyje "Rezistencija Pietų Žemaitijoje" (Raseiniai, 1992, p. 1—37). Istoriko A. Kašėtos paskelbtais duomenimis 1946 m. Lietuvoje veikė apie 6 tūkstančius partizanų⁶. Iš lentelės duomenų galime padaryti ir kitų išvadą, kad 1944—1945 m. okupantų agentūra Raseinių apskrityje dar buvo silpna. Tuo metu kaimo rajonus partizanai dar palikimai kontroliavo, todėl prieš agentams veikimo sąlygos nebuvo palankios. Neturėdami tikslių duomenų apie tais metais apskrityje išėjusius partizanauti vyrus, galime vis dėlto tvirtinti, jog slapstymasis nuo prievartinės mobilizacijos ir aktyvios ginkluotos kovos pasirinkimas šaukiamojo amžiaus jaunimo tarpe buvo masinis reiškinys.

Į aktyvią ginkluotą kovą dažnai stodavo ištisos šeimos. Tais metais Tėvynės ginti išėjo broliai Bronius, Jonas, Steponas ir Vytas Tališauskai iš Eržvilko valsčiaus Fermų kaimo, visa šeima rėmė partizanus, Zosė ir Stasė Tališauskaitės tapo partizanų ryšininkėmis. Tokį pat kelią pasirinko Milkintų šeima iš Nemakščių valsčiaus Smulkių kaimo: keturi broliai Jonas, Juozas, Vincas ir Stasys, jų sesuo Ona, Stasio žmona Jadvyga. Tuo keliu nuėjo broliai Antanas, Juozas ir Vytautas Puišiai iš Eržvilko valsčiaus Pavidaujo kaimo, Kazys Tamulis su sunumis Antanu ir Kaziu iš Šimkaičių valsčiaus Paparčių kaimo, broliai Bronius, Vaclovas, Viktoras Papreckiai iš Šiluvos valsčiaus Vičaičių kaimo, broliai Feliksas, Mataušas ir Vacys Mykolaičiai iš Ariogalos valsčiaus Pagynėvės kaimo, broliai Jonas, Petras ir Steponas Žukauskai iš Eržvilko valsčiaus Pašlynio kaimo. Iš Šilalės valsčiaus Užlankių kaimo į partizanus išėjo keturi broliai Juozas, Jonas, Leonas ir Albinas Kentros, jų seserys Elena ir Ona Lapo ryšininkėmis, sunkią laisvės kovotojo naštą didvyriškai nešė partizanų motina Ona Kentrienė. Lietuvos nepriklausomybės ginti stojo broliai Stasys, Antanas, Jonas Narbutai iš Viduklės valsčiaus Galkaičių kaimo, jų sesuo buvo partizanų ryšininkė, su Stasiu partizanų buities ir kovų našta dalijosi jo žmona Stasė Rutkauskaitė. Iš Viduklės valsčiaus Trepenėlių kaimo į partizanų būrį išėjo broliai Antanas, Jonas, Juozas Baltrušaičiai, to paties valsčiaus Plačiuvo kaimo gyventojai Leonas su žmona Maryte Saročkiai, iš Pašešuvio kaimo — broliai Antanas ir Jonas Karpiai. Partizanų dalį pasirinko broliai Antanas ir Jonas Budginai iš Šiluvos valsčiaus Bogušavos kaimo, eržvilkiečiai Paviščio kaimo gyventojai Juozas ir Stasys Dobilaičiai. Vieni paskutiniųjų Raseinių rajone žuvusių partizanų buvo broliai Vladas ir Juozas Noreikos iš Betygalos valsčiaus Zaciškio kaimo, broliai Albertas ir Anzelmas Norkiai iš Batakių valsčiaus Ožnugarių kaimo, jų bendrapavardžiai broliai Jonas, Petras, Steponas iš to paties valsčiaus Rykiškių kaimo, broliai Bronius, Juozas ir Romas

Bankauskai iš Šiluvos valsčiaus Žaiginio kaimo ir daugelis kitų Kęstučio apygardos partizanų.

Ginkluotos kovos sąjūdis savanorių partizanų organizacija, kurios karini ir politini veikimą reglamentavo LLA sukurti statutai ir kiti norminiai aktai. Juose buvo apibrėžtas partizanų statusas ir funkcijos, ginkluotos kovos uždaviniai ir taktika. Į ginkluotos kovos vienetus Žemaitijos partizanai būrėsi pasinaudodami LLA, karinės politinės organizacijos, sukurtomis struktūromis ir sukaupia pagrindinio darbo patirtimi. Partizanai turėjo visus reguliariajai kariuome nei būdingus požymius: nešiojo uniformas, turėjo laipsnius, pasižymėjimo ir skiriamuosius ženklus, ant rankovės tautinę juostelę, kurioje buvo išsiuvinėtos geltonos raidės — LLA.

Priėmimą į partizanų būrius taip pat reglamentavo taisyklės, kuriose atsižvelgiama į būsimojo partizano moralines savybes, todėl nei žydšaudžių, nei kitaip susikompromitavusių žmonių į partizanų gretas nepriimdavo. Kaip ir kariuomenėje, partizanų gyvenimą ir elgesį būryje apibrėžė drausmės statutas, už kurio pažeidimus buvo numatytos griežtos bausmės. Stojantysis į partizanų būrį duodavo priesaiką, konspiracijos tikslais jam buvo suteikiamas slapyvardis kuris, saugantis NKVD-NKGB klastų ir į ryšių sistemas infiltruotų agentų, buvo kartais keičiamas.

Partizanų būriams ir stambesniems kovos vienetams vadovavo Lietuvos kariuomenės karininkai, aktyvūs LLA nariai. Jie nebuvo apmokyti partizaninės kovos metodų, o tą sunkiąją patirtį išgydavo kiekvieną dieną žvelgdami mirčiai į akis, kovos bičiulių netekčių kaina.

LLA Organizaciniam sektoriui — OS priklausantys asmenys gyveno legaliai ir vykdė partizanų būrių pagalbininkų funkcijas: žvalgybos, materialinio aprūpinimo, sargybos, spaudos platinimo, ryšių ir kitas. OS buvo suskirstytas į apskrities, valsčių ir apylinkių organizacijas kurios buvo labai glaudžiai susijusios su VS — Veikiančiu sektoriumi, partizanų būriais. Visa Lietuva buvo suskirstyta į keturias apygardas: Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Šiaulių. Kauno apygardai priklausė Kėdainių, Raseinių, Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės, Alytaus ir Lazdijų apskritys. Kauno apygardai iš pradžių vadovavo pulkininkas Jonas Liorentas, jam pasitraukus — majoras B. Svilas, vėliau pulkininkas Aleksandras Listopadskis.

Stambesni partizanų junginiai turėjo štabus, kuriems pagal LLA schemą buvo numatyti: organizacinis, žvalgybos, propagandos, ryšių ir ūkio skyriai. Raseinių apskrityje Laumės, vėliau pavadintos Žebenkšties, rinktinės vadu tapo kapitonas Juozas Čeponis-Budrys. Nuo 1945 m. birželio mėn. į rinktinės gretas stojo kapitonas Jonas Žemaitis-Darius. Jis buvo paskirtas rinktinės štabo viršininku. Organizacinio skyriaus viršininku buvo Petras Bartkus-Dainius, Žadgaila, kilęs iš Raseinių valsčiaus Pakapurnio kaimo. Tai didelių gabumų ir plačių interesų žmogus, su nepaprastu atkaklumu ir sąžiningumu tarnavęs nepriklausomos valstybės atkūrimo idėjai. Mokydamasis aukštesniojoje technikos mokykloje Kaune, įstojo į LLA, tapo artimu

J. Čeponio bendražygiu. Prasidėjus rusų okupacijai, Viduklės apylinkėse įrengtame bunkeryje redagavo partizanų leidžiamą laikraštį "Laisvės varpas", vėliau perėjo dirbti į Žebenkšties rinktinės štabą. 1946 m. rugpjūčio mėn., įkūrus Kęstučio apygardą, buvo paskirtas jos štabo organizacinio skyriaus viršininku. 1948 m. gegužės mėn., įkūrus Prisikėlimo apygardą, buvo paskirtas jos vadu, vėliau tapo Laisvės kovų sąjūdžio prezidiumo sekretoriumi. Jam buvo suteiktas partizanų majoro laipsnis, apdovanotas I laipsnio Laisvės kovos kryžiumi. Petras Bartkus-Žadgaila žuvo didvyrio mirtimi 1949 m. rugpjūčio 13 d. Užpelkių miške netoli Baisogalos. Partizanų vadas turėjo poetinių sugebėjimų, jis Alkupėno slapyvardžiu pogrindyje yra išleidęs kelias eilėraščių rinktines.

1944—1945 m. Kęstučio apygardos teritorijoje veikė nemažai partizanų grupių, kurios jungėsi į stambesnius junginius — rinktines. Laumės-Žebenkšties rinktinę sudarė keli partizanų būriai, kuriems vadovavo karo mokslus baigę drąsūs ir sumanus vadai—puskarininkis J. Venclauskas-Dargis, V. Morkūnas-Narvydas, leitenantas Vareikis-Dzidas, Prancevičius-Vasaris, vidukliškių Žaibo būriui — puskarininkis L. Saročka-Rikis, vėliau S. Bubulas-Inčiūra, Gintautas. Prasidėjus rusų okupacijai, Jurbarko apylinkėse veikusias partizanų grupes į Lietuvos laisvės gynėjų rinktinę subūrė A. Paulaitis-Aidas, padedamas savo mokslo ir kovų bičiulio Vlado Gudavičiaus-Radvilos. Nuo 1947 m. sausio rinktinė buvo pavadinta Trijų lelių vardu. V. Gudavičius-Radvila, Vaišnoras yra įžymus šio krašto laisvės kovų dalyvis ir organizatorius. Baigęs Jurbarko gimnaziją, mokėsi miškininkų mokykloje. 1940 m. Jurbarko dirbo miškų techniku. Drauge su vienu eiguliu, gerai pažinėjusiu "žaliąją sieną" su Vokietija, 1941 m. kovo 19 d. padėjo ją pereiti Lietuvos kariuomenės vadui generolui St. Raštikiui, už tai buvo apdovanotas jo asmeniniu ginklu. Vokiečių okupacijos metais V. Gudavičius tapo A. Paulaičio suburtos Lietuvos laisvės gynėjų sąjungos nariu, o prasidėjus antrajai rusų okupacijai, stojo į partizanų būrį. 1946 m. spalio mėnesį A. Paulaitį-Aidą paskyrus Kęstučio apygardos štabo informacijos skyriaus viršininku, Jurbarko apylinkėse veikusiai partizanų rinktinei liko vadovauti V. Gudavičius-Radvila. Vėliau jis Lydžio rinktinės vado H. Danilevičiaus-Vidmanto buvo pakviestas į rinktinės štabą. H. Danilevičiui tapus Kęstučio apygardos vadu, V. Gudavičius-Vaišnoras perėjo dirbti į apygardos štabą, o 1949 m. rudenį buvo paskirtas Lydžio Butageidžio rinktinės vadu. Žuvo 1950 m. kovo 3 d. Jo brolis girininkas su šeima buvo išvežtas į Sibirą ir ten paslaptینگomis aplinkybėmis nužudytas.

Juodaičių, Seredžiaus ir Veliuonos apylinkėse veikė V. Bilkio-Velnio, K. Puidoko, P. Andrikio, Žalgirio ir Gluosnio būriai.

Sumanių ir energingų vadų vadovaujami, buvo aktyvūs Girdžių, Gaurės, Šimkaičių, Eržvilko, Varlaukio, Batakių partizanų būriai. LLA narys, Lietuvos kariuomenės puskarininkis Jonas Strainys-Saturnas subūrė apie 40 partizanų būrį, tapo jo vadu. Batakių valsčiaus Rykiškių miške pusiau į žemę įleistuose bunkeriuose buvo įkurta J.

Strainio-Saturno partizanų būrio stovykla, kurią per šnipus susekė NKVD-NKGB. 1945 m. sausio 12 d. ją užpuolė dešimteriopai gausesnės prieš pajėgos. Partizanai patyrė didelius nuostolius. Tą pačią dieną J. Strainio ūkis buvo sudegintas, suimti jo artimieji.

Jonas Stoškus-Eimutis, kilęs iš Ežvilko valsčiaus Rudžių kaimo, buvo pavyzdinio 38 ha ūkio ūkininkas. Išėjo partizanauti, nuo 1945 m. vasario 16 d. Lapo partizanų vadu. 1950 m. liepos 1 d. su visu būriu (10 partizanų) žuvo Šakalinės miško kautynėse.

A. Jonikas-Daktaras, Rolandas buvo Lietuvos kariuomenės pėstininkų pulko eilinis. Užėjus rusams, dirbo Eržvilko plytinėje. 1945 m. balandžio mėn. išėjo į partizanų būrį, kuris buvo apsistojęs Papartinės miške. Buvo puikus karys ir geras organizatorius, todėl paskirtas būrio vadu. Organizavo ne vienos stribų būstinės užpuolimą. 1947 m. vasarą, eidamas su dviem kovos bičiuliais, užėjo ant 27 pasalaujančių enkavedistų. Jėgos buvo nelygios, o situacija labai nepatogi. Partizanai iš karto nukovė 9 rusus, atsišaudydami traukėsi. A. Jonikas šaudė stačias ir per drąsą žuvo, tačiau partizanams Šalčiui ir Siaubui pavyko pasitraukti. Nukautas Rolandas buvo nuvežtas ir numestas Jurbarko turgavietėje, tačiau naktį jo kūną žmonės slapčia iš stribų panosės pavogė ir palaidojo Paupio kapinėse. Lietuvos partizanų vadas generolas J. Žemaitis- Vytautas apie šį bebaimi partizaną yra pasakęs, kad jeigu jis būtų turėjęs aukštąjį išsilavinimą, jam būtų suteiktas pulkininko laipsnis.

Paminėtinas A. Joniko-Rolando pavaduotojas puskarininkis Stasys Plienaitis-Voldemaras, kilęs iš Eržvilko valsčiaus Pocių kaimo. Tai buvo gražiai nuaukęs, tvirtas ir drąsus kovotojas. Po Rolando žuvimo tapo būrio vadu. Jo vadovaujami partizanai kelis kartus puolė Gaurę, Girdžius ir Batakus. 1949 m. rugsėjo 6 d. kautynėse buvo sužeistas ir suimtas, žiauriai tardomas, nuteistas 25 metus kalėjimo ir tremties.

Vidukliškis Stasys Narbutas-Saturnas, Apolinaras, kilęs iš Galkaičių kaimo, partizanavo su broliais Antanu, Jonu ir žmona Stase Rutkauskaitė-Aldona. Sesuo Janė buvo partizanų ryšininkė, kartu su tėvais ištremta į Sibirą. S. Narbutas-Apolinaras kovos kelią pradėjo eiliniu partizanų, nuo 1949 m. dirbo Birutės rinktinės štabe, o nuo 1950 m. rugpjūčio mėnesio buvo paskirtas Dubysos rajono partizanų vadu. 1951 m. kovo 24 d. buvo provokatoriaus išduotas, suimtas Klaipėdos MGB, nuteistas mirties bausme ir kartu su savo pavaduotoju Bronium Živatkausku-Keršiu 1952 m. birželio 20 d. sušaudytas Vilniaus KGB rūmuose,

LLA narys, Lietuvos kariuomenės puskarininkis Jonas Starkus-Maželis gyveno ir dirbo Eržvilko valsčiuje, Pagiriu kaime. Vokiečių okupacijos metais rengėsi būsimai kovai — sėkmingai iš vokiečių supirkinėjo ginklus. Užėjus rusams, su ginklu pasitraukė į mišką, tapo Kėstučio apygardos štabo apsaugos būrio vadu. Žuvo 1948 m. kovo 15 d. Eržvilko valsčiuje, Žiūkaičių kaime.

Leitenantas Pranas Kauneckas, kilęs iš Šimkaičių valsčiaus, buvo LLA narys, laisvės kovos būrių organizatorius. Į ginkluotą kovą prieš okupantus įsijungė 1944 m., vadovavo Paparčių partizanų būriui. Vykdydamas žvalgybos užduotį, 1945 m. vasario 14 d. žuvo Eržvilko valsčiaus Globių kaime. Palaidotas to kaimo kapinaitėse.

Atsargos leitenantas LLA narys Petras Ruibys, kilęs iš Eržvilko valsčiaus Ropynės kaimo, buvo Eržvilko gimnazijos mokytojas. Išėjęs partizanauti, tapo Lydžio rinktinės vadu. Suimtas 1946 m. sausio mėnesi, partizanų buvo sėkmingai su kitais kovos bičiuliais išvadtuotas iš liūdnai pagarsėjusio Tauragės tardymo izoliatoriaus — "Šubartinės". Žuvo 1946 m. liepos 16 d. Rudžių miške per kautynes su enkavedistais.

Leitenantas Kazimieras Ruibys-Inžinierius, Poška buvo Kęstučio apygardos štabo narys, gabus technikas, patyręs bunkerio statytotojas. Viename štabo bunkeryje turėjo įsirengęs dirbtuves, kuriose spaudos leidybai pagamino rotatorių, remontuodavo partizanų ginklus. Mirė tremtyje Komijoje.

Šio krašto laisvės kovų istorijoje įsidėmėtina Kisielių pavardė. LLA organizacijos narys puskarininkis Gaudentas Kisielius-Tomas, kilęs iš Jurbarko valsčiaus Kavolių kaimo, buvo Pavidaujo partizanų būrio, vėliau Lydžio rinktinės vadas. Organizavo Gaurės ir Girdžių miestelių užpuolimus. NKVD buvo suimtas. Partizanai buvo nusprendę užpulti Eržvilką ir jį išvaduoti, tačiau iš savo žvalgybos sužinoję, kad privažiavo nemažai NKVD kariuomenės, to sumanymo atsisakė. Partizanų vadas buvo nukankintas kalėjime.

Juozas Kisielius-Genius, Svajūnas buvo kilęs iš Eržvilko valsčiaus, Pavidaujo kaimo. Priklausė LLA, partizanas nuo 1944 m. Nuo 1948 m. buvo Kęstučio apygardos štabo narys, o nuo 1951 m. balandžio 15 d., Kęstučio apygardos vadui Antanui Bakšiui-Klajūnui tapus Jūros srities vadu, buvo paskirtas į srities štabą ūkio dalies viršininku. Žuvo 1953 m. kovo mėn. Kartupių kaime.

Jo brolis Telesforas-Bitinas, puskarininkis, buvo būrio vadas, žuvo 1946 m. vasario 13 d. Ridikiškių kaime, Eržvilko valsčiuje.

Puskarininkis Jonas Venclauskas-Dočys, Gritėnas buvo kilęs iš Ra šeinių valsčiaus Pakapurnio kaimo. Partizanauti pradėjo nuo 1944 m. Jis buvo drąsus karys ir sumanus būrio vadas. Susidūrimų su J. Venclausko-Gritėno būriu sribai labai privengdavo. Žuvo kartu su trimis kovos draugais kautynėse su enkavedistais 1948 m. vasario 19 d. Viduklės valsčiuje, Sujainių kaime, partizanų ryšininko Prano Lybos sodyboje.

Neeilinės laisvės kovų asmenybės — Antanas ir Bronius Liesiai, Jų tėvas buvo Jurbarko gimnazijos direktorius. Abu tėvai ir sesuo 1941 m. birželį buvo ištremti į Sibirą. Tėvas tremtyje mirė badu, o motina prižiūrėtojo enkavedisto buvo nušauta. Kadangi broliai mokėsi Kaune, jiems tremties pavyko išvengti. Tai buvo labai gabūs

ir išsilavinę jaunuoliai. Antanas studijavo Kaune, Vytauto Didžiojo universitete, medicinos fakultete. Kadangi turėjo labai gražų balsą, kurį laiką mokėsi konservatorijoje. Bronius studijavo žurnalistiką, turėjo poetinių sugebėjimų. Vokiečių okupacijos metais abu stojo į mokytojo A.Paulaičio sukurta Lietuvos laisvės gynėjų sąjungą, vėliau jo paraginti mokėsi vokiečių žvalgybos mokykloje, kur išėjo sutrumpintą žvalgų kursą. Toks brolių pasirinkimas buvo nulemtas patriotiniu motyvu: pasinaudoti vieno okupanto patirtimi ir pasirengti kovai su kitu, dar baisesniu okupantu. Vokiečių okupacijos metais pogrindyje veikusios organizacijos panašiais tikslais į vokiečių žvalgybos mokyklą buvo nukreipusios kelis šimtus Lietuvos jaunuolių. Jų įgytos žinios laisvės kovoje partizanams labai pravertė.

1944 m. gruodžio 21 d. Kėdainių apskrities Pociūnų apylinkėse buvo išmestas desantas, kuriame, be brolių Antano ir Broniaus Liesių buvo raseiniškis Dotnuvos žemės ūkio akademijos studentas Vytautas Sabaliauskas. Deja, jis greitai 1945 m. kovo 12 d., pateko į Raseinių NKVD nagus, o broliai Liesiai, persirengę rusų karininkų uniformomis, patraukė į Eržvilko miškus ieškoti ryšių su partizanais. 1945 m. pradžioje į A. Joniko-Rolando partizanų būrio stovyklą Eržvilko valsčiaus Rudžių miške atėjo Antanas ir Bronius Liesiai. Greitai jie tapo partizanais, abu kartu 1945-1946 m. kovojo Jurbarko apylinkėse viename būryje. Antanas-Idenas, Tvanas, Tonis nuo 1947 m. gegužės 25 d. dirbo Kėstučio apygardos štabe informacijos ir žvalgybos skyriaus viršininku. Pasinaudodamas žvalgybos mokykloje įgytomis žiniomis, jis mokė štabo narius, kaip organizuoti štabo darbą, leisti laikraštį. Nuo 1948 m. liepos 1 d. buvo paskirtas Kėstučio apygardos vado pavaduotoju, tais pačiais metais įkūrus Jūros sritį, paskirtas jos štabo žvalgybos skyriaus viršininku. Žuvo 1951 m. vasario 11 d. netoli Varnių, Čepaičių kaimo mokykloje, drauge su raseiniškiu Jūros srities vadu Vaciu Ivanausku-Vyteniu.

Bronius Liesis-Naktis nuo 1948 m. liepos 1 d. buvo Prisikėlimo apygardos vado P. Bartkaus-2adgailos pavaduotoju, o nuo 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos partizanų vadų suvažiavime drauge su P. Bartkumi buvo išrinktas Laisvės kovų sąjūdžio prezidiumo nariu. Bronius -Naktis žuvo 1949 m. rugpjūčio 13 d. Radviliškio rajone, Užpelkių miške, mūšyje su enkavedistais. Abu broliai už drąsą ir ypatingus nuopelnus buvo apdovanoti Laisvės kovos kryžiais, jiems suteikti aukšti partizanų laipsniai. Bronius-Naktis Ėglio slapyvardžiu į partizanų spaudą rašė eilėraščius. Pogrindyje išleistoje partizanų poezijos rinktinėje "Kovos keliu žengiant" (I ir II t. išėjo 1948 m., III t.

- 1949 m.) randame ne vieną Ėglio eilėraščių. Partizanų poetų Petro Bartkaus-Alkupėno ir Broniaus Liesio-Ėglio eilėraščius harmonizavo Eržvilko vagonininkas partizanas Jonas Žičkus-Viksva. Juos labai mėgo dainuoti to meto Žemaitijos kaimų jaunimas. Partizanų būriuose taip pat buvo nemažai balsingų mėgstančių dainuoti vyrų. Kėstučio apygardoje garsėjo A. Joniko-Rolando būrio partizanų kvartetas, kurį sudarė broliai Antanas ir Bronius Liesiai, Jeronimas

Budnikas-Audronis, Vytautas Gužas-Mindaugas. Partizanų stovyklose prie degančio laužo savo gražiu dainavimu jie guodė ir drąsino po sunkių žygių išvargusius laisvės kovotojus.

Pasakojimą apie Kęstučio apygardos partizanus pradėjome nuo pažinties su būrių vadais ir laisvės kovų organizatoriais neatsitiktinai. Visa bolševikinė melo ir dezinformacijos sistema buvo nukreipta sukompromituoti lietuvių laisvės kovą, visų pirma apšmeižti tos kovos organizatorius ir vadus, tam tikslui okupantai negailėjo pačių juodžiausių spalvų ir epitetų. Tačiau istorija rodo visai ką kita. Tai buvo taurūs, išsilavinę žmonės, dažnai karo mokslus baigę vyrai, tikri Lietuvos patriotai. Nuo bolševikų teroro į Vakarus pasitraukus aukštiesiems kariuomenės karininkams ir politikams, žemesnio rango karininkai ant savo pečių prisiėmė sunkiausią laisvės kovų organizatorių ir atsakomybės už savo tautos likimą našta. Jie liko ištikimi Tėvynei duotai priesaikai. Tik jų didelės energijos ir pasišventimo dėka partizaninis sąjūdis tapo organizuotu ir gerai kariškai tvarkomu pasipriešinimu okupantams. Absoliuti jų dauguma žuvo didvyrių mirtimi, todėl nusipelnė, kad ateityje visų jų gyvenimo ir kovos kelias būtų aprašytas daugiatomėje Kęstučio apygardos laisvės kovų istorijoje.

1944—1945 m. buvo gausios ir aktyvios Tauragės apskrityje veikusios partizanų grupės, kurios pagal LLA patvirtintas karines struktūras jungėsi į būrius, kuopas ir rinklines. Kęstučio apygardos teritorijoje stipriausia buvo Lydžio rinktinė. Be pietinėje Tauragės apskrities dalyje veikusių paminėtų partizanų būrių, šiaurinėje ir vakarinėje dalyje veikė trys LLA partizanų būriai: I būrys veikė Kaltinėnų, Skaudvilės, Šilalės, Laukuvos valsčių teritorijoje, jam vadovavo Lietuvos kariuomenės karininkas Simas Gavėnia-Drąsutis; II būrys veikė Žygaičių ir Vainuto valsčiuose, jam vadovavo Pranas Karbauskas-Margis; III būrio veikimo teritorija apėmė Kvėdarnos, Švėkšnos, Rietavo valsčius, būrio vadas — Stasys Paulavičius-Rambynas. Kaltinėnų, Laukuvos, Kvėdarnos, Šilalės valsčių teritorijoje veikė Jono Kentros-Rūtenio, kilusio iš Šilalės valsčiaus Užlankio kaimo, vadovaujamas partizanų būrys. J. Kentra-Rūtenis buvo labai sumanus vadas, sugebėjęs drąsą derinti su gera konspiracija, todėl jo būrys ilgai nepatyrė didelių nuostolių. Pats vadas buvo sužeistas net septyniolika kartų, bet sugebėdavo išvengti priešo nelaisvės. Su juo kovojo dar trys broliai — Leonas, Juozas ir Albinas. Šis pateko į NKVD nagus ir perėjo visus kalėjimų ir lagerių pragarus, o kiti trys broliai žuvo didvyrių mirtimi.

Čia paminėta tik dalis Kęstučio apygardos teritorijoje veikusių partizanų būrių. Apie kitus bus kalbama aptariant konkrečius laisvės kovų epizodus ir etapus.

Šiame straipsnyje reikia pakalbėti ir apie partizanų ginkluotę, nes okupantų specialiosios tarnybos, norėdamos diskredituoti laisvės kovos sąjūdį ir sukurti neigiamą partizanų įvaizdį, pasitelkusios visas propagandos ir dezinformacijos priemones, skleidė melą, kad partizanai — tai žydšaudžiai, buržuaziniai nacionalistai ir jų suklaidinti nusikaltėliai, ginkluoti "surūdijusiom kačergom". Kad tai gryniausias

melas, nesunku įrodyti pasitelkus archyvuose aptiktas pačių okupantų rašytas ataskaitas. Anksčiau paminėtos bylos 30 puslapyje LTSR vidaus reikalų ministro J. Bartašiūno ataskaitoje nuo 1944 m. liepos 13 d. iki 1946 m. rugpjūčio 15 d. (per dvejų metų laikotarpį) nurodomi tokie iš partizanų paimtų ginklų kiekiai:

1. Patrankų —7
2. Minosvaidžių — 25
3. Kulkosvaidžių — 1866
4. Automatų — 3605
5. Šautuvų — 16.961
6. Pistoletų — 3395
7. Granatų — 10.806
8. Šovinių — 2.513.261
9. Minų — 2334
10. Patrankoms sviedinių — 541
11. Radijo stočių — 38
12. Rašomųjų mašinėlių — 109.

Prie šių skaičių pridėję partizanų rankose likusius ginklus, galime teigti, kad laisvės kovų pradžioje partizanai lengvųjų ginklų turėjo pakankamai. Šį teiginį patvirtina ir gyvųjų liudytojų prisiminimai. Du kartus per Lietuvą persiritus frontui, ginklų prisirinkti nebuvo sunku. Tuo labiau, kad artėjant antrajai rusų okupacijai, LLA vadovybė visiems savo padaliniams davė nurodymą — perėjus frontui, surinkti visus apylinkėse paliktus ginklus. Nemažai ginklų buvo sukaupta vokiečių okupacijos metais. Vokiečiams likvidavus P. Plechavičiaus Vietinę rinktinę, atsisakę tarnauti vokiečių okupantams su ginklais į miškus pasitraukė apie 5000 vyrų. Žemaitijoje 1944 m. vasarą buvo susitelkę nemaži LLA kovotojų-Vanagų būriai, kurie įvairiais būdais iš vokiečių gaudavo ginklų ir amunicijos. Tą pačią vasarą rusams prie Platelių išmetus diversantų desantą, Vanagai, sumaniai veikdami, suėmė visus desantininkus ir, sužinoję ryšių su rusų lėktuvais signalus, perimdavo iš lėktuvų išmetamą diversantams skirtą amuniciją.

Apsirūpino ginklais ir Tauragės krašto LLA kovotojai. Frontui ritantis į Vakarus, Tauragėje iš lietuvių jaunuolių buvo pradėtas formuoti vokiečių žvalgybos dalinys

"A". LLA pastangomis šis dalinys pakriko, o ginklus perėmė kapitono J. Babiliaus vadovaujami LLA nariai — būsimieji partizanai. Deja, aktyvaus LLA kovotojų būriu organizatoriaus ir vado J. Babiliaus kovos kelias buvo neilgas. 1944 m. spalio pradžioje jis savo žmoną palydėjo į Vakarų, o pats liko ištikimas LLA duotai priesaikai — kovoti ir žūti tik Lietuvoje, pasitraukė į pogrindį. 1945 m. sausio 12 d. NKVD užpuolė J. Strainio-Saturno vadovaujamo partizanų dalinio stovyklą. Būta nemažai aukų, prasidėjo masiniai suiminėjimai. Tą dieną buvo sulaikomi visi į Batakių ežerą žmonės, net ir mokyklinio amžiaus vaikai. Atrodo, kad pačią dieną buvo suimtas ir mokytojas J. Babilius. Yra duomenų, kad jis buvo nukankintas kalėjime.

1944—1946 m. partizanai didelio ginklų ir amunicijos stygiaus nejautė, tik vėliau, negaunant paramos iš užsienio, apsirūpinimas kariavimo priemonėmis tapo rimta problema.

Nėra tiksliai žinoma, kada prasidėjo Raseinių apskrities partizanų susidūrimai su okupantų kariuomene ir sribais. Okupantų kariuomenės plėšikavimas ir gyventojų terorizavimas skatino partizanus ginti juos ginklu. Ginkluotų partizanų grupių buvimas ir veiksmai rusų kariuomenės užnugaryje okupantams kėlė daug rūpesčių, todėl tais metais NKVD-NKGB veikė kartu su pasienio apygardos vidaus kariuomenės žvalgybos skyriumi, I Pabaltijo ir III Baltarusijos frontų štabais užnugario apsaugai. Minėtos okupantų jėgos struktūros aktyviai rinko žvalgybos žinias apie partizanų būrių dislokaciją, sudėtį, apsiginklavimą, vadus ryšininkus ir rėmėjus, kartu vykdė prievartos ir teroro aktus.

Kadangi Raseiniai, vykstant atkakliems mūšiams, buvo labai sugriauti, todėl okupacinės apskrities Įstaigos buvo Įsikūrusios Šiluvoje. Miestelyje buvo dislokuotas I Pabaltijo fronto transporto kariuomenės štabas. Iš šio štabo 1944 m. gruodžio 23 d. pranešimo LTSR NKGB komisarui A. Guzevičiui ir NKVD komisarui J. Bartašiūnui matyti, kad jų turimais žvalgybos duomenimis Šiluvos apylinkėse veikė per 100 partizanų turinti grupė, o Betygalos apylinkėse — dvi grupės po 45—50 žmonių. Pranešime rašoma, kad iš tų pačių šaltinių sužinota, jog partizanai rengiasi susprogdinti neseniai transporto dalinių atstatytą Lyduvėnų tiltą, per kuri ejo pagrindinis I Pabaltijo fronto rusų kariuomenės, puolusios Tilžės kryptimi, karinių krovinių srautas. Be to, agentai pranešė, kad partizanai rengiasi užpulti Šiluvą, išvaduoti kalinius ir į Kauną varomus prievarta mobilizuotus į okupantų armiją Raseinių apskrities vyrus. Tie pranešimai okupantams sukėlė nemažai sumaišties ir nerimo, todėl jie ėmėsi visų atsargumo priemonių. Tilto apsaugai buvo mesti du batalionai kareivių, prieigos prie tilto užminuotos, dieną ir naktį vykdoma sustiprinta apylinkių žvalgyba, miestelio apsaugai iškviesti papildomi kariuomenės daliniai kurie užėmė gynybos pozicijas. Atsargumo dėlei iš 200 Šiluvos kalėjime buvusių politinių kalinių didesnė dalis išvežta į Kauną, pakeista naujokų į Kauną išvežimo data. Iš šių kontrapriemonių nesunku suvokti, kad okupantai suprato, jog kylantis ginkluotas pasipriešinimas bolševikinei santvarkai sudaro labai rimtą grėsmę.

Iš pradžių Lietuvos laisvės kovotojai veikė dideliais būriais, vykdė drąsius kovos reidus. Pirmaisiais ir antraisiais okupacijos metais sovietinė valdžia Lietuvoje buvo dar netvirta, palaikoma tik NKVD divizijų. Priešingu atveju, partizanai tą valdžią būtų nušlavę per kelias paras ir atkūrę nepriklausomą valstybę.

Tačiau partizanų veikimas dideliais būriais turėjo savų trūkumų: tokie būriai buvo mažiau manevringi, lengviau priešo susekami, greičiau sunaikinami. Nuo 1944 m. gruodžio 16 d., siekdami sėkmingiau kovoti su ginkluotu pasipriešinimu ir vykdyti represijas prieš gyventojus, okupantai Lietuvą suskirstė į 7 operatyvinius sektorius — Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės ir Utenos. Kiekvienas sektorius buvo aprūpintas radijo ryšio, ir sekimo priemonėmis. Sektoriams vadovavo represirėje veikloje patirti įgiję aukšti NKVD-NKGB karininkai, o Lietuvai — šių struktūrų Maskvos įgaliotiniai, turėję neribotą valdžią. Todėl Sniečkaus-PaleckioGedvilo vyriausybė buvo tik apgailėtina marionetė Kremliaus satrapų rankose.

Suprasdami, kad Lietuvoje susidūrė su stipriu tautos pasipriešinimu, ir vengdami sulaukti tam tikro tarptautinio rezonanso, okupantai stengėsi kaip galima greičiau likviduoti ginkluotą pagrindį, negailėdami tam lėšų ir pastangų. 1944—1945 m. vienas svarbiausių okupantų kariuomenės prieš partizanus kovos būdų buvo vadinamieji miškų "šukavimai", kurie padėdavo aptikti ir sunaikinti tik stambesnius partizanų junginius. Tokias čekistines-karines operacijas vykdavo stambūs kariuomenės daliniai. 1944—1946 m. mažesni okupantų ir sribų daliniai į miškingus Lietuvos rajonus vengdavo lįsti. Stambi miškų "šukavimo" operacija buvo įvykdyta prieš P. Pabarčiaus vadovaujamą partizanų būrį, kuris buvo įsirengęs stovyklą Raseinių-Kėdainių apskričių sandūroje, Paliepių miške, gerai įtvirtintuose bunkeriuose, kurie buvo tokie erdvūs, kad į juos buvo galimai įvažiuoti net su arkliais. Prieš partizanus dalyvavo reguliarios kariuomenės daliniai: 338-asis pasienio pulkas, 45 mm patrankų baterija, 2/94 pasienio kuopa, mokomoji komanda, I Pabaltijo fronto NKVD kariuomenės manevrinė grupė — iš viso 1370 kareivių, be šautuvų ir automatų, ginkluotų 84 kulkosvaidžiais, 13 minosvaidžių, 14 prieštankinių šautuvų". Operacijoje dalyvavo ir pagalbiniai daliniai su lauko virtuvėmis, radijo stotimis, blokuojamą teritoriją žvalgė lėktuvai. Operacija buvo vykdoma nuo 1944 m. gruodžio 30 d. iki 1945 m. sausio 3 d. Miškų "šukavimas" vyko didžiuliame plote, kurio ilgis 40—45 km, o plotis 6—8 km. Didelę partizanų stovyklą priešas netruko pastebėti. 1945 m. pradžioje įvyko didelės kautynės, kuriose dalyvavo nemažos partizanų pajėgos. Prieš šimteriopai gausesnį priešą jie atsilaikyti negalėjo, nemažai partizanų žuvo, stovykla buvo sunaikinta. Tai buvo pirmos didesnės kautynės Raseinių apskrityje.

Kad partizanus enkavedistai ir sribai išdrįsdavo pulti tik dešimteriopai gausesnėmis pajėgomis, rodo visa laisvės kovų istorija. Į čekistines-karines operacijas prieš partizanus būdavo sutraukiamos didelės NKVD kariuomenės ir sribų pajėgos, kurios

siekdavo tūkstančius kareivių. 1945 m. liepos 22 d. Virtukų miške Žebenkšties rinktinės štabą, kuriame buvo apie 60 partizanų, apsupo 1500 NKVD kareivių ir sribų dalinys. 1946 m. liepos 7 d. iš savo šnipų sužinoję, kad Šiluvos apylinkėse Pyragių miške, stovyklauja apie 30 partizanų⁹, okupantai prieš juos pasiuntė gerai ginkluotą NKVD kariuomenės dalinį — 700 kareivių. Sutelkia automatinių ginklų ugnimi partizanams pavyko išsiveržti iš apsupimo su minimaliais nuostoliais - jie neteko vieno kovotojo. Panašių operacijų Kėstučio apygardos teritorijoje, kur priešas mesdavo didžiules kariuomenės pajėgas, buvo labai daug. Susidūrę su stambiais priešo daliniais, partizanai patirdavo nemažus nuostolius. Ši skaudi kovos patirtis vertė keisti ginkluotos kovos taktiką, skaidytis į smulkesnius, mažiau pastebimus, manevringesnius kovos vienetus.

Okupantų talkininkai sribai

Kovai su ginkluotu pogrindžiu, 1944 m. liepos 27 d. LTSR Vidaus reikalų komisaro J. Bartašiūno įsakymu Nr. 4, buvo sukurti naikintojų batalionai, liūdnei pagarsėję sribų, skrebugų, sribitelių vardais. Sribų būrius sudarė visokie tautos atplaišos: girtuokliai, vagys, lengvo gyvenimo mėgėjai, žmonės be jokių moralinių skrupulų, nes tik tokie tiko jiems patikėtiems kruviniems darbams. Rusų okupacinė valdžia jiems davė į rankas ne tik ginklus, bet ir suteikė neribotus įgaliojimus likviduoti "antisovietinius elementus", į kurių kategoriją, be partizanų, jų rėmėjų, ryšininkų, galėjo patekti bet kuris sribo įtariamas žmogus. Patekusių tų gaujų nemalonėn žmonių ir jų artimųjų likimas būdavo nepavydėtinas. Iki 1945 m. sribai jokio atlyginimo negaudavo, apsirūpindavo tuo, ką pavykdavo prisiplėšti iš kaimų gyventojų. Todėl "banditų" ieškojimo dingstimi alkanų, apskarusių ir ant viso pasaulio įpykusių sribų gaujos lodydamos šunis, slampinėjo po kaimus ir terorizavo ūkininkus. Svarbiausias jų tikslas buvo ne kova su "banditais", o galimybė ką nors pavogti, gauti samagono" ir pavalgyti. Dėl tokio jų elgesio žodis "sribas" buvo tapęs bjauriausiu keiksmažodžiu. Tas žodis tapo neparankus ir rusų okupacinei valdžiai, todėl, 1945 m. gruodžio 18 d. VKP(b) CK nutarimu, sribai buvo "perkrikštyti" — pavadinti "liaudies gynėjais".

1944 m. liepos 24 d. VKP(b) CK nutarimu, Lietuvoje buvo nurodyta mobilizuoti 11.000 sribų, tačiau iš NKVD ataskaitų matyti¹⁰, kad nė vienais metais tiek mobilizuoti nepavyko. 1946 m. sausio 15 d. Lietuvoje buvo 8342 sribai, iki numatyto skaičiaus trūko 2658. Raseinių apskrityje buvo numatyta sribų būrius mobilizuoti visuose 12 valsčių — iš viso 500 sribų. 1946 m. rugpjūčio 20 d. duomenimis, situacija atrodė taip:

Apsiginklavimas

Valsčiaus pavadinimas	Sribų kulkosvaidžių automatų šautuvų granatų skaičius
-----------------------	---

Betygalos	55	4	8	47	7
Viduklės	17	1	—	17	10
Girkalnio	30	5	15	15	10
Kelmės	40	5	10	30	15
Kražių	35	2	8	27	10
Nemakščių	35	3	5	30	20
Raseinių	19	2	3	16	13
Raudonės	36	2	6	30	15
Tytuvėnų	28	2	8	20	15
Šiluvos	29	2	8	21	13
Šimkaičių	16	3	4	12	15
Jurbarko	46	4	14	32	16

Kovoje su partizanais okupantai sribams skyrė tik antraeilį vaidmenį, todėl, kaip matyti iš lentelėje pateiktų duomenų, nei ginklais, nei amunicija jų nelepino. Sribai daugiausia buvo ginkluoti pasenusiais rusiškais dvimetriniais šautuvais, kurie artimo mūšio sąlygomis, ypač miške, visai netiko. Tuo tarpu partizanai tuo metu dar buvo gerai ginkluoti: kiekvienas turėjo automatą arba automatinį šautuvą, pistoletą 10—12 kovotojų būrys po keletą kulkosvaidžių.

Iš MVD operatyvinės veiklos ataskaitų¹¹ galima neblogai suprasti šių okupantų talkininkų kadrų tekamumą, jų moralę. Nuo 1945 m. sausio 1 d. iki 1946 m. kovo 15 d. Lietuvoje iš būrių išėjo 6836 sribai: 73 perbėgo pas partizanus, 3554 pašalinti dėl įvairių priežasčių. Tuo tarpu per 1946 m. aštuonis mėnesius buvo priimti tik 1567 sribai. Masiškai bėgti iš būrių sribai ėmė 1945 m. pavasarį dėl labai konkrečių priežasčių: tuo metu partizanai pradėjo dažniau užpuldinėti miestelius ir naikinti sribų būstines. Per šias operacijas dalis sribų žuvo arba buvo sužeista, visiems įvaryta nemažai baimės. Tai patvirtina ši statistika: 1946 m. kovo 5 d. iki numatyto skaičiaus Lietuvoje trūko 2421 sribo, iš jų Lazdijų apskrityje — 141, Ukmergės — 188, Alytaus — 225, Biržų — 137, Marijampolės — 219, Utenos — 153, Trakų — 133.

Iš okupantų specialiųjų tarnybų pažymų ir ataskaitų matyti, kad sribais jų tikrieji šeimininkai nepasitikėdavo ir jų nevertino. 1948 m. birželio 28 d. LTSR MGB ministras gen. Jefimovas rašte apskričių MGB viršininkų pavaduotojams¹² nurodo, kad daug kur nesukomplektuotas numatytas sribų būrių kontingentas, kad juose didelis procentas rusų, nemokančių lietuvių kalbos, kad į būrius prasiskverbia partizanų agentūra, o

taip pat kriminaliniai nusikaltėliai. Toliau teigiama, kad būriuose nėra drausmės, jie nekovoja su partizanais, o saugo patys save. Okupantų nepasitikėjimas stribais buvo įgavęs ir konkrečias formas: buvo organizuojamas vadinamasis "čekistinis aptarnavimas" — stribų būrių sekimas, kurio kontrolė buvo pavesta apskričių MVD viršininkams. Raseinių apskrities MVD viršininkas Martinenko 1946 m. rugpjūčio 20 d. informacinėje pažymoje, siūstoje LTSR MVD ministrui J. Bartašiūnui¹³, aptardamas stribų būrių operatyvinę veiklą, pažymi, kad stribų sekimui kiekviename būryje yra užverbuoti 2—3 slapti informatoriai.

Okupantų represinėse struktūrose Lietuvoje NKVD-NKGB centriniame aparate, o taip pat apskričių ir valsčių skyriuose daugiausia dirbo rusai. 1947 m. duomenimis, Raseinių apskrities NKVD skyriuje iš 60 tardytojų ir operatyvinių darbuotojų tik trys buvo lietuviai. Ko iš savo šeiminių rusų išmoko uolieji okupantų talkininkai stribai? Tai civilizuotam pasauliui iki tol nežinoti triaukščiai rusiški keiksmas, girtuokliavimas, moralinis palaidumas, neapykanta žmogui panieka kultūros vertybėms religijai, ciniškiausias žuvusiųjų partizanų palaikų niekinimas. Pasitelkę archyvų dokumentus, nesunkiai suprasime, kokia buvo NKVD NKGB viršininkų moralė. 1946 m. rugsėjo 25 d. Raseinių NKVD darbų tikrino SSSR NKVD aukšto rango pareigūnai. Patikrinimo akte surašyti įvairūs NKVD pareigūnų nusikaltimai: 1946 m. liepos mėn. už areštuotų piliečių apiplėšimus kariniam tribunolui buvo atiduotas Raudonės valsčiaus NKVD viršininko pavaduotojas Averinas, jo viršininkas Kiriucha už sistemingą girtuokliavimą pašalintas iš darbo; tuo pačiu metu už amoralų elgesį (savo kabinete prievartaudavo suimtas moteris) iš NKVD pašalintas Viduklės NKVD viršininkas leitenantas Rebrikas; tais pačiais metais už sistemingą girtuokliavimą iš darbo pašalintas Kražių NKVD viršininkas kapitonas Konstantinas; už girtuokliavimą su pavaldiniais čekistinių -karinių operacijų metu iš partijos pašalintas Nemakščių NKVD operatyvinis įgaliotinis leitenantas Jakovlevas, Tokių pavyzdžių būta labai daug. Jie parodo ne atskirų okupacinės valdžios tarnų, o visos bolševikinės sistemos moralinį veidą. Tie valdininkai buvo nubauti tik todėl, kad jų niekšybės iškilo viešumon, o tai buvo neparanku sovietinei sistemai.

Į tokių visagalių barbarų rankas buvo atiduotas Lietuvos piliečių likimas. NKVD būstinės, stribynai buvo tie velnio malūnai, kuriuose psichiškai ir fiziškai buvo kankinami ir luošinami Lietuvos žmonės. Ne vieno Raseinių apskrities patrioto gyvenimas baigėsi NKVD rūsiuose ir tardymų kameroje.¹⁴ 1945 m. liepos 4—5 d. Eržvilke enkavedistas Močalovas su savo sėbrais nukankino Eržvilko vidutinės mokyklos 16 metų moksleivę Onutę Preilauskaitę, o kad neliktų nusikaltimo pėdsakų, jos kūną įmetė į tvenkinį. 1945 m. sausio mėnesį buvo areštuoti Raseinių valsčiaus Pakapurnio kaimo keturi broliai Malkevičiai. Antanas ir Mečius buvo nukankinti tardymo metu Šiluvoje. Mečius po tardymo mirė ant brolio rankų. Kiti du broliai 25 metams buvo ištremti į lagerius. Panašaus likimo Šiluvoje 1945 m. pradžioje susilaukė Betygalos valsčiaus Šėtkaimio kaimo gyventojas Jurgis Vaitekūnas to paties valsčiaus Pakalniškių kaimo gyventojas Petras Šukutis, žinomas šio krašto

šviesuolis mokytojas Jurgis Šimulaitis. LLA narys Kostas Vaitekūnas, kilęs iš Šiaulių apskrities Rubaičių kaimo, mokytojo Raseinių apskrities mokyklose, o 1945 m. lapkričio 27 d. buvo nukankintas kalėjime. 1947 m. kalėjime nukankintas mirė Eržvilko valsčiaus Lenkčių kaimo gyventojas Vincas Mačinskas. 1947 m. kovo 28 d. už bendradarbiavimą su partizanais buvo suimtas Viduklės valsčiaus Užūmedžio kaimo gyventojas Pranas Urbutis. Tardymo metu jį, sribų padedamas, nukankino leitenantas Paryj. Kadangi tai iškilo aikštėn, buvo paskelbta, jog jis pasikorė, nors visiems žinoma, kad enkavedistai iš suimtojo atimdavo viską, net sagas iš rūbų išpjaustydavo. Budelis už šį nusikaltimą buvo nubaustas 5 paroms arešto. Jeigu galėtų prabilti Lietuvos patriotų krauju apšlakstytos sribų būstinės, papasakotu daug šurpialesių okupantų ir jų talkininkų įvykdytų nusikaltimų.

Stribai uoliai padėjo okupantams vykdyti lietuvių tautos genocidą, todėl sovietinė valdžia jų niekada nepamiršo. Už savo "nuopelnus" jie būdavo paaugstinami tarnyboje, tapo sovietinės nomenklatūros kadro kalve: 1365 tapo partinio-ūkinio darbo vadovais (dažniausiai kolchozų pirmininkais), 3587 nuėjo dirbti į miliciją, 1030 baigė karininkų mokyklas.

Kadangi už nusikaltimus prieš tautą stribai Lietuvoje buvo labiausiai niekinami žmonės, KGB užsakymu, juos visaip bandyta liaupsinti. Ypač vadinamųjų "liaudies gynėjų" prisireikė tada, kai sovietiniai istorikai atkakliai pradėjo įrodinėti, kad antrosios rusų okupacijos metu vyko ne visuotinis lietuvių tautos pasipriešinimas, o "klasių kova". Pagal šią klastotą atrodytų, kad stribai, enkavedistai, to meto sovietinis aktyvas sudarė vadinamąją "liaudį", prieš kurią kovojo partizanai, visi Lietuvos patriotai. Mitą apie "klasių kovą" ir sribų "didvyriškumą" sovietinė propaganda įnirtingai brukė visą okupacijos laikotarpį.

Neliko stribai nuskriausti ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę. LDDP atėjus į valdžią, 1994 m. Seimas priėmė Vidaus reikalų ministerijos žinybos pareigūnų socialinių garantijų įstatymą, kuriuo ir sribams buvo padidintos pensijos. Tuo tarpu budelių aukos — laisvės kovų dalyviai dar neturi galimybių grįžti iš tremties vietų, atgauti savo protėvių užgyvento turto, gauti kančių kaina pelnytų padoresnių senatvės pensijų.

Enkavedistų ir jų talkininkų sribų nusikaltimai partizanams buvo gerai žinomi, todėl prieš juos vyko bekompromisinė kova. 1944—1946 m. laisvės kovotojai visoje Lietuvoje vykdė kovos operacijas prieš sribų būstines. Ne kartą drąsius reidus prieš sribynus organizavo ir Kęstučio apygardos partizanai.

1944 m. gruodžio mėnesį, naktį iš 4 į 5-tą, buvo užpultas Girkalnio miestelis. Užpuolimo metu buvo nukauti keli stribai ir Sovietinės valdžios aktyvistai, sudegintas vykdomasis komitetas, žemės komisijos dokumentai, iš NKVD būstinės paimti ginklai ir šaudmenys Puolimui vadovavo partizanų būrio vadas Antanas Stašaitis.

1944 m. gruodžio 1 d. apie 30 partizanų būrys anksti rytą užėmė Seredžiaus miestelį, sunaikino valsčiaus dokumentaciją, paėmė rašomasias mašinėles, maisto produktus, ginklus, nukovė 9 enkavedistus. Po pusmečio, 1945 m. birželio 7—8 d., Seredžius buvo užpultas antrą kartą. Operacijoje dalyvavo apie 60 partizanų, vadovaujamų Vlado Bilkio-Velnio. Partizanai blokavo rusų garnizono įgulą, kuri negalėjo ateiti sribams į pagalbą, nes buvo priversta pasitraukti. Partizanai tuo metu nukovė 12 sribų.

S. Plienaičio-Voldemaro vadovaujami partizanai net tris kartus puolė Batakiaus. 1947 m. jie iš Batakių areštinės išvadavo partizanų ryšininkę Albiną Norkutę-Ramunę.

Lydžio rinktinės vado H. Danilevičiaus įsakymu, A. Joniko-Rolando ir M. Misevičiaus-Gintaro būriai 1945 m. lapkričio 10d. užpuolė Gaure, nukovė 10 sribų ir sovietinių aktyvistų, tarp jų milicijos viršininką, valsčiaus komsorgą ir partorgą, sunaikino vykdomojo komiteto dokumentus, iš sribų būstinės paėmė ginklus, dokumentus ir kitą turtą. Operacija truko 2 valandas. Partizanų ryšininkai paskleidė gandus, kad užpuolime dalyvavo keli šimtai partizanų, todėl enkavedistai į miškus nelindo, partizanams to ir tereikėjo. Gaure buvo užpulta du kartus. Po kiekvieno užpuolimo į miestelį prigužėdavo rusų kariuomenės su tanketėmis, patrankomis, minosvaidžiais. Lėktuvai žvalgydavo miškus.

1945 m. lapkričio 11 d. buvo įvykdyta operacija prieš Girdžių sribyną. Operacijoje dalyvavo Girdžių ir Pavidaujo būriai, kuriems vadovavo Gaudentas Kisielius-Tomas ir Antanas Puišys-Valentinas. 18 partizanų būrys apsupo NKVD būstinę, tačiau iš pradžių sribų iš ten nepavyko iškrapštyti. Tada partizanas Bronius Milkeraitis-Rickus slapta prislinko prie namo ir po jo kampu pakišo prieštankinę miną. Sprogimas nunešė visą namo kampą, o iš būstinės per langus ir duris išsivertė panikos apimti sribai ir enkavedistai, kuriuos partizanai pasitiko visų ginklų ugnimi. Po užpuolimo savo kovos draugams Juozas Palubeckas-Simas pasakojo, kad į bėgančius sribus iš "Degtiarivo" kulkosvaidžio ištuštinęs net du diskus šovinių. Buvo nukauti 6 sribai. Po šio užpuolimo jie visam laikui paliko Girdžius.

1945 m. gruodžio 8 d. Žebenkšties rinktinės 20 partizanų būrys, vadovaujamas štabo viršininko J. Žemaičio-Dariaus, trimis grupėmis atakavo Liolių sribų būstinę. Per susišaudymą buvo nukauti keli sribai. Partizanų nuostoliai — 3 sužeisti partizanai.

1946 m. balandžio 24 d. kapitono J. Žemaičio-Dariaus vadovaujama partizanų grupė užpuolė Žaiginio miestelį.

NKVD būstinių užpuolimai, vykę visoje Lietuvoje, įvarė nemažai baimės sribams atšaldė per daug uolius sovietinės valdžios aktyvistus. Tai buvo pagrindinė priežastis, 1945—1946 m. paskatinusi masinį sribų bėgimą iš naikintoju batalionų.

Įsimintina 1946 m. birželio 15 d. surengta pasala prieš Viduklės stribus. Viduklės Žaibo būrio partizanai, vadovaujami puskarininkio L. Saročkos-Rikio, padedami Eržvilko būrio partizanų, išviliojo iš miestelio stribus, Apusino ir Plačiuvos upelių santakoje surengė pasalą, nukovė dešimt stribų, tarp jų ir būrio vadą. Po šio smūgio Viduklės stribų būrys niekada neatsigavo, vengė susidurti su partizanais.

Vieną sėkmingiausių operacijų Kėstučio apygardos partizanai surengė 1946 m. birželio 13 d. išvaduodami iš Tauragės kalėjimo, vadinamosios "Šubartinės", 22 laisvės kovų dalyvius. Apie tai nemažai rašyta spaudoje.

Kaip jau minėta, pagrindinė prieš partizanus kovojusi jėga buvo mažai kovingi ir prastai ginkluoti stribų būriai, o Lietuvoje dislokuotos NKVD divizijos, reguliariosios okupantų kariuomenės daliniai, gerai aprūpinti kovos, ryšių ir transporto priemonėmis.

Centralizacijos problema. Jungtinė Kėstučio apygarda

Nuo pat pirmųjų laisvės kovų dienų labai svarbu buvo koordinuoti partizanų būrių veiksmus ir centralizuotai vadovauti. Tai padaryti buvo nelengva, tam prireikė kelerių metų. Pasiiekti šį tikslą daugiausia padėjo Žebenkšties rinktinės, o vėliau Kėstučio apygardos vadai kapitonai J. Čėponis-Budrys, J. Žemaitis-Darius, Matas, P. Bartkus-Saulius, Dainius parengė planus, kaip sujungti partizanų grupes, veikusias Šiaulių, Raseinių, Tauragės ir Kėdainių apskrityse. 1945—1946 m. J. Čėponis, J. Žemaitis, P. Bartkus lankė partizanų būrius, su jų vadais tarėsi dėl bendrų veiksmų, rengė partizanus būsimo karo atvejui.

1946 m. rugpjūčio 21 d. įvyko partizanų vadų pasitarimas, kuriame buvo įkurta Jungtinė Kėstučio apygarda (toliau JKA), 1947 m. reorganizuota į Kėstučio apygardą (KA). Šiame pasitarime buvo patvirtinti laikinieji JKA nuostatai. Po mėnesio, 1946 m. rugsėjo 25 d., susirinkę stambiausių partizanų grupių vadai išrinko JKA vadovybę. Apygardos vadu buvo išrinktas aviacijos leitenantas, LLA narys Juozas Kasperavičius-Šilas, Angis, Visvydas. Laisvės kovų dalyviai prisimena, kad jis buvo aukštas, gražiai naukęs, kariškos laikysenos vyras, tvirtų įsitikinimų ir reiklus partizanų vadas. J. Kasperavičius buvo kilęs iš Jurbarko valsčiaus Jokūbaičių kaimo pasiturinčių ir tvarkingų ūkininkų šeimos. Baigęs karo mokslus, tapo aviacijos leitenantu, tarnavo Panevėžio eskadrilėje, kuri, užėjęs rusams, buvo perkelta į Joniškėlį, vėliau lakūnai buvo perkelti į Ukmergę. Prasidėjus vokiečių-rusų karui, lietuviams lakūnams buvo įsakyta skristi į Rusiją, tačiau J. Kasperavičius su kitais lakūnais okupantų įsakymui nepakluso, skrido netoli ir nusileido Lietuvos teritorijoje. Pateko vokiečiams į nelaisvę, buvo išsiųstas į Vokietiją, į belaisvių stovyklą, kur išbuvo aštuonis mėnesius.

Sugrįžęs į Lietuvą, J. Kasperavičius apsigyveno Subačiuje, dirbo kooperatyvo pirmininku. Artėjant antrajai rusų okupacijai, su šeima persikėlė į gimtinę Jurbarko valsčiaus Jokūbaičių kaimą, kur su broliais Antanu ir Kazimieru tvarkė gražų 18 ha ūkį. Tačiau ramus gyvenimas neilgai truko. Okupantai su savo talkininkais sribais Kasperavičių ūkyje pasidarė dažni svečiai: darė kratas, ieškojo "banditų", grėsė areštas, todėl Juozas su broliu Antanu, puskarininkiu felčeriu, slapstėsi savo įsirengtoje slėptuvėje. 1945 m. birželio 15 d. į Kasperavičių ūkį atsibeldė enkavedistų ir sribų būrys, suėmė brolius Antaną ir Juozą ir išvežė į Jurbarko kalėjimą, kur buvo tardomi, siūloma tapti okupantų talkininkais. Broliams Kasperavičiams to pasiūlymo atsisakius, po kelių dienų arkliais kinkytu vežimu juos vežė į Raseinių MGB. Paliepę broliams išlipti iš vežimo, prie Bebirvos upės sribai sustojo pasigirdyti arklius. Jie, matyt, nutarė broliais Antanu ir Juozu kaip "banditais" atsikratyti, todėl pastatė ant Bebirvos tilto ir pradėjo šaudyti. Antanas buvo sužeistas į ranką. Gelbėdamiesi nuo žudikų broliai bandė pabėgti. Antanas buvo nukautas belipdamas per tvorą, o Juozas sunkiai sužeistas, apsimetė mirusiu. Sribai pirmiausia juos apiplėšė: nuavė batus, pasidalino rūbus ir laikrodžius. Atgabėję į Raseinius, Antaną numetė miesto aikštėje, o Juozą, pastebėję, kad jis dar gyvas, išvežė į Biliūnų ligoninę.

Netrukus Žebenkšties rinktinės štabas per partizanų ryšininkę, būrio vado J. Venclausko pusseserę, dirbusią Biliūnų ligoninėje sanitare, sužinojo, kad ten, stiprios sargybos saugomas, gydomas sužeistas aviacijos leitenantas J. Kasperavičius. Partizanų vadai J. Čėponis, J. Žemaitis, P. Bartkus suplanavo, kaip jį išvaduoti. 20 partizanų būrio operacijai vadovavo kapitonas J. Čėponis-Budrys. Partizanai be šūvio nuginklavo sribus, išsivežė J. Kasperavičių ir dar vieną sužeistą partizaną. Kartu su jais į mišką pasitraukė medicinos seserys J. Čėpaitė ir J. Elzbergaitė. Kražių partizanų būrio vadui leitenantui B. Urbučiui-Margiui rekomendavus, sužeistas aviacijos leitenantas J. Kasperavičius buvo pervežtas į Liolių valsčių Liaudiniškių kaimą pas Eleną ir Juozą Kušeliauskus, kur buvo gydomas apie du mėnesius. Laimingai ištrūkęs iš okupantų nagų ir pasveikęs, J. Kasperavičius-Angis tapo pačios didžiausios pagal teritoriją partizanų apygardos vadu, laikinai ėjo ir štabo operatyvinio skyriaus viršininko pareigas. Organizacinio skyriaus viršininku buvo paskirtas P. Bartkus-Rimgaila, informacijos — A. Paulaitis-Aidas, Barkus. ūkio skyriui vadovavo partizanas, slapyvardžiu Merkys.

Tuo metu JKA sudarė Lydžio, Savanorio (buvusi Žebenkšties), Žuvėdros-Vaidoto, Povilo Lukšio, Vytauto Didžiojo, Trijų lėlių rinktinės, kurios apėmė didžiulę teritoriją: Raseinių, Tauragės apskritis, dalį Kauno, Kėdainių ir Šiaulių apskričių ir Klaipėdos kraštą. 1947 m. pradžioje, neskaitant rėmėjų, JKA buvo apie 2000 ginkluotų ir nr ginkluotų laisvės kovotojų.

Tuo pačiu metu vyko tam tikri pasikeitimai ir Žebenkšties-Savanorio rinktinėje. 1946 m. vasarą dėl kai kurių nesutarimų su P. Bartkumi-Rimgaila J. Čėponis-Budrys, Rūtenis drauge su jaunesnioju leitenantu Vareikių pasitraukė į Girkalnio valsčiaus

Birbiliškės mišką ir ten savo iniciatyva sudarė naują Naro-Vaidoto rinktinę. Vaidoto rinktinėi buvo pavaldūs būriai, veikę Girkalnio, Seredžiaus, Veliuonos, iš dalies Šimkaičių valsčiuose. Žebenkštis rinktinės dokumentus J. Čeponis perdavė J. Žemaičiui-Dariui, kuris, P. Bartkaus padedamas, sudarė naują rinktinės štabą: štabo viršininku buvo paskirtas Povilas Mačiulis-Robertas, Granitas, informacijos skyriaus viršininku — buvęs Aliejų pradinės mokyklos mokytojas Edmundas Kurtinaitis-Kalnius, Ričardas, į rinktinės štabą buvo pakviesti partizanai broliai Alfonsas ir Teofilis Pakarkliai, kilę iš Raseinių valsčiaus Beržytės kaimo. Buvęs mokytojas Alfonsas-Pluta vadovavo organizaciniam sektoriui — OS, o buvęs Raseinių kooperatyvo buhalteris Teofilis Arnis tapo štabo ūkio dalies viršininku. Po 1946 m. liepos 6 d. Šiluvos apylinkėse Pyragių miške vykusio mūšio konspiracijos sumetimais Žebenkštis rinktinė buvo pavadinta Šerno, o tų pačių metų pabaigoje — Savanorio rinktinė.

J. Žemaičio-Dariaus vadovaujama rinktinė, 1946 m. rugpjūčio 2 d. duomenimis, savo gretose turėjo 73 kovotojus, kuriems vadovavo 1 karininkas ir 9 puskarininkiai. 1946 m. lapkritį— gruodį J. Žemaitis prie savo vadovaujamos rinktinės prijungė Kražių apylinkėse veikusią leitenanto Broniaus Urbučio-Margio ir kitas partizanų grupes. Tokiu būdu metų pabaigoje Savanorio rinktinės kovotojų skaičius išaugo iki 100 partizanų.

Paliepių, Virtukų, Pyragių ir kiti didesni partizanų susidūrimai su NKVD kariuomene parodė, kad gausesnės partizanų grupės prieš agentūros yra lengviau susekamos, susidūrusios su dešimteriopai stambesnėmis prieš pajėgomis, patiria didelius nuostolius. Palaipsniui partizanai ima keisti ginkluotos kovos taktiką: skaidytis į smulkesnius, judresnius 10—15 partizanų vienetus, kurie lengviau galėjo pasislėpti ir manevruoti prieš užpuolimo atvejų. Patyrusios, kad miškų "šukavimai" mažai efektingi, kovos prieš partizanus taktiką keičia ir prieš slaptosios tarnybos: MVD-MGB plečia agentūrinį tinklą, į partizanų ryšių sistemas ir būrius stengiasi infiltruoti savo šnipus pagrindinius smūgius nukreipia prieš partizanų dalinių štabus.

Viena stambiausių ir sėkmingiausiai MGB įvykdytų agentūrinių akcijų prieš ginkluotą pagrindį buvo okupantų šnipo J. Markulio-Erelio, partizanų praminto Pesliu, provokacijos, nuo kurių labai nukentėjo Pietų ir Rytų Lietuvos partizanai. Norėdami užgniaužti lietuvių tautos pasipriešinimą, MGB-MVD kurpė įvairiausias klastas, vadinamas kombinacijas. Viena jų - Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) įkūrimas. Šios J. Markulio-Erelio vadovaujamos organizacijos tikslas buvo perduoti į MGB rankas visą vadovavimą Lietuvos laisvės kovai ir tokiu būdu ją likviduoti. Apie J. Markulio-Erelio provokacijas nemažai rašyta nepriklausomos Lietuvos spaudoje, todėl trumpai priminsime tik tuos įvykius, kurie susiję su Kęstučio apygarda.

1946 m. gruodžio 22 d. į Batakių geležinkelio stotį, lydimas A. Zaskevičiaus-Šalnos, atvyksta BDPS pirmininkas J. Markulis-Erelis, Jo tikslas — Jungtinę

Kęstučio apygardą pajungti MGB kontroliuojamam BDPS, įtikinti žemaičių partizanus, kad reikia nutraukti ginkluotą pasipriešinimą, ginklus surinkti į vieną vietą, o partizanams legalizuotis. Iš pradžių štabo nariui A. Paulaičiui-Aidui patarus, manyta su provokatorium susitikti apygardos štabe. Tačiau kitiems štabo nariams J. Markulio asmenybė nekėlė pasitikėjimo, todėl nutarta susitikti ne štabo bunkeryje, o kitoje vietoje. J. Markulį-Erelį ir A. Zaskevičių-Šalną Batakių geležinkelio stotyje pasitiko A. Paulaitis-Aidas. Nors provokatorius atkakliai norėjo patekti į štabo bunkerį, tačiau jam teko paklusti Kęstučio apygardos vadų tvirtam nusistatymui. Yra žinoma, kad šio susitikimo su Kęstučio apygardos vadovybe metu J. Markuliui savo kėslų realizuoti nepavyko. 1947 m. sausio mėnesį Žemaitijos partizanai sužinojo apie J. Markulio išdavystes ir visus ryšius su juo nutraukė.

MGB-MVD nepavykus įvilioti Kęstučio apygardos partizanų į savo pinkles, stengtasi per agentus išaiškinti rinktinių ir apygardos štabus, partizanų būrių dislokacijos vietas. 1947 m. balandžio mėnesį apygardoje prieš partizanus buvo vienu metu pradėtos stambaus masto čekislinės-karinės operacijos, nuo kurių labai nukentėjo Kelmės, Jurbarko, Eržvilko partizanų grupės. Tikintis, kad partizanai nebus tokie budrūs, operacijos buvo vykdomos per Velykas.

Kęstučio apygardos štabas tuo metu buvo Bijotės kaime, Batakių valsčiuje, J. Juknos sodyboje įrengtame bunkeryje. Apygardos vadas J. Kasperavičius-Šilas buvo nusprendęs pakeisti štabo vietą, tačiau nutarė iš šio bunkerio išsikraustyti po Šv. Velykų. 1947 m. balandžio 7 d. bunkeris MVD kariuomenės ir sribų buvo apsuptas. Bunkeryje tuo metu buvo du partizanai: apygardos vadas J. Kasperavičius-Šilas, Angis ir štabo nario A. Paulaičio-Aido adjutantas Albinas Biliūnas-Džiugas. Abu partizanai atsišaudė ir naikino štabo dokumentus, tačiau jėgos buvo nelygios. Nusprendę gyvi priešui nepasiduoti abu susisprogdino granata. Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio Prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto aktu Nr. 7 pirmajam Kęstučio apygardos vadui J. Kasperavičiui-Šilui, Angiui po mirties buvo suteiktas Karžygio vardas, jis apdovanotas I laipsnio Laisvės kovotojo kryžiumi. 1995 m. lapkričio 26 d. gimtojoje karžygio sodyboje pastatytas ir pašventintas atminimo kryžius.

1947 m. balandžio 6-ji buvo Didysis penktadienis. Kęstučio apygardos štabo apsaugos būrio 12 kovotojų, vadovaujamų kapitono V. Gužo-Mindaugo, atvyko į Paparčių kaimą pas Maselskienę atšvęsti Velykų. Enkavedistams ir sribams pavyko aptikti partizanų pėdsakus, ir jie atsekė jais iki Maselskienės sodybos. Name apsupti partizanai atkakliai ir ilgai priešinosi, tačiau viens po kito krito nuo priešo kulų, baigėsi šoviniai. Likę gyvi partizanai nutarė aukotis ir padėti išsiveržti iš apsupimo būrio vadui Mindaugui. Jie pridengė vado atsitraukimą. Kapitonui V. Gužui-Mindaugui tik vienam pavyko išsiveržti iš apsupimo žiedo, o vienuolika jo kovos bičiulių žuvo. Tai buvo su pirmąja laisvės kovų banga į partizanų gretas stoję šio krašto vyrai, Tą dieną žuvo trys broliai Steponas Tyras, Jonas-Juraitis ir Petras-Aras Žukauskai, paskutinis iš keturių partizanavusių brolių Steponas Tališauskas-

Staugaitis, Steponas Juškys-Kostas, Alfonsas Čekaitis-Džimas, Juozas Nausėda-Vaišnoras, Jonas Mejeris-Algimantas, Jonas Parnarauskas, Stasys Urbonas ir Kazys Valaitis. 1996 m. rugsėjo 1 d., pagerbiant laisvės kovotojų atminimą, Paupio bažnyčioje atlaikytos Šv. Mišios, buvusio Kalupių kaimo gyventojų tremtinio Dzido Kupsčio rūpesčiu partizanų žuvimo vietoje pastatytas ir pašventintas atminimo kryžius.

Vytautas Gužas-Mindaugas buvo kilęs iš Rokiškio mažžemio valstiečio šeimos, kurioje užaugo 9 vaikai. Kartu su slenkančiu frontu jis pasitraukė į Žemaitiją ir čia stojo į partizanų gretas. Iš pradžių vadovavo Kėstučio apygardos štabo apsaugos būriui, vėliau tapo apygardos štabo nariu. 1948 m. liepos mėnesį, įkūrus Vakarų-Jūros sritį, V. Gužas-Mindaugas paskiriamas srities štabo viršininku. Žuvo 1949 m. pabaigoje netoli Kaltinėnų.

Kėstučio apygardos štabo užpuolimo metu organizacinio skyriaus viršininkas P. Bartkus-Rimgaila buvo Savanorio rinktinės štabe, kur ir sužinojo apie apygardos štabo sunaikinimą. Kartu su rinktinės vadu J. Žemaičiu-Dariumi jis pradėjo rūpintis apygardos štabo atkūrimu. 1947 m. gegužės 20–25 d. miške netoli Gėgių kaimo įvyko partizanų vadų pasitarimas, kuriame buvo atkurtas Kėstučio apygardos štabas. Apygardos vadu išrinktas J. Žemaitis-Žaltys, Tomas. Štabo viršininku paskirtas P. Bartkus-Rimgaila, jis kartu ėjo ir organizacinio skyriaus viršininko pareigas. Operatyvinio skyriaus viršininku paskirtas V. Gužas-Kardas, informacinio skyriaus viršininku — A. Liesis-Tvanas. Vėliau į štabą buvo paskirtas Vaclovas Ivanauskas-Gintautas, Vytenis. Apie šią ryškią laisvės kovų sąjūdžio asmenybę reikia pakalbėti plačiau. Jo tėvas buvo Raseinių laiškinkas. Vaclovas mokėsi Maironio pradžios mokykloje, vėliau Raseinių gimnazijoje, kurioje buvo mokoma prancūzų, vokiečių, lotynų kalbų. Čia išryškėjo neeiliniai Vaclovo gabumai kalboms. Pasakojama, kad jo darbo staliukas būdavo apkrautas žodynais, užsienietiškais laikraščiais, vertimais. Iš pradžių vokiečių okupacijos metais jis neturėjo darbo. Tokių okupantai nemėgo. Vaclovas buvo pakviestas į komendantūrą, verčiamas pasiaiškinti. Tačiau kai jis prabilo taisyklinga vokiečių kalba, iš karto buvo paskirtas Tauragės geležinkelio stoties vertėju, kur išdirbo iki vokiečių pasitraukimo. Būdamas Tauragėje, tapo LLA nariu. Antrosios rusų okupacijos pradžioje slapstėsi netoli Varlaukio, Openiškių kaime, pas savo pusbrolius Norkius. Su šio kaimo gyventoju, LLA nariu Vytautu Slapšinsku, gavę iš partizanų ryšininkų slaptažodį, nuvyko į Fermų kaimą pas partizanų ryšininką Joną Kubilių, o iš ten į partizanų stovyklą Papartinės miške, kur abu buvo priimti į partizanų būrį. V. Ivanausko sumanumas ir ryžtingumas buvo greit pastebėti, ir jis paskiriamas partizanų būrio vadu. Dalyvavo Girdžių ir Gaurės stribų būstinių užpuolimuose, padėjo suorganizuoti pasalą prieš Viduklės stribus.

Partizanaudamas V. Ivanauskas nepamiršo savo pomėgio užsienio kalboms. Manydamas, kad jos gali praversti bendraujant su užsieniu, pradeda mokytis anglų,

lenkų, latvių kalbų. 1948 m. buvo planuojama V. Ivanauską pasiųsti į užsienį, kad ten padėtų kovojančiai Lietuvai. Tačiau šis planas nebuvo įgyvendintas.

Padirbėjęs Kęstučio apygardos štabe, 1947—1948 m. žiemą, atkūrus Žemaičių apygardą, V. Ivanauskas-Gintautas buvo pasiųstas į jos štabą. 1949 m. rugpjūčio pabaigoje, žuvus Jūros srities vadui kapitonui Aleksandrui Milaševičiui-Ruoniui, V. Ivanauskas buvo paskirtas srities vadu. Kautynėse su enkavedistais 1951 m. vasario 11d. netoli Varnių, Čepaičių kaimo mokykloje, buvo sunkiai sužeistas, vežamas į Varnius, mirė kelyje. Kautynėse žuvo ir jo pavaduotojas A. Liesis-Tonis,

Tapęs Kęstučio apygardos vadu, J. Žemaitis į savo vietą Savanorio rinktinės vadu paskyrė buvusi Alėjų pradinės mokyklos mokytoją Edmundą Kurtinaitį-Kalnių. Tumą. Rinktinės štabas buvo įsikūręs Šarkaimio ūkininko sodyboje įrengtame bunkeryje. Jame J. Žemaitis drauge su P. Bartkumi apie mėnesį laiko mokė E. Kurtinaitį, brolius Alfonsą ir Teofilį Pakarklius vadovavimo partizanams paslapčių ir tik po to perdavė rinktinės štabo dokumentus, Rinktinės štabas buvo sustiprintas: žvalgybos skyriaus viršininku paskirtas buvęs Girkalnio valsčiaus Knebėnų kaimo mokyklos mokytojas Bronius Neverdauskas-Saukas, Papartis. Tai buvo nedidelio ūgio, labai judrus ir griežtas partizanų vadas. Žuvo 1949 m. liepos 27 d., vykdydamas užduotį, drauge su keliais Savanorio-Birutės rinktinės partizanais netoli Raseinių, Pakapurnio kaime.

Vėliau, žuvus rinktinės štabo nariui T. Pakarkliui, informacijos skyriaus viršininku buvo paskirtas partizanas, buvęs Raseinių gimnazijos mokytojas Antanas Bakšys. Tai vienas žymiausių Žemaitijos partizanų vadų, pasipriešinimo kovos organizatorių. Kilęs iš Raseinių, 1941 m. ten baigė gimnaziją. Vokiečių okupacijos metais dirbo apskrities viršininko P. Gužaičio sekretoriumi, dalyvavo LLA veikloje. 1944 m. stojo į Plechavičiaus Vietinę rinktinę, išvyko mokytis į rinktinės organizuojamą karo mokyklą Marijampolėje. Prasidėjus antrajai rusų okupacijai, dirbo Pašlynio ir Minionių kaimų pradinių mokyklų mokytoju. 1945 m. kovo 4 d. rusų kontražvalgybos buvo suimtas, tardomas, išsiųstas į Rusiją, iš kur 1946 m. liepos 10 d. grįžo į Raseinius, įsigijo dokumentus ir pradėjo dirbti Raseinių gimnazijos mokytoju, dalyvavo mokyklos pagrindinės organizacijos veikloje. Buvo išaiškintas, MGB bandė jį užverbuoti, tačiau pasirašęs pasižadėjimą bendradarbiauti, jis ištrūko iš MGB nagų ir pasirinko laisvės kovotojo kelią. 1947 m. lapkričio 17 d. mokytojas A. Bakšys išėjo partizanauti, tapo Savanorio rinktinės štabo informacijos skyriaus viršininku, o 1948 m. sausio 16 d. žuvus Vaidoto rinktinės vadui J. Čeponiui-Budriui, Tauragiui. buvo paskirtas šios rinktinės, o nuo 1949 m. birželio mėnesio — Kęstučio apygardos vadu. Žuvus Jūros srities vadui, raseiniškiui V. Ivanauskui-Vyteniui, Hennkui. nuo 1951 m. balandžio mėnesio A. Bakšys-Klajūnas, Germantas paskiriamas šios srities vadu, vėliau — LLKS Prezidiumo pirmininko generolo J. Žemaičio-Vytauto pavaduotoju. Būdamas vienu iš laisvės kovos sąjūdžio vadų ir matydamas tos kovos neatitikimą to meto sąlygoms, A. Bakšys-Klajūnas įkūrė Vyčių

sąjungą — neginkluotos kovos prieš okupantus organizaciją, sukūrė tos organizacijos įstatus ir programą, kurioje išdėstytos organizacijos struktūros, tikslai ir uždaviniai. Šis dokumentas parodo partizanų vado politinės minties brandumą, jo tvirtą įsitikinimą kovos su okupantu prasmingumu, tikėjimą nepriklausomos tėvynės vizija. Jūros srities štabe, kuris buvo įsikūręs 6 km. nuo Kelmės, K. Rūko sodyboje, spaustuvinio būdu buvo leidžiamas laikraštis "Vyčių keliu". 1953 m. sausio 17 d. Jūros srities štabas buvo sunaikintas. Jame drauge su A. Bakšiu Klajūnu žuvo srities štabo viršininkas Aleksas Jurkūnas-Valeras, jo žmona, štabo narė Elena Gendrolytė-Balandė.

J. Žemaičiui vadovaujant, po įvairių jungimosi procesų Kėstučio apygarda savo teritorija tapo pati didžiausia, čia buvo suburtos kariniu ir intelektualiniu požiūriu stiprios vadų pajėgos. J. Žemaitis tas pajėgas nukreipė Lietuvos pasipriešinimo sąjūdžiui suvienyti, partizanų koviniam ir idėjiniam pasirengimui sustiprinti. Tuo tikslu pagal sudarytą programą vyko partizanų ir jų rezervo apmokymas. Tuo metu J. Žemaičio vadovaujamą apygardą sudarė 7 rinktinės su 700 kovotojų. Apygardos vado iniciatyva buvo stiprinami ryšiai su kaimyninėmis apygardomis, padedama joms atkurti NKVD kariuomenės sunaikintus štabus. 1947—1948 m. žiemą buvo atkurta Žemaičių apygarda, kurią sudarė partizanų grupės, veikusios Telšių, Kretingos ir Mažeikių apskrityse. J. Žemaitis šios apygardos vadu prikalbino būti kapitoną A. Milaševičių-Ruonį, štabo darbui sustiprinti iš Kėstučio apygardos pasiuntė V. Inanauską-Gintautą.

Išsiplėtus Kėstučio apygardai, siekiant suvienyti Šiaurės Lietuvoje kovojusias partizanų grupes, 1948 m. balandžio mėnesį iš Kėstučio apygardos sudėtyje buvusių 4-rių rinktinių buvo įsteigta Prisikėlimo apygarda. Ją sudarė Joniškio apskrityje veikusi Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinė, partizanų grupės, veikusios Šiaulių apskrityje, Radviliškio-Baisogalos apylinkių partizanų grupės, rinktinė Lietuvos Žalioji, veikusi Šeduvos-Rozalimo valsčių teritorijoje. Apygardos vadu buvo paskirtas nemažą laisvės kovotojo patirtį turintis Kėstučio apygardos štabo viršininkas P. Bartkus-Žadgaila, štabo nariais tapo L. Grigonis-Kravis ir B. Liesis-Naktis. Kėstučio apygardos sudėtyje liko Lydžio-Aukuro rinktinė, veikusi Tauragės apskrities teritorijoje, Savanorio-Knygnešio rinktinė, veikusi Raseinių apskrityje, Vaidoto rinktinė, veikusi dalyje Raseinių apskrities ir Kėdainių, Kauno apskričių teritorijoje.

1948 m. liepos mėnesį vykusiame apygardos vadų pasitarime nutarta Kėstučio, Prisikėlimo ir Žemaičių apygardas sujungti į vieną kovos vienetą — Vakarų sritį, kuri pavadinta Jūros vardu. Srities vadu tapo J. Žemaitis-Žaltys, Tomas, tačiau greitai šias pareigas jis perdavė A. Milaševičiui-Ruoniui, o pats ėmėsi formuoti vyriausiąją pagrindžio vadovybę.

Tų pačių metų pabaigoje Vakarų ir Šiaurės-Rytų partizanų vadų pasitarime buvo toliau sprendžiami vyriausiosios partizanų vadovybės sudarymo ir laisvės kovos

programos parengimo klausimai. Sudaryta laikinoji partizanų vyriausioji vadovybė, kurios vadu tapo J. Žemaitis-Vytautas, vyriausiojo štabo organizacinio skyriaus viršininku paskirtas P. Bartkus-Žadgaila, Prisikėlimo apygardos vadu — L. Grigonis-Užpalis.

1949 m. vasario 2—22 d. Prisikėlimo apygardos teritorijoje tarp Baisogalos ir Radviliškio įvyko visos Lietuvos partizanų vadų pasitarimas, kuriame sudaryta Vyriausioji pagrindžio vadovybė. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau LLKS) prezidiumo pirmininku ir vyriausiuoju ginkluotųjų pajėgų vadu išrinktas J. Žemaitis-Vytautas, jam suteiktas generolo laipsnis. Susirinkime buvo priimtas nutarimas nuo 1940 m. birželio 15 d. Lietuvą pripažinti karo su Rusija būklėje. Toks vertinimas atitiko to meto realią padėtį ir tarptautinės teisės normas. Lietuvių išsivadavimo kova prieš rusų ir vokiečių okupantus vertinama kaip vienas istorinis reiškinys, kurio pirmoji fazė — iki 1944 m., antrosios rusų okupacijos, po to prasideda antroji, ginkluotos kovos fazė. Partizanų vadų susirinkime buvo patvirtinti ginkluoto pasipriešinimo sąjūdžio ideologiniai pagrindai ir visuomeninės veiklos kryptys, aptartos gyventojų rengimo Lietuvos išsivadavimui problemos. Buvo priimta LLKS deklaracija į visą demokratinį pasaulį, kurioje LLKS Prezidiumas skelbia save aukščiausią valdžią Lietuvoje. Lietuvos partizanų vadų pastangos suvienyti pasipriešinimo sąjūdį buvo sėkmingos: sudaryta Vyriausioji ginkluotųjų pajėgų vadovybė, patvirtinti ginkluoto pagrindžio teoriniai pagrindai. Visa Lietuva buvo padalinta į tris sritis: Pietų-Nemuno, Vakarų-Jūros ir Šiaurės-Rytų-Mindaugo. Jas sudarė Dainavos, Tauro, Kėstučio, Žemaičių, Prisikėlimo, Vyties, Algimanto, Vytauto Didžiojo, Dariaus ir Girėno apygardos.

Lietuvos partizanų vadų suvažiavime patvirtinus LLKS statutą, buvo sudaryta tokia organizacijos struktūra:

I. Stambesni organizaciniai vienetai:

- I. Sritis — sudaro srities štabas, visuomeninė dalis, keletas apygardų.
- 2- Apygarda — apygardos vadas, štabas, visuomeninė dalis ir keletas rinktinių.
3. Rinktinė — rinktinės vadas, štabas, visuomeninė dalis ir keletas tėvūnių.

II. Smulkesni organizaciniai vienetai:

1. Kuopa — kuopos vadas, vado pavaduotojas, visuomenininkas, kuopos ūkvedys ir 1—3 būriai, ne mažiau kaip 40 partizanų. Normalios kuopos sudėtis — 52 partizanai, didžiausia — 150 partizanų.

2. Būrys — savarankiškas kautynių ir ūkio vienetas, kurį sudaro būrio vadas, būrio visuomenininkas, būrio ūkvedys ir 1—3 skyriai, ne mažiau kaip 12 partizanų. Normali sudėtis — 27, didžiausia — 39 partizanai.

3. Skyrius — mažiausias kautynių vienetas, kurį sudaro skyriaus vadas ir ne mažiau kaip 6 partizanai. Normali sudėtis — 9 partizanai, didžiausia — 11 partizanų.

4. Grandis — neskaidomas organizacinis vienetas, turįs grandies vadą ir 2—4 partizanus.

Partizanų rezervo — slapukų grandį sudarė 1—3 slapukai, kurie priklausė aukštesnio vieneto vado pavaldumui.

Aukščiausi LLKS valdymo organai buvo Sąjūdžio taryba ir Sąjūdžio tarybos prezidiumas.

Centralizuojant ginkluotąjį pagrindį, rinktinių teritorijos buvo padalintos į partizanų rajonus, arba tėvūnijas. Kėstučio apygardos Lydžio rinktinė buvo padalinta į tris, Savanorio — Birutės rinktinė —

du, o Vaidoto rinktinė į tris rajonus (tėvūnijas). Konspiracijos sumetimais kiekvienas rajonas (tėvūnija) turėjo savo kodinį pavadinimą.

Per tą laiką pakito ir Kėstučio apygardos štabo sudėtis: J. Žemaitis, tapęs Jūros srities vadu, 1948 m. liepos pabaigoje vykusiame partizanų vadų pasitarime Kėstučio apygardos vadu paskyrė Lydžio rinktinės vadą H. Danilevičių Vidmantą. A. Liesiui-Idenui perėjus dirbti į Jūros srities štabą. V. Ivanauskui-Vyteniui — į Žemaičių apygardos, o P. Bartkui-Žadgailai ir B. Liesiui-Nakčiai — į Prisikėlimo apygardos štabą. Kėstučio apygardos štabas buvo papildytas naujais nariais. Apygardos štabo viršininku buvo paskirtas Birutės rinktinės štabo informacijos viršininkas R. Gedvila-Remigijus, Sidabras. Laumės-Žebenkštis rinktinė konspiracijos tikslais kelis kartus pakeitė savo pavadinimą: buvo vadinama Savanorio, Knygnešio, nuo 1948 m. vasario 25 d., į MGB rankas patekus štabo dokumentams, Gintaro, vėliau, iki jos išformavimo 1951 m. pavasarį, Birutės rinktinė.

Ryšininkai ir ryšių sistemos

Laisvės kova vyko labai sudėtingomis sąlygomis, todėl ginkluotam pagrindžiui — partizanams reikėjo daug talkininkų — bebaimių, ryžtingų, atsidavusių Lietuvos nepriklausomybės idėjai žmonių, kurie, legaliai gyvendami, padėjo partizanams apsirūpinti maisto produktais, rūbais, palaikė ryšius tarp štabų ir partizanų grupių, padėjo leisti ir platinti pagrindinę spaudą, rinko žvalgybinio pobūdžio žinias, buvo tarpininkai tarp partizanų ir jų rėmėjų — Lietuvos gyventojų. Pavojingą ir nelengvą partizanų ryšininko darbą dirbo tūkstančiai Lietuvos merginų ir vaikų. Be šio darbo

buvo neįmanoma laisvės kovotojų veikla. Todėl šiai opiai problemai partizanai skyrė labai daug dėmesio. Ryšių sistema buvo gana sudėtinga, štabai ją nuolat tobulino. Ryšiams tarp štabų ir partizanų būrių palaikyti buvo sukurtos kelios ryšių linijos. Viena veikė grandinėlės principu, kai korespondencija ir žinios buvo perduodamos nuo vieno ryšininko kitam, kol pasiekdavo ryšininką, palaikantį tiesioginį ryšį su štabu arba partizanų būriu. Tokiu būdu operatyviai buvo galima surinkti žinias iš labai plačios teritorijos. Tačiau ši ryšio linija prieš specialiujų tarnybų buvo nesunkiai pažeidžiama: pakakdavo NKVD-NKGB į tokią ryšio sistemą infiltruoti savo agentą, sužinoti slaptažodžius, ir provokatorius galėjo išaiškinti štabo arba partizanų būrio stovyklą, bunkerį arba slaptavietę. Kėstučio apygardos štabas panašiu būdu palaikė ryšį su Žebenkšties rinktine: korespondencijos paketai būdavo perduodami Kutninkų geležinkelio stotyje gyvenusiam geležinkeliečiui, kuris juos nuveždavo iki Batakių arba kitos sutartos geležinkelio stoties ir perduodavo apygardos štabo ryšininkui. Iš jo gaudavo paketus su štabo įsakymais ir pagrindine literatūra, skirta Žebenkšties rinktinės štabui.

Partizanų ryšių sistemoje kaimuose ir miesteliuose buvo įkurti ryšių punktai, į kuriuos ryšininkai sunešdavo iš apygardos partizanų padalinių ir gaudavo jiems skirtą korespondenciją. Ryšių punktų Kėstučio apygardoje buvo nemažai. Tokių punktų laikytojai ryšininkams paketus įteikdavo tik išgirde atitinkamą slaptažodį. Jie buvo dažniausiai įtarimo nekeliantys žodžiai, pavyzdžiui: "Upes teka", atsakymas — "Į marias", "Duona verkia" — "Tinginio valgoma", "Kyla audra" — "Bus perkūnija", "Baltas beržas" — "Auga kieme" ir t.t. Vienas toks ryšių punktas veikė Skaudvilėje, Kelmės g. 19, pas Bronių Šeputį. Kad okupantams keltų mažiau įtarimų, ryšininkai pas Šeputį dažniausiai užeidavo turgaus dienomis, kai didesnis žmonių judėjimas. Žebenkšties-Birutės rinktinės ryšių punktas "Balnas" buvo įkurtas Skroblynės kaime pas J. Gailių, o "Laisvės alėja" — Šarkai-myje pas J. Kačiušį. Bedančių kaime pas M. Lazauską veikė ryšių punktas "Pabaltis", "Geležinis trikampis" — Antringio kaime pas B. Valincienę. Dažnai partizanų rėmėjais tapdavo visi šeimos nariai. Skaudvilės valsčiuje Vaidotonių kaime pas Gedvilienę veikė ryšių punktas "Gėlynas". Seserys Danutė, Alfonsa, Elena, Aldona, Edmundą Gedvilaitės buvo aktyvios partizanų rėmėjos, ryšininkės. "Gėlynas" buvo labai svarbus Žemaitijos partizanų apygardų ir rinktinių vadų susitikimų ir korespondencijos paskirstymo punktas. Ne kartą čia Kėstučio apygardos vadas J. Žemaitis-Tylius yra susitikęs su Žemaičių, Prisikėlimo apygardų vadais, Jūros srities vadu A. Milaševičiumi-Ruoniu. Į šį punktą paimti apygardų štabams skirtos korespondencijos atvykdavo ryšininkės R. Jankevičiūtė-Jurgis, J. Dijokaitė-Žara, E. Grigalavičiūtė-Vida, D. Šležaitė-Audronė. Joms skirtus paketus gaudavo tik pasakiusios slaptažodį — "Ančios", o atsakymas buvo — "Tiltas". Partizanų ryšių sistemos veikla kiekvienu konkrečiu atveju reikalavo sumanumo ir konspiracijos, kurios su rusų okupantais kovojanti Lietuva dažnai mokėsi sudėdama dideles aukas.

Tiesioginė ryšių linija veikė tarp štabų: ryšį tarp jų palaikė centriniai — judrieji ryšininkai. Jie turėjo būti labai patikimi, ištvermingi ir užsigrūdinę, nes nuo jų priklausė daugelio laisvės kovotojų likimas.

Labai plačiai partizanų būrių naudotas ryšio būdas buvo vadinamosios "pašto dėžutės" - tam tikros sutartos vietos, kuriose buvo paliekama korespondencija, spauda, medikamentai ir kiti laisvės kovotojams reikalingi daiktai. Tai nuošalesnės vietos: medžių drevės, akmenų krūvos, tankios eglės, negyvenami pastatai, vietos, kurios buvo žinomos tik ryši palaikančiam partizanui ir ryšininkui. Pašto dėžutės kėlė mažiau pavojų, nes buvo galima išvengti tiesioginio žmonių bendravimo.

Partizanų ryšių sistema buvo labai plati - apėmė visą kraštą. Sudėtingos laisvės kovos sąlygos diktavo būtinybę ryšininkus turėti kiekviename kaime, miestelyje, okupacinės valdžios įstaigose — visur buvo reikalingos savos ausys ir akys, nes nuo to priklausė partizanų gyvybė, jų kovos sėkmė. Kėstučio apygardos partizanai savo žmonių turėjo rajonų ir valsčių MGB skyriuose, sribų būriuose, todėl apie okupantų rengiamas karines operacijas dažnai sužinodavo iš anksto, spėdavo iš pavojingo rajono pasitraukti. Iš MGB operatyvinės veiklos bylų paaiškėjo, kad partizanų rėmėjų buvo Raseinių, Viduklės, Nemakščių, Kražių, Kelmės sribų būriuose. Eržvilke su partizanais ryšius palaikė net keli sribai, kurie, iškilus išaiškinimo pavojui, pasitraukė į partizanų būrį. Ypač vertinga informacija buvo gaunama iš MGB skyrių. Kęstutėnai savo informatorių turėjo Kelmės Kražių, Nemakščių, Viduklės, Raseinių ir kituose MGB skyriuose. Pavyzdžiui, informaciją apie Nemakščių MGB skyriaus veiklą teikė valsčiaus komsorgas, kuris palaikė ryšį su Žebenkštės-Knygnešio rinktinės štabo apsaugos būrio vadu S. Naruševičium-Liutenu, Jūreiviu.

Labai opi buvo apsirūpinimo medikamentais, tvarslia, partizanų po sužeidimų gydymo problema. Šiame darbe partizanams talkininkavo nemažai šio krašto gydytojų, medicinos seserų, vaistinių darbuotojų, aktyvių laisvės kovos dalyvių. Partizano A. Budgino sesuo J. Jagminaitė, dirbusi Raseinių vaistinėje, palaikė ryšius su A. Lauciaus-Paukščio būrio partizanu A. Antanavičium-Jogu, aprūpindavo laisvės kovotojus vaistais, tvarstymo reikmenimis. Partizanai savo rėmėjų turėjo Biliūnų ligoninėje, keletą metų sėkmingai sužeistuosius gydė iš belaisvių stovyklos pabėgęs ir Birutės rinktinės partizanų gretose kovojęs vokiečių karininkas-gydytojas, slapyvardžiu Baronas.

Savo rėmėjų partizanai turėjo ir kitose okupacinės valdžios įstaigose. Labai svarbūs ryšininkai buvo dirbę pašto ir ryšių sistemoje. Pavyzdžiui, Ariogalos pašte dirbo partizanų ryšininkas Vladas Slučka. Jis pasiklausydavo NKGB pokalbių, žinias apie rengiamas operacijas ir areštus perduodavo partizanams arba žmonėms, kuriems grėsdavo suėmimo pavojus. Kartais įvairiomis dingstimis jis tokius pokalbius net nutraukdavo. Kai V. Slučkos veiklą NKGB susekė ir norėjo suimti, jį perspėjo sovietinės valdžios įstaigose dirbę žmonės, ir jis pasitraukė į partizanų būrį. Tačiau

partizanauti jam ilgai neteko, nes būrys po kelių savaitių NKVD kariuomenės buvo apsuptas, V. Slučka gyvas paimtas ir nelaisvę ir 25 metams nuteistas į mirties lagerius.

Gana ilgai Kęstučio apygardoje ryšiai veikė patikimai ir operatyviai. Apygardos štabas paketus su pranešimais iš partizanų dalinių gaudavo ir sugebėdavo pristatyti atgal per 2—3 dienas. Kadangi partizanų ryšių sistemoje dirbo šimtai įvairių galimybių, nevienodo sumanumo ir atsparumo žmonių, ji buvo labiausiai pažeidžiama ginkluoto pasipriešinimo grandis. Okupantų represinėms struktūroms ji tapo vienu svarbiausių taikinių, nes priešas suprato, kad tai geriausias kelias įsiskverbti į ginkluoto pagrindžio sistemas, dirbti ten ardomąją ir naikinamąją darbą. Todėl ryšininkai dažnai nukentėdavo nuo areštų, jų artimieji būdavo ištremiami. Suardytas ryšių sistemas reikėdavo atkurti iš naujo. Masiniai ryšininkų suėmimai, pasitaikančios išdavystės vertė tobulinti ryšius, todėl 1949 m. balandžio mėn. Kęstučio apygardos vadas A. Miliulis Algimantas tuo klausimu paskelbė įsakymą. Juo vadovaujantis, ryšiams imta labiau panaudoti pašto dėžutes, tiesioginiams ryšiams palaikyti buvo paskirti partizanai, kurie su būrių vadais susitikdavo per mėnesį vieną kartą iš anksto sutartoje vietoje. Tokia praktika buvo mažesnė rizika.

Partizanų vadų kvietimui "Atiduok Tėvynei, ką privalai!" pakluso, aukojosi, kentėjo ir žuvo tūkstančiai Lietuvos patriotų. Pasirinkę laisvės ir mirties kelią, okupantų ir jų talkininkų persekiojami, šaudomi, po mirties niekinami, ciniškiausiais būdais kalėjimuose kankinami ir mirties lageriuose badu marinuojami, jie pakėlė neišsivaizduojamai sunkią laisvės kovų naštą. Didelė tos naštos ir aukos dalis teko partizanų ryšininkams, ypač trapiems Lietuvos moterų ir merginų pečiams. Sugebėjimu aukotis ir kentėti, ištverme ir kantrybe dažnai jos pranokdavo net vyrus. Tokios buvo Kęstučio apygardos ryšininkės: Vilniaus universiteto IV kurso studentė medikė Rožė Jenkevičiūtė-Jurgis, Nina Nausėdaitė-Rasa, Joana Dijokaitė-Žara, Eleonora Grigalavičiūtė-Vida, Bronė Grigalavičiūtė-Aldona, Danutė Šležaitė-Audronė, Albina Norkutė-Ramunė, Zosė ir Stasė Tališauskaitės, Ona Gedvilaitė-Ramutė, Janina Gendrolytė-Auksaplaukė, Janina Narbutaitė-Skirmantė ir dešimtys kitų šauniųjų Žemaitijos merginų.

Vykdydama partizanų apygardų štabų užduotis, daug kilometrų Žemaitijos keliais nukeliavo drąsioji ryšininkė, J. Žemaičio-Vytauto ir P. Bartkaus Žadgailos bendražygė Nina Nausėdaitė-Rasa. Lietuvos laisvei jaunystę paaukojusi, daug iškentėjusi, ji ir šiandien yra aktyvi pavargusios tautos dvasios žadintoja (siūlome pasiskaityti jos atsiminimus "Ne vien duona gyvi...", paskelbtus "Laisvės kovų archyve", 1994, p. 147—163).

Šimkaičių valsčiaus Kalupių kaimo gyventojų Juozo Trumpaičio sodyba buvo netoli šio krašto partizanų pamėgto Papartinės miško, kuriame jie dažnai stovyklaudavo. Trumpaičiai, mažžemiai valstiečiai, tapo aktyviais partizanų rėmėjais, partizanų ryšininkai Kleopas-Kudirka ir Jonas įsitraukė į ginkluotą pasipriešinimą, vykdė įvairius laisvės kovotojų pavedimus, padėjo įrengti ne vieną

bunkerį. Nuo jų neatsiliko ir sesuo Bronė-Vyšnia, Rožikė kaip ir broliai, pasirinkusi pavojingą partizanų ryšininkės kelią.

1948 m. vasarą ir rudenį Kėstučio apygardos štabas savo stovyklą išsirengė Papartinės miške, keli šimtai metrų nuo Trumpaičių ūkio. Bronė-Rožikė štabui teikė visokeriopą pagalbą: ryšininkams išnešiodavo partizanų būriams adresuotą korespondenciją, iš jų surinkdavo štabui skirtus paketus gamino štabo nariams ir apsaugos būrio partizanams valgi, tvarkė jų rūbus, organizuodavo vadų susitikimus, teikė jiems žvalgybinio pobūdžio žinias. Kleopas, Jonas ir sesuo Bronė buvo suimti kalinti, nuteisti ir ištremti į griežto režimo lagerius Rusijos šiaurėje. Okupantai ramybėje nepaliko ir likusios šeimos: Trumpaitis Juozas, jo žmona Pranciška ir nepilnametis sūnus Juozas buvo vežami tremtin. Stribai, pastebėję, kad tėvas aklas, išmetė jį iš vežimo ir paliko likimo valiai. Nelaimingasis iš nevilties norėjo net nusizudvti. Nuo šeimos atskirtą vienišą žmogų priglaudė ir iki mirties globojo artimi giminaičiai Benediktas ir Julija Girdzijauskai. Kleopui ir Juozui nebuvo lemta grįžti į Tėvynę — abu žuvo Sibire.

Joana Dijokaitė-Žara, Reda, kilusi iš Šiaulių apskrities Einoraičių kaimo. Prisikėlimo apygardos vado P. Bartkaus-Žadgailos buvo paskirta ryšininke tarp Prisikėlimo ir Kėstučio apygardų. Ji buvo partizanų vado J. Žemaičio-Vytauto žinioje, palaikė ryšius su Jūros sritimi, o taip pat su R. Kurtinaičio-Vainiaus vadovaujama Savanorio-Birutės rinktine. Ryšininkė štabų pavedimu nešiojo korespondenciją, surinktus pinigus, organizavo vadų susitikimus, Šiauliuose pirkdavo partizanams rašymo reikmenis, batams odos, atlikdavo kitus svarbius pavedimus. Jos veikla daugiausia susijusi su Kėstučio apygarda. 1948 m. spalio mėn. J. Dijokaitė-Žara Kalupių kaime pas Kėstučio apygardos štabo ryšininkę B. Trumpaitytę-Rožikę susitiko su apygardos štabo darbuotojais tarp kurių buvo ir štabo viršininkas R. Gedvila-Sidabras. Likimas taip lėmė, kad 1950 m. gegužės 11 d. suimta, Joana su šiuo žmogumi vėl susitiko Tauragės tardymo izoliatoriuje — "Šubartinėje". Deja, ši kartą R. Gedvila-Sidabras jau vaidino kitą vaidmenį. Kaip MGB provokatorius, jis akistatoje įkalbinėjo ryšininkę viską prisipažinti, išduoti jai žinomus partizanus, ryšininkus ir tokiu būdu palengvinti savo likimą. Žiauriausiais būdais kankinama, mergina nepalūžo, savo budeliams ir provokatoriui atsakydavo: "Nežinau, nemačiau, nepažįstu". Net okupantų tarnai stebėjosi tokiu jos atkaklumu. Remdamasis agentūriniais ir suimtųjų tardymo duomenimis, MGB tardytojas Kardamovskyj rašė, kad, nežiūrint jos neigimo, pagal nusikaltimo pobūdį ji esanti ypač pavojinga nusikaltėlė. Ypatingojo pasitarimo nuosprendžiu J. Dijokaitė buvo nuteista ilgiems metams į ypatingojo režimo lagerius. Už didelius nuopelnus laisvės kovai J. Dijokaitė-Žara buvo apdovanota partizanų garbės raštu, trečiojo laipsnio Laisvės kovos kryžiumi.

Kalėjimuose ir lageriuose patys gražiausi jaunystės metai praėjo partizanų ryšininkei nuo 1947 m. Bronei Pociūtei-Lakštutei. Tėvų sodyboje Antringio kaime

buvo įrengtas partizanų bunkeris. Net ir gudriausi prieš šnipai negalėjo įtarti, kad netoli Viduklės geležinkelio stoties, šalia judraus plento, pačioje okupantų karinių dalinių panosėje, įrengtas partizanų bunkeris, kuriame slepiami ginklai, dokumentai, po nakties žygių ateina pailsėti partizanai. Lakštutė vykdė visus partizanų pavedimus, padėjo slaugyti sergantį partizaną S. Ceinorių-Lydeką, tvarkė kovotojų buities reikalus. Buvo labai drąsi ir atkakli: dienos metu pernešdavo ginklus, Viduklėje nuginklavo užsižiopsojusį enkavedistą ir jo ginklą perdavė partizanams. Buvo išduota ir tardymui nugabenta į Kauną. Iškentė kankinimus, tačiau nepalūžo. Ypatingojo pasitarimo buvo nuteista ilgiems tremties metams. Lageriuose sutiko bendro likimo bičiulį, laisvės kovų dalyvį V. Petravičių, sukūrė su juo šeimą.

1951 m. pavasarį buvo išduotos ir suimtos partizanų ryšininkės: iš Viduklės valsčiaus Dydvejo kaimo Ona Biliūtė, iš Bagamolų kaimo Janina Steponaitytė ir Antosė Petrokaitė. Nors MGB iš agentūrinių pranešimų apie šių merginų ryšius su partizanais turėjo surinkę nemažai duomenų, tačiau jos atlaikė visus tardymus, viską neigė, nieko neišdavė. Nepadėjo nė buvusio partizano, tapusio uoliu okupantų provokatoriumi R. Gedvilos-Sidabro ir buvusios partizanų ryšininkės, išdavinėjusios laisvės kovų dalyvių, akistata, jų parodymai. Merginos provokatorių parodymus kategoriškai neigė, todėl dėl jų nenukentėjo nė vienas partizanų rėmėjas. Ryšininkės buvo nuteistos į ypatingo režimo lagerius, turtas konfiskuotas, šeimos išstremtos į Sibirą. Toks buvo okupantams galvos nenulenkusių ir laisvės kovą pasirinkusiųjų likimas.

Kova sunkėja. Priešo agentūrinė veikla

1947—1948 ir vėlesniais ir metais okupantų slaptosios tarnybos labai suaktyvino agentūrinį darbą. Norėta kaip galima greičiau užgniaužti lietuvių tautos ginkluotą pasipriešinimą, nes jis galėjo įgauti tarptautinį rezonansą. To bolševikinė Rusija labiausiai ir bijojo, todėl laisvės kovos slopinimui buvo naudojamos totalinės priemonės. 1948 m. vasario 11—13 d. LTSR MVD 2-os N valdybos apskričių MGB poskyrių vadovams organizuotame pasitarime buvo ypač akcentuojamas būtinumas suaktyvinti agentūrinę veiklą. Apskričių

MGB MVD vadovams buvo įsakmiai nurodyta pirmiausia sekti, išaiškinti ir sunaikinti partizanų štabus. Slaptosios okupantų tarnybos verbavo suimtus partizanus, ryšininkus, partizanų pirmos ir antros eilės giminaičius, mokslo draugus, — tuos, kurie turėjo laisvės kovotojų pasitikėjimą. Rafinuočiausiais kankinimais, klasta, melu, pažadais dovanoti gyvybę, nerepresuoti artimųjų, buvo bandoma palaužti tardomojo dvasią, priversti jį tapti išdaviku, pasirašyti kruviną sandėrį. Fiziškai ir psichiškai iškankinti, silpnesnieji palūždavo, nueidavo išdaviko keliu, kad išsaugotų savo gyvybę, išvengtų kalėjimų ir tremties. Judo žyme paženklintų žmonių tolydžio gausėjo, ir būtent dėl jų pragaištingos veiklos partizanai patyrė didžiausius nuostolius.

Užverbuoto agento pagrindinis tikslas buvo išaiškinti štabo arba partizanų būrio dislokaciją susitikimo vietą ir laiką, sudaryti galimybes MVD-MGB operatyviniam smūgiui (podvesti pod operativ-nyj udar). Naujai užverbuotas agentas turėjo įgyti okupantų pasitikėjimą, todėl turėjo atlaikyti tam tikrą patikrinimą — išbandymą (prikreplenije): reikėjo išduoti bent vieną partizaną, ryšininką arba šiaip įtariamą žmogų. Agentas buvo labiau vertinamas, jeigu dėl jo išdavystės žmogus žūdavo. Tokiu būdu savo sąžinę susitepusiam MGB nepalikdavo jokių atsitraukimo kelių. Atsisakymo bendradarbiauti atveju jis galėjo būti šantažuojamas: MGB per savo agentus galėjo partizanams pranešti apie jo išdavystę.

Nesileisdami į detalesnę okupantų agentūrinės veiklos Kėstučio apygardoje analizę, pateiksime Raseinių apskrityje užverbuotų agentų ir informatorių kelerių metų statistiką:

	1945		1946		1947		1948	1949	1954
	kovas		liepa		balandis		kovas	birželis	sausis
1. Rezidentų	—	3	1	5	2	—			
2. Agentų	10	15	10	32	50	55			
3. Informatorių	79	398	61	217	281				
4.									Konspiracinių
butų	—	—	2	3	3	1			

Pateiktus statistinius duomenis reikėtų vertinti kritiškai, nes sovietinė sistema buvo pagrįsta melu, todėl ir MVD-MGB valdininkai ataskaitose tikriausiai neatsispausdavo pagundai pagražinti savo nuveiktus darbus. Be to, ataskaitose dažnai pabrėžiama, kad nemažai užverbuotų agentų vengia toliau bendradarbiauti arba, grįžę iš arešto, prisipažįsta partizanams buvę užverbuoti ir dirba jų naudai, teikdami MGB klaidinančias žinias. Apie tokių dvigubų agentų buvimą ne kartą rašoma okupantų slaptųjų tarnybų ataskaitose. Partizanai iš lokių agentų nemažai sužinodavo apie priešo rezgamas klastas, jų darbo metodus. Už tokį dviveidžiavimą (dvuručničestvo) MGB labai griežtai baudė — išaiškintiems buvo tik vienas kelias: kalėjimas ir tremtis.

Savaime suprantama, kad iš prievarta ir bauginimais užverbuoto agento okupantai negalėjo tikėtis didelio uolumo, agentūrinio darbo efektyvumo. Dažnas areštuotas kankinimais ir gąsdinimais verčiamas priešui tarnauti žmogus Judo sandėrį sudarydavo, tikriausiai, dėl to jog norėdavo ištrūkti iš MGB nagų ir tikėdavosi vėliau nuo šio gėdingo ir kruvino darbo kaip nors išsisukti. MGB operatyviniu suvestinių analizė leidžia daryti išvadą, kad neveiklių — "popierinių" agentų Raseinių MGB turėjo nemažai. Pavyzdžiui, iš 1948 m. Raseinių apskrityje buvusių 32 agentų aktyviau dirbo tik 7 kiti bendradarbiavimo su MGB vengė¹⁵.

Nors okupantų slaptųjų tarnybų agentūrinį tinklą kasmet papildydavo naujai užverbuoti agentai, tačiau nemažai jų dėl įvairių priežasčių nubyrėdavo (išsišifravo, vengė bendradarbiavimo dviveidžiavo). 1952 m. Raseinių MGB ataskaitoje¹⁶ pažymima, kad per metus užverbuota 14 agentų, o 6 agentūriniam darbui tapo netinkami: agentai Žibuoklė, Valeras ir Zina išsišifravo, o Audra. Šaltuona ir Bebirva buvo suimti už dviveidžiavimą. Okupantams uoliau talkininkavo gal tik koks trečdalis agentų ir slaptųjų informatorių. Tačiau ir jų pakako, kad partizanams pridarytų daug nuostolių. Nuo išdavysčių labai nukentėjo Kęstučio apygardos partizanų dalinių štabai, būriai, ryšių sistemos.

Okupantų slaptosios tarnybos kiekvieno štabo būrio sekimui užvedė agentūrines bylas, pavadintas dažniausiai neigiamą prasmę turinčiais vardais, paskyrė agentus ir informatorius kurie visokiais būdais turėjo stebėti ir sekti jiems priskirtus būrius. Konspiracijos sumetimais kiekvienam agentui buvo suteikiamas slapyvardis. Kad suklaidentų partizanų žvalgybą, agentui vyrui dažnai suteikdavo moters vardą, o moteriai — vyro. 1949 m. birželio 1 d. duomenimis Savanorio-Gintaro (buvusią Žebenkšties) rinktinę (agentūrinė byla Nr. 698, kodinis pavadinimas "Zveri" — Žvėrys) sekė agentai Raseiniai, Mikutaitis, Elė, Gegutė, Lapas, Žibutė, Vanagas ir 10 informatorių. A. Antanavičiaus — Jogo vadovaujamą partizanų būrį (agentūrinė byla Nr. 626, kodinis pavadinimas "Ubijcy" — Žmogžudžiai) sekė agentai Jocius, Vera, Ragas, Siškin ir 6 informatoriai. P. Mor — kūno-Norvydo būrį (agentūrinė byla Nr. 794, kodinis pavadinimas "Sbornaja" — Rinktinė) sekė agentai Sapukas, Lapas, Žibutė Mikutaitis, Tiltas, Tylėnas, Raseiniai ir 10 informatorių. A. Pakarklio-Plutos vadovaujamą Birutės rinktinės priedangos būrį (agentūrinė byla Nr. 538, kodinis pavadinimas "Paralel'" — Paralelė) sekė agentai Ania, Aleksandrova, Galinskas, Gudok, Bijūnas, Gegutė ir 10 informatorių. Tokiu būdu šnipų voratinkliu buvo apipintas kiekvienas partizanų būrys. Kiekvienai tokiai šnipų grupei vadovauti buvo paskirtas MGB operatyvinis darbuotojas, kuris su agentais susitikdavo sutartose vietose, apie sekamą objektą surinkdavo agentūrines žinias. Kartais tokios žinios būdavo siunčiamos paštu arba paliekamos "pašto dėžutėse".

Iš MGB agentams rašytų charakteristikų matyti, kad okupantams pasidavę partizanų talkininkai laisvės kovų sąjūdžiui padarė didelę žalą. Agentas Elė, buvęs Viduklės vidurinės mokyklos mokytojas, valsčiaus Organizacinio sektoriaus viršininko pavaduotojas, buvo asmeniškai pažįstamas su Savanorio rinktinės vadu R. Kurtinaičiu-Vainiumi. 1948 m. kovo mėnesi jis buvo slapta suimtas, MGB užverbuotas pseudonimu Elė¹⁷. Jis perdavė MGB Viduklės OS narių sąrašus, sukūrus legendą, buvo infiltruotas į A. Pakarklio būrį; panašiai pasiėlgė agentas Lapas, buvęs Girkalnio OS viršininko pavaduotojas. Agentas Raseiniai buvo partizanų būrio vado Savanorio rinktinės štabo nario A. Pakarklio mokslo draugas, per vieną ryšininę palaikė su juo ryšius. Tai buvo ypač pavojingas MGB šnipas, dirbęs Raseinių apskrities sovietinės valdžios įstaigoje zootechniku, turėjęs dideles galimybes bendrauti su žmonėmis ir iš jų rinkti informaciją apie partizanus. Raseinių apskrities

MGB viršininkas, rašydamas jo charakteristiką, nesigaili jam liaupsių, pabrėžia, kad agentu jis užverbuotas kaip sovietinės valdžios simpatikas, o tai labai retas atvejis. Ant šio šnipo sąžinės guli 1948 m. gruodžio 3 d. 20 Bedančių miške ir 1950 m. rugsėjo 27 d. Minėnų kaime 2 žuvę laisvės kovotojai, ne vienas išduotas ryšininkas ir partizanų rėmėjas. Labai aktyviai dirbo agentai Ragas, Kopūstas ir kai kurie kiti okupantų talkininkai. Ypač pavojingi laisvės kovai buvo agentais užverbuoti artimi partizanų giminaičiai. Turėdami didelį partizanų pasitikėjimą, jie galėjo sėkmingai sekti ir išdavinėti.

Dažnos išdavystės partizanų tarpe kėlė nepasitikėjimą, įtarumą. Kiekvienas pabėgimas iš priešo nagų arba išsisukimas iš keblesnės situacijos galėjo būti suprastas kaip suokaltis su priešu. Pretekstų tokiam supratimui buvo daugiau negu reikia. Viena tokia situacija susijusi su apygardos vado H. Danilevičiaus-Vidmanto vardu.

1948 m. spalio-lapkričio mėnesiais Raseinių apskrities MGB skyrius surengė operatyvinę klastą (kombinaciją) "Suokaltis" "(Sgo vor)", kurios tikslas — likviduoti Kęstučio apygardos štabą, gyvą suimti apygardos vadą H. Danilevičių-Vidmantą. Pasimatymo su žmona dingstimi H. Danilevičius-Vidmantas buvo iškviestas į Kauną, 1948 m. gruodžio 1 d., nepasitaręs su partizanų aukštesne vadovybe. Vidmantas kartu su savo adjutantu štabo apsaugos būrio vadu V. Švelniu-Putinu (V. Švelnys — buvęs Eržvilko stribas, už ryšius su partizanais buvo suimtas, pabėgęs pasitraukė į partizanų būrį), štabo ryšininku K. Trumpaičiu-Kudirka, persirengę civiliais rūbais, išvyko į Kauną. Šios kelionės pasekmės buvo labai liūdnos: partizanai pateko į MGB paspėstas pinkles, buvo suimtas V. Švelnys-Putinas ir K. Trumpaitis-Kudirka, o H. Danilevičiui-Vidmantui pavyko pabėgti. Tai buvo tik pirmoji šios nesėkmės dalis. Antroji, žymiai skaudesnė, prasidėjo po to, kai Putinas, neatlaikęs kankinimų, pradėjo išdavinėti savo kovos bičiulius, ryšininkus, rėmėjus, partizanų bunkerius ir slaptavietes. Kalupių, Paparčių, Paupio, Gėgių, Kalniškių, Aukštašlynio ir kiti šio krašto kaimai buvo labai svarbūs Kęstučio apygardos materialinės paramos ir ryšių atramos punktai. Šiose apylinkėse buvo apygardos štabo bunkeriai, Kalupių kaime pas P. Globį buvo spausdinamas "Laisvės varpas" ir kita pagrindinė spauda, dauguma tų kaimų gyventojų buvo aktyvūs partizanų rėmėjai, ryšininkai, todėl laisvės kovotojai ilgą laiką čia jautėsi saugiai.

Praėjus keletui dienų po V. Švelnio-Putino ir K. Trumpaičio-Kudirkos suėmimo, šių kaimų ramybę sudrumstė užplūdę garnizono kareivių ir stribų būriai: prasidėjo kratos ir masinis žmonių suėminėjimas. Iš minėtų kaimų į Kalupių kaimo gyventoją Benedikto Girdzijausko namus buvo sausakimšai prigrūsta suimtųjų. Buvo suimti visi be išimties linaminyje buvę kaimynai. Gretimoje Leono Girdzijausko sodyboje emgėbistai įsirengė laikiną filtracijos punktą, kur suimtuosius tardė ir žiauriausiu būdu kankino. Vieną dieną ir dvi naktis iš čia sklido kankinamų žmonių klyksmai ir sudaužytų sužeistųjų aimanos.

Leono Girdzijausko žmona Malvina, prasidėjus siautimui, savo daržinėje pastebėjo partizanų paliktą šautuvą. Norėdama jį paslėpti, nešė į netoliese esantį mišką, bet pateko į nagus čia pasalavusiam sribui. Atimtu šautuvu sribas ją tol daužė, kol sulūžo pats šautuvas. Sudaužyta, leisgyvė moteris buvo atitempta ir numesta savo namuose. Štabo ryšininkė Bronė Trumpaitytė-Vyšnia, išsiprašiusi į lauką, bandė pabėgti, bet jai pavymui buvo paleistas vilkšunis. Pagautą ir šuns apdraskytą, ją atvedė atgal. Sužvėrėję emgėbistai, norėdami išgauti žinių apie partizanus, ciniškai tyčiojosi, visai kankino. Nuo įsiutusio sribo tada nukentėjo ir 13 metų paauglys, būsimasis Vilniaus universiteto profesorius Juozas Girdzijauskas.

Po pusantros paros "aktyvaus tardymo" ("aktivnogo doprosa") kankinimų išvarginti žmonės buvo surinkti į koloną, negalintys paeiti sumesti į vežimus, visi nuvaryti į Šimkaičių sribyną — jų laukė sunki kalinių ir tremtinių dalia. Nuo to laiko nežinomas Malvirios Girdzijauskienės likimas. Manoma, kad nuo sužalojimų ji mirė ir sribų slapta kažkur palaidota. Artimųjų prašymas grąžinti nors jos kūną liko be atsako.

Taigi, H. Danilevičiaus-Vidmanto išvyka į Kauną ir po to sekusi Putino išdavystė Kęstučio apygardai labai brangiai kainavo: tos kruvinosios operacijos metu buvo suimti 35 žmonės, išduoti 3 štabo bunkeriai ir Papartinės miške, netoli Trumpaičių ūkio, statinėje užkastas štabo archyvas, paimti 4 kulkosvaidžiai, 4 pistoletai, keli automatai ir šautuvai, 1800 šovinių, spausdinimo technika, medikamentai, kitas štabo turtas, pas Gertrūdą Kupstyte paslėptos Vidmanto ir Putino uniformos.

Tų pačių metų gruodžio mėnesį Raseinių apskrities ir Kauno MGB, surinkusios papildomų duomenų, dar labiau įsisiautėjo: Raseinių, Tauragės, Kauno, Šiaulių apskrityse areštuota daug partizanų ryšininkų ir rėmėjų. Tuo pačiu metu Klaipėdoje suimta Kęstučio apygardos štabo suburta karinio pobūdžio žinioms rinkti 10 pagrindininkų grupė. 1949 m. pavasarį suimtųjų šeimos buvo ištremtos į Rusijos šiaurę.

Nors prieš slaptosioms tarnyboms operatyvinės klastos "Suokalbis" visai realizuoti nepavyko, tačiau šia operacija Kęstučio apygardai buvo suduotas skaudus smūgis, sukompromituotas jos vadas, nes jis neteko laisvės kovotojų pasitikėjimo. Partizanai įtarė, kad Vidmantas ir jo žmona yra MGB agentai. Nors vėliau šie įtarimai nepasitvirtino, tačiau pakirto apygardos vado autoritetą, todėl 1949 m. pavasarį į Kęstučio apygardos štabą atvyko Jūros srities vadai, kurie atleido H. Danilevičių-Vidmantą iš apygardos vado pareigų ir išsiuntė jį Rytų Lietuvon į Algimanto apygardą. Tų pačių metų lapkričio 1 d. jis žuvo Šimonių girioje MVD kariuomenei apsupus Šarūno rinktinės štabo bunkerį.

Naujuoju apygardos vadu buvo paskirtas buvęs Tauragės apskrities Žygaičių pradinės mokyklos mokytojas, Lydžio rinktinės vadas kapitonas Aleksas Miliulis-Algimantas, Neptūnas. Tai buvo labai išsilavinęs, aukštos kultūros inteligentas,

drausmingas kariškis, mokėjęs kelias užsienio kalbas. Jo pavaduotoju buvo paskirtas Steponas Venckaitis-Biliūnas, štabo viršininku liko Robertas Gedvila-Sidabras, štabo nariais — Juozas Kisielius-Genius, Kazimieras Ruibys-Inžinierius, Poška, štabo vedliu — Vytautas Slapšinskas-Vytas.

1948 m. pabaigoje įvyko dar viena skaudi išdavystė, dėl kurios labai nukentėjo Kęstučio apygardos Birutės rinktinės partizanai. MGB agentas Raseiniai klasta iš savo artimos giminaitės sužinojo, kad Bedančių miške 3—4 palapinėse stovyklauja apie 20 partizanų, tuoj apie tai informavo Raseinių MGB, pats pasisiūlė būti baudėjų dalinio vedliu. Čekistinė-karinė operacija, kurioje dalyvavo 350 kareivių, vyko 1948 m. gruodžio 3 d. MGB ataskaitoje¹⁸ rašoma, kad miškas buvo apsuptas ir pradėtas "šukuoti" 10 val. 30 min., o 11 val. 15 min. buvo aptiktos 2 partizanų grupės (20 žmonių). 18 partizanų buvo nukauta, o Pranas Linkus-Atlantas ir Genė Stulgaitytė-Brigita sunkiai sužeisti ir, paimiti į nelaisvę, greitai mirė. Tarp nukautųjų buvo Birutės (tuo metu dar vadinosi Gintaro) rinktinės štabo viršininkas Povilas Mačiulis-Robertas, Granitas. Kaip matyti iš Birutės rinktinės štabo apsaugos būrio vado A. Pakarklio-Plutos dienoraščio, iš tikrųjų partizanų toje stovykloje buvo ne 20, o 22, nes A. Pakarkliui-Plutai ir Antanavičiui-Jogui iš apsupimo pavyko pabėgti.

Išdavystės auka tapo ir A. Miliulio-Algimanto vadovaujamas Kęstučio apygardos štabas. 1949 m. birželio 2 d. apygardos vadas A. Miliulis-Algimantas iš Eržvilko apylinkių apygardos štabą perkėlė į Tauragės apylinkės Kaziškės mišką. Po V. Švelnio-Putino, J. Trumpaičio ir kitų areštų apygardos vado įsakymu štabas buvo perskirtas į dvi dalis, kad vienu smūgiu MGB nepavyktų jo viso sunaikinti. Todėl į Kaziškės miškus persikėlė tik apygardos vadas A. Miliulis-Algimantas, štabo viršininkas R. Gedvila-Robertas, Sidabras, apygardos vado pavaduotojas S. Venckaitis-Biliūnas, štabo narys A. Norkus-Linksmutis o štabo nariai J. Kisielius-Genius, K. Ruibys-Inžinierius ir V. Slapšinskas-Vytas pasiliko Eržvilko apylinkėse įrengtame bunkeryje, kuriame buvo rotatorius, spausdinamas laikraštis "Laisvės varpas". 1949 m. birželio 7 d. 18—19 val., būdami Kaziškės miške, štabo nariai aplinkiniuose kaimuose išgirdo smarkų šunų lojimą. Išėję į pamiškę, jie pastebėjo, kad rusų kariuomenės daliniai supa mišką. Miškas buvo blokuojamas iš visų pusių, todėl partizanams prasiveržti nepavyko. Buvo nutarta užmaskuoti bunkerį ir, išsiskirsčius po vieną, pasislėpti. Deja, vilkšunių pagalba "šukuodami" mišką, visus aptiko. Išskyrus R. Gedvilą-Sidabrą, kuris atsišaudydamas buvo sužeistas į ranką ir paimtas į nelaisvę, visi kiti štabo nariai žuvo. Neatlaikęs tardymo, R. Gedvilą išdavė nemažai kovos draugų, tapo provokatoriumi.

Čekistinė-karinė operacija Kaziškės miške buvo surengta pagal agentų Šimkaus ir Platono pranešimus. Agentas Šimkus Tauragėje vadovavo partizanų aprūpinimo grandžiai OS, bendravo su kai kuriais Butageidžio rinktinės partizanais. MGB, siekdama partizanų tarpe pakelti Šimkaus autoritetą, nutarė suaktyvinti jo vadovaujamos OS darbą, pasiūlyti naujų "iniciatyvų", tuo būdu pagreitinti

provokatoriaus ryšių su štabais užmezgimą. Karinės operacijos rezultatai rodo, kad MGB provokatoriui sumanytas klastas pavyko įvykdyti su kaupu: buvo ne tik sunaikintas apygardos štabas, bet ir įsigytas naujas provokatorius R. Gedvila.

Agentas Šimkus buvo gerai užsikonspiravęs ir labai klastingas MGB šnipas, todėl jo išdavysčių ir provokacijų sąrašas—gana ilgas 1950 m. kovo 3 d., remdamasi jo agentūriniu pranešimu, Tauragės MGB surengė čekistinę-karinę operaciją, per kurią buvo nukautas Butageidžio rinktinės vadas V. Gudavičius-Vaišnora, Miškinis ir rinktinės štabo viršininkas A. Kundrotas-Skaistgiris. 1950 m. balandžio 14 d. provokatorius Šimkus padėjo į MGB pasalas įvilioti ir gyvus- suimti Kęstučio apygardos štabo viršininką P. Briedį-Jūrą, štabo vedlį S. Žičkų-Benių, štabo nariui V. Mišeikiui-Tarzanui, nukovus kelis partizanus persirengusius enkavedistus, pavyko pasprukti. Suimtieji partizanų vadai po ilgų tardymų ir kankinimų buvo nuteisti mirties bausme ir 1951 m. gegužės 17 d. Vilniuje sušaudyti.

Žuvus apygardos vadui A. Miliuliui-Algimantui, reikėjo greitai atkurti Kęstučio apygardos vadovybę. Apygardos vadu buvo paskirtas Vaidoto rinktinės vadas A. Bakšys-Klajūnas, Germantas, štabo viršininku V. Gudavičius-Vaišnora. Štabo ryšininkės B. Trumpaitytės-Vyšnios padedamas, naujai paskirtas apygardos vadas miške ties Kalupių kaimu susitiko su štabo nariais V. Gudavičiumi-Vaišnora, J. Kisieliu-Geniumi, K. Ruibiu-Inžinieriumi, V. Slapšinsku-Vytu, V. Mišeikiu-Tarzanu, J. Rubšaičiu-Žiliumi. Pasitarime svarstyta, kaip gi eičiau atkurti suardytus ryšius normalų štabo darbą. A. Bakšys-Klajūnas iš karto energingai ėmėsi darbo: inspektavo apygardos partizanų būrius, susiliko su kaimyninių apygardų vadais, vyko į Jūros sritį. Štabas laikėsi Pavidaujo, Paviščiovio ir Paupio apylinkių miškuose. Štabui buvo įrengtos kelios slėptuvės. Viena slėptuvė buvo įrengta Eržvilko valsčiaus Kartupių kaime, ant intako kranto, Veronikos Jusčienės sodyboje. Ji nesusekta išsilaikė 5 metus.

1949 m. ir vėliau partizanų veikla dėl suaktyvėjusios okupantų agentūrinės veiklos labai pasunkėjo. Kęstučio apygardos ribose nesiliovė masiniai MVD kariuomenės siautimai. Kasmet įvykdavo apie 10 MGB operacijų kuriose dalyvaudavo per 1000 okupantų kariuomenės. Čekistinių-karinių operacijų, kuriose dalyvaudavo po 200 300 kareivių, būdavo daug. Tokie daliniai buvo permetinėjami ten, kur tik šnipai pastebėdavo partizanų judėjimą. Panašiai atsitiko 1949 m. rugpjūčio mėnesį, kai MGB šnipai — vyras ir moteris, apsimetę uogautojais Drembelinės miške pastebėjo partizanų stovyklą. Tuo metu Kęstučio apygardos vadas A. Bakšys-Klajūnas, lydimas štabo nario J. Kisieliaus-Geniaus, atvyko į Drembelinės miškus susitikti su Birutės rinktinės apsaugos būrio vadu A. Pakarkliu-Pluta. Jį lydėjo keli apsaugos būrio partizanai, todėl stovykloje partizanų buvo nedaug. Iš agentų gavę, matyt, gerokai išpūstus pranešimus apie partizanų stovyklą Drembelinėje MGB organizavo didžiulę čekistinę-karinę operaciją: nuo Raseinių, Tauragės į nurodytą rajoną skubėjo dešimtys mašinų su šimtais rusų kareivių ir stribų. Ryšininkai partizanams greit

pranešė, kad rusai supa mišką. Miškas buvo blokuojamas keliais žiedais, todėl partizanams prasiveržti nepavyko. Buvo nutarta laukti vakaro. Netoli kelio partizanai sulindo į tankias eglaites ir užsimaskavo. Tuo tarpu kariuomenės daliniai tankiomis grandimis — kareivis prie kareivio krėtė mišką. Temstant viena rusų kareivių grandis pasuko į tą vietą, kur slėpėsi partizanai. Rusus partizanai prisileido visiškai arti ir sutartinai trenkė visų ginklų ugnimi. Sužeistųjų šauksmai sumišo su triaukščiais rusiškais keiksmiais, o partizanai, pasinaudoję sumaištimi, metėsi per Paupio-Viduklės vieškelį Jančiauskinės miškų link ir laimingai išsiveržė iš apsupimo. Tačiau šis susidūrimas buvo tik Drembelinės mūšio įžanga — kulminacija buvo visiškai netikėta ir okupantams labai skaudi. Patikėję, kad miške slepiasi didelis partizanų dalinys ir iš apsupimo išsiveržė tik nedidelė grupelė, nežiūrėdami tamsos, okupantai toliau krėtė mišką. Kaip tik tuo metu rusų kareiviai aptiko miške tris statines samagonui varyti paruoštos "brogos". Radę kartu išgėrimą ir užkandą, rusų kareiviai neatsispyrė pagundai, statines ištuštino iki dugno ir, suprantama, ėgavo daug drąsos, o dėl blogo ryšio saviškius palaikė "banditais" ir tarpusavyje šaudėsi net kelias valandas. Rezultatai buvo labai apgailėtini: dešimtys sužeistųjų ir nukautųjų, kuriuos rytą iš miško išgąbenti emgėbistai pavarė pamiškių gyventojus. Žmones labai stebino, kaip rusai nepagarbiai elgiasi su savo sužeistaisiais ir nukautaisiais — tarsi pagalius mėtė į vežimus ir mašinas. Drembelinės miške okupantai patys save gerai pamokė, tačiau tokie laikini laimėjimai negalėjo nieko nulemti, nes priešų buvo šimtus kartų daugiau negu partizanų. Okupantai išstobulino savo agentūrinę veiklą. Jie sugebėjo į partizanų būrius ir ryšių sistemas infiltruoti savo agentus. Aktyviai veikė Sokolovo smogikai ir NKVD 4-osios divizijos provokatoriai, partizanų vardu žudę nekaltus žmones, tokiu būdu siekdami sukompromituoti laisvės kovotojus, pakirsti žmonių pasitikėjimą jais. Iš suimtų ryšininkų ir paimtų į nelaisvę partizanų priešas išsiaiškino partizanų dalinių skaičių, dislokacijos vietas, apsiginklavimą, slėpimosi būdus, štabų sudėtį, ryšininkų ir rėmėjų pa vardes. Priešo agentai išgudrėjo ir, retai baudžiami, suižulėjo. Agentai Smielyj, užverbuotas 1949 m. birželio 5 d., ir Lakštingala, užverbuotas 1948 m. rugpjūčio 12 d., bendravo su partizanais, jų ryšininkais, susitikinėdavo su Birutės rinktinės štabo nariu A. Janušu-Skudučiu, partizanų būrio vadu J. Milkintu-Maršaliu. Įsigiję partizanų pasitikėjimą, jausdami, kad jų niekas neįtaria, šnipai Lakštingala . Smielyj uoliai tarnavo okupantams, apie partizanų judėjimą Raseinių MGB siųsdavo smulkias ataskaitas — agentūrinius pranešimus, iš kurių galima suprasti, kaip buvo sunaikintas Birutės rinktinės štabas. Tai buvo pagrindinis uždavinys, kurį nuolatos savo šnipams kėlė Raseinių MGB. Iš partizanų sužinoję, kad rinktinės vadas E. Kurtinaitis-Vainius Molavėnų-Griaužų apylinkėse šaukia partizanų pasitarimą, šnipai nedelsdami pranešė Raseinių MGB. 1949 m. birželio 8 d. partizanų stovykloje buvo E. Kurtinaitis-Vainius, Šneideris-Varguolis, A. Karpis-Sakalas, A. Jucius-Ulanas, K. Grakulskis-Gusaras, R. Vaitkevičius-Dangutis, B. Vaitkevičius-Tėtušis, A. Janušas-Skudutis, A. Jurkūnas-Valeras, A. Laucius-Paukštis, ryšininkė J. Dijokaitė-Reda, J. Laucienė-Močiutė, J. Petraitis-Našlaitis, Z. Barauskas-Kelmutis ir kiti — iš viso 17 partizanų. Partizanai prausėsi Šešuvelyje, kai 10—11 metų berniukas iš Molavėnų kaimo Antanas Akramas pranešė

partizanams, kad rusai supa mišką. Vyrai, stvėrę ginklus, atsišaudydami veržėsi iš apsupimo. Susišaudymo metu žuvo rinktinės vadas E. Kurtinaitis-Vainius ir rinktinės štabo narys Šneideris-Varguolis, lengvai buvo sužeisti A. Jucius-Ulanas, A. Laucius-Paukštis, jo žmona Jadzė, A. Jurkūnas-Valeras. Vakare partizanai susirinko Puišių miške. Drąsi ryšininkė Dijokaitė-Reda nepaliko priešams brangaus partizanų turto—rašomosios mašinėlės ir, ja nešina, pasitraukė iš apsupimo.

Žuvus rinktinės vadui E. Kurtinaičiui-Vainiui, Saukui, jos vadu buvo paskirtas štabo narys, buvęs Girkalnio valsčiaus Knebėnų pradžios mokyklos mokytojas B. Neverdauskas-Beržas, Rūkas, Papartis. Raseinių MGB iš savo šnipų greitai sužinojo, kad rinktinės štabas atkurtas ir tęsia savo veiklą. Naujojo štabo sekimui buvo nukreipti anksčiau paminėti MGB agentai: bandyta išsiaiškinti judėjimo maršrutus, stovyklavietes, sekami ryšininkai, partizanų rėmėjai. Tikslas vis tas pats — pasiremiant šnipų teikiama informacija, smogti rinktinės štabui ir jo apsaugos būriui operatyvinį smūgį (podvesti pod operativnyj udar). Tai MGB operatyvininkų kiekvienam šnipeliui į galvą kalama formuluotė: sekti laisvės kovotojus, įsigyti jų pasitikėjimą, o juo remiantis partizanus įtraukti į tokias pinkles, kad em-gėbistams būtų juos lengviau sunaikinti.

Jau nuo 1948 m. pradžios Raseinių MGB, duodama operatyvinės veiklos ataskaitas savo viršininkams, nepamiršta pasigirti, kad savo agentą, slapyvardžiu Elė, yra infiltravę į Birutės rinktinės štabą. Kad tai buvo ne tuščias Raseinių emgėbistų pasigyrimas, parodė 1949 m. vasaros įvykiai.

Operatyvinės veiklos dokumentai rodo, kad Raseinių apskrities MGB skyrius tuo metu iš savo šnipų gaudavo pakankamai tikslią informaciją apie Birutės rinktinės štabo veiklą ir judėjimą, todėl atkakliai jį medžiojo, siekė sunaikinti. Gavusios agentūrinius pranešimus, MGB operatyvinės partizanų paieškos grupės skubiai išvykdavo į šnipų nurodytą rajoną, todėl partizanams stovyklauti vienoje vietoje buvo rizikinga. Stovyklavietės būdavo dažnai keičiamos, todėl baudėjai rasdavo tik ataušusius partizanų pėdsakus. Gali kilti klausimas — koku būdu į partizanų būrį įsiskverbusiame agentui pavykdavo perdavinėti prieš slaptosioms tarnyboms jas dominančią informaciją. Pagal MGB instrukcijas agentai dažnai veikdavo poromis: jeigu vienas būdavo infiltruotas į partizanų būrį, tai kitas ryšiui su MGB palaikyti buvo verbuojamas iš legaliai gyvenančių žmonių. Kad šnipų bendravimas partizanams nekeltų įtarimo, antrasis agentas būdavo artimas pirmojo giminaitis arba partizanų pasitikėjimą pelnęs žmogus. Panašiu būdu veikė dvi agentės seserys, Vaidoto rinktinės štabo nario A. Milerio giminaitės, šnipinėjusios ir išdavusios rinktinės vado J. Čėponio Tauragio bunkerį ir Kėstučio apygardos spaustuve; agentas Ivanov ryšį su MGB palaikė per savo brolių. Poromis veikė agentai Vaidila ir Karpis, Nijolė ir Nėris. Smielyj ir Lakštingala. Legaliai gyvenantys šnipai konspiraciniame būte arba sutartoje vietoje susitikdavo su MGB operatyviniais darbuotojais, perduodavo jiems surinktą informaciją apie laisvės kovotojus.

Pasinaudodami Ypatingos reikšmės (buvusių KGB) archyvų tyrimo medžiaga, turėtume atsakyti ir į kitą klausimą: kokios buvo partizanų būryje esančio MGB agento saugumo ir išlikimo garantijos čekistinės-karinės operacijos metu? Nėra abejonės, kad okupantų represinės tarnybos stengėsi išsaugoti jiems uoliai tarnavusius agentus. Okupantų spec. tarnybos per kelis savo kruvinos veiklos dešimtmečius turėjo sukaupusios nemažą žmonių kvailinimo, sekimo ir naikinimo patirtį, todėl turėjo paruošusios ir tam tikrą ženklų ir signalų sistemą, kuria pasinaudodamas ginkluoto susidūrimo metu agentas galėjo išnešti sveiką kaili. Tam tarnavo įvairūs atpažinimo ženklai: bėgant atsukti atgal kepurės snapelį apsimesti nukautu ir prisidengti galvą balta skepetaite, sutartas garso signalas, iš mūšio bėgti tiksliai nurodytu maršrutu ir t.t. Kad išlikęs agentas partizanų nebūtų dešifruotas ir toliau galėtų tęsti savo pragaištingą veiklą, jam iš anksto būdavo sukuriamą įtikinama legenda. Tačiau netikėto su rusų kareiviais arba sribais susidūrimo atveju MGB agentui šimtaprocentinių garantijų gyvam išlikti nebuvo. Kai karinių operacijų metu priešo šnipai būdavo sužeidžiami arba žūdavo nuo savo šeimininkų rankos, tokių atsitikimų Kęstučio laisvės kovų istorijoje yra ne vienas.

1949 m. liepos mėnesį Birutės rinktinės štabas ir jo apsaugos būrys dažnai stovyklaudavo Puišių miške. Bunkerių neturėjo, įsirengdavo laikinas stovyklas, gyvendavo palapinėse. Dėl dažnų ryšininkų areštų ir išdavysčių štabas su kitais būriais ryšius dažniausiai palaikydavo per iš partizanų tarpo paskirtus ryšininkus. Štabo stovyklavietėje lankydavosi J. Milkinto-Dovydo, Maršalio būrio partizanė P. Živatkauskaitė-Milda, A. Lauciaus-Paukščio būrio partizanas A. Antanavičius-Jogas ir kitų būrių partizanai-ryšininkai.

Liepos pabaigoje rinktinės vadas B. Neverdauskas-Papartis jo pavaduotojas štabo apsaugos būrio vadas A. Pakarklis-Kilpa. štabo narys R. Vaitkevičius-Dangutis, lydimi trijų apsaugos būrio partizanų, išvyko Betygalos miškų link į susitikimą su Šerno partizanų grupe. Pakeliui apsistojo poilsio Raseinių valsčiaus Pakapurnio kaime, ūkininko Kriūko daržinėje. Apie tai iš savo šnipų sužinojo Raseinių MGB. 1949 m. liepos 27 d. skubiai organizuota čekistinė-karinė operacija, kurioje prieš 6 Birutės rinktinės partizanus buvo pasiūsta 150 enkavedistų ir sribų.¹⁹ Iš operacijos aktų ir sužeisto į nelaisvę paimto partizano E. Barčo-Adžiaus tardymo protokolų²⁰ galima apytiksliai atkurti tos operacijos vaizdą.

Pakapurnio kaimas buvo blokuojamas iš visų pusių. MGB partiza nų paieškos grupė pradėjo krėsti sodybas ir aptiko laisvės kovotojus. Partizanai atsišaudydami stengėsi išsiveržti iš apsupimo ir atitrūkti nuo persekiotojų, tačiau vienas po kito krito kulku pakirsti. Trys partizanai išbėgo ant pasaloje buvusių Girkalnio sribų: susišaudymo metu vienas partizanas buvo nukautas vietoje, E. Barčas -Adzius sužeistas į koją, o partizanas V. Ulevičius-Ažuolas, kilęs iš Kražių valsčiaus, sužeistas į ranką — jam pavyko atitrūkti nuo per-sekiotojų ir pasislėpti. Negalėdamas bėgti, E. Earcas pasislėpė krūmuose, tačiau sribų buvo greitai aptiktas. Bandė

atsišaudyti, tačiau užsikirto automatas, nes buvo peršautas automato diskas. Paimtas į nelaisvę, jis buvo gydomas Kauno kalėjimo ligoninėje o vėliau tardomas Raseinių MGB. Kilęs iš Šimkaičių valsčiaus Šauklių kaimo, E. Barčas į partizanų būrį buvo įstojęs tik 1949 m. kovo 2 d., kelios dienos prieš tėvų išvežimą; apie laisvės kovotojų struktūras dar nedaug ką žinojo todėl Raseinių emgėbistai iš jo nieko gero nepešė.

Per susišaudymą Pakapurnio kaime žuvo Birutės rinktinės vadas B. Neverdauskas-Papartis, jo pavaduotojas A. Pakarklis-Kilpa, štabo narys R. Vaitkevičius-Dangutis, partizanas J. Dirmeikis-Diemedis.

Neilgai teisgyveno iš apsupimo išsiveržęs partizanas Ažuolas. Remdamasi agentūriniais duomenimis, 1949 m. liepos 30 d. Raseinių MGB vykdė čekistinę-karinę operaciją per kurią Raseinių valsčiuje, netoli Žemygalos kaimo, Dubysos skardyje, buvo aptiktas partizanų bunkeris su jame buvusiais trimis laisvės kovotojais. Į baudė-jų pasiūlymą pasiduoti partizanai atsakė visų turimų ginklų ugnimi. Enkavedistai bunkerį išsprogdino granatomis. Jame žuvo trys partizanai: čia sužeistą ranką gydęs Ažuolas iš karo belaisvių stovyklos pabėgęs Vermachto karininkas, Austrijos pilietis iš Vienos, Armono būrio partizanas nuo 1944 m. Mejeris-Morganas, to paties būrio vokiečių tautybės partizanė Ingrida Rastutis.

Pakapurnio kaime žuvusiųjų partizanų artimieji, susitarę su Paupio bažnyčios klebonu Kazimieru Telksniu, laisvės kovų didvyrius pagerbė gedulingomis mišiomis.

Rinktinės štabas greitai vėl buvo atkurtas: rinktinės vadu paskirtas K. Labanauskas-Justas, Kunotas štabo nariais tapo J. Petraitis-Našlaitis, A. Janušas-Skudutis, S. Narbutas-Saturnas, J. Dervinskas-Vilius. Rinktinės štabui sekti MGB paskyrė 6 agentus: Smielyj ir Lakštingalą (po paskutinių išdavysčių partizanų taip ir neišaiškintus), Žalpę, Mildą, Lapą ir Vėją. Kiekvienam jų MGB kurpė įvairiausias kombinacijas, kurių tikslas — iššifruoti štabo dislokacijos vietą ir ją sunaikinti.

Kovoje su lietuvių pasipriešinimu okupantų represinių tarnybų dažnai vartotas metodas — partizanų vadų kompromitavimas. MGB naudojo jį ir prieš Kęstučio apygardos partizanus. Jo esmė — sukelti partizanų vadų tarpusavio nepasitikėjimą, skatinti įtampas ir įtarumo atmosferą, tokiu būdu bandyti skaldyti ginkluotą pagrindį. Tuo tikslu MVD MGB darbuotojai tarsi "netyčia" pamedavo suklastotus laiškus ar kitus "dokumentus", kuriuose būdavo tariami duomenys apie partizanų vado ryšius su MGB. Vienas toks laiškas MGB darbuotojo buvo "pamestas" Viduklės apylinkėse pas vieną partizanų ryšininką. Jis buvo adresuotas partizanų vadui L. Saročkai-Rikiui. Jame rašoma, kad MGB sutinka su L. Saročkos-Rikio pasiūlymu — už partizanų būrio išdavimą kitoje Lietuvos vietoje jam suteikti 25 ha ūkį ir išmokėti 25 tūkstančių rublių premiją. Tas laiškas turėjo patekti kito partizanų būrio vadui. Partizanai suprato emgėbistų klastą, ir tas laiškas nukeliavo tiksliai adresu — į Raseinių MGB. Tačiau kartais tokiais laiškais pavykdavo sukelti partizanų vadų tarpusavio nepasitikėjimą.

Raseinių MGB, norėdama sukompromituoti Gintaro (buvusios Žebenkšties) rinktinės štabo narį B. Neverdauską-Sauką, Papartį, veikė kitu būdu. Spec. grupė, vadovaujama vyr. leitenanto Jotauto, 1943 m. rugsėjo 13 d. per Šilinių atlaidus į Šiluvą išsikvietė partizanų ryšininkę B. A. Ten Jotautas jai prisistatė kaip Gintaro rinktinės štabo narys, gyvenantis Kaune. Jis ryšininkei perdavė laišką, kuris tariamai buvo pamestas vieno MGB darbuotojo Vadžgirio vidurinėje mokykloje per abitūros išleistuves (tame vakare emgėbistas iš tikrųjų dalyvavo), prašė tą laišką perduoti Gintaro rinktinės štabo nariui A. Pakarkliui-Kilpai. Iš tikrųjų tas laiškas buvo parašytas MGB, siekiant sukompromituoti Gintaro rinktinės štabo narį B. Neverdauską-Sauką, apie kurį laiške kalbama kaip apie buvusį MGB agentą. Partizanų ryšininkė tą laišką sutiko perduoti adresatui, tačiau atrodo, kad ši klasta nepasiekė tikslo. Panašių MGB kombinacijų buvo nemažai.

Kovoje už laisvę lietuvių tauta susidūrė su barbariškai žiauriu ir ciniškai klastingu priešu, kuriam negaliojo jokie bendražmogiškos moralės kriterijai, todėl perprasti jo gudrybes ir klastas reikėjo ne tik sumanumo, bet ir didelio atsargumo, konspiracijos. Deja, patikliams lietuviams, šimtmečius auklėtiems krikščioniškos artimo meilės, pasitikėjimo, teisingumo ir padorumo dvasia, dažnai buvo sunku perprasti azijietišką suktumą ir klastą. Perdėtas atvirumas, plepumas, noras viską išsipasakoti savo artimiesiems ir kaimynams, dažnai tapdavo žinių apie partizanus šaltiniu, laisvės kovotojų žuvimo priežastimi. Priešo šnipai gaudydavo kiekvieną žinią ir nedelsdami pranešdavo Raseinių MGB.

Priešo slaptosios tarnybos stengėsi pasinaudoti partizanų siekimu apsirūpinti medikamentais, rašymo ir spausdinimo priemonėmis, fiktyviais dokumentais. MGB agentai sekdamo vaistines, rašymo reikmenų parduotuves, spaustuves, asmens dokumentus išduodančias įstaigas. Kaip žmones, galinčius padėti apsirūpinti šiais reikmenimis, MGB partizanamams stengėsi pakišti savo agentus, kad, įgavę partizanų pasitikėjimą, galėtų įsiskverbti į ginkluoto pogrindžio struktūras. Panašiu pretekstu Klaipėdos MGB pavyko į S. Narbuto-Apolinaro vadovaujamo Dubysos partizanų rajono ryšių sistemą infiltruoti savo agentus, jiems padedant, partizanų vadą ir jo žmoną gydymosi tikslais išvilioti į Klaipėdą ir ten juos suimti, 1951 m. kovo 27 d. sunaikinti Paupio miške buvusį Birutės rinktinės ir Dubysos rajono štabą. 1950 m. birželio 8 d. čekistinės-karinės operacijos metu Žalpių miške buvo sužeisti trys Birutės rinktinės partizanai. Iš savo šnipų sužinoję, kad sužeistieji pasitraukė į Kražių apylinkes, MGB šniukštinėjo po Pakražančio ir Kelmės vaistines, bandydami išsiaiškinti, kas ima vaistus, mėgino užverbuoti Kelmės vaistinės darbuotoją ir tokiu būdu nustatyti partizanų slapstymosi vietą. Partizanų atsitraukimo maršrutu buvo pasiūstas minėtasis agentas Smielyj.

Partizanamams sekti ir sunaikinti MVD-MGB 1948—1949 ir vėlesniais metais plačiai naudojo specialias priemones: operatyviniam ryšiui su agentais, gyvenusiais atokiau nuo valsčių ar rajonų centrų, jų sodybose įrengdavo radijo ryšį. Pastebėjęs partizanus,

agentas siųsdavo aliarmo signalą, kad MGB operatyvinės grupės galėtų skubiai atvykti į sutartą vietą. Nuo 1949 m. MVD-MGB plačiai naudojo preparatą "Neptun", kuriuo provokatoriai su gėrimais arba maistu stengdavosi pavaišinti partizanus, o šiems užmigus, suimti juos gyvus. Tai buvo žmogaus sveikatai pavojingas preparatas, kuris paralyžuodavo sąmonę, o didesnės dozės grėsė mirtimi, šis preparatas buvo ne kartą panaudotas ir prieš Kęstučio apygardos partizanus.

1952 m. sausio 8 d. vienam gydytojui, MGB agentui, slapyvardžiu Žemaitis, padedant, "Neptun" preparatu buvo užmigdyti ir suimti Dubysos rajono vadas J. Petraitis-Našlaitis ir štabo ūkio dalies viršininkas A. Navickas-Genutis. Partizanų vadą J. Petraitį MGB bandė užverbuoti ir panaudoti jį operatyviniais tikslais — įtraukti į vadinamąją kombinaciją — suimti Kęstučio apygardos vadus. 1952 m. sausio 26 d. operacijos metu J. Petraitis sugebėjo pabėgti. Nuo to laiko jį MGB labai atkakliai medžiojo. Tuo tikslu 1952 m. žiemą iš agentų Nevėžio ir Skauto, infiltruotų į partizanų būrius, buvo sudaryta agentų smogikų grupė. Ryšiams su agentais palaikyti MGB už-verbavo jų žmonas. Operaciją numatyta įvykdyti panaudojant preparatą "Neptun 22". Agentams Nevėžiui ir Skautui palyginti greitai pavyko užmegzti ryšius su J. Petraičiu, kuris sutiko su jais susitikti Jančiauskinės miške, netoli Švendrų kaimo. Miške buvo nutarta partizanams suruošti vaišes ir į degtinę įmaišyti preparato. Vaišėmis pasirūpino Skauto žmona, MGB agentė Agota. Ji iš MGB gavo ir degtinės butelį. Operacija buvo suplanuota minučių tikslumu, nepaliekant partizanams nė menkiausios vilties iš tų pinklių ištrūkti. Be J. Petraičio-Našlaičio, 1952 m. gegužės 13 d. į susitikimą su agentais atvyko A. Stumbrys-Keleivis ir partizanas, vardu Petras. Išskyrus A. Stumbrių-Keleivį, vaišinosi visi. Rezultatai netruko pasirodyti: paragavę degtinės, partizanai ir agentai greitai užmigo. Pamatęs, kas atsitiko, A. Stumbrys-Keleivis nepasimetė — nedelsdamas iš Švendrų kaimo ūkininko paėmė arklius ir, į ratus susikrovęs užmigusius partizanus ir MGB agentus — Skautą ir Nevėžį, išskubėjo Ardiškių-Šaltropių kryptimi. MVD-MGB operatyvinės paieškos grupės, atvykusios į partizanų stovyklą, rado ją tuščią. Nustatę apytikrą partizanų atsitraukimo kryptį, baudėjų būriai išskubėjo partizanų pėdsakais. 1952 m. gegužės 14 d. 9 val. ryto leitenanto Tarasovo vadovaujama 60 rusų kareivių ir sribų operatyvinė grupė netoli Šaltropių kaimo, miške, aptiko partizanus. Įvyko susišaudymas, kurio metu vienas kareivis buvo nukautas, o agentas Nevėžis sužeistas. Partizanams pavyko pasislėpti, o rusai ir sribai stovykloje rado dar visai nuo preparato neišsipagiriojusius savo agentus Skautą ir sužeistą Nevėžį. Šiai operacijai vadovavo aukšto rango MGB karininkai, jų tarpe ir MVD 4-sios divizijos vado pavaduotojas generolas Pankinas.

Tačiau iš klastingai paspęstų pinklių partizanams ne visada pavykdavo taip sėkmingai išsinarplioti.

Kovai su partizanais po II Pasaulinio karo rusų okupantai Ukrainoje ir Baltijos šalyse turėjo specialias, partizanais perrengtas smogikų grupes (SG), pasižymėjusias

nepaprastu žiaurumu. Tokių grupių organizavimui į Lietuvą 1946 m. gegužės 1 d. iš Ukrainos buvo atsiųstas sadistiniiais polinkiais ir plėšikavimais pagarsėjęs A. Sokolovas. SG sudarydavo 2—3 užverbuoti partizanai ir keli MGB operatyviniai darbuotojai, persirengę partizanų uniformomis ir panašiai apsiginklavę. Tokių apsimetėlių tikslai buvo dvejopi. Judėdamos numatytu maršrutu, SG stengdavosi užmegzti kontaktus su ryšininkais o per juos ir su partizanais. Mažesnes partizanų grupes jie sunaikindavo iš karto, o į stambesnes bandydavo įsilieti, kad, pasitaikius progai, galėtų ir jas sudoroti. Kitas jų tikslas buvo teroro aktais kompromituoti laisvės gynėjus. Jie žudydavo visai nekaltus žmones, negailėdami nei seno, nei jauno.

Jau 1947 m. Kęstučio apygardos partizanams buvo žinoma apie Sokolovo smogikų darbus Lietuvoje. 1947 m. spalio 1 d. Kęstučio apygardos pagrindiniame laikraštyje "Laisvės varpas" Nr. 122, straipsnyje "Bolševikų provokatorių paruošimas ir veikla", rašoma: "Kremliaus šėtonas pavedė rusu majorui Sokolovui suorganizuoti Lietuvoje teroristinę provokatorių bandą. Sokolovo įstaiga atrado sau vietą Vilniuje Filaretų gatvėje MVD OBG (Osobo banditskij otdel) pavadinimu. Vykdam šios įstaigos paskirtį, sudaromos provokatorių grupės iš įvairių pardsidavėliu ir šnipų — žmogystų, kurios jau patekdamos į šnipų tinklą pardavė sąžinę, pardavė tai, ką mūsų tėvai ir protėviai pirkto brangiausiomis kraujo aukomis — tėvynę ir jos laisvę". Toliau straipsnyje pasakojama, kokiais būdais smogikai veikia: imituoja kautynes su rusais, paskui apsimeta išsiveržusiais iš apsupimo partizanais, nueina pas ryšininką, jį apkaltina, kad jis juos išdavęs, reikalauja nurodyti kitus ryšininkus, kurie patvirtintų jo nekaltumą. Žmonių, kurie patikėdavo šiomis provokacijomis, likimas būdavo nulemtas. Rašoma, kad kitos provokatorių grupės apsimeta "majakų" statytojais, malkų kirtikais, darbams atsiųstais rusų kareiviais. Provokatoriai taip pat slankioja po kaimus apsimetę elgetomis, nuleidžiami parašiuotais kaip desantininkai. Gyventojai perspėjami su nepažįstamais nesileisti į jokias kalbas.

Tokiems savo tarnams sovietinė valdžia negailėjo lėšų: smogikai gaudavo didžiulius atlyginimus, o už partizano (arba jo vardu pavadinto žmogaus) nužudymų — nemažas premijas.

Sokolovo smogikų ir specialios agentų-žvalgų grupės buvo dažnai siunčiamos sunaikinti Kęstučio apygardos partizanų štabus. Tačiau partizanai ne kartą yra pergudravę jų rezgamas klastas ir gerai juos pamokę.

1945 m. liepos 20 d. į Vadžgirio apylinkes, kareivių lydima, buvo pasiųsta 3 karininkų-žvalgų grupė. Partizanų žvalgyba greitai sužinojo apie apylinkėse slampinėjančius rusų kareivius ir prie Kalniškių kaimo jiems surengė pasalą. Prisileidę okupantus labai arti, partizanai nukovė 3 rusų karininkus-žvalgus ir 1 kareivį, kiti, metę ginklus, išsibėgiojo. Keli okupantų kareiviai į Šimkaičius parsirado tik po kelių dienų.

Kęstutėnai yra gerai pamokę ir Sokolovo smogikus. Padedant agentams, 1948 m. pradžioje Raseinių MGB Kaune slapta suėmė Savanorio rinktinės ryšininkę Genę Stulgaitytę-Svėrę. Jos brolis Viktoras, J. Venclausko-Dočio būrio partizanas, buvo žuves, tėvai ištremti į Sibirą. Kaip ir daugumą suimtų ryšininkų, MGB bandė G. Stulgaitytę užverbuoti²¹, kartu su Sokolovo smogikų grupe panaudoti operatyvinėje kombinacijoje, kurios tikslas sunaikinti Savanorio, o jeigu pavyktų — ir Kęstučio apygardos štabą. Tuo tikslu 1948 m. vasario 6 d. Sokolovo vadovaujama 15 smogikų grupė iš Vilniaus išvyko į Raseinius. Iš Sokolovo raporto aiškėja, kad smogikams jau operacijos pradžioje pradėjo nesisiekti: 18 km. neprivažiavus Kauno, sugedo mašina, ir tik kitos dienos rytą SG atvyko į Raseinius. Smogikai buvo apgyvendinti kariniame komisariate, o Sokolovas su Raseinių vadovais Čarkovu ir Perekristovu tikslino operacijos planą. Buvo nutarta, kad G. Stulgaitytė smogikus Taurą, Šerną ir Aidą, persirengusius partizanų uniformomis, nuves į Molavėnų kaimą pas partizanų ryšininką Juozą Kiulkį-Linelį ir pristatys juos kaip Vaidoto rinktinės J. Čeponio būrio partizanus, kurie, žuvus vadui, ieško ryšio su partizanais, nežinodami, į kurią būrį jiems įsijungti. Sėkmės atveju buvo numatyta sunaikinti Savanorio rinktinės štabą, o siekiant užmaskuoti smogikų darbą, imituoti susišaudymą su MVD kariuomene, bandyti užmegzti ryšius su Kęstučio apygardos štabu ir jį taip pat sunaikinti. Jeigu įvyktų operatyvinės kombinacijos plane nenumatytas susišaudymas su partizanais, Sokolovas davė smogikams įsakymą, kad neliktų liudytojų, G. Stulgaitytę nušauti.

1948 m. vasario 8 d. 5 val ryto smogikai Tauras, Šernas, Aidas ir juos lydinti G. Stulgaitytė buvo atvežti iki Viduklės valsčiaus Antringio kaimo ir išėjo nurodytu maršrutu. Sokolovas su kitais smogikais laukė netoli Skroblynės kaimo, miškelyje. Operacijoje dalyvavo MVD kariuomenės grupė, stebėtoju buvo paskirtas smogikas Kirvis. Tai ypatingu žiaurumu pasižymėjęs vokiečių kilmės spec. agentas, SG I grupės vadas. Atėjęs į susitikimą su Sokolovu sutartoje vietoje, Kirvis pranešė, kad toje pusėje, kur nuėjo spec. grupė, buvo girdėti automatų ir kulkosvaidžių serijos. 1948 m. vasario 10 d. smogikų maršrutu pasiūsta kariuomenės paieškos grupė jokių jų pėdsakų neaptiko, o J. Kiulkio namus rado visiškai tuščius. Nustatyta, kad netoli Padvarninkų kaimo, miške, apie 19 val. įvyko mūšis, kuris su pertrūkiais tęsėsi apie 15 minučių. Praradęs tris smogikus Sokolovas 1948 m. vasario 12 d. su SG grįžo į Vilnių. Taip Kęstučio apygardos partizanai sudavė didelį smūgį Sokolovo galvažudžiams ir jo autoritetui. Savo raporte LTSR Saugumo ministro pavaduotojui gen. Kapralovui, nagrinėdamas žlugusios operacijos priežastis, Sokolovas pripažįsta, kad G. Stulgaitytė juos išdavė, o spec. agentai-smogikai Aidas, Tauras ir Šernas gyvi pateko partizanams į nelaisvę. Remdamasis agentūriniais duomenimis, Sokolovas teigia, kad agentai išdavė partizanams smogikų gaujos metodus, jiems žinomą MGB agentūrą ir buvo nubausti mirties bausme.

Kad okupantų represinės tarnybos partizanų vardu žudė sovietinės valdžios aktyvistus, liudija Kęstučio apygardos laikraštis "Laisvės varpas". 1947 m. spalio 1 d. Nr. 122 rašoma: "Nuėję pas gyventoją, vaizduoja partizanus iš Latvijos, atvykusius iš

toliau, išblaškytus po kautynių ir t.t. Jie teiraujasi apie vietinius partizanus, pasakoja jų slapyvardžius ir kit. Kad įtikintų gyventojus nesą provokatoriai, jie sunaikina vieną kitą pareigūną, dešimtkiemio Įgaliotinį, apylinkės pirmininką, sekretorių ir pan. "Nuo SG veiklos labai nukentėjo partizanai, ryšininkai, jų rėmėjai, visi, kurie tik atsidūrė kruviname tų gaujų kelyje. Žudydami ir plėšikaudami partizanų vardu, jie sėjo krašte sumaištį ir nepasitikėjimą laisvės kovotojais. Sokolovo smogikų ir provokatorių nusikaltimų primetimas laisvės kovotojams yra gerai žinomas bolševikinės imperijos uoliausių tarnų - čekistų kovos prieš tautinius judėjimus metodas. 1928—1929 m. čekistai, persirengę basmačiais, šį metodą taikė kovoje su tautiniu pasipriešinimu Vidurinėje Azijoje, o po Antrojo pasaulinio karo — Vakarų Ukrainoje ir Baltijos šalyse.

SG veikla sudarė galimybes okupantų propagandos ir dezinformacijos šaltiniams kurti neigiamą partizanų įvaizdį ir mitą apie Lietuvoje vykusią "klasių kovą". Tačiau sveika logika sako, kad Lietuvos partizanams prieš savo krašto gyventojus, kurie juos gerbė ir visokeriopai rėmė, kariauti, imtis represijų nebuvo jokio tikslo. Buvo kovojama prieš okupantus ir jų talkininkus: stribus, šnipus, provokatorius, sovietinės valdžios aktyvistus, — tuos, nuo kurių kentėjo ir vargo visa tauta. Ginklų, kovos būdų pasirinkimas yra absoliuti prieš agresorius kovojančios tautos teisė. Todėl nei okupantai, nei jų talkininkai — genocido vykdytojai neturi moralinės teisės vertinti lietuvių laisvės kovos, kurios pagrindinis tikslas buvo apsiginti nuo plėšikų, siekusių ugnimi ir kalaviju primesti Lietuvai savo amoralią santvarką. Toje bekompromisinėje kovoje su blogio imperija neišvengta ir nekaltų žmonių aukų. Tačiau tai buvo atsitiktiniai faktai, o ne masinis reiškinys. Yra žinoma, kad Kęstučio apygardoje veikė kelios negausios ginkluotos grupės, kurios partizanų vardu plėšikavo ir terorizavo gyventojus. Juos partizanai išaiškino, suėmė ir karo lauko teismo sprendimu sušaudė. Gyventojų gynimas nuo svetimų ir savų plėšikų buvo vienas svarbiausių partizanų kovos tikslų.

Kęstučio apygardos partizanų spauda

Pasipriešinimas rusų okupantams vyko ne tik ginklais, bet ir visais kitais įmanomais būdais. Labai svarbus pasipriešinimo kovos ginklas buvo pagrindinė spauda, laisvas žodis, kuris, nusileidus geležinei uždangai, tapo teisingos informacijos ir tautos dvasios žadinimo šaltiniu. Gausi pagrindinė spauda buvo leidžiama ir platinama visoje Lietuvoje iki pat laisvės kovų saulėlydžio ir okupantams pridarė daug rūpesčių. Nesileisdamas į gilesnę pagrindinės spaudos leidybos analizę (plačiau siūloma pasiskaityti — A. Kašėta, D. Kuodytė. Partizanų periodinė spauda, // Laisvės kovų archyvas, Nr. 12, Kaunas, 1994 m.), noriu paminėti, kad vien tik Žemaitijos partizanai leido 14 periodinių leidinių. Nuo 1946 m. pavasario rotatoriumi, vėliau tipografiniu būdu buvo leidžiamas Kęstučio apygardos laikraštis "Laisvės varpas", kuris buvo platinamas visoje Žemaitijoje. Jo redaktoriais yra buvę P. Bartkus-Dainius, A. Paulaitis-Aidas, J. Mocius-Šviedrys, A. Bakšys-Klajūnas. Kęstutėnai dar

leido laikraščius "Mes nemirę", "Ugnis", "Vyčių keliu" — jų tiražai siekdavo nuo 1000 iki 5000 egzempliorių. Be to, buvo leidžiami neperiodiniai leidiniai: partizanų poezijos rinktinės, maldaknygės, atsisaukimai, įvairūs statutai ir kiti štabams ir laisvės kovotojams skirti specialūs leidiniai.

Leisti laikraščius pagrindžio sąlygomis buvo nepaprastai sudėtingas ir didelio pasišventimo reikalavęs darbas. Todėl reikia stebėtis Lietuvos partizanų atkaklumu ir ryžtu, tikėjimu šio darbo prasmingumu — iki pat paskutinės laisvės kovų minutės neišleido iš rankų šio kovos ginklo. Spaudos leidybai — labai svarbiam politinės kovos ginklui daug dėmesio skyrė Kęstučio apygardos štabas ir apygardos vadas J. Žemaitis-Vytautas. Apygardos ir rinktinių štabuose buvo sutelktos neblogos intelektualinės pajėgos: ne vienas štabo darbuotojas mokėjo po kelias užsienio kalbas, galėjo klausyti užsienio radijo pranešimų, parengti "Laisvės varpui" kvalifikuotas tarptautines apžvalgas — tuo metu tai buvo viena aktualiausių temų. Iki 1947 m. rudens apygardos štabe kiekvieno "Laisvės varpo" numerio buvo parengiami 5—6 egzemplioriai, kurie buvo išsiuntinėjami partizanų grupių vadams, kad šie savo turimomis priemonėmis juos padaugintų ir išplatintų. Nelegalios spaudos leidybos darbe labai stipriai reiškėsi Lydžio rinktinė — apie tai savo atsiminimuose pasakoja jos štabo viršininkas J. Mocius-Šviedrys.

Kęstučio apygardoje spaudos leidybos kokybė ir galimybės ypač pagerėjo po to, kai Vaidoto rinktinės vadas J. Čeponis-Budrys, Tauragis, turėjęs neblogus ryšius su Kauno politinėmis organizacijomis, ryšininęs Bronės Dermauskaitės-Emos padedamas, už 5000 rub. įsigijo rankinę spausdinimo mašiną ir nemažai šrifto. Ryšininkams padedant, šios spausdinimo staklės iš Kauno buvo pargabentos 1947 m. rugpjūčio pradžioje. 1947 m. gruodžio 15 d. Ariogalos valsčiaus Pagausančio kaime, Zenono Jokimo sodyboje, buvo įrengtas Vaidoto rinktinės štabo bunkeris, į kurį buvo pergabentos spausdinimo priemonės. Bunkeris buvo įrengtas labai sumaniai: vieną jo sieną sudarė krosnis, kitą dvigubų lentų siena, iki lubų užpilta bulvėmis, bunkerio galinės sienos sutapo su namo sienomis. Įėjimas į bunkerį buvo gerai užmaskuotas: ant aukšto, netoli kamino, padaryta dvigubu dangčiu uždaroma anga, kuri, kaip ir visos lubos, apipilta pjuvenomis. Bunkeris buvo apšildomas geležine krosnele, kurios dūmtraukis buvo įvestas į krosnį. Šiame bunkeryje apsigyveno Vaidoto rinktinės vadas kapitonas J. Čeponis-Budrys, Tauragis, jo pavaduotojas, kilęs iš Suvalkijos Ilguvos miestelio, Vincas Žitkauskas-Ilguvis, Svajūnas ir centrinis rinktinės štabo ryšininkas Antanas Mileris. Štabo bunkeryje įrengtoje spaustuvėje partizanams spaudos leidyboje talkininkavo 8 gimnazijos klases baigusi Jokimų duktė Stefa. Ji dirbo raidžių rinkėja. Įrengus šią spaustuvę, "Laisvės varpas" buvo leidžiamas tokiu būdu: iš Kęstučio apygardos štabo naujo numerio medžiaga per ryšininkus buvo perduodama į Vaidoto rinktinės štabą J. Čeponiui, kuris, papildęs ją iš Kauno surinktais duomenimis, daugino "Laisvės varpą" ir kitus leidinius spaustuviniu būdu. Spausdinimo našumas ir kokybė labai išaugo.

Spaustuvės veikla okupantų Spec. tarnybų neliko nepastebėta. 1947 m. lapkričio mėn. pagal agentų Adelę ir Kručkas parodymus buvo išaiškinta Girkalnio valsčiaus OS organizacija, suimti jos nariai. MGB tardymo metu sužinojo partizanų ryšininko, padėjusio pervežti spaustuvę, pavardę. Ryšininkas Butageidis buvo slapta suimtas ir po ilgų kankinimų tardytojams išpasakojo, kas jam buvo žinoma. Po šių suėmimų J. Čėponis ir įsakė spaustuvę perkelti į naują vietą — Pagausančio kaimą, pas Z. Jokimą, tačiau Kauno ir Raseinių MGB, spaustuvės jau įnirtingai ieškojo. Remdamasi agentų pranešimais, Kauno MGB 1948 m. sausio 3 d. Girkalnio valsčiaus teritorijoje vykdė čekistinę-karinę operaciją, kurios metu atkakliai ieškojo J. Čėponio ryšininko, vardu Benadukas. Apie tai greitai tapo žinoma partizanų žvalgybai. J. Čėponio įsakymu, ryšininkai Antanas ir Benadas Mileriai pradėjo slapstyti, buvo nutarta 3—4 savaites nutraukti su štabu bet kokius ryšius. Raseinių MGB pavyko užverbuoti savo agente ryšininkų giminaitę, slapyvardžiu Danutę, kuri ryšius su MGB palaikė per savo seserį. Viename iš susitikimų su MGB operatyviniais darbuotojais agentė Danutė pasakė Vaidoto rinktinės štabo ryšininko pavardę, pažadėjo susekti štabo bunkerį ir spaustuvę. Ryšininkas slapta buvo suimtas, neišlaikęs kankinimų, palūžo ir išdavė štabo bunkerio buvimo vietą. Remdamiesi agentės Danutės ir suimtų ryšininkų tardymo duomenimis, 1948 m. sausio 16 d. Raseinių MGB, pasitelkusi 2-ąją šaulių batalioną, surengė čekistinę-karmę operaciją: Pagausančio kaime apsupo Z. Jokimo sodyboje Vaidoto rinktinės štabo bunkerį. Z. Jokimas buvo priverstas lįsti į bunkerį ir pabandyti įtikinti partizanus, kad pasiduotų į nelaisvę. Tačiau partizanų atsakymas buvo neigiamas. Z. Jokimui išlindus iš bunkerio, į rusų kareivius pasipylė granatos ir kulkosvaidžių serijos, tačiau jėgos buvo nelygios. Matydami, jog padėtis beviltiška, partizanai susisprogdino granatomis. Vaidoto rinktinės vadas, vienas žymiausių Raseinių krašto laisvės kovos organizatorių, J. Čėponis-Tauragis, jo pavaduotojas V. Žitkauskas-Svajūnas, štabo ryšininkas A. Mileris žuvo didvyrių mirtimi. Bunkeryje buvo rastos spausdinimo staklės, 35 kilogramai šrifto, šapirografas, rašomoji mašinėlė, kitos spausdinimo priemonės, du rankiniai kulkosvaidžiai, 2 šautuvai, 3 pistoletai, 15 granatų, 300 šovinių, platinimui parengti įvairūs spaudiniai. Operacijos metu buvo suimti Z. Jokimas, jo žmona Rozalija, duktė Stefa. Visi buvo nuteisti ir ištremti į pataisos darbų lagerius.

Raseinių emgėbistai atšventė pavykusią operaciją: aktyviausi jos dalyviai buvo apdovanoti piniginių premijomis ir kitaip pamaloninti. Neliko nuskriaustas štabo bunkerį išdavęs ir mirčiais pasmerkęs savo artimą giminaitį ryšininkas: jam buvo išmokėta 500 rub. premija.

Vaidoto rinktinės štabo ir spaustuvės sunaikinimas Kėstučio apygardai buvo didelė netektis. Tačiau partizanai, gerai suvokdami teisingo spausdinto žodžio reikalingumą okupuotame krašte, iki laisvės kovų pabaigos neapleido šio svarbaus politinio darbo baro. KGB ataskaitose²² pažymima, kad nuo 1951 m. pradžios pagrindinės organizacijos gavo didelį kiekį šrifto ir spaustuviniu būdu leido antitarybinius laikraščius, kurių tiražai siekė iki 5000 egzempliorių. Pažymyje apie leidinius,

Lietuvoje 1952—1953 m. paimtus iš partizanų, minimi 16 pavadinimų periodiniai leidiniai²³. Visų jų tiražai skaičiuojami tūkstančiais egzempliorių. Iki Kęstučio apygardos štabo likvidavimo 1952 m. dar buvo leidžiami laikraščiai "Laisvės varpas", "Mes nemirę", "Vyčių keliu", atsišaukimai. 1953 m. sausio 17 d. netoli Kelmės buvo sunaikintas Vakarų srities vado A. Bakšio-Klajūno štabas, kuriame rastas platinimui parengtas 5000 egzempliorių pagrindinės Vyčių sąjungos laikraščio "Vyčių keliu" Nr. 2 tiražas, pažymėtas 1952 m. lapkričio 10 d. išleidimo data. Tai rodo, kad ir laisvės kovų saulėlydyje pagrindinę spaudą partizanai laikė labai svarbiu pasipriešinimo rusų okupacijai ginklu.

Ginkluotas pasipriešinimas ir politinės organizacijos

Antrą kartą užgrobusi Lietuvą, bolševikinė imperija stengėsi ją kolonizuoti, surusinti, sunaikinti visokius buvusios nepriklausomos valstybės kultūros ir istorijos pėdsakus. Kartu su sąmoningiausių tautos žmonių naikinimu buvo vykdomas intensyvus dvasinis genocidas: naikinami paminklai, deginamos šimtmečiais kaupotos bibliotekų knygos, slopinamas tautinis menas ir literatūra, uždarinėjami kultūros židiniai, iš viešojo gyvenimo išguiti lietuviški papročiai ir simbolika. Suprantama, kad lietuvių tautos pasipiktinimas tokia barbarų politika ir tokiu jų elgesiu buvo didžiulis. Neapykanta priešui ir susirūpinimas tautos likimu kiekvieną dorą lietuvį skatino priešintis ir nepaklusti okupantų siautėjimui. Tuo metu, kai kaimuose vyko ginkluotas pasipriešinimas, miestuose kūrėsi įvairios politinės organizacijos, kurių tikslas buvo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui suvienyti ginkluotą ir politinį pasipriešinimą. Įvairių politinių organizacijų būta labai daug: Lietuvos išlaisvinimo taryba, Vienybės komitetas, Lietuvos partizanų sąjunga, Lietuvos tautinė taryba ir kitos.

1945 m. Lietuvos gynimo taryba, norėdama atkreipti pasaulio tautų dėmesį į okupantų Lietuvai daromas skriaudas, kreipėsi į SNO, JAV, Anglijos ir kitas valstybes, prašydama paramos ir užtarimo, dėja, pasaulis lietuvių tautos kančioms liko aklas ir kurčias. Vakarų politikų raminama pažadais, kad greitai kilsias karas tarp Vakarų ir Rytų ir pavergtos tautos būsiančios išvaduotos, Lietuva, kaip ir kitos rusų okupuotos Rytų Europos valstybės, buvo palikta jokių tarptautinės teisės normų nepripažįstančio agresoriaus valiai. Tačiau tuo metu tikėta, kad rusų okupacija bus neilga, išsivadavimo viltis buvo didelė.

Rusijos ir Vakarų valstybių santykių gilėjanti krizė gimdė spėliojimus ir lūkesčius, kad ginkluotas konfliktas prasidės: per Šv. Kalėdas, Šv. Velykas, 1, 15 ar 25 mėnesio dieną. Tie spėliojimai turėjo realų pagrindą, skatino laukimą ir viltį, pasipriešinimo būtinybę.

Politinių organizacijų veiklos sąlygos miestuose, kur nebaudžiami siautėjo priešo šnipai ir provokatoriai, buvo labai sudėtingos. Vos pradėjusios aktyviau reikštis, jos

būdavo susekamos, o jų nariai areštuojami, teisiami, tremiami į gulagus. Archyvų duomenys liudija, kad nežiūrint į okupantų represijas, politinis pasipriešinimas buvo labai intensyvus: nuo 1944 m. liepos iki 1945 m. gruodžio buvo suimta 11.870 įvairių organizacijų ir pagrindinių grupių narių, 1946 m. per sausio—spalio mėnesius buvo susektos 436 antisovietinės organizacijos; nuo 1947 m. sausio 1 d. iki 1947 m. gruodžio 1 d. išaiškinta 370 pagrindinių organizacijų. Šie, o taip pat vėlesnių metų statistiniai duomenys leidžia daryti išvadą, kad politinis pasipriešinimas okupantams, tai prislopdamas, tai vėl išsižiebdamas, neužgeso per visą okupaciją. KGB ataskaitoje už 1953 m.²⁴ nurodoma, kad dar veikia 67 nacionalistinės grupės, paskelbta 5500 žmonių paieška. Toliau pripažįstama, kad, "nežiūrint čekistų atlikto darbo triuškinant nacionalistinę pagrindį ir ginkluotus banditų būrius, visiškai likviduoti ginkluotą pagrindį iki šiol nepavyko. Pasilikusios partizanų grupės ir pagrindžio vadai, partizanai vienišiai, remdamiesi nacionalistiškai nusiteikusiaisiais elementais, sudarinėja nacionalistines grupes ir organizacijas, platina antitarybinę literatūrą." Pripažįstama, kad "*aklyvi nacionalistinio pagrindžio veikla* (pabraukta mano-A. P.) sudaro įtemptą padėtį ir sunkumus ūkinei politinei veiklai". Šis okupantų slaptųjų tarnybų vertinimas parodo, kad ginkluoto pasipriešinimo saulėlydyje politinis tautos pasipriešinimas okupantams buvo gana aktyvus.

Politinių organizacijų veikloje dalyvavo nemažai jaunimo, kuris, išauklėtas tautinių idealų dvasia, netarnavęs vokiečiams, nemanė tarnauti ir raudoniesiems okupantams. Jaunimas buvo pati veikliausioji lietuvių ginkluoto ir politinio pasipriešinimo dalyvių dalis. Ypač aktyvūs buvo gimnazijų moksleiviai, aukštųjų ir įvairių profesinių mokyklų studentai.

Lietuvos pavergimo ir kolonizavimo planuose mokyklai buvo numatytas itin svarbus vaidmuo: ji turėjo tapti sovietinės sistemos įtvirtinimo ir marksistinės ideologijos jaunimo sąmonėje formavimo įrankiu. Todėl negailestingai buvo naikinama per 20 nepriklausomybės metų susiformavusi Lietuvos mokyklų sistema, iš mokyklos programų šalinama visa, kas galėjo priminti tautinę kultūrą, istorinę atmintį, patriotiškai nusiteikę mokytojai šalinami iš mokyklų "kaip netinkantys dirbti tarybinėje mokykloje". Brutalus siekimas Lietuvos mokyklas pajungti totalinei sistemai sukėlė atoveiksmį — pasibjaurėjimą, neapykantą, norą priešintis okupantų vykdomam dvasiniam tautos genocidui, todėl daug mokinių ir mokytojų tapo aktyviais laisvės kovų dalyviais, ginkluoto pasipriešinimo rėmėjais.

Dažniausiai pagrindinės organizacijos kūrėsi partizanų vadų inicijuojamos, nes įvairioms laisvės gynėjų akcijoms reikėjo daug talkininkų. Todėl mokyklų pagrindinių organizacijų tikslai ir veikla buvo glaudžiai susiję su laisvės kovų uždaviniais: aprūpinti partizanus spaudos leidybos reikmenimis, medikamentais ir tvarsliava, platinti pagrindinę spaudą ir atsišaukimus, iškabinti vėliavas nacionalinių švenčių proga. Kartu su partizanų rezervo ir materialinio aprūpinimo organizacijomis—valsčių ir apylinkių OS—pagrindinės mokyklų organizacijos buvo

didelė Lietuvos savanorių kariuomenės — partizanų atrama. Šiuo atžvilgiu gana turininga Kėstučio apygardos ribose buvusių mokyklų pagrindinių organizacijų veiklos istorija.

Veikli buvo Eržvilko gimnazijos pagrindinė organizacija, kuri susijusi su direktoriaus Stasio Jarmalos vardu. Kilęs iš Alytaus apskrities Bakšių kaimo neturtingos ir gausios šeimos, savo atkaklumo dėka baigė Alytaus gimnaziją ir Kauno mokytojų kursus. Keletą metų mokytojavo Dzūkijoje, o vokiečių okupacijos metais — Lygumuose ir Kuršėnuose. Buvo aktyvus LLA narys: platino spaudą, rinko ginklus. Turėjo slapstytis nuo gestapo. Prasidėjus antrajai rusų okupacijai, pasigamino fiktyvius dokumentus Vinco Ulevičiaus vardu ir 1946 m. su šeima atsikėlė gyventi į Eržvilką, su žmona Brone pradėjo mokytojauti. 1947 m. paskirtas Eržvilko gimnazijos direktoriumi. Buvo mokinių mylimas ir gerbiamas pedagogas. Tuo metu gimnazijoje mokėsi daug patriotiškai nusiteikusių jaunimo. Direktorius V. Ulevičius, istorijos mokytojas Kleopas Greičius, vokiečių ir lotynų kalbos mokytojas Antanas Jankauskas savo patriotizmo nuo mokinių neslėpė, skatino juos dirbti Lietuvos laisvės labui. Daug mokinių buvo aktyvūs partizanų rėmėjai ir talkininkai: platino mokykloje partizanų leidžiamą spaudą, Vasario 16-tąją iškabindavo trispalvę Lietuvos vėliavą.

Direktorius V. Ulevičius su mokytoju A. Jankausku ir kitais patikimais mokytojais mokyklos III aukšte įrengė pagrindinę spaustuovę, kurioje buvo spausdinamas mokiniams skirtas laikraštėlis "Atžalynas", o suaugusiems "Varpas". Jis buvo platinamas Raseinių ir Tauragės apskrityse. Po metų buvo išduoti: 1949 m. liepos 2 d. enkavedistai apsupo mokyklą, suėmė direktorių V. Ulevičių ir mokytoją A. Jankauską, paėmė spausdinimo priemones, platinimui parengtus laikraštėlius ir išsivarė į Eržvilko sribyną. Mokytojas A. Jankauskas nutarė bėgti. Jis trenkė arčiausiai buvusiam sribui, išmušė iš jo rankų ginklą ir, pasinaudodamas prietema, nėrė į Šaltuonos upės skardį. Kol enkavedistai atsipeikėjo, mokytojui pavyko pabėgti. Di-ректорius V. Ulevičius įpykusių enkavedistų buvo žiauriai sumuštas, išvarytas į Jurbarką ir įmestas į sribų būstinės rūšį. Ten radęs samčio kotą ir indo šukę, per naktį kasėsi po rūšio pamatais ir saulei tekant ištrūko į laisvę. Išeidamas iš areštinės, parašė Jurbako sribų būrio vadui laišką, kuriame padėkojo už "gerą" nakvynę. Parkeliavęs į Eržvilko apylinkes, V. Ulevičius susitiko su partizanais, tapo Kėstučio apygardos partizanu Audriūnu. 1949 m. spalio 2 d. buvo išduotas ir sribų apsuptas Pašaltuonio apylinkės Eimontų kaimo ūkininko sodyboje. Žuvo didvyrio mirtimi. 1990 m. spalio 20 d. žuvimo vietoje pastatytas paminklas.

Po V. Ulevičiaus pabėgimo greitai buvo suimta besislapstanti jo žmona Bronė. Tų pačių metų liepos pabaigoje suimtas gimnazijos inspektorius K. Greičius, apgaulės būdu į enkavedistų nagus pateko mokytojas A. Jankauskas. Jie buvo nuteisti ir ištremti į griežto režimo lagerius. Iš viso tais metais buvo suimti 22 Eržvilko gimnazijos mokiniai ir mokytojai. Už antisovietinę veiklą buvo suimtas, ištremtas į

Novosibirsko lagerį ir, būdamas tik 33 metų amžiaus, mirė Eržvilko gimnazijos direktorius A. Giedraitis.

Jurbarko amatų mokyklos mokytojai ir mokiniai palaikė ryšius su partizanais, juos rėmė, platino pogrindinę spaudą. Už kovą prieš okupantus nukentėjo apie 20 žmonių. Buvo suimti ir nuteisti mokyklos direktorius J. Čiūta, mokytojai A. Stankaitytė, J. Bučiūnas, meistrai A. Norkus, P. Grigoravičius, mokiniai V. Kaknevičius, B. Petraitis ir kiti.

Skirsnemunės miestelio mokytojas A. Kasiliauskas už mokinių ir jų tėvų agitavimą priešintis okupantams buvo nuteistas 10 metų lagerio.

Betygalos vidurinėje mokykloje veikė pogrindinė organizacija "Jaunoji Lietuva", kuri palaikė ryšius su partizanais, rinko ir slėpė ginklus, platino pogrindinius laikraščius "Prisikėlimo ugnis", "Laisvės varpas". Raseinių MGB, siekdama išaiškinti "Jaunosios Lietuvos" ir apylinkės OS ryšius su partizanais, panaudojo kameros šnipą, slapyvardžiu Butkus, kuris iš anksčiau suimtų tos organizacijos narių klasta sužinojo enkavedistams rūpimus duomenis. Sužinoję, kad Betygalos valsčiaus OS organizacijos viršininkas yra mokytojas Jonas Kušlys-Algimantas, jį suėmė grįžtantį iš Vilniaus pedagoginio instituto neakivaizdininkų sesijos pakeliui į namus. Pasipylė areštai, kurių metu buvo suimta grupė Betygalos valsčiaus OS ir "Jaunosios Lietuvos" organizacijos narių. Išaiškinant minėtas organizacijas, labai aktyviai veikė rusų šnipas, slapyvardžiu Ivanov.

Tais pačiais, 1948 m. MGB pavyko išaiškinti ir suimti grupę Raseinių miesto OS narių, taip pat Raseinių gimnazijoje veikusią mokinių ir mokytojų pogrindinę organizaciją. Kaip papasakojo buvusi šios organizacijos narė Nijolė Rudzikaitė, organizacijos veikloje dalyvavo 48-tos abiturientų laidos auklėtojas mokytojas Antanas Ba-ciarskas, fizinio lavinimo ir piešimo mokytojas Antanas Bakšys, mokytoja G. Gervytė, mokiniai Jonas Valinčius, A. Bakšio sesuo Zita, Vytautas Jokūbaitis, Aldona ir Genė Stankutės ir kiti. Organizacija buvo įkurta 1946 m. Jos tikslas — remti partizanus, priešintis okupantams politinėmis priemonėmis. Antanas ir Zita Bakšiai su partizanais susitikdavo pas ūkininkus, o N. Rudzikaitė su Šiluviškiu partizanu Leonu Caporkumi-Šarūnu — Girkalnio apylinkėse. Susitikimų metu partizanams perduodavo vaistus, tvarsliavą, rašymo priemones, juos dominančias žinias. Pogrindinės organizacijos nariai bendradarbiavo partizanų spaudoje, platindavo ją Raseinių apskrityje, įvairiomis progomis išklijuodavo atsišaukimus. Jaunųjų patriotų veikla susidomėjo Raseinių MGB, atsirado išdavikas, kurio padedami emgėbistai suėmė visus organizacijos narius. Pas partizanus pavyko pabėgti tik A. Bakšiui. Visi buvo uždaryti į Raseinių kalėjimą, tardomi, kankinami. Ypač žiauriai buvo kankinamas mokytojas A. Baciarskas. To meto politiniai kaliniai prisimena, kad Raseinių kalėjime buvo du prižiūrėtojai broliai Marčenkos. Vieną kaliniai vadino Baltuoju, o kitą — Juoduoju. Marčenko Baltasis su kaliniais elgėsi palyginti padoriai, kartais net laiškėlius jiems iš laisvės perduodavo, o jo brolis

Marčenko Juodasis pasižymėjo žiaurumu, zoologine neapykanta kaliniams. Tai buvo tipiškas sovietinis sadistas, kuris iš kalinių visaip tyčiodavosi, mėgaudamasis juos kankindavo. Marčenko Juodasis ypač mėgo kankinti mokytoją A. Baciarską: žiemos metu uždarydavo jį į karcerį, apipildavo vandeniu ir atidarydavo langą. Visas kalėjimas girdėdavo iškankinto mokytojo aimanas. Pasipiktinę tokiu sadisto elgesiu, Raseinių kalėjimo kaliniai 1948 m. pabaigoje paskelbė bado streiką. Bolševikinių kalėjimų praktikoje tai buvo retas atvejis. Viešos kalinių egzekucijos bent tuo metu liovėsi, tačiau mokytojui A. Baciarskui jau niekas negalėjo padėti: neišlaikęs kankinimų, jis išprotėjo. 1949 m. sausio mėnesį įvyko teismas, kuriame pagrindinės organizacijos nariai buvo nuteisti ilgai tremčiai į pataisos darbų lagerius. Pagrindinės organizacijos Raseinių gimnazijoje veikė ir vėliau.

1949 m. Ariogalos gimnazijoje Kęstučio apygardos partizanų ryšininkas pradžios mokyklos mokytojas Kazimieras Banys pirmos laidos abiturientų klasėje subūrė partizanų rėmėjų būrelį. Po išleistuvių visa klasė pasirašė slaptą testamentą, kuriame prisiekė visomis galimomis priemonėmis kovoti už Lietuvos išvadavimą. Užlakuotas butelis su testamentu buvo užkastas Taurupio upelio pakrantėje. Tėvynei duotos priesaikos jaunieji patriotai nepamiršo ir 1950 metų vasarą, jau būdami įvairių aukštųjų mokyklų studentai, įkūrė pagrindinę organizaciją — Vieningą darbo sąjungą (toliau VDS). Organizacija užmezgė ryšius su Kęstučio apygardos štabu: nusiuntė apygardos vadui savo programinius dokumentus, pradėjo teikti įvairių partizanų dominusią informaciją. Ryšiai buvo palaikomi per Pajojuko pradinės mokyklos mokytoją Kęstučio apygardos ryšininką mokytoją K. Banį. VDS nariai aktyviai bendradarbiavo partizanų spaudoje: siuntė straipsnius, eilėraščius, anekdotus į "Laisvės varpą", "Laisvės žvalgą", "Į kovą" ir kitą partizanų pagrindinę spaudą.

Organizacija paruošė savo programą ir įstatus, kuriuose akcentuojamas tikslas politiniais kovos būdais siekti Lietuvos išvadavimo, "ugdyti tautinį sąmoningumą, propaguoti mokslo ir kultūros laimėjimus, tyrinėti ir taikyti ideologinės kovos metodus, palaikyti ryšius su rezistencija". Jie šventai tikėjo, kad kada nors į valdžią ateis "jaunesnė karta, turinti daug geresnį išsilavinimą ir išsiauklėjimą, todėl bus lengviau artėti prie demokratijos, teisingumo, viešumo ir galop pasmerkti ir palaidoti totalitarinę sistemą." Atsiradus išdavikui, 1952 m. rugsėjo 20 d., prasidėjo pagrindinės organizacijos narių areštai. Visi jie buvo apkaltinti pagal Lietuvoje negaliojusius valstybės-okupantės baudžiamojo kodekso 58-1a, 58-10 ir 58-11 straipsnius. 1952 m. gruodžio 23—27 d. Vilniaus KGB rūmų salėje vyko tuo metu plačiai nuskambėjusios "Studentų bylos" teismo procesas. Nors organizacijos nariai buvo mažžemių ir neturtingų miestelėnų vaikai, bet pagal okupantų terminologiją jie buvo vadinami "buržuaziniais nacionalistais". Pabaltijo pasienio apygardos Vilniaus srities karo tribunolo jie buvo nuteisti po 25 metus laisvės atėmimo ir 5 metus be teisių. Nuteisti buvo studentai J. Petkevičius, A. Lukoševičius, K. Vaišvila, J. Bersėnas, L. Gaizauskas, V. Bukauskas, V. Kaminskas, T. Jagelavičius, J. Kreimeris, A. Urbonas, A. Bitvinskas, Pr. Čižas, J. Žukauskaitė-Petrauskienė, B. Kryževičiūtė,

C. Ajauskas, mokytojas K. Banys. Tarp jų nebuvo vieno — to, kurio vardas pažymėtas Judo ženklu. Išklause teismo nuosprendį, pagal susitarimą, nuteistieji vieni kitiems spaudė rankas ir ilgai ilgai kvatojo. Tokiu būdu jie išreiškė savo požiūrį į okupantų tarnų surežisuotą teismo spektaklį, kuriame dalyvavo tik KGB darbuotojai.

Apie Skaudvilės gimnazijos pagrindininkus papasakojo buvęs politkalinys, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro skaityklos vedėjas Aleksas Ivanauskas: "Kaip buvęs savisaugos dalinio kareivis, iš Rygos į Skaudvilę grįžau tik 1947 metais. Nors buvo sunkūs okupacijos metai, žmonės savo tautiškumo nebuvo praradę — Skaudvilės jaunimas dainavo gražias partizaniškas dainas, dar nebuvo uždraustas tikrasis Lietuvos himnas, miškuose tebevyko ginkluotas pasipriešinimas. Man taip pat norėjosi pritapti prie šio gyvenimo, kažką veikti, nelikti nuošalyje. Taip pamažu įsitraukiau į pagrindinę mokinių veiklą.

Mūsų grupė priklausė Lietuvos laisvės kovų sąjūdžiui. Turėjome ryšį su partizanais, iš kurių gaudavome visus tuo metu Kęstučio apygardoje ėjusius pagrindinius laikraščius. Svarbiausias mūsų darbas buvo pagrindinės spaudos platinimas. Miško broliams teikdavome įvairią materialinę paramą. Palaikėme ryšius su Laukuvos mokyklos pagrindininkais, pasikeisdavome spauda. Atsišaukimų mes neklijuodavome, nes buvome įsitikinę, kad tokiu veiksmu tik sukeli MGB budrumą, o rezultatai gali būti priešingi.

Mus susekė ir suėmė jau baigusius Skaudvilės vidurinę mokyklą LTSR vandenu baseino saugumo skyrius. Mane, jau apsigyvenusį Pagramantėje, kitus organizacijos narius, taip pat išsivažinėjusius. 1951 m. mus, 6 moksleivius, teisė karinis jūrų tribunolas. Nuteistas už politinę veiklą, lageriuose išbuvau daugiau kaip 9 metus

Iš kitų Skaudvilės mokyklos pagrindininkų noriu paminėti Stasį Mačiulį, kuris, baigęs Skaudvilės gimnaziją, išvažiavo mokytis į Klaipėdą ir ten savo jėgomis išleido pagrindinį laikraštėlį "Kalavijas už laisvę". Nors tas laikraštėlis buvo labai mokiniškas, tačiau tai svarbus skaudviliškių mokinių politinės kovos faktas. Su juo kartu veikė kitas skaudviliškis Jonas Laurinavičius.

Antra mokyklos pagrindininkų banga buvo jau po mūsų, atrodo, 11 žmonių. Juos pavadinčiau Alekso Dabulskio karta. Tame pagrindininkų būryje įsidėmėtina Juozo Kinderio, tremtinio poeto, kuris neseniai išleido poezijos knygelę, asmenybė.

1952 m. buvo trečioji banga. Kiek jų buvo, nežinau, prisimenu humoreskas rašiusį Balį Davidavičių. Vaikystėje jis buvo persirgęs poliomelitu, todėl neteko abiejų kojų, tapo invalidu. Tačiau jo invalidumas neišgelbėjo nuo bolševikų represijų buvo nuteistas ir išvežtas į Mordovijos lagerius. Lagerio draugai net pokštaudavo: "Tau, Baly, labai gerai, tave čekistai net ant rankų nešioja..." Taip ir būdavo: į tardymą enkavedistai neša, iš ten vėl atneša, į traukinį neša, iš traukinio vėl išneša.

Dar norėčiau paminėti Skaudvilės mokyklos auklėtinį Vytautą Stošką. Veikė kartu su Tauragės gimnazistais ir 1951 m. gegužės pirmosios šventės išvakarėse susprogdino tribūną. Nors niekas nežuvo, tačiau tribūna išlėkė į šipulius, okupantams ir jų talkininkams tai įvarė nemažai baimės. Jaunuolių grupė buvo išaiškinta, o V.Stoškui, kaip šios akcijos iniciatoriui, buvo inkriminuotas teroro aktas, ir drąsusis vaikas buvo sušaudytas, kiti grupės nariai nuteisti laisvės atėmimu.

Dar du skaudviliškiai mokiniai, nukentėję už politinę veiklą vienoje byloje, — Stasys Stunguris ir kunigas Vytautas Laugalys, šiuo metu gyvenantis Kanadoje. Taigi, Skaudvilės mokykla Lietuvos laisvės kovai yra atidavusi gražią patriotinę duoklę".

Pasakojimą apie Skaudvilės gimnazijos mokinių pagrindinę veiklą papildė poetas Aleksas Dabulskis: "Tą kartą, apie kurią kalba Aleksas Ivanauskas, aš pavadinčiau begėstančio pasipriešinimo banga. 1951 m. 11-oje, baigiamojoje, klasėje buvo grupė berniukų, kurių politinis apsisprendimas nulėmė jų veiklą. Mūsų grupė buvo niekur neiforminta, neturėjo įstatų, programos, todėl ją pavadinčiau neformalia patriotine grupe. Veikla pasireiškė tuo, kad palaikėme ryšius su partizanais, gaudavome iš jų laikraščius, proklamacijas, rašydavome straipsnius į pagrindinę spaudą. 1951 m. vasario 15 d. nutarėme pažymėti Vasario 16-tosios šventę. Skaudvilės kapinėse iškėlėme trispalvę vėliavą.

Mus, 6 vienuoliktokus — Petrą Bartašių, Dainių Habdangą, Juožą Kinderį, Boleslovą Rimkų, Petronėlę Vasiliauskaite, Aleksą Dabulskį — areštavo 1951 m. balandžio 27 d. Dar tą pačią naktį areštavo 9-tos klasės mokinius Steponą Kubilių ir Antaną Šernių ir visai su mūsų veikla nesusijusius ankstesnių laidų abiturientus — Juožą Šimkų, Stasį Venckų, Juožą Rūką, tačiau sukišo į vieną bylą, nes MGB, matyt, taip buvo patogiau.

Kadangi aš buvau klasės pirmūnas, be to, rašiau į partizanų spaudą, man inkriminavo tos grupės vadovo veiklą, nors buvau dar nepilnametis.

1951 m. rugpjūčio 22—23 d. Vilniuje vykusiame karinio tribunolo posėdyje buvo nagrinėjama mūsų grupės byla. Visus vienuolika nuteisė po 25 metus. Skaitant teismo nuosprendį, visi kvatojome, niekaip netikėdami, kad mus palaikė tokiais pavojingais nusikaltėliais ir atseikėjo pačią didžiausią bausmę. Po Stalino mirties, mums nežinant, visų bylos buvo peržiūrėtos, bausmė sumažinta iki 10 metų. Iškalėjau nepilnus 5 metus".

Vargu ar kas galėtų tiksliai pasakyti, kiek Lietuvos arba Kęstučio apygardos mokytojų ir moksleivių dalyvavo laisvės kovų sąjūdyje. Tėvynės meilė ir patriotizmas to meto kartų sąmonėje buvo giliai įaugę. Tai padėdavo nugalėti bolševikinių kalėjimų ir mirties lagerių baimę, skatino veikti, dirbti ir aukotis. Lietuvos mokytojai ir moksleiviai nebuvo apolitiški, abejingi savo tautos likimui,

daugelis jų pasirinko laisvės kovotojų kelią. Jau sukaupia pakankamai duomenų, kurie leidžia padaryti išvadą, kad visose Lietuvos gimnazijose, vėliau — vidurinėse mokyklose veikė partizanų rėmimo, politinio pasipriešinimo organizacijos ar grupės, todėl nukentėjusių nuo okupantų teroro mokytojų ir mokinių yra labai daug. Pirmosios rusų okupacijos metais, 1941 m. birželio mėn. iš Lietuvos buvo išvežta apie 1500 mokytojų. Jų tarpe buvo ir Viduklės pradžios mokyklos vedėjas Kazys Botyrius su šeima. Mokytojų šeimą, nepasiruošusią tremčiai—be šiltesnių drabužių, apavo, išvežė į Komiją ant Vyčegdos upės kranto, kur, sunkiai dirbdami ir pusbadžiu gyvendami, pragyveno 27 tremties metus. Vidukliškę mokytoja Genė Narbutienė nuo išvežimo pasislėpė. Tai buvo gera pedagogė, jautri ir geraširdė moteris, aktyvi Viduklės šaulių būrio narė, auklėjo ne vieną vidukliškių kartą, todėl visų buvo gerbiama ir mylima. Tačiau antrosios rusų okupacijos pradžioje vietiniai okupantų talkininkai nepamiršo mokytojos praeities. Atėję į jos namus be jokios dingsties, mokytoją peršovė. Artimieji slapčia ją nuvežė į Biliūnų ligoninę, slaugė, išgydė. Vėliau mokytoja nuo represijų slapstėsi įvairiose Lietuvos vietose.

Antrosios rusų okupacijos metais už antisovietinę veiklą nukentėjo ne vienas Viduklės vidurinės mokyklos mokytojas ir mokinys. Už ryšius su partizanais 1949 m. buvo suimti progimnazijos direktorius Jonas Bačiulis ir mokytojas Vytautas Sabaliauskas. J. Bačiulis iš Viduklės stribyno mėgino pabėgti, tačiau buvo pagautas, enkavedistų ir stribų taip kankintas, kad visą gyvenimą liko psichinis ligonis.

Laisvės kankinė tapo ir mokytoja Bronė Stanevičienė. Ji palaikė ryšius su savo buvusiu mokiniu, Birutės rinktinės štabo nariu, vėliau Dubysos rajono partizanų vadu Stasiu Narbutu-Saturnu, Apolinaru. Netoli Viduklės, Meškakulnės kaime, šalia Ataugos miškelio, Stanevičių sodyboje, lankydavosi partizanai. Čia jie rasdavo pastogę, šilumą, būdavo pamaitinami. 1951 m. pradžioje už partizanų rėmimą buvo suimtos mokytoja B. Stanevičienė ir jos kolegė Ona Mačiunskaitė. Raseinių MGB išsiaiškino, kad Kęstučio apygardos vadas A. Bakšys-Klajūnas yra mokytojos B. Stanevičienės pusbrolis, įtarė, kad ji gali žinoti jo slapstymosi vietą. Todėl mokytoja buvo žiauriai tardoma, po sumušimo negalėjo kalbėti ir judėti. MGB tardytojai negalėjo patikėti, kad mokytoja nežino savo pusbrolio slapstymosi vietos, todėl tardyme panaudojo operatyvinę kombinaciją — SG. Ji dažniausiai buvo taikoma įtariamiesiems ryšiais su partizanų vadovybe. Šios tardymo klastos scenarijaus esmė tokia: suimtąjį, lydimą sargybos, mašina veždavo per mišką. Pakeliui mašiną "užpuldavo" tariaimi partizanai (iš tikrųjų partizanais perrengti MGB agentai — smogikai), kurie "išvadudavo" kalinį. Apsimetę partizanais, MGB provokatoriai nusivesdavo kalinį į tam tikslui įrengtą bunkerį, apkaltindavo jį išdavystėmis ir savo nekaltumui įrodyti reikalaudavo parašyti apie savo ryšius su partizanais, nurodyti ryšininkus, slaptažodžius, bunkerius ir slaptavietes. Kai šios klastos suglumintas žmogus tai padarydavo, provokatoriai jam užrišdavo akis ir vedavo į kitą vietą. Vėl būdavo suvaidinamas tariamas užpuolimas, tik šį kartą partizanus — provokatorius "nukaudavo" rusų kareiviai. Taip šia klasta patikėjusio kalinio parodymai patekdavo į

emgėbistų rankas. Būtent tokią provokaciją Raseinių MGB panaudojo prieš mokytoją B. Stanevičienę. Viena dieną mašina ji buvo vežama Viduklės link. Toliau viskas vyko pagal aprašytą MGB scenarijų, kuriame buvo panaudota SG — spec. grupė. Partizanais persirengę MGB agentai, nusivedę į bunkerį, mokytoją žiauriai tardė, grasino pakarsią, pastatę prie medžio šaudė. Jau tada mokytojai kilo įtarimas, kad toks žiaurumas nesiderina su partizanų elgsena. Visą naktį buvo išlaikyta bunkeryje, tačiau provokatoriai iš mokytojos nieko nepešė, nes pusbrolio partizanų vado A. Bakšio-Klajūno buvimo vietos ji iš tikrųjų nežinojo. Kad tai buvo emgėbistų provokacija, mokytoja įsitikino tik parvežta į Raseinius, kai riebiai nusikeikęs MGB viršininkas pasakė, kad apie A. Bakšį ji tikrai nieko nežinanti. 1952 m. pradžioje Raseiniuose vykusiame teisme B. Stanevičienė buvo nuteista 25 m. tremties ir 5 m. be teisių. Tačiau ir po teismo Raseinių enkavedistai mokytojos nepaliko ramybėje: bandė palaužti psichiškai, iki etapo sudarymo uždarė į mirtininkų kamerą. Tikriausiai, tikėjosi tokiu būdu iš beviltiškoj padėty atsidūrusios moters iškvosti tai, ko nepavyko iki teismo proceso. Toliau mokytojos laukė sunki tremtinės dalia.

Mokytojas Juozas Mocius su broliu kunigu Algirdu, partizanų kapelionu, teikė laisvės kovotojams religinius patarnavimus, platino pagrindinę spaudą, skatino politinei veiklai savo bendraminčius. Areštavus kunigą Algirdą, Juozas stojo į aktyvią ginkluotą kovą, tapo Tauragės apskrityje veikusios partizanų Lydžio rinktinės štabo viršininku, Kęstučio apygardos pagrindinio laikraščio "Laisvės varpas" redaktoriumi.

Tremtinių likimo susilaukė mokytojos Salomėja Levickaitė, Vincenta Kaminskaitė-Intienė, ne vienas vyresniųjų klasių mokinys, su tėvais išvežtas kaip "buožių" šeimos narys arba partizanų talkininkas. Viduklės progimnazijos, vėliau priaugančios vidurinės mokyklos vyresniųjų klasių mokiniai buvo aktyvūs partizanų pagalbininkai. Mokykloje veikė neformali (neturėjo programos, Įstatų) vyresniųjų klasių berniukų grupė, kuriuos jungė laisvės kovotojų rėmimo idėja. Mokiniai gaudavo partizanų leidžiamą spaudą, platino atsišaukimus, rinko partizanams grožinės literatūros knygas, pirkdavo rašymo reikmenis. Tos grupės lyderis buvo pirmos abiturientų laidos mokinys Edmundas Petravičius. Jis turėjo gavęs iš partizano J. Petraičio-Našlaicio belgišką pistoletą, kuriuo buvo apsiginkluojama miestelyje klijuojant atsišaukimus. Pažymėtina, kad pirmos laidos abiturientų tarpe nebuvo nė vieno komjaunuolio, laimei, ir išdaviko. Raseinių MGB apie mokinių pagrindinę veiklą suuodė tik 1954 m., po Stalino mirties, kai pirmos laidos abiturientai jau buvo išvažinėję po visą respubliką²⁵. Išaiškinimui, kas priklausė tai mokinių grupei, buvo užverbuotas vienas mokytojas ir du mokiniai, tačiau kagėbistams nieko konkretaus nepavyko sužinoti, todėl niekas nenukentėjo.

Vienas antisovietinės politinės jaunimo veiklos būdų buvo trispalvės iškėlimas. Yra duomenų, kad nuo 1945 m. iki 1960 m. Lietuvoje trispalvė buvo viešai iškelta 43 kartus. Apie Paupio apylinkių jaunimo sumanymą iškelti trispalves vėliavas 1946 m. rugsėjo 8-ąją, Šv. Mergelės Marijos ir Vytauto Didžiojo karūnavimo dieną, verta

plačiau papasakoti. Šios politinės akcijos sumanytojas buvo partizanų ryšininkas paupiškis Antanas Čekaitis-Jaunutis. Talkininkų šiam drąšiam sumanymui netrūko. Antano sesuo Adelė ir kaimynė Onutė Steponaitienė nudažė medžiagos net trims vėliavoms, kurias pasiuvo Zosė Valinčienė iš Pikelių kaimo. Buvo nutarta vėliavas iškelti kareivių pastatytuose tranguliacijos bokštuose "majakuose". Su vaikinų iš Polų kaimo Stasiu Parnarausku buvo susitarta, kad jis su savo bendraamžiais vėliavas iškels prie Būdų girios ir Pratvalkų kaime, o A. Čekaitis tai padarys Paupyje, kur nuolatos kryžiuodavosi kelių partizanų rinktinių keliai. A. Čekaitis-Jaunutis pasikvietė savo bičiulius paupiškius Joną Matusevičių, Albiną Šleževičių, netoli "majako" gyvenantį Dzidą Macijauską ir vyresnės kartos žmogų Napoleoną Pranckų. Vėliavos iškėlimas buvo patikėtas mikliam jaunuoliui A. Šleževičiui.

Naktis buvo tamsi, lijo lietus, todėl vėliavos iškėlimas užtruko dvi valandas. Rugsėjo 8-ąją, Tautos šventės dieną, sekmadienį, žmonės, eidami į bažnyčią, stebėjosi išdidžiai plevėsuojančia trispalve. Vėliava išbuvo nenuimta visą dieną ir naktį. Tik rugsėjo 9-ąją į Paupį sugužėjo didžiulis enkavedistų ir strībų būrys, kuriems vėliavos niekaip nepavyko nuimti. Tada iš Paupio malūno atsivarė keturis ten buvusius vyrus ir, grasindami šautuvais, vertė lipti į bokštą. Tačiau drąsuolių neatsirado. Tada stribai prisiminė, kad Paupyje gyvena labai po medžius mėgstantis karstytis vaikinukas Stasys Pilvelis, įtarė, kad vėliavos iškėlimas gali būti jo darbas. Atsivarė berniuką, keikdami ir mušdami vertė lipti į bokštą, tačiau šis palypėjo iki pusės, o toliau — nė iš vietos. Stribams nieko kito nebeliko, kaip bandyti numušti vėliavos kotą šautuvų ir automatų šūviais. Įnirtę stritai šaudė gal kelias valandas, kol sušaudytas tautos simbolis nukrito ant žemės. Vėliavos likučius stribai išsivežė į Viduklę.

Kadangi Pratvalkų kaime "majakas" daug žemesnis, Nemakščių stribai jį nesunkiai nukabino.

Nesėkmingas buvo mėginimas iškelti vėliavą Būdų kaime. Ten pasalavo Eržvilko stribai, todėl S. Parnarauskas ir jo bičiulis Jonikas buvo suimti, žiauriai tardomi. Vežamas į Tauragę, S. Parnarauskas pabėgo, stojo į partizanų būrį ir žuvo kartu su Paupio būrio 11 vyrų. Kitiems šios akcijos dalyviams teko pereiti sovietinių lagerių golgotas.

Nelygiose lietuvių tautos grumtynėse su bolševizmu aktyviai dalyvavo dvasininkija. Katalikų bažnyčia sunkių istorinių lūžių metais buvo tautos dvasios gaivintoja ir žadintoja, svarbi moralinė atrama negandų blaškomam žmogui. Žinodami didelę bažnyčios įtaką žmonėms, į laisvės kovą pakilusiai tautai, rusų okupantai savo terorą nukreipė prieš kunigus ir bažnyčią. Lietuvos katalikų bažnyčia labai nukentėjo jau pirmosios sovietinės okupacijos metais: buvo konfiskuoti bažnyčios turtai, uždraustas religijos mokymas mokyklose, uždrausta religinė spauda ir katalikiškosios organizacijos, dešimtys kunigų ištremti ir pateko į kalėjimus. Pasitraukdami iš Lietuvos, raudonieji barbarai 15 kunigų žvėriškai nukankino. Okupantai gerai

suprato, kad Lietuvos kolonizacijai, surusinimui didžiulė kliūtis yra katalikų bažnyčia, todėl, norėdami palaužti tautos dvasią, pirmiausia stengėsi iš žmonių atimti tikėjimą. Tiems tikslams Kremliaus vadeivos nukreipė gausų represijos aparatą, buvo įsakyta prieš Lietuvos katalikų bažnyčią imtis pačių griežčiausių priemonių. Siekdami suvaržyti dvasininkijos veiklą, okupantai 1946 m. uždarė Telšių ir Vilniaus kunigų seminarias, o 1947 m. — visus vienuolynus. Aukštieji bažnyčios hierarchai — vyskupai visokiais būdais buvo šantažuojami ir prievartaujami bendradarbiauti su okupacine valdžia. Kadangi šios NKVD-NKGB provokacijos pasirodė bevaisės, vyskupas V. Borisevičius buvo suimtas ir sušaudytas, vyskupai M. Reinys, P. Ramanauskas, T. Matulionis suimti, kankinami, įkalinti. Nuo represijų labai nukentėjo ir eiliniai kunigai. 1945 m. už antisovietinę veiklą nuteisti 26 kunigai, 1946 m. — 34, sekimo bylos užvestos 238 kunigams, vengdami arešto, 62 kunigai slapstėsi, 1950 m. nuteisti 83 kunigai. Pagal Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos surinktus duomenis ir MGB dokumentus sovietinės okupacijos metais buvo represuota, nužudyta arba partizanų būriuose žuvo 33%, tai yra trečdalis, Lietuvos kunigų. Tai didžiulė auka Dievui ir Tėvynei. Apie vieną kunigą, laisvės kovų metais palikusį ryškų pėdsaką šio krašto istorijoje, dera papasakoti plačiau.

1943 m., baigęs kunigų seminariją, į Viduklės parapiją vikaru buvo paskirtas Algirdas Mocius. Tai buvo pirmoji jo parapija, kurioje 1943—1945 m. kunigaudamas, savo pamaldumu, aktyvia ganytojiška ir laisvės kovotojo veikla pelnė tikinčiųjų pagarbą ir meilę. Jo, kunigavimo pradžia sutapo su istoriniais lūžiais, kai antihitlerinės koalicijos valstybių ginklais, transporto priemonėmis ir maisto produktais remiama bolševikinė Rusija po vokiečių Vermachto ofensyvos pradėjo atsigausti ir tapo aišku, kad hitlerinės Vokietijos "blickrygo" planas pasmerktas žlugti. Dar tebevykstant dviejų baisiausių XX amžiaus totalinių režimų mirtinoms grumtynėms, augo žmonių nerimas, kad su į Vakarus besiritančiu frontu bolševizmo banga gali atsiristi iki Lietuvos sienų. Antrosios rusų okupacijos perspektyva lietuvius neramino dėl tautos ir savo artimųjų likimo. Nežinia ir baimė kaustė žmonių dvasią, ne vieną skatino nusiramino ieškoti alkoholyje. Labai išplito naminės degtinės gaminimas ir girtuokliavimas.

Kunigo A. Mociaus apaštalavimui ir pastoracinei veiklai erdvė buvo labai plati. Žmogaus dvasią gaivinantį Dievo žodį kunigas skelbė su tokiu įkvėpimu ir taip įtikinamai, kad tikintieji jo pamokslų klausydavosi su ašaromis akyse. Tais nerimo laikais kunigas vidukliškius skatino melstis, atsisakyti blogų įpročių, prašyti Dievo, kad nuo Tėvynės atitolintų artėjančią bolševizmo šmėklą. Kad tie žodžiai surado palankią dirvą, rodė pilnutėlė bažnyčia, išaugęs žmonių pamaldumas: sekmadieniais ir per šventes ilgai trukdavo pamaldos, buvo sakomi trys pamokslai, tikintieji ilgai nesiskirstydavo iš bažnyčios. Įvairių negandų blaškomam žmogui tuo metu bažnyčia buvo tapusi didele užuovėja ir moraline atrama. Tai buvo Viduklės parapijos dvasinio atgimimo metai. Didelį darbą kunigas nuveikė parapijoje skatindamas blaivystės sąjūdį.

Kai frontas atsirito iki Raseinių, iš Viduklės kunigai pasitraukė į nuošalesnius kaimus, tik kunigas A. Mocius nesitraukė iš bažnyčios, kasdien laikydavo Šv. Mišias, vykdavo į pafrontės kaimus, teikė tikintiesiems religinius patarnavimus.

Prasidėjus antrajai rusų okupacijai ir suaktyvėjus represijoms prieš kunigus, pastoracinis darbas labai pasunkėjo. Tačiau kunigas A. Mocius liko ištikimas tikėjimo ir laisvės idealams, savo drąsiais patriotiniais pamokslais stiprino tikinčiųjų dvasią, ragino nepalūžti, nesilenkti okupantų vykdomai fizinei ir moralei prievartai. Drąsusis kunigas viešai per pamokslus smerkė bolševikinę santvarką, ragino žmones nepaklusti sovietinės valdžios akcijoms, ragino vyrus netarnauti okupantų armijoje, stoti į laisvės kovotojų gretas, teikti miško broliams paramą. Tokio turinio pamokslai buvo sakomi ne tik bažnyčioje, bet ir į naktinį adoravimą bažnyčion atvykusioms kaimų gyventojų procesijoms Viduklės miestelyje, taip pat prie sribų būstinės. Suprantama, kad toks kunigo iššūkis okupantams ir jų tarnams kėlė baimę ir įniršį. Parapijos tikintieji suprato, kad enkavedistai stengsis su kunigu susidoroti, ir buvo pasiryžę visomis priemonėmis ginti savo dvasios tėvą. Tikėjimo ir laisvės kankinio likimui kunigas buvo tvirtai apsisprendęs, todėl jo negąsdino jokie grasinimai ir provokacijos: savo drąsia, vieša bekompromisine veikla prieš okupantus skatino ir kitus nelenkti galvos priešams. 1945 m., birželio 29 d., per Šv. Petro ir Povilo atlaidus, per pamokslą kunigas A. Mocius kalbėjo: "Nežiūrėkite į tuos, kurie išdavinėja mūsų brolius ir seseris, laikykitės tvirtai, kad niekas jūsų negalėtų palaužti. Greitai mus išvaduos, ir tada visa Lietuva pražys baltomis gėlėmis. Aš kreipiuosi į jus, kviesdamas, kad atėjo laikas kovoti prieš sovietinę valdžią. Reikia padėti mūsų išvaduotojams, kurie kovoja miške. Kas su bolševikais, tuos nubaus Dievas ir mūsų broliai." Kunigas nueidavo į sovietinės valdžios organizuojamus mitingus ir ten žmonėms aiškino bolševizmo Lietuvai daromus nusikaltimus, todėl tie mitingai tapdavo ne okupantų rėmimo, bet jų pasmerkimo akcijomis. Sužinojęs iš anksto, kada vyks tie mitingai, ir norėdamas juos sužlugdyti, kunigas tuo pačiu metu bažnyčioje rengdavo pamaldas. Tokios dvikovos rezultatas buvo iš anksto nulemtas: bažnyčia būdavo pilnutėlė žmonių, o mitingo vietoje — tik jo organizatoriai ir keli sribai. Kunigo skelbiamas tiesos žodis kėlė įsiūtį, tačiau iš karto susidoroti su juo emgėbistai vengė, laukė palankaus momento.

NKVD-NKGB tarnybos iš savo šnipų tuo metu jau žinojo apie kunigo Algirdo ir jo brolio, Viduklės progimnazijos mokytojo Juozo, artimus ryšius su partizanais, jų veiklą laisvės kovoje. 1945 m. liepos pradžioje Viduklės valsčiaus Blinstrubiškių miške Viduklės Žaibo būrio partizanai, vadovaujami Stepono Bubulo-Inčiūros, Gintauto, įsirengė stovyklą. Į ją Žebenkštis ir Lydžio rinktinių štabų įsakymu atvyko Skaudvilės ir Batakių 40 partizanų būrys, vadovaujamas Lietuvos kariuomenės puskarininkio Jono Strainio-Saturno, Kražių partizanų būrys, vadovaujamas leitenanto Broniaus Urbučio Margio, po kelių dienų — Paupio būrys, vadovaujamas Jono Starkaus-Maželio, su savo būriu atvyko Antanas Jonikas-Daktaras, nemakštiškių būrys, vadovaujamas Stasio Milkinto-Riterio, su savo būriu, kuriame

buvo du sūnūs Antanas ir Kazys, atvyko Kazys Tamulis-Senis. Per kelias dienas į Blinstrubiškių mišką susirinko per 100 laisvės kovotojų. Iš anksto buvo sutarta, kad partizanų kapelionas kunigas A. Močius atvyks į partizanų stovyklą laikyti Šv. Mišių, išklausyti išpažinčių. Iš vakaro prie eglaičių buvo įrengtas altorėlis. Sutartu laiku keli vyrai pasitiko kunigą ir atvedė į partizanų stovyklą, kur buvo atlaikytos Šv. Mišios, dalijama Komunija, laisvės gynėjams kunigas pasakė pamokslą. Po to vyriausiam pagal karinį rangą — leitenantui B. Urbučiui-Margiui kunigas įteikė Viduklės klebonijoje išsaugotą Lietuvos laisvės simboli — Trispalvę. Šio gražaus susitikimo dalyviai savo atsiminimuose rašo, kad kunigas labai domėjosi partizanų buitimi, teiravosi, ko jiems trūksta, pažadėjo aprūpinti vaistais ir knygomis. Tai buvo vienas paskutinių kunigo susitikimų su laisvės kovotojais.

Kunigo areštui Raseinių NKVD iš anksto kruopščiai ruošėsi: 1945 m. liepos 21 d. Viduklė buvo apsupta NKVD kariuomenės ir strībų, blokuojami visi keliai ir takeliai, kunigas iškviestas pokalbiui į Viduklės NKVD. Kunigas A. Mocius gerai suprato to kvietimo tikrąją tikslą, tačiau parapijiečių pagalbą, vengdamas aukų, nesikvietė. Pildėsi Grauzų kaimo procesijos, atėjusios į naktinį adoravimą bažnyčioje, ant nešamo kryžiaus užrašyti pranašiški žodžiai: "Viešpatie, pasilik su mumis, nes jau artinasi vakaras." Kunigas A. Mocius vienas išėjo pasitikti savo, kankinio, likimo.

Enkavedistai iš karto areštavo kunigą, kaip didžiausiam nusikaltėliui užrišo akis, įsodino į mašiną, kurioje su parengtais ginklais sėdėjo keli operatyviniai darbuotojai. Kelios mašinos visu greičiu išskubėjo Kauno link. Emgėbistai suprato, kad, nežiūrint visų atsargumo priemonių, Viduklėje jiems su areštuotu kunigu pasilikti pavojinga. Tokia baimė buvo ne be pagrindo. Nežiūrint Stropiai saugomų kelių, vienai ryšininkei pavyko nepastebėtai prasmukti pro rusų ir strībų sargybas. Ji, sėdusi ant dviračio, išskubėjo į Blinstrubiškių mišką apie kunigo A. Mociaus areštą pranešti partizanams. 40 partizanų būriui buvo duotas įsakymas kelyje Viduklė-Raseiniai surengti pasalą ir išvaduoti kunigą. Deja, partizanai nespėjo. Nuo liepos 31 d. kunigas buvo žiauriai tardomas, tačiau nepalūžo ir savo kankintojams žėrė tiesą į akis: "Aš, kaip savo tėvynės patriotas, nekenčiu sovietinės valdžios, mano jausmai buvo vieni, — kad Lietuva būtų nepriklausoma... Prieš sovietinę santvarką esu nusiteikęs priešišškai, nes žinau, kaip bolševikai su lietuviais elgėsi 1940—1941 metais." Archyviniai dokumentai parodė, kad prieš kunigą A. Mocių liudijo tik keli Viduklės stribai ir sovietinės valdžios aktyvistai. Jo areštas sujaudino ir sukrėtė Viduklės parapiją, tačiau tikintieji suprato, kad prieš raudonąjį terorą jie yra bejėgiai ir tik maldomis gali padėti savo dvasios ganytojui. Net iki galo nesudarius ir neapiforminus baudžiamosios bylos, tų pačių metų pabaigoje be įprasto teismo farso kunigas A. Mocius buvo ištremtas į Abezės lagerius. Per kelis kartus kunigas sovietiniuose lageriuose iškentėjo 19,5 metų.

1945 m. liepos pabaigoje buvo suimti Lyduvėnų parapijos klebonas Bronius Gaižutis, Kelmės vikaras Antanas Čimielius, Raseinių apskrities laikraščio

"Stalinietis" redaktorius Antanas Gabrėnas, vidukliškis gydytojas Kazys Ambrozaitis. Visi jie buvo apkaltinti priklausymu LLA ir antisovietine veikla. Už tokią pat veiklą buvo suimti dar 24 žmonės, iš kurių 10 buvo perduoti Kauno NKGB tardymo grupei.

Ginkluoto pasipriešinimo saulėlydis. Paskutiniai Kęstučio apygardos partizanai

Nuo 1949 m. Lietuvoje pablogėjus ekonominei situacijai, partizanų materialinis apsirūpinimas kasmet sunkėjo, nes nuo okupantų represijų labai nukentėjo pagrindiniai partizanų rėmėjai ir maitintojai — ūkininkai: labiau pasiturintys buvo išbuožinti ir ištremti, kiti už partizanų rėmimą sugrūsti į kalėjimus, ūkiai išdraskyti. Labiausiai nukentėjo Lietuvos kaimas, likusius ūkininkus prievarta sugrūdus į sovietinius dvarus-kolchozus. Sovietinei valdžiai atėmus žemę, gyvulius, padargus, kaimo žmogus buvo apiplėštas, visiškai nuskurdintas, tapo nuo okupantų malonės priklausomu vergu. Sunaikinus žmoguje šventą nuosavybės jausmą ir žemei tapus svetima, anksčiau su meile dirbamos ūkių žemės dirvonavo, o iš naujai sukurtų kolchozų už metų darbą žmonės gaudavo pusmaišį dirsių, todėl šeimos vos galėdavo prasimaitinti. Partizanams apsirūpinti maisto produktais pasidarė labai sunku. Šią problemą bandė spręsti apdėdami kolchozų pirmininkus prievolėmis, kai iš kolūkio laisvės kovotojų poreikiams pareikalaudavo pinigų, grūdų ar gyvulių. Kadangi tos vertybės sovietinės valdžios buvo nusavintos iš kaimo gyventojų, todėl manyta, kad tokiems veiksams partizanai turi moralinę teisę. Tačiau toks apsirūpinimo būdas buvo susijęs su tam tikra rizika, nes į jį buvo įtraukiama visa grupė žmonių: ūkio pirmininkas, sandėlininkas, sąskaitininkas, todėl didėjo išaiškinimo ir represijų galimybė. Kad dažnai taip atsitikdavo, rodo archyvų duomenys. Šį teiginį pailiustruokime charakteringu pavyzdžiu: 1952 m. balandžio 14 d. MGB agentas Dūmas Raseinių MGB praneša,²⁶ kad Jūkamių kaimo gyventojai — "Volgos" kolchozo pirmininkas Antanas Žukauskas, sandėlininkas Idzidorius Baltrušaitis, sekretorius Napoleonas Jasiulis pardavė dvi tonas grūdų, o pinigus atidavė partizanams. Aišku, kad tokių partizanų rėmėjų laukė sovietinės valdžios represijos. Nežiūrint jų, žmonės stengėsi padėti partizanams: pieninių ir kooperatyvų vedėjai patys pranešdavo partizanams, kada į apskritį bus vežamas sviestas, grietinė, kiaušiniai arba iš rajonų į vietos kooperatyvus prekės, kad, palaukę kelyje, galėtų maisto produktus ar pramonines prekes konfiskuoti. Tokių atvejų Kęstučio apygardos partizanų istorijoje gana daug. 1949 m. spalio 22 d. J. Petraičio-Našlaičio vadovaujamas partizanų būrys naktį dviem vežimais atvažiavo į Viduklę ir iš kooperatyvo konfiskavo prekių už 51.469 rublius, pa našiu būdu buyo paimtos prekės iš kitų kooperatyvų. Konfiskuoti iš sovietinės valdžios Lietuvos žmonių triūsu sukurtas gėrybes tuo metu buvo vienintelė partizanų materialinio apsirūpinimo galimybė.

Partizanų padėtis pasunkėjo ir dėl to, kad dėl nuolatinių okupacinės valdžios represijų, bauginimo Lietuvos žmonės suvargo, o paaiškėjus, kad greito Rusijos ir

Vakarų valstybių ginkluoto konflikto sunku tikėtis, pamažu blėso išsivadavimo iš bolševizmo viltys, žmonėse vyko skausmingas sąmonės lūžis: įsivyravo nusivylimo, susitaikymo su blogiu, noro išlikti nuotaikos. Šimtus tūkstančių sąmoningiausių Lietuvos piliečių ištremus, sugrūdus į kalėjimus, buvo pakirstos tautos dvasios atsparumo šaknys. Retėjo gretos tų, kurie dėl Tėvynės buvo pasirengę kentėti, aukotis ir žūti.

Nesulaukę žadėtosios paramos iš Vakarų, partizanai labai stokojo ginklų ir amunicijos. Iš 1950—1953 m. MGB operatyvinių pranešimų matyti, kad prieš baudėjai, sunaikinę partizanų būrį, paimdavo labai mažai ginklų ir šaudmenų atsargų. Esant tokiai situacijai, apie rimtesnį pasipriešinimą šimteriopai gausesniai ir iki dantų ginkluotam priešui negalėjo būti ir kalbos. Todėl partizanai tuo metu ilgesnių kautynių su okupantais stengėsi išvengti.

Kalbėdami apie Vakarų valstybių nenorą padėti kovojančiai Lietuvai, norime priminti, kad Kęstučio apygardos teritorijoje su ginklais ir amunicija buvo išmestos kelios desanto grupės. Paskutinė — 1950 m. Tauragės apskrities miškuose, Ringių kaimo apylinkėse. Kartu su Tauro apygardos štabo nariu Skirmantu buvo nuleisti du radistai ir bagažas, kurio iš karto surasti nepavyko. Radijo siųstuvą, šaudmenis, fotoaparatus, laikraščio "Laisvė eina iš Vakarų" tiražą rado vienas Ringių kaimo gyventojas, kuris dalį daiktų pasiliko sau, o kitus atidavė Žalgirio partizanų būriui. Tačiau tokia simbolinė Vakarų parama laisvės kovotojams buvo menka paguoda.

Per 6 laisvės kovų metus prieš slaptosios tarnybos labai išstobulino kovos prieš partizanus metodus. 1950—1953 m. čekistinės-karinės operacijos dažniausiai vykdavo remiantis šnipų agentūriniais pranešimais, kuriuose buvo nurodoma tiksli partizanų buvimo vieta. Išsiplėtus MGB agentūriniam tinklui, tokių pranešimų kasmet gausėjo. Priešas atsisakė aklo ir mažai efektyvaus miškų "košimo", todėl apie 80% baudžiamųjų operacijų prieš laisvės kovotojus buvo vykdoma prieš tai surinkus operatyvinius duomenis. Partizanų susekimui ir sunaikinimui visose apskrityse veikė NKVD kariuomenės grupės: RPG — žvalgybos paieškos grupė, OVG — operatyvinė karinė, vėliau ČVG — čekistinė karinė grupė, buvo sudaromos sekretų, pasalos, stebėjimų grupės, aprūpintos transportu, jos galėjo per 1-1,5 val. išvykti į nurodytą vietą. Operatyviniam ryšiui ir radijo siųstuvų pelengavimui visa Lietuva buvo apnarpliota radijo ryšių tinklu, MGB šnipų ūkiuose buvo įrengiami radijo aliarmo signalai, kad, pasirodžius tame rajone partizanams, agentas galėtų greitai apie tai informuoti apskrities MGB skyrių. MGB darbuotojai operatyviniuose žemėlapiuose žymėdavosi partizanų pasirodymo vietas ir judėjimo maršrutus, į spėjamas partizanų telkimosi vietas operatyvinių žinių patikslinimui pasiųsdavo maršrutinius agentus (maršrutinį agent), kurie, apsimetę okupantų nuskriaustaisiais, slankiodavo po įtariamą rajoną. Dėl to partizanų judėjimui ir veiklai sąlygos pasidarė nepaprastai sudėtingos.

Partizanų gretos labiausiai retėjo dėl nuolatinių išdavysčių, nes priešas sugebėjo į partizanų ryšių sistemas, būrius ir štabus infiltruoti agentus, kurie okupacinei kariuomenei palengvino laisvės kovotojų naikinimo darbą. Dėl išdavysčių kentėjo ne tik partizanai, bet ir jų rėmėjai, todėl didėjo tarpusavio nepasitikėjimas ir įtarumas situacija, labai naudinga priešui.

Iki 1949 m. laisvės kovotojų tikslas buvo išlaikyti stiprias kovos grupes, o slopstant ginkluotam pasipriešinimui, mėginta išsaugoti ginkluoto pasipriešinimo struktūras, kurios galimo karo atveju galėtų vykdyti Lietuvoje vyrų mobilizaciją, administracijos formavimo, žmonių ir materialinių vertybių saugojimo nuo besitraukiančios okupantų kariuomenės darbą. Būtent tokie uždaviniai keliama 1950 m. gruodžio 28 d. apygardų vadams Lietuvos partizanų vado generolo J. Žemaičio-Vytauto pavaduotojo A. Ramanausko-Vanago išsiuntinėtame rašte.

Tačiau ginkluoto pagrindžio struktūrų išsaugojimas tapo labai problematiškas, nes iki 1950 m. partizanų gretos jau buvo labai praretėjusios, dauguma senųjų patyrusių vadų žuvę. MGB pateiktais duomenimis, 1947—1949 m. Kęstučio apygardos partizanai patyrė tokius nuostolius:²⁷

1. 1947 m. nukauta 170 partizanų, iš viso areštuoti 532 žmonės. Paimta karinio turto: 35 kulkosvaidžiai, 76 automatai, 135 šautuvai, 108 pistoletai, 159 granatos, 42.000 šovinių.
2. 1948 m. nukauta 117 partizanų (vadų—28), iš viso areštuoti 358 žmonės. Paimta 30 kulkosvaidžių, 40 automatų, 121 šautuvas, 102 pistoletai, 125 granatos, 20.000 šovinių.
3. 1949 m. nukauti 125 partizanai (vadai—35), iš viso areštuoti 405 žmonės, iš jų — 113 antisovietinių organizacijų narių, 99 partizanai (6 partizanų vadai), 67 ryšininkai, 65 partizanų rėmėjai, 61 antisovietiška nusiteikęs asmuo. Paimta 21 kulkosvaidis, 40 automatų, 116 šautuvų, 104 pistoletai, 64 granatos, 28.991 šovinys.

Juros srities vadas V. Ivanauskas-Henrikas savo laiške rašo, kad 1949 m. srityje žuvo 15 partizanų vadų, kurių žemiausias rangas — partizanų rajono vadas. Tuo metu rinktinėse buvo likę tik po vieną kitą pareigūną, kuris pagal išsilavinimą ir patirtį atitiko einamas pareigas.

1951 m. Lietuvoje dar veikė apie 1000 partizanų. Kęstučio apygardoje 1952 m. buvo 180 partizanų, o 1953 m. beliko tik 23. 1950—1953 m. buvo ginkluoto pasipriešinimo saulėlydis.

1949—1950 m. pagrindiniai MGB smūgiai buvo nukreipti prieš partizanų apygardų ir rinktinių štabus. Jiems išaiškinti buvo mestos tuo metu jau gausios šnipų pajėgos. 1949 m. gruodžio 15 d. sudaroma Birutės rinktinės, veikusios Raseinių, Skaudvilės ir

Kelmės rajonų teritorijoje, agentūrinė sekimo byla Nr. 927 (kodo pavadinimas Skėriai "Saranča"), kurioje suregistruojami visi rinktinės partizanai, iš agentų pranešimų renkama operatyvinė medžiaga apie ryšininkus, rėmėjus, kurpiami įvairiausi rinktinės sunaikinimo planai.

Nemažai sumaišties okupantams sukėlė visai nenumatytas įvykis — 1950 m. spalio 19 d. Birutės rinktinės apsaugos būrys Žemčiūgas, vadovaujamas J. Milkinto - Maršalio, susidūrė su sovietinio aktyvo grupe, kurioje buvo žemės ūkio ministro pavaduotojas Povilas Tričius. Iš partizanų būrio vado Maršalio raporto, siųsto Dubysos partizanų rajono vadui S. Narbutui-Apolinarui, ir Nemakščių sribų būrio vado pavaduotojo Samoilovo pasiaiškinimo, rašyto MGB, galima nesunkiai atkurti to įvykio aplinkybes. Tą dieną žemės ūkio ministro pavaduotojas atvyko į Nemakščius, iš kur su sribų apsauga nuvyko į neseniai sukurta Kalinino kolchozą. Grįždami atgal, pakeliui į Nemakščius, užsuko tarp Milžavėnų ir Pabalčių kaimų, netoli Balčios upės, esančią ūkininko J. Kalvaičio sodybą. Tuo metu sodyboje, daržinėje, slėpėsi Maršalio būrio vyrai. Sribai, kaip ir įprasta, pradėjo po sodybą šniukštinėti. Kai atidarė daržinės duris, partizanai, neturėdami kitos išeities, pradėjo šaudyti. Buvo nukautas netoliese buvęs ministro pavaduotojas P. Tričius, vienas sribas sužeistas, kiti movė į Balčios pakrantes ir į Nemakščius kviestis pagalbos. Pabėgus sribams, partizanai pasitraukė iš sodybos. Iš Maršalio raporto ir jame užrašytos S. Narbuto-Apolinaro pastabos aiškėja, kad tai buvo visai neplanuotas įvykis, kad kautynių galbūt buvo galima išvengti. Kadangi tai buvo respublikinės reikšmės įvykis, partizanų paieškai ant kojų buvo pakelti aplinkinių rajonų garnizonai ir sribai, MGB operatyvininkai, visa MVD-MGB agentūra. Siautimas truko 5 dienas ir apėmė plačią teritoriją. Į numatytus rajonus išvyko operatyvinės grupės, MGB darbuotojai susitiko su kaimuose užverbuotais agentais ir informatoriais. Iš VSKA bylų paaiškėjo,²⁷ kad, darydami kratas, MGB darbuotojai Šaltropių, Kutninkų, Prišmančių kaimuose susitiko su agentais Lipčytė, Kristina, Matas, Jūra, Tulpe, Stankus; Graužų, Talkininkų, Rimkiškių, Jūkainių kaimupse — su agentais Galinskis, Degtukas, Eugenija, Beržas, Bogdan, Dobilas, Vėjas, Drąsuolis, Dagilis; Ylių, Aleknų, Antapusinio, Kampaičių, Ižiniškių kaimuose — su agentais Kviečiai, Lidra, Germanas, Bystryi, Vilkas. Siautimai vyko Apusinių, Vailabų, Plačiuvos, Paupio, Gėgių, Šienlaukio, Velpesų, Pagiedočio, Klavmių, Aleksandraičių, Varnėnų, Daumėnų, Paskynų, Šapališkių, Pavidaujo, Lapgirių, Pagraužės, Pramedžiuvos kaimų apylinkėse. Visur MGB darbuotojai susitiko su savo agentūra. Jiems buvo duota para laiko išaiškinti, kur slapstosi partizanai. Šios operacijos metu buvo areštuota 20 žmonių.

Dėl aktyvios MGB veiklos 1951 m. labai nukentėjo Kėstučio apygardos Dubysos rajono partizanai. Klaipėdos srities MGB valdybai pavyko į šio rajono partizanų ryšių sistemą infiltruoti savo agentus Naikauskas ir Valė. Kadangi pirmasis buvo Dubysos rajono partizanų vado S. Narbuto-Apolinaro dukters krikštatėvis, o agentė Valė Klaipėdoje apsigyvenusios partizanės Apolonijos Šimkevičiutės-Audronės pusseserė,

sąlygos šnipų veiklai buvo labai palankios. Siekdami įgyti partizanų vadų pasitikėjimą, minėti šnipai Klaipėdoje jiems nupirkdavo ir į Viduklės apylinkes atveždavo avalynės, rūbų, rašymo reikmenų, žadėjo padėti apsirūpinti fiktyviais dokumentais.

1950 m. pabaigoje dėl pablogėjusios sveikatos į Klaipėdą pasigydyti išvyko S. Narbuto-Apolinaro pavaduotojas Bronius Živatkauskas-Keršis, žmogus, ne kartą sumaniai išvengęs MGB pinklių. Bronius nuo pat vaikystės pasižymėjo meniniais polinkiais, kurie laisvės kovoje jam labai pravertė: taip meistriškai padarydavo bet kokią antspaudą, kad jo nuo tikro nebuvo galima atskirti. Ne vienam yra padėjęs įsigyti fiktyvius dokumentus. Padedama šnipų Naikauskas ir Valė, Klaipėdos MGB jį akylai sekė. Gydomosi tikslais į Klaipėdą atvykti ruošėsi ir S. Narbutas-Apolinaras su žmona partizane S. Rutkauskaite-Aldona. Pasinaudodami agentų Naikauskas ir Valė ryšiais, tokius partizanų vadų ketinimus Klaipėdos emgėbistai visaip skatino, kurpė planus, kaip sunaikinti Dubysos rajono partizanų vadovybę. Po įvairiausių klastų ir provokacijų tai jiems padaryti pavyko. 1951 m. kovo 24 d. Klaipėdoje buvo suimti S. Narbutas-Apolinaras, jo žmona S. Rutkauskaitė-Aldona, B. Živatkauskas-Keršis. Emgėbistai žinojo, kad į jų rankas pateko neeiliniai laisvės kovotojai, todėl suimtuosius aktyviai tardė, kankino, prievarta bandė juos įtraukti į operatyvinę provokaciją, kurios tikslas sunaikinti Kęstučio apygardos štabą. Kaip parodė vėlesni įvykiai, šie MGB sumanymai nebuvo vaisingi.

1951 m. gruodžio 14–17 d. Raseiniuose Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolas Dubysos partizanų rajono vadą S. Narbutą-Apolinarą ir jo pavaduotoją B. Živatkauską-Keršį nuteisė mirties bausme — sušaudyti. S. Narbuto žmona, partizanė S. Rutkauskaitė-Aldona ir su šia byla susijusi didelė 106 partizanų ryšininkų ir rėmėjų grupė buvo nuteisti ilgai tremčiai į darbo pataisos lagerius. Nuteistuosius S. Narbutą ir B. Živatkauską uždarė į mirtininkų kamerą ir Raseinių kalėjime laikė dar kelis mėnesius, vėliau jie buvo išvežti į Vilniaus kalėjimą. Vedami iš mirtininkų kameros, S. Narbutas ir B. Živatkauskas, garsiai šaukdami, atsisveikino su kaliniais: "Sudiev, broliai, sudiev, Stasele, mus veža sušaudyti". Tuos žodžius išgirdo ne viena kamera, žaibo greitumu žinia apskriejo visą kalėjimą. Kilo didelis sujudimas, triukšmas: kaliniai, kas kuo turėjo, daužė kamerų duris, šaukė, protestavo. Nesitikėję tokio kalinių protesto, po kalėjimą lakstė ir blaškėsi sargyba ir kalėjimo administracija. Kaip pasakoja buvę Raseinių kalėjimo politiniai kaliniai, enkavedistai kaliniams grasino, prašė gražiuoju nurimti, įtikinėjo, kad S. Narbutas ir B. Živatkauskas tikrai nesusaudys. Tačiau kaliniai ilgai nerimo, o vėliau visi vieningai paskelbė bado streiką. Streikas tęsėsi keletą dienų. Mūsų turimomis žiniomis, tai buvo antrasis masinis Raseinių kalėjimo politinių kalinių streikas, kurį okupantai kruopščiai slėpė nuo visuomenės, nes viešumas ir tiesa buvo didžiausi sovietinės santvarkos priešai.

Baudžiamojoje byloje Nr. 794, 4-tame tome, 289 puslapyje, yra pažyma bx Nr. 9/12168, datuota 15.07.1952, apie tai, kad mirties nuosprendis S. Narbutui ir B. Živatkauskui įvykdytas Vilniuje 1952 m. birželio 20 d. Pasirašo LTSR KGB "A" skyriaus papulkininkis Grišinas.

1950 m. lapkričio mėnesį Dubysos rajono partizanai Viduklės valsčiaus Verybų miške, netoli Švendrų kaimo, įsirengė bunkerį, kuriame buvo įkurtas Birutės rinktinės ir Dubysos rajono štabas. Kartu su štabų apsaugos būriu bunkeryje apsigyveno 13 partizanų. Ryšius palaikydavo per netoliese gyvenusius Leonardą ir Vaclovą Blinstrubus. Iš savo šnipų sužinoję apie dviejų štabų dislokacijos vietą, Klaipėdos srities MGB valdyba 1951 m. kovo 27 d. organizavo čekistinę-karinę operaciją, kurioje dalyvavo daug MVD kariuomenės, vadovaujamos 4 pulkininkų laipsnius turinčių karininkų. Štabų bunkeris ir visas miško kvartalas buvo apsuptas keliais priešo kareivių žiedais. Kautynių metu žuvo Birutės rinktinės štabo viršininkas Vincas Pluščiauskas-Aras, Dubysos rajono štabo narys Napoleonas Lukošius-Jaunutis, jo brolis Simas Lukošius-Jurgutis, partizanas Antanas Narbutas-Arūnas, jo brolis Jonas Narbutas Andrius, Bronius Žalkauskas-Vasmontas, gyvas suimtas tik prieš mėnesį laiko įstojęs į partizanų būrį Vytautas Barauskas-Teisutis. Operacijos metu paimti 4 automatai, 3 automatiniai šautuvai, 4 neautomatiniai šautuvai, 6 pistoletai, 526 šoviniai, 2 rašomosios mašinėlės ir kitas štabų turtas. Yra duomenų, kad tame mūšyje žuvo nemažai rusų.

Rytojaus dieną, t.y. 1951 m. kovo 28 d., Klaipėdos srities MGB valdyba ir Skaudvilės rajono MGB skyrius, padedami MVD 273 ir 32 šaulių pulkų ir stribų būrių, Žalpių miško 7 kvartale organizavo čekistinę-karinę operaciją, apsupo bunkerį, kuriame buvo Birutės rinktinės štabo apsaugos būrys, vadovaujamas Juozo Milkinto-Maršalio. Per kautynes žuvo būrio vadas J. Milkintas-Maršalis, Steponas Šliažas-Žvangutis, J. Milkinto žmona Jadžė Janušytė-Ieva, Kazys Bakaitis-Bijūnas, Jonas Nacas-Skrajūnas. Operacijos metu paimti 3 automatai, 2 šautuvai, 3 pistoletai, 360 šovinių, įvairūs dokumentai. Po šių netekčių Birutės rinktinė jau neatsigavo ir 1951 m. pavasarį dėl neskaitlingumo buvo panaikinta.

1951 m. balandžio 15 d. Paviščiovio miške įvyko partizanų vadų pasitarimas, kuriame dalyvavo Jūros srities vadas A. Bakšys-Klajūnas, Kėstučio apygardos štabo nariai — J. Kisielius-Genius, J. Rubšaitis-Žilius, V. Slapšinskas-Vytas, Birutės rinktinės vadas K. Labanauskas-Justas, rinktinės štabo nariai: V. Skačkauskas-Regimantas, A. Janušas-Skudutis, Butageidžio rinktinės vadas J. Nuobaras-Lyras, Vaidoto rinktinės vadas J. Vilčinskas-Algirdas, partizanų būrio vadas J. Palubeckas-Simas ir kiti. A. Bakšys-Klajūnas partizanams pra nešė, kad, žuvus Jūros srities partizanų vadui V. Ivanauskui-Henrikui, Lietuvos partizanų aukščiausios vadovybės įsakymu jis paskirtas Jūros srities vadu, todėl Kėstučio apygardos rinktinių ir būrių vadai turi išsirinkti apygardos vadą. Kėstučio apygardos vadu buvo išrinktas K. Labanauskas-Justas. Jūros srities štabo ūkio dalies viršininku paskirtas J. Kisielius-

Genius, Svajūnas, o štabo vedliu — V. Slapšinskas-Vytas. Kęstučio apygardos štabas buvo papildytas naujais nariais: ūkio dalies viršininku paskirtas V. Skačkauskas-Regimantas, o štabo vedliu — A. Janušas-Skudutis.

Po Dubysos rajono partizanų vado S. Narbuto-Apolinaro suėmimo rajono vadu buvo paskirtas Aloyzas Stumbrys-Keleivis. 1951 m. spalio 17 d. MGB agentas Nevėžis apatinių rūbų pamainos perdavimo dingstimi įviliojo Dubysos rajono vadą A. Stumbrių-Keleivį, štabo narius J. Petraitį-Našlaitį ir A. Navicką-Genutį į jo sodyboje MGB surengtą sustiprintą pasalą. Susidūrimo metu buvo sužeistas į ranką A. Stumbrys-Keleivis. Dėl kareivių bailumo (taip pasakyti MGB pažymoje) partizanams pavyko pabėgti. Kadangi sužeistas A. Stumbrys rajono vado pareigų eiti negalėjo ir gydėsi savo įsirengtame bunkeryje, Dubysos rajono partizanų vadu buvo paskirtas štabo organizacinio ir žvalgybos skyriaus viršininkas J. Petraitis-Našlaitis.

Dėl nuolatinių išdavysčių retėjo Kęstučio apygardos partizanų gretos, nukentėjo štabas. 1951 m. spalio pradžioje Kęstučio apygardos štabo nariai V. Skačkauskas-Regimantas ir A. Janušas-Skudutis keletą dienų stovyklavo netoli Viduklės, Antapusinio kaimo Lypjaunio miškelyje. Naktį jie išsikvietė jiems ankščiau pažįstamą gretimo kaimo gyventoją J. D., kuris Raseinių MGB jau buvo užverbuotas agentu, slapyvardžiu Bystryj. Partizanams jis įtarimo nekėlė, nes jo brolis už ryšius su partizanais buvo areštuotas ir sėdėjo Vilniaus kalėjime. Rytoriaus dieną agentas Bystryj atėjo į partizanų stovyklą. V. Skačkauskas-Regimantas parašė laišką ir paprašė agentą jį nunešti į ryšių punktą (kodinis pavadinimas "Geležinis trikampis" pas B. Valinčienę, gyvenusią Antringio kaime. Agentas Bystryj partizanų pavedimu tą dieną laiškus nešiojo kelis kartus. Su paskutiniu laišku jis nuvyko ne į ryšių punktą, o į Raseinius pas MGB kapitoną Pašiną. Šis greitai pakėlė ant kojų čekistinę-karinę grupę. Partizanų sunaikinti išvyko dvi kareivių ir viena sribų mašina, operacijoje dalyvavo Viduklės sribai. Buvo apsuptas Lypjaunio miškelis. Čekistinė-karinė operacija vyko 1951 m. spalio 6 d. Pajutę, kad juos supa, partizanai bandė prasiveržti, apšaudė kareivių ir sribų grandinę. Vienas sribas buvo nukautas, jo ginklą pasičiupo partizanai. Prasiveržimo metu, pasaloje buvusių rusų kareivių kulku pakirstas, suklupo A. Janušas-Skudutis. Iš apsupimo prasiveržusį V. Skačkauską-Regimantą kareiviai ir sribai persekiojo net šešis kilometrus. Pagaliau jį pasivijo Raseinių sribų būrio vado pavaduotojo Kabanovo kulka. Vienas V. Skačkauską-Regimantą persekiojęs sribas buvo sužeistas. Visi nukentėję ir persekiojimo operacijoje dalyvavę sribai Raseinių MGB buvo apdovanoti premijomis.

Pagal KGB agento Dagilis pranešimą 1952 m. liepos 22 d. Tytuvėnų rajone vyko čekistinė-karinė operacija, kurios metu buvo sunaikinta 5 partizanų grupė, nukautas paskutinis Kęstučio apygardos Dubysos partizanų rajono vadas J. Petraitis-Našlaitis. Be kito štabo turto, bunkeryje buvo rasti kuriamos pagrindinės Vyčių sąjungos dokumentai. Tuo metu šios pagrindinės organizacijos kūrimas nebuvo atsitiktinis. Tai buvo alternatyva slopstančiam ginkluotam pasipriešinimui, kuris jau buvo išsėmęs

visas savo galimybes ir neatitiko Lietuvoje susiklosčiusių politinių ir ekonominių sąlygų. Greito nepriklausomybės atkūrimo viltys jau buvo išblėsusios. Ginkluoto pagrindžio vadai suprato, kad reikia rengtis ilgai bolševikinei okupacijai, kartu galvoti apie naujas pasipriešinimo formas. Neginkluotas politinis-intelektualinis pasipriešinimas geriausiai galėjo pratęsti laisvės kovų idėjas ir tautos pasipriešinimo tradicijas. Pasyvi kova yra prieš sunkiau pastebima, didesnė tikimybė ilgiau išsaugoti gyvybingąsias jėgas.

Vyčių sąjungos Įstatų ir Programos kūrėjas — LLKS Prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto pavaduotojas, Jūros srities vadas A. Bakšys-Klajūnas. Šiuose dokumentuose su dideliu politiniu įžvalgumu išdėstyti sąjungos, slaptos politinės organizacijos, tikslai ir uždaviniai, nubrėžti pagrindiniai atkursimos demokratinės valstybės politiniai ir ekonominiai kontūrai. Tuo metu dar išlikusiems partizanų būriams ir štabams buvo duotas nurodymas savo veikimo teritorijoje kurti Vyčių sąjungos skyrius. Todėl neatsitiktinai šie dokumentai buvo aptikti J. Petraičio-Našlaičio bunkeryje. Kaip matyti iš KGB pažymų, pagrindinės organizacijos kūrimosi perspektyva okupantams kėlė daug nerimo. Tačiau žuvus šios organizacijos kūrėjui A. Bakšiui-Klajūnui, Vyčių sąjungos veiklos išplėsti nespėta.

1950—1953 m. dėl sustiprėjusios prieš agentūrinės veiklos vis labiau ir labiau retėjo partizanų gretos. Kaip jau minėta, šiuo laikotarpiu okupantai kovoje prieš ginkluotą pagrindį šalia ciniškiausio žiaurumo ir prievartos ima taikyti labiau rafinuotus kovos būdus: specialiąsias priemones, provokatorių infiltravimą į partizanų būrius ir ryšių sistemas. Į pagrindžio struktūras įsiskverbusių šnipų padedama, MGB surengdavo vadinamąsias operatyvines kombinacijas — klastas, į kurias stengdavosi įvilioti partizanų būrius arba jų grupes. Jeigu pasisėkdavo panaudoti preparatą "Neptun", užmigdytus partizanus suimdavo gyvus, jei ši klasta nepavykdavo, agentai-smogikai iš pasalų juos nušaudavo. Tai universalus tų metų MGB veiklos scenarijus. Ši veikla būdavo sėkmingesnė, jeigu agentais užverbuodavo partizanų būrių vadus, štabų narius, ryšininkus, žmones, turėjusius plačius ryšius su laisvės kovotojais ir jų rėmėjais. Tokius savo ginklo brolius išdavusius agentus MGB įtraukdavo į provokatorių-smogikų grupes ir, pasinaudodama jų ryšiais su dar laisvėje esančiais partizanais, pastariesiems rengdavo įvairias pasalas. Toks kovos būdas panešėjo į kruvinąją medžioklę, kur varovų vaidmenį atliko laisvės kovų idealus išdavę partizanai arba ryšininkai. Deja, tai rūsti tų dienų tikrovė, kuri parodo, kokiomis totalinėmis priemonėmis prieš Lietuvos partizanus kovojo okupantai ir kokios sudėtingos buvo tų metų ginkluoto pasipriešinimo sąlygos.

Kad geriau suvoktume paskutiniųjų metų laisvės kovų situaciją, pasinaudodami archyvuose aptiktais duomenimis, panagrinėkime keletą konkrečių MGB agentūrinės veiklos faktų. 1952 m. gruodžio 25 d. Kauno srities MGB valdybai siūstoje pažymoje Nr. 3965 "Apie Raseinių raj. MGB skyriaus kovą su ginkluotomis bandomis ir nacionalistiniu pagrindžiu per 1952 m."³⁰ Raseinių MGB viršininkas Isaičevas rašo,

kad 1952 m. jiems pavyko slapyvardžiu Žibuoklė užverbuoti Vaidoto rinktinės štabo ryšininkę. Pažymoje rašoma, kad ryšininkė išdavė partizanų korespondenciją, "padedant aiškinamajam ir auklėjamajam darbui, Žibuoklė pradėjo dirbi sąžiningai ir konspiratyviai"³¹. 1952 m. pavasarį Raseinių MGB suplanavo operaciją — specialių priemonių pagalba suimti gyvus Vaidoto rinktinės štabo narius. Tuo tikslu 1952 m. balandžio 28 d. agentei Žibuoklė buvo išduotas kelių rūšių preparatas "Neptun" (Nr. 12, 22, 47), jos namuose surengta pasala, kurią sudarė keli kareiviai ir agentas-smogikas Norkus. 1952 m. gegužės 3 d. naktį pas agentę Žibuoklė atėjo Vaidoto rinktinės partizanai: J. Šukaitis-Gintautas, Gražinos rajono vadas, būrio vadas E. Pranckevičius-Vasaris, M. Sutkaitis-Lapas, B. Kregždė-Bijūnas, A. Šabliauskas-Aras. Keturi partizanai užėjo pas agentę, o vienas liko sargyboje. Agentė partizanams pasiūlė išgerti ir užkasti. Valgyti atsisakė visi, o išgėrė tik Gintautas ir Bijūnas. Agentė, pasinaudodama tuo, kad partizanai paprašė pieno, slapta į jį įpylė preparato "Neptun". Pirmasis išgėręs J. Šukaitis-Gintautas pastebėjo, kad pienas kartus, todėl kiti negėrė. Greitai Gintautui pasidarė bloga. Kilus įtarimui, partizanai išėjo iš agentės namų ir už 10 metrų susėdo ant griovio krašto pasitarti. Tuo pasinaudojusi, agentė Žibuoklė pranešė daržinėje tūnojusiai pasalos grupei apie susidariusią padėtį. Į šnipės namą buvo pasiųstas agentas-smogikas Norkus. Po 15 minučių grįžo vienas partizanas. Bandant jam įeiti į agentės namus, smogikas Norkus šovė iš begarsio pistoleto. Sužeistas partizanas dar spėjo iššauti iš šautuvo ir pabėgo. Išgirdusi šaudymą, atskubėjo MGB pasalos, o vėliau ir rezervo grupė, tačiau partizanų paieškos buvo bevaisės. Gegužės 6 d. MGB operatyvinė-karinė grupė Birbiliškės miške, apie 500 m. nuo agentės namų, rado J. Sukaičio-Gintauto lavoną.

Tai viena iš nepavykusių Raseinių MGB operacijų, nes 4 partizanai iš jiems paspėstų pinklių paspruko, buvo iššifruota agentė Žibuoklė, kurią gelbstint nuo partizanų teismo, teko iškeldinti gyventi į Raseinius. Po sužlugusios operacijos, kaip buvo įprasta, prasidėjo MGB institucijų susirašinėjimas, aiškinimasis, atpirkimo ožių ieškojimas.

Tais pačiais metais kaip aktyvios Vaidoto rinktinės partizanų rėmėjos MGB buvo slapta suimtos ir užverbuotos dvi vienos pradinės mokyklos mokytojos. Joms buvo suteikti slapyvardžiai Nijolė ir Nėris.³² MGB pažymoje rašoma, kad naujai užverbuotų agenčių "teisingo auklėjimo dėka gauti teigiami rezultatai": 1952 m. gegužės mėnesį pagal jų agentūrinius pranešimus buvo nukautas Vaidoto rinktinės vado pavaduotojas A. Laurynaitis-Algimantas ir partizanas Z. Žukauskas-Liepukas.

1952 m. lapkričio 27 d. agentė Nėris savo bendrininkei Nijolei pranešė, kad į mokyklą atėjo du partizanai. Si nedelsdama apie tai informavo Raseinių MGB. Partizanų sunaikinti buvo išsiųstos dvi operatyvinės-karinės grupės. 16 val. 45 min. partizanai pastebėjo iš šiaurės pusės artėjančius rusų kareivius, todėl pradėjo trauktis pietų kryptimi Krūmuose, apie 150 m. nuo mokyklos, pasaloje jų laukė antroji MGB grupė. Įvykus susišaudymui, žuvo Gražinos rajono vadas A. Armoras-Zubrys,

Arvydas ir partizanas M. Sutkaitis-Lapas. Už partizanų sunaikinimą aktyviausius operacijos dalyvius ir agentes MGB apdovanojo pinigėmis premijomis.

Kad agentės nebūtų iššifruotos ir galėtų toliau ištikimai tarnauti okupantams, MGB panaudojo savo išbandytą metodą: per savo patikėtinius paskleidė gandus, kad partizanus išdavė kolūkio sandėlininkas ir jo duktė iš pavydo, nes ji draugavo su partizanu M. Sutkaičiu. Kad melas būtų įtikimesnis, tarsi saugant nuo partizanų keršto, sandėlininkas su šeima buvo perkeltas į Girkalnį. Taip kruvinas išdavystės šešėlis buvo mestas ant visai nekaltų žmonių, o šiuo melu nuo įtarimų apsaugotos agentės galėjo tęsti savo pragaištingą veiklą. Per kelias išdavystes sėkmingai prieš okupantus užsiangažavusios, agentės Nijolė ir Nėris iš MGB gavo dar svarbesnę užduotį susekti ir padėti suimti Vaidoto rinktinės vadą J. Vilčinską-Algirdą ir Jūros srities vadą A. Bakšį-Klajūną. Šiai užduočiai įvykdyti jos iš emgėbistų gavo net kelių rūšių preparato "Neptun". Vykdydamos MGB užduotį, agentės susipažino su partizanų ryšininku, slapyvardžiu Kriaučiukas, mėgino iš jo sužinoti, kur slapstosi jų sekami laisvės kovų vadai. Tačiau greitai šis uždavinys buvo patikėtas labiau informuotam gyvam į MGB nagus pakliuvusiam partizanui, sutikusiam MGB išdavinėti kovos draugus, agentui-smogikui Vaidilai.

1953 m. balandžio 13 d. Raseinių MGB, agento Karpiaus padedama, įviliojo į jo namus ir suėmė Vaidoto rinktinės ūkio dalies viršininką P. Narbutą-Rolandą.⁵³ Už pažadą paleisti iš Kauno kalėjimo sužadėtinę Adolfinę Dimšaitę, dėl ryšių su partizanais nuteistą 10 metų, P. Narbutas sutiko bendradarbiauti su MGB ir buvo užverbuotas agentu slapyvardžiu Vaidila. Tai vienas sėkmingiausių Raseinių MGB verbavimų, nes priešas įsigijo labai informuotą agentą, pasiruošusį uoliai tarnauti okupantams. Jau 1953 m. gegužės pradžioje Vaidila įtraukiamas į agentų-smogikų grupę, kurios tikslas išaiškinti Lietuvos partizanų vado generolo J. Žemaičio-Vytauto vadavietę ir jį suimti. Kadangi J. Žemaičio-Vytauto suėmimo operacija plačiai aprašyta rašytojo Eugenijaus Ignatavičiaus straipsnyje, kuris spausdinamas šiame leidinyje, trumpai priminsiu kitas šio agento klastas, kurių dėka buvo sunaikintas Kęstučio apygardos stabas, suimtas gyvas arba nukautas ne vienas partizanas. MGB operatyvinės klastos vykdavo tokiu būdu: Vaidila, pasinaudodamas savo buvusiais ryšiais, per ryšininkus partizanams perduodavo laiškus, kuriuose juos kviesdavo į susitikimus. Susitikimuose jų laukdavo Vaidila su kitais agentais-smogikais, kurie partizanus, jeigu pavykdavo, stengdavosi suimti gyvus, jei pasipriešindavo, nušaudavo.

1953 m. birželio 19 d. Vaidila į susitikimą iškviatė Kęstučio apygardos vadą Povilą Morkūną-Rimantą ir apygardos štabo viršininką Stasį Zinkevičių-Algimantą, kuriuos agentai-smogikai nukovė, trečiajam partizanui pavyko pabėgti. Panašiu būdu provokatorius Vaidila į MGB pasalas įviliojo partizanų rajono Gražina vadą A. Šabliauską-Arą. Kitos operacijos metu jis padėjo gyvą suimti J. Palubecko-Simo būrio partizaną, su kuriuo kartu slapstėsi, B. Milerį-Aliuką.

1953 m. rugsėjo 17 d. Vaidila su Raseinių KGB sudaro planą, kaip sunaikinti po P. Morkūno-Rimanto žuvimo neseniai Kėstučio apygardos vadu paskirtą Joną Vilčinską-Algirdą.³⁴ 1953 m. rugsėjo 18 d. į Šimkaičių valsčiaus Antanavos kaimą Vaidila laišku iškviečia į susitikimą Kėstučio apygardos vadą. Susitikimo tikslas — apsvarstyti kai kurias Kėstučio apygardos problemas. Šios klastos metu kiekvienam agentui-smogikui buvo numatyta konkreti užduotis. Signalą pradėti partizanų likvidavimo operaciją kosėjimu turėjo duoti provokatorius Vaidila. Agentas-smogikas Vytas dviem pistoleto šūviais sunkiai sužeidžia į susitikimą atėjusį J. Vilčinską-Algirdą. Matydamas, kad Vaidila nesiryžta šauti į Kėstučio apygardos vadą atlydėjusį partizaną Juozą Dobrovolskį-Ramūną, trimis pistoleto šūviais jį nukauna. Sunkiai sužeistas J. Vilčinskas-Algirdas, likęs tik su pistoletu, atsišaudydamas bando pabėgti, tačiau už 300 m. nuo įvykio vietos jį pasiveja smogikai ir pribaigia automatų serijomis.

Kad provokatorių Vaidilą labai vertino okupantai, rodo KGB generolo K. Vaigausko TSRS aukštajai KGB mokyklai išleista mokymo priemonė — knygutė "Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja",³⁵ kur rašoma: "Šie ir vėlesni Vaidilos veiksmai sustiprino pasitikėjimą juo ir įtikino, kad jis galutinai nutraukė ryšius su praeitimi, nutarė išpirkti savo kaltę prieš tarybų valdžią, padėdamas likviduoti ginkluoto pogrindžio likučius. Vaidilą imta drąsiau naudoti čekistiniuose renginiuose, leisti vieną į susitikimus su buvusiais savo pagalbininkais, per kuriuos jis susisiekdavo su kitais banditais".

Savo šeimininkų pasitikėjimą agentas-smogikas Vaidila stengėsi pateisinti naujais kruvinais darbais 1953 m. lapkričio 3 d., Vaidilos padėdamas, Ariogalos rajono KGB Surmantų kaime organizavo čekistinę-karinę operaciją, kurios metu buvo nukautas partizanas Jonas Balčaitis-Aidas. Vykdydamas KGB užduotis, agentas Vaidila okupantams siūlė įvairius būdus, kaip geriau likviduoti laisvėje dar likusius kovos bičiulius. 1953 m. rugpjūčio mėnesį jis laiškais užmezgė ryšį su Kėstučio apygardos štabo nariu Jonu Rubšaičiu-Žilium. To ryšio tikslas — paruošti operaciją jo suėmimui. Po kelis mėnesius trukusio jų susirašinėjimo nutarta susitikti. 1953 m. gruodžio 11 d. Skaudvilės rajono Rutkiškių kaime vyko čekistinė-karinė operacija, kurioje, be stribų ir rusų kareivių, dalyvavo agentai-smogikai Vaidila, Vytas, Jaunius, Aras, Kazėnas. J. Rubšaitis-Žilius su žmona Julija Rubšaitiene buvo išviloti iš D. Juškio namo, pas kurį gyveno, ir ten agentų suimti. Iš J. Rubšaičio-Žiliaus paimtas pistoletas su šoviniais, antitarybinė literatūra.

MGB, pasinaudodama Vaidila ir J. Rubšaičiu, planavo likviduoti paskutinius partizanus, užmegzti ryšį su K. Labanausku-Justu ir pasirengti jo suėmimui. Tačiau šių agentų paslaugų neprisireikė, nes K. Labanauskas-Justas pats prisistatė į Kelmės raj. KGB skyrių ir pareiškė, kad nori kovoti su sovietinės santvarkos priešais.³⁶ Naujo agento "krikštas" buvo sutvirtintas ginklo brolių krauju, nes reikėjo įgyti okupantų pasitikėjimą. Tapęs agentu, K. Labanauskas-Justas po 4 dienų nušovė partizaną

Vytautą Kybartą, o po poros savaičių — jo brolius Eugenijų ir Igną. Kad ant jo nekristų įtarimas, MGB inscenizavo čekistinę-karinę operaciją su pašaudymais ir "persekiojimu", iš kurio, savaime suprantama, agentas "pabėgo". Prisidengęs tokia legenda, agentas-smogikas toliau tęsė savo juodus darbus.

Palyginti ilgą laiką okupantų agentūrai nepavyko susekti ir sunaikinti Jūros srities vado ir LLKS prezidiumo pirmininko pavaduotojo A. Bakšio-Klajūno, Senio. Raseinių, Kelmės, Tauragės rajonų MGB skyriai, Kauno, Šiaulių, Klaipėdos sričių MGB valdybos jį įnirtingai medžiojo. Gaujos šnipų keletą metų nesėkmingai sekiojo partizanų vado pėdsakais, agentų ir informatorių agentūriniai pranešimai buvo segami į storiausias sekimo bylas-formuliarus, registruojama menkiausia nuogirda apie Klajūno maršrutus, pasirodymo ir spėjamas bunkerių vietas. Tačiau didelę pagrindinės kovos patirtį turinčiam partizanų vadui prieš rezgamų pinklių vis pavykdavo išvengti. 1951—1952 m. nors ir labai apretėjusioms Žemaitijos partizanų formuotėms Vakarų srities štabas dar tebevadovavo, iš štabo bunkeryje įrengtos spaustuvės dar tebeplito pagrindinė laisvoji spauda. Tai siutino okupantų represijų aparatą, kėlė nerimą Vilniuje sėdintiems MGB bosams, todėl jie ne kartą priekaištavo Kauno srities MGB valdybai ir rajonų MGB skyrių vadovams, kodėl A. Bakšys-Klajūnas dar laisvas. Šimtai erngebistų karštligiškai rezgė įvairiausias operatyvines kombinacijas-klastas: likviduoti Klajūną gyvą ar mirusį. Žinoma, geriau suimti gyvą, juk tuo tikslu kelių rūšių preparatu "Neptun" buvo aprūpinti dešimtys šnipų.

1949 m. rugpjūčio mėnesį 6 kilometrai nuo Kelmės, Pužukų kaime, Kazio Rūko sodyboje, partizanai Aleksas Jurkunas-Valeras, jo žmona Elena Gendrolytė-Balandė, V. Kybaitas-Pikas daržinėje įrengė bunkerį. Slėptuve buvo 7,5 m² ploto, 2 m aukščio, įėjimas uždengtas medine dėže su žemėmis, vėdinimo angos užmaskuotos šienų, apšviečiama elektra, tiekama iš akumuliatoriaus. Čia slapstėsi A. Jurkūnas su E. Gendrolyte, A. Stumbrys-Keleivis, K. Labanauskas-Justas. Kad partizanų buvimas sodyboje keltų mažiau įtarimų, Rūko sūnus Stasys 1952 m. pradžioje stojo į komjaunimą, kaip aktyvus komjaunuolis buvo išrinktas tos organizacijos sekretoriumi. 1952 m. gegužės 31 d., žuvus A. Slumbriui-Keleiviui, vėliau į kitą bunkerį persikėlus K. Labanauskui-Justui, į šį bunkerį atsikėlė Vakarų srities vadas A. Bakšys-Klajūnas, Senis. Nuo 1952 m. pavasario į šią slėptuvę perkeliama štabo spaustuvė, kuri buvo neblogai aprūpinta spausdinimo technika: turėjo rašomąją mašinėlę, rankines spausdinimo stakles, nemažai šrifto, radijo aparatą. Būdamas nagingas žmogus, A. Bakšys iš medžio įvairiems leidiniams pagamindavo klišes. Sunkiomis bunkerio sąlygomis čia buvo leidžiama pagrindinė spauda, atsišaukimai ir kiti leidiniai, kurie iki štabo sunaikinimo buvo platinami Žemaitijoje. Apie 9 mėnesius emgebistams nepavyko užčiuopti A. Bakšio-Klajūno vadavietės pėdsakų. Tačiau 1952 m. pabaigoje Raseinių rajone suimta partizanė tardoma prasitarė, kad A. Bakšys štabo bunkerį turi įsirengęs kažkur tarp Kelmės ir Kražių. Ant kojų MGB sukėlė visą šio krašto agentūrą, suėmė keletą ryšininkų, MGB šnipai dieną ir naktį stebėjo įtartinas sodybas, sekė žmonių judėjimą.

1953 metų žiema buvo labai gili. Atšventę Naujuosius Metus, partizanai A. Jurkūnas-Valeras ir A. Jankauskas-Tonis išėjo į kaimą. Grįžę paprašė sodybos šeimininko, kad sniege šakomis užbrauktų jų pėdsakus. Tačiau partizanų apsilankymas kaime MGB šnipų buvo pastebėtas, apytikriai nustatyta kryptis, iš kur jie atėjo. 1953 m. sausio 17 d. Šiaulių srities ir Kelmės rajono MGB karinės grupės vienu metu apsupo Ežerskių, Lekavičių ir K. Rūko sodybas. Čekistai K. Rūko daržinėje aptiko štabo bunkerį.

Iš MGB gyvo paimto partizano A. Jankausko-Tonio pasakojimo galima atkurti paskutines Vakarų srities štabo gyvavimo minutes. Partizanų vadai, supratę, kad pasipriešinimas beprasmiškas, nusprendė gyvi nepasiduoti. Pirmiausia jie sunaikino dokumentus, sušaudė rašomąją mašinėlę ir radijo aparatą, sudaužė ilguosius ginklus ir kitą štabo turtą. Pirmasis iš pistoleto nusišovė Vakarų srities vadas, LLKS prezidiumo pirmininko pavaduotojas A. Bakšys-Klajūnas, Senis. Štabo narės E. Gendrolytės-Balandės prašymu, ją nušovė vy-ras Aleksas, po to sau gyvybę nutraukė ir pats srities štabo viršininkas A. Jurkūnas-Valeras. A. Jankauskui-Toniui buvo suteikta pasirinkimo galimybė — jis enkavedistams pasidavė gyvas. Priešams į rankas atiteko tik partizanų kūnai, sugadinto štabo turto liekanos, 20 kilogramų spaustuvės šrifto, keli tūkstančiai platinimui paruoštų laikraščių "Laisvės varpas", "Vyčių keliu", 4 pistoletai, 299 šoviniai. Taip žuvo vienas žymiausių Žemaitijos ginkluoto pasipriešinimo okupantams organizatorių ir vadų A. Bakšys-Klajūnas, Germantas, buvo sunaikintas Vakarų srities štabas, kurio, deja, jau nebuvo kam atkurti.

1953 m. rugsėjo 18 d. žuvus paskutiniam Kėstučio apygardos vadui J. Vilčinskui-Algirdui, apygardos štabo darbas taip pat nebuvo atkurtas. Sunaikinus partizanų štabus, organizuotas ginkluotas pasipriešinimas tapo nebeįmanomas. Partizaninis sąjūdis ilgiausiai išsilaikė Žemaitijoje: Raseinių, Tauragės, Šilalės rajonuose ginkluotą pasipriešinimą dar tęsė negausūs laisvės kovotojų būreliai, pavieniai partizanai. Paskutiniai Raseinių rajono partizanai broliai Vladas ir Juozas Noreikos Pagynėvio kaime žuvo apie 1957 m., o Šilalės rajone paskutiniai partizanai F. Urbonas-Algirdas ir P. Oželis-Jaunutis buvo išduoti ir žuvo 1959 m. gegužės 4 d. Kvėdarnos apylinkės Bui šių kaime. Daugiau kaip dešimt metų trukęs didvyriškas ginkluotas lietuvių tautos pasipriešinimas baigėsi, tačiau laisvės kovų sąjūdis bolševikinei imperijai nekapitulavo, nes atkakliausieji ir ištvermingiausieji partizano priesaikai liko ištikimi iki galo ir garbingai žuvo su ginklu rankose. Išsėmęs visas savo galimybes ir nesulaukęs žadėtosios laisvės iš Vakarų, ginkluotas pasipriešinimas užgeso, tačiau kova už laisvę nenutrūko. Ji prisitaikė prie naujų, pakitusių sąlygų, peraugo į naują kokybę — pasyvųjį, intelektualinį pasipriešinimą. Išsivadavimo iš bolševikinės vergijos skatinama, lietuvių politinė kova už nepriklausomos valstybės atkūrimą vyko visą rusų okupacijos laikotarpį.

Ginkluoto pasipriešinimo prasmė

Tapusi dviejų totalinių režimų — bolševizmo ir fašizmo — agresijos auka ir jų kruvinių grumtynių arena, lietuvių tauta prarado laisvę ir nepriklausomybę, patyrė didžiulius išbandymus, kančias, žmonių, materialinių ir kultūros vertybių netektis. Tačiau maža didvyriška tauta, ištikus didelei nelaimei, neliko pasyvi jai daromų skriaudų stebėtoja, nesuklupo prieš raudonąją ir rudąją okupantus, smurtui ir prievartai pasipriešino ginklu, politinėmis priemonėmis, visuotiniu pilietiniu nepaklusnumu. 1940 m. birželio 15 d. kartu su pirmąja rusų okupacija prasidėjusi lietuvių laisvės kova vyko abiejų okupacijų laikotarpiu iki pat 1990 m. Sausio 13-osios įvykių ir net iki 1993 m. rugpjūčio 31 d., kai paskutinis okupantų kareivis išsinešdino iš Lietuvos. Penkiasdešimtmetį trukusios išsivadavimo kovos ryškiausi etapai buvo Birželio sukilimas ir ginkluotas tautos pasipriešinimas, savo kulminaciją pasiekęs antrosios bolševikų okupacijos metais. Visi laisvės kovų etapai yra to paties lietuvių tautos istorijos vyksmo — pastangų atkurti nepriklausomybę sudėtinės dalys. Todėl tik bendrame šio istorijos proceso kontekste galima objektyviau išsiaiškinti ginkluoto pasipriešinimo kilimo priežastis, giliau suvokti tautos kovos ir kančios prasmę ir vertę.

Apibendrinami šiame straipsnyje išsakyta mintis, dar kartą priminkime įvykius, turėjusius lemiamos įtakos ne tik Europos, bet ir viso pasaulio tautų likimui. Antrasis Pasaulinis karas buvo ne tik tautų karas prieš fašizmą, bet ir dviejų kruviniausių režimų — fašizmo ir bolševizmo — grumtynės už pasaulio padalijimą. Tarptautinės teisės ir bendražmogiškos moralės požiūriu, kad pasaulis taptų saugus ir taikus, abi totalinės imperijos, įkūnijusios neapykantą ir smurtą, turėjo žlugti. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui ir žlugus nacių Vokietijai, buvo visos prielaidos pažaboti karo išvargintos bolševikinės Rusijos imperialistinius kėslus ir išgelbėti žmoniją nuo komunizmo šmėklos. Tokiems veiksams Vakarų valstybės turėjo visas galimybes: gerai apginkluotą kariuomenę, galingą karinę pramonę, didžiulius materialinius resursus, atominį ginklą ir labai svarbų tarptautinį teisinį aktą — Atlanto chartiją, kurią 1942 m. sausio 1 d. pasirašė ir Rusija.

1945 m. vasario 4—11 dienomis, II Pasaulinio karo pabaigos išvakarėse, Jaltoje vyko JAV, Anglijos ir Rusijos vadovų konferencija, kurioje buvo aptarti pokarinės Europos ir pasaulio tvarkymo principai. Antihitlerinės koalicijos valstybės Jaltoje dar kartą iškilmingai pasižadėjo po karo laikytis Atlanto chartijos principų: pavergtoms tautoms suteikti teisę į laisvę, sudaryti joms galimybes pasirinkti tinkamiausią valdymo formą. Būsimoji taika turėjo tautoms užtikrinti saugų gyvenimą, tarptautiniuose santykiuose valstybės turėjo atsisakyti vartoti jėgą.

Deja, Vakarų valstybėms nuolaidžiaujant, sovietinė Rusija ciniškiausių būdu sulaužė visus Atlanto chartijos humaniškus principus, ir labai svarbus tarptautinis dokumentas virto tuščiu popiergaliu. Rusija, užgrobusi pusę Europos ir prievarta

sugrūdusi pavergtas tautas į vadinamąjį socialistinį lagerį, nuo laisvojo pasaulio atitvėrė jas geležine uždanga, slėpė nuo visuomenės net patį šio dokumento egzistavimo faktą. Po nacių Vokietijos kapituliacijos, prasidėjus Rusijos ir Vakarų valstybių nesutarimams, Taikos konferencija nebuvo sušaukta, valstybė-agresorė iš užgrobtų Rytų Europos teritorijų nebuvo priversta pasitraukti, todėl Antrasis pasaulinis karas nesibaigė. Jis tebevyko prieš bolševikinę imperiją, kuri pavergtoms tautoms siekė prievarta primesti savo amoralią santvarką.

Vakarų valstybių skatinama greito išvadavimo pažadais, lietuvių tauta neprarado vilties atkurti nepriklausomybę ir pakilo į žūtbūtinę kovą su galingiausia pasaulio totaline imperija.

Tai, kad Lietuvos partizanų-savanorių kariuomenė, negaudama jokios paramos iš užsienio, neįtikėtinais žiauraus teroro sąlygomis daugiau kaip dešimtį metų priešinosi šimteriopai galingesniam priešui, yra fenomenas, neturintis analogų Europos tautų istorijoje. Šį teiginį patvirtina lietuvių ginkluoto pasipriešinimo trukmės ir intensyvumo palyginimas su kitų tautų pasipriešinimu rusų okupantams. Latvijoje ir Estijoje ginkluotame pasipriešiniame partizanų dalyvavo 2 kartus mažiau, jis truko 3 kartus trumpiau. Lenkijoje pagal gyventojų skaičių partizanų buvo 5 kartus mažiau negu Lietuvoje, o pasipriešinimas truko 3 kartus trumpiau. Kad lietuviai taip ilgai sugebėjo priešintis, paaiškinama tik tuo, jog ginkluota kova buvo visos tautos išsivadavimo iš sovietinės vergijos sąjūdis, idėja, už kurią mirti nepabūgo kelios nepriklausomybės metais išauklėtos Lietuvos piliečių kartos. Tai buvo pats žiauriausias karas iš visų, kada nors vykusių Lietuvos teritorijoje. Jis buvo baisesnis už įprastus karus, kur pagal tarptautinę teisę civiliai gyventojai turi nors minimalias apsaugos garantijas. Tokių garantijų Lietuvos gyventojai neturėjo, nes sulaukėję totalinės imperijos tarnai jokių tarptautinės teisės normų nepripažino, humanizmas jiems buvo svetimas ir nesuvokiamas. Kiekvieną dorą lietuvių okupantai vertino kaip potencialų sovietinės santvarkos priešą, elgėsi su Lietuvos žmonėmis kaip užkariautojai ir tautos nepaklusnumui palaužti taikė barbariškiausius prievartos metodus.

Kad lietuvių tautos ginkluotas ir politinis pasipriešinimas buvo reali jėga, tuo metu pripažino ir patys okupantai. Planuodami baudžiamąsias akcijas prieš partizanus ir pagrindžio organizacijas, jie negalėjo išsiversti be tikslesnių žinių ir vertinimų. Iš MVD MGB operatyvinių bylų ir slapto susirašinėjimo matyti, kad lietuvių laisvės kova vertinama kaip gerai organizuotas masinis tautos sąjūdis, kuris turi tikslą atkurti nepriklausomą valstybę ir yra labai pavojingas sovietinei santvarkai.

Tačiau tikroji tiesa buvo skiriama tik slaptųjų tarnybų darbuotojams ir aukšto rango sovietinės valdžios pareigūnams. Vadinamąja "liaudžiai" sovietiniai istorikai, propagandos ir dezinformacijos tarnybos visą sovietmetį kūrė ir įkyriai piršo melą apie tariamai pačių lietuvių tarpe vykusią "klasių kovą" ir "nacionalistines gaujas," vykdžiusias nusikaltimus prieš sovietinę "liaudį". Elementari tiesa rodo, kad joks

pilietinis karas okupuotame krašte yra neįmanomas, todėl "klasių kovos" ir "liaudies" mitas tuoj subyra prisiminus, kas laisvės kovų laikais sudarė tų sąvokų turinį. Vadinamoji "liaudis", kuri priešinosi lietuvių tautos laisvės siekiui, buvo kolaborantai, padėję okupantams vykdyti nepriklausomos valstybės griovimą ir gyventojų genocido programą. Tai Lietuvos komunistų partija, kurios narių, 1945 m. sausio 1 d. duomenimis, buvo 3536 (lietuvių tik 31,88%, o tai sudarė 0,11% nuo visų Lietuvos gyventojų), uoliausieji okupantų talkininkai stribai, okupacinės valdžios aktyvas, saujelė inteligentų, pasukusių tėvynės išdavikų keliu. Tačiau jie visi kartu sudarė labai nedidelį Lietuvos gyventojų procentą, todėl savaime suprantama, kad tokia menka jėga normaliomis sąlygomis turėti lemiamos įtakos šalies politiniam gyvenimui arba rimčiau partizanams pasipriešinti negalėjo. Svarbiausia sovietinės "liaudies" Lietuvoje varomoji jėga buvo rusų okupantų kariuomenė — gerai ginkluoto NKVD divizijos, gausus į okupuotą kraštą atsiųstas NKVD-NKG represijų aparatas, vadovaujamas Maskvos emisarų, turėjusių neribotą valdžią ir tikslą masiniu teroru nuslopinti tautos pasipriešinimą.

Tokia buvo tikrovė. Tačiau totalinės imperijos tarnai — sovietiniai istorikai ir milžiniškas propagandos priemonių aparatas diena iš dienos metodiškai nuodijo okupuoto krašto žmonių sąmonę marksizmo-leninizmo dogmomis paremtomis klastotėmis. Laisvės kovų šmeižimo akcijoms pagrindinis argumentas buvo partizanų vardu vykdytos nekaltų žmonių žudynės, kuriose aktyviai dalyvavo Rusijoje profesionalių žudikų patirtį įgijusi NKVD Vetrovo divizija, partizanų uniformomis perrengti Sokolovo smogikai, apskričių MGB operatyvinių darbuotojų spec. grupės, tariaimi parašiutininkai-provokatoriai. Jau sukaupta nemažai duomenų, kad būtent minėtų spec. grupių įvykdytais teroro aktais buvo kompromituojami Lietuvos partizanai. Pvz., pagal TSRS NKVD komisaro Kruglovo direktyvą tarp Tauragės ir Raudondvario 1945 m. vasario mėnesį, o Kazlų Rūdos miškuose — vasarą buvo išmesti desantai, užsienio valstybių parašiutininkais perrengti rusų spec. tarnybų agentai, kurie be gailesčio žudė jų provokacijomis patikėjusius partizanus ir civilius gyventojus. Tarp Tauragės ir Raudondvario parašiutininkai-provokatoriai siautėjo apie dvi savaites, o po jų atėjo NKVD-NKGB daliniai, kurie jau viešai terorizavo ir baudė gyventojus už pagalbą tariamiesiems partizanams.

Slėpti savo nusikaltimus ir primesti juos kitiems — ne tik iš Lietuvos laisvės kovų istorijos žinomas sovietinės Rusijos propagandos tarnybų vartotas metodas. Pakanka prisiminti lenkų karininkų žudynių istoriją Katynėje arba Vilniuje, Tuskulėnų parke ant nužudytų Lietuvos patriotų kapų pastatytus garažus. Tikslas tas pats: paslėpti nuo visuomenės savo kruvinus nusikaltimus.

Partizanų-savanorių kariuomenė tęsė Lietuvos kariuomenės tradicijas ir buvo pagal laisvės kovų sąlygoms pritaikytą statutą ir kitus norminius aktus organizuota kariška struktūra, turėjusi visus reguliariosios kariuomenės požymius. Kadangi nuo 1940 m. birželio 15 d. Lietuva su Rusija buvo nepaskelbto karo būklėje, todėl partizanų karinė

valdžia prisiėmė ne tik krašto nuo agresoriaus gynimo, bet ir civilinės valdžios funkcijas. Tai patvirtina 1949 m. vasario 2—22 d. Lietuvos partizanų vadų suvažiavime priimti dokumentai. Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio (LLKS) Deklaracijoje skelbiama, kad LLKS Taryba okupacijos metu yra aukščiausia karinė ir politinė valdžia Lietuvoje. Tokius įgaliojimus partizanų vadovybei buvo suteikusi lietuvių tauta savo aktyviu dalyvavimu kovoje už nepriklausomybės atkūrimą. Kadangi tarptautinės teisės požiūriu jėga primesti svetimos valstybės įstatymai Lietuvoje neturėjo jokios juridinės galios, todėl vienintelė teisėta valdžia krašte buvo partizanų valdžia.

Vertindama partizanų karo lauko teismų vykdytus nuosprendžius? okupantų propaganda griebėsi įvairiausių spekuliacijų. Tačiau pasigilinus į laisvės kovų istoriją, nesunku suvokti, kad partizanų karo lauko teismai — tai rūsčios gyvenimo tikrovės padiktuota būtinybė, bandymas apsiginti nuo išdavikų, nuo kurių kentėjo laisvės kovotojai ir jų rėmėjai. MGB agentai, informatoriai ir kitų kategorijų tautos išdavikai buvo labai pavojingi žmonės, siekę Lietuvos patriotų kančių ir kraujo kaina pelnyti okupantų palankumą ir lengvesnį gyvenimą. Jie neturėjo jokių moralinių skrupulų, už kruvinus Judo skatikus siuntė į mirtį ir tremtį tūkstančius Lietuvos piliečių. Suprantama, kad, vykstant bekompromisinei kovai su agresore Rusija, išdavikai ir provokatoriai už savo bendravimą su priešu negalėjo tikėtis partizanų ir jų rėmėjų atleidimo ir pasigailėjimo.

Tačiau partizanų vykdytos bausmės nebuvo stichiškas reiškinys, o civiliams gyventojams taikytų norminių aktų padarinys. Tuose dokumentuose buvo aptarti bausmės taikymo motyvai ir procedūra, nusikaltimų įvertinimo ir bausmės rūšys, įspėjimais sudaryta galimybė prieš talkininkams nutraukti savo nusikalstamą veiklą. Pagaliau, palyginę okupantų vykdytus masinius teroro aktus ir planingai vykdytą fizinį lietuvių tautos genocidą su partizanų karo lauko teismų įvykdytų mirties nuosprendžių kiekiu, galėsime teigti, kad tai lik nedidelis lašas Lietuvos kančių jūroje. Partizanų karo lauko teismų veiklą vertindami kaip ginties nuo priešų būtinybę, nesunkiai rasime šios būtinybės juridinį ir moralinį pagrindimą. Teigdami, kad nuo agresoriaus besiginanti tauta visada yra teisi, kartu negalime pamiršti, kad laisvės kovoje, kaip ir kiekviename kare, nepavyko išvengti nereikalingų aukų. Tačiau prisiminę, kad nepriklausomos Lietuvos įvairiatautei visuomenei prievarta, smurtas, žudynės buvo svetimi ir nebūdingi reiškiniai, nesunkiai suvoksime, kad visų to meto lietuvių tautos nelaimių ir aukų priežastis — bolševikinės Rusijos vykdyta okupacija. Jos skaudžias pasekmes dar ir šiandien tebejaučiame.

Sovietmečiu Lietuvos istorijos falsifikavimas buvo įgavęs sunkiai suvokiamą užmojų. Komunizmo propagandos tikslas buvo išauklėti sovietinius mankurtus, savo tautos istorijos nežinančias žmonių kartas, kurioms buvo skirtas tik Rusijos kolonijos vergų likimas. Todėl dabar jau aišku, kad to būtent ir buvo siekiama sribą aukštinant kaip didvyrių, o partizaną niekinant kaip apšėpusį, sužvėrėjusį "banditą". Tačiau

pažvelkime į labai svarbius laisvės kovų doku-mentus-fotografijas, iš kurių į mus žvelgia tvarkingi, kariškos laikysenos, , šviesūs, kupini tikėjimo ir vilties laisvės kovotojų veidai, ir nesunkiai įsitikinsime, kad okupantų kurtas neigiamas partizanų įvaizdis — sudilusio skatiko nevertas melas. Šimtasiūlėm ir apsmukusiom uniformom "pasipuošusiems" okupantų kareiviams ir strībams iki partizanų valyvumo, vidinės kultūros buvo labai toli.

Painiodami sąvokas, klastodami tikrovę, sovietiniai istorikai pavergto krašto žmonėms bandė įteigti mintį, kad ginkluotas pasipriešinimas okupantams buvo nusikaltimas, lietuvių tautos klaida. Toks vertinimas, kai agresorius kaltino jo smurtui besipriešinančią auką, blaiviai mąstančiam žmogui atrodo demagogiškas. Tačiau melu persunktai bolševikinės imperijos ideologijai bet kokia apgaulė buvo įmanoma. Rusijos agresija, planingai vykdytas lietuvių tautos genocidas, pareikalavęs šimtų tūkstančių darbščiausių, veikliausių ir kū-ribiškiausių Lietuvos piliečių gyvybių, yra tarptautinis nusikaltimas, reikalaujantis paties griežčiausio įvertinimo.

Galbūt Europos tautos galėjo išvengti baisiosios XX a. apokalipsės, jeigu pasaulio galingieji būtų susipratę laiku įvertinti komunizmo padarytus nusikaltimus ir į kaltinamųjų suolą Niurnbergo teismo metu šalia nacių nusikaltėlių susodinti Kremliaus tironus. Tikriausiai, tai buvo vienintelė reali galimybė Rytų Europai išvengti keiis dešimtmečius trukusio vergų likimo, išsaugoti milijonus gyvybių, pasauliui atsikratyti tarptautinio komunizmo kurstomų karų ir revoliucijų košmaro, nežabotų ginklavimo varžybų, kurios nualino žmoniją, priartino ją prie susinaikinimo ir ekologinės katastrofos slenksčio. Didžiųjų politikų trumparegiškumas ir klaidos žmonijai labai brangiai kainavo: kruvinoji komunizmo šmėkla kelis dešimtmečius klaidžiojo ne tik po Europą, bet ir po visą planetą. Labiausiai nukentėjo į komunizmo tironiją patekusios šalys: buvo sugriauta jų ekonomika, sutrikdyta normali tautinių kultūrų raida, vulgariojo materializmo apnuodyta kelių kartų sąmonė.

Atgavę nepriklausomybę ir turėdami geresnes sąlygas prakalbinti gyvuosius laisvės kovų liudytojus — partizanus, ryšininkus, visus laisvės kankinius, pasiremdami archyvų dokumentais, bandome atkurti tikrąją tiesą apie labai dramatišką ir didvyrišką lietuvių tautos kovos ir kančių kelią į nepriklausomybę. Į ginkluotą pasipriešinimą žvelgdami iš kelių dešimtmečių perspektyvos, bandome suvokti ir įvertinti šio nepaprastai svarbaus Lietuvai istorijos laikotarpio reikšmę ir prasmę.

Daug aukų pareikalavęs ginkluotas pasipriešinimas sukūrė visas prielaidas nepriklausomybei atkurti: sulaikė rusų kolonistų antplūdį į Lietuvą, subrandino savyje pasyvųjį — intelektualinį pasipriešinimą, padėjo išsaugoti iš protėvių paveldėtą maištingąją lietuvio dvasią, skatinusią nesitaikstyti su priespauda ir vergo dalia. Laisvės kovų istorija įrodė, kad, nežiūrint agresoriaus karinio pranašumo, tauta jam privalo priešintis visais įmanomais būdais. Kovoje ir kančiose gimusios moralinės vertybės buvo labai svarbios tautos išlikimui ir jos ateičiai: prieš pasaulį

Lietuva užsiangažavo kaip nepriklausomybei subrendusi tauta, įrodė, kad lietuviai laisvę brangina labiau negu gyvybę. Tai labai svarbūs moraliniai ir juridiniai kriterijai, padėję pasiekti tarptautinį pripažinimą nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu.

Galime didžiuotis savo tauta, kuri su tokiu atkaklumu ir valios stiprybe priešinosi galingiausiems XX a. totaliniams režimams — komunizmui ir fašizmui. Kariniu požiūriu būdama žymiai silpnesnė už valstybes agresores, laisvės kovoje lietuvių tauta pralaimėjo ne vieną mūšį, tačiau, pranokdama okupantus savo moralinėmis vertybėmis, susiklosčius palankiai tarptautinei situacijai, lemiamą mūšį už nepriklausomybę laimėjo. Laimėjo būdama beginklė, nepaprastos valios ir ryžto dėka, išaukštindama save pasaulio akyse. Sausio 13-oji apvainikavo visą laisvės kovą tauriu skausmo, kančios ir pergalės vainiku. Į laisvę atėjome Lietuvos vaikų ir motinų ašaromis ir laisvės kovotojų krauju aplaistyti keliu. Atėjome ne tik pasidžiaugti jų iškovotos laisvės teikiamomis galimybėmis, geresnio gyvenimo viltimi, bet ir skatinami pareigos pabandyti suvokti didžiąją pasiaukojimo ir aukos prasmę, tas vertybes, kurios gali padėti atgaivinti įvairiausių negandų išvargintą tautos dvasią. Tik apvalę laisvės kovų istoriją nuo bolševikinio melo apnašų ir tinkamai pagerbę didvyrius, galime tikėtis valstybės pagrindų sustiprėjimo, viltis, kad vėl nepateksime į kokios nors naujai persidažiusios imperijos gniaužtus, kad, iškilus pavojui, ateities kaitos Tėvynę gins taip, kaip ją gynė 1944—1953 metų Lietuvos partizanai.

Šaltiniai ir literatūra

1. Buv. LTSR VSK archyvas (toliau VSKA). Oper. b. f. B. 7/63, P.3-4.
2. Raseinių rajono Politinių kalinių, tremtinių, partizanų klubas "Garsas" //Rezistencija Pietų Žemaitijoje. Raseiniai. 1992. P. 1-62.
metais. Vilnius. 1996. P. 174-265
3. Anušauskas A. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940—1958
4. VSKA. Oper. b. i. B.31/12. P." 46-47.
5. Ten pat. Oper b.f. B. 7/63. P. 115-116.
6. Kašėta A. Antisovietinio pasipriešinimo mastai Lietuvoje 1944—1943 metais // Laisvės kovų archyvas. Nr. 14. K. 1995. P.69
7. VSKA. Oper. b.f. B. 31/12. P. 30
8. Ten pat. Oper. b.f. B. 7/63. P. 111-113
9. Ten pat. Oper. b.f. B. 77/4. T. 2. P. 3
10. Ten pat. Oper. b.f. B. 16/73. P. 3

11. Ten pat. Oper. b.f. B. 16/73. P. 69
12. Ten pat. Oper. b.f. B. 32/1. P. 64
13. Ten pat. Oper. b.f. B. 20/71 P. 141
14. Raseinių rajono Politinių kalinių, tremtinių, partizanų klubas "Garsas" Rezistencija Pietų Žemaitijoje. Raseiniai. 1992. P. 1-62
- 15! VSKA. Oper. b.f. B. 20/82. P. 49
16. Ten pat. Oper. b.f. B. 154/5. P. 192
17. Ten pat. Oper. b.f. B. 20/82. P. 102.
18. Ten pat. B. b.f. B. 42296/3. P. 65
19. Ten pat. B. b.f. B. 42296/3. P. 67
20. Ten pat. B. b.f. B. P-19676-L1
21. Ten pat. Oper. b.f. B. 33/2. P. 1-13
22. Ten pat. Oper. b.f. B. 56/43. P. 59
23. Ten pat. Oper. b.f. B. 22/122. P. 3-4
24. Ten pat. Oper. b.f. B. 56/43. P. 48-49
25. Ten pat. Oper. b.f. B. 368/1. P. 3-38
26. Ten pat. Oper. b.f. B. 927/238. T.I. P. 303-304
27. Ten pat. Agentūrinė b. Baltija Nr. 235. T.I. P. 137
28. Ten pat. Oper. b.f. B. 927/238. T.I. P. 59
29. Ten pat. Oper. b.f. B. 927/238. T.I. 281-282
30. Ten pat. F. 16. B. 154/5. P. 7-10
31. Ten pat. F. 16. B. 154/5. P. 194
32. Ten pat. F. 16. B. 154/5. P. 195
33. Ten pat. Oper. b.f. B. 22/122. P. 21
34. Ten pat. Oper. b.f. B. 6126. T. 2. P. 26-31
35. V a i g a u s k a s G. K. Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. M. 1986. P. 50-51

36. Gaškaitė N. MGB veiklos metodai slopinant partizaninį judėjimą ir Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose. V.-K. 1994.

p.78

37. Brazaitis J. Vienų vieni. V. 1990

38. Čekaitis A. Leiskit mylėti Tėvynę. Jonava—Kėdainiai. 1992

39. Girnius K. Partizanų kovos Lietuvoje. Chicago. 1988

40. Kedys J. P. Terorizuojama ir naikinami' Lietuva 1938—1991. Klaipėda. 1991

41. Martinionis A. Sukilimas. D. 1-2. V. 1994-1995

Juozas Parnarauskas

Partizanų kovos 1944—1953 metais Kelmės krašte

(Ištrauka iš rengiamos spaudai knygos)

Sovietinė okupacinė kariuomenė į Kelmės kraštą plūstelėjo tik 1944 metų rudenį. Mat tris mėnesius frontas stovėjo vadinamajame Dubysos ruože. Vos tik atsibastė į Lietuvą sovietinė okupacinė kariauna, prasidėjo sąmoningas lietuvių tautos ginkluotas priešinimasis okupacijai. Pirmieji ginkluoti lietuvių patriotų susirėmimai su okupantais įvyko Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, kuri buvo okupuota 1944 metų pavasario—vasaros laiku.

Sovietinė valdžia 1944 m. rugpjūčio 1 d. paskelbė vyrų nuo 18 iki 35 metų amžiaus mobilizaciją. Tiesa, liepos mėnesio 26 dienos įsakymu buvo numatyta mobilizuoti vyrus iki 55 metų amžiaus, bet vėliau atsisakyta. Mobilizacija iš karto sužlugo—į mobilizacijos punktus atėjo tik nedidelė dalis vyrų. Absoliuti lietuvių dauguma atsisakė tarnauti okupanto kariuomenėje. Nepakluso rudojo okupanto mobilizacijai, nemanė tarnauti ir raudonajam okupantui.

Tautos patriotai ėmėsi ginklo. 1944 metais Kelmės krašte susiformuoja vienas pirmųjų ginkluotos kovos struktūrų — Vėgėlės štabas, pavaldus Saturno partizanų apygardai. Partizanų nuostata buvo tokia: kiekvienos tautos patriotų priešinimasis okupacijai visada buvo ir yra šventa tautos laisvės teisė ir garbinga pareiga.

Okupantai, patyrę mobilizacijos nesėkmę pietrytinėje Lietuvos dalyje, Žemaitijoje iš karto griebėsi čekistinių -karinių operacijų: siautėjo po kaimus ir žudė ne tik vengiančius mobilizacijos vyrus, bet ir nieko nekaltus kaimiečius. Tuo pat metu, t. y. 1944 m. spalio 12 d., Berijos ir Merkulovo įsakymu, KGB pradėjo vykdyti niekšišiausią teisėtumo pažeidimą — masinį šnipų-agentų prievartos priemonėmis verbavimą. Mat čekistinės tironijos vadeivos suprato, kad partizanų neišvengs vien šimtatūkstantinė karinė jėga. Be to, Pietų ir Pietryčių Lietuvoje čekistinės karinės pajėgos kovoje su partizanais jau buvo patyrusios didelių nuostolių. Kiekvienoje tautoje atsiranda ir niekšų, ir išdavikų. 1944 m. lapkričio 15 d. KGB parašytoje pažymoje nurodoma, kad respublikos KGB agentūriniame tinkle yra užverbuota 1776 agentai. Būdinga tai, kad 1945 m. rugsėjo mėnesį Panevėžyje vykusiame NKVD⁴ viršininkų ir jų pavaduotojų susirinkime L. Berijos pavaduotojas generolas I. Kruglovas įsakė prieš partizanus mesti kariuomenę ir sudaryti agentų tinklą tik iš vietinių gyventojų. Suprantama, okupantas buvo pakankamai klastingas ir išprusęs demagogas turėjo apgaulės, melo politikos bei žudynių daugiau kaip dvidešimties metų stažą. Pastebėtina, kad KGB vadeivos suprato lietuvių tautos patriotų kovą kaip kovą už Lietuvos nepriklausomybę, nors šėtoniškosios propagandos malūnai skelbė, kad tik keletas plėšikų, nusikaltėlių ir panašių grupelių priešinasi darbo žmonių

valdžiai. Okupanto susirūpinimą, rimtą rengimąsi kovai su partizanais rodo ir tai, kad 1945 m. gegužės mėnesį visa Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į septynis operatyvinius sektorius: Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Kauno, Utenos ir Vilniaus. Sudaryti tų sektorių detalūs žemėlapiai, sektoriai suskirstyti į sunumeruotus kvartalus. Kadangi baigėsi karas, tai, Maskvos įsakymu, buvo rengiamasi stambiai operacijai prieš partizanus. Į minėtus operatyvinius sektorius paskirta po vieną NKVD pulką. Karinių operacijų metu pulkai turėjo būti mobilūs, t. y. permetami iš atskirų sektorių į mūšio vietas, ypač tada, kai bus vykdomas miško "šukavimas". Be to, iš NKGB 4-tos valdybos ypatingosios paskirties pulko sudarytos 3 operatyvinės po 70-80 žmonių grupės legendizuotos "antisovietinės formuotės" pavadinimu. Tos grupės turėjo būti pasiunčiamos į partizanų veikimo rajonus gyventojų žudymui, priskiriant tuos teroro aktus partizanams. Be to, kiekvienam apskrities miestui buvo paskirta po 150 - 300 čekistų-kareivių garnizonai. Visa tai akivaizdžiai rodo, kad okupantas kovai su partizanais rengėsi labai rimtai. Tačiau melo imperija niekada nelošė atviromis kortomis — būtinai reikėjo melo. Taip ir padarė. Sukūrė "istrebitelių" batalionus, kuriuos (kad demokratiškiau skambėtų) 1945 m. spalio 19 d. perkrikštijo į "liaudies gynėjų" būrius Koks žmonių kontingentas juos sudarė, vyresniosios kartos žmonės puikiai prisimena iš natūros, jaunesnioji karta — iš vyresniųjų pasakojimo. Čekistams reikėjo stribų priedanga skelbti mitą, kad štai Lietuvoje vyksta "klasių kova" ir Maskva — nieko dėta... Tauta savo didvyriams sukuria eilėraščių ir dainų, tačiau stribams eilėraščių ir dainų nesukūrė...

⁴ Nuo 1917 metų Čekistinio aparato pavadinimas keitėsi net 13 karti), tačiau jo turinys ir veiklos formos liko tokios pat antihumaniškos, todėl straipsnio autorius nesistengė skrupulingai laikytis KGB pavadinimų kaitalynės.

1945—1947 metais Lietuvoje veikė 9 partizanų apygardos. Viena iš jų buvo Jungtinė Kęstučio apygarda. (Šio straipsnio autorius rengia knygą apie Kęstučio apygardą, bet šiame rašinyje apsiribojama tik Kelmės krašto partizanų kovų aprašymu).

KGB dokumentuose užregistruota, kad Kelmės krašte nuo 1945 iki 1953 metų įvyko 7 dideli partizanų mūšiai su čekistine kariuomene, o mažesnių partizanų grupių bei pavienių partizanų susirėmimų per minėtą laikotarpį įvyko per 200. Reikia pažymėti tai, kad po 1945 metų sovietų valdžios paskelbtos "amnestijos" miškus paliko jaunuoliai, tvirtai neapsisprendę dėl pasirinkto kelio. Bet tai buvo apgaulė: po kiek laiko KGB vienus ėmė verbuoti agentais, kitus teisė arba išvežė į Sibirą. Pasitraukus iš miško tiems, kurie išivaizdavo partizaninę kovą kaip romantiką, svajojo apie lengvą ir greitą pergalę, partizanų skaičius sumažėjo, bet partizanų veikla sustiprėjo — ėmė įgauti gerai organizuotos kovos pobūdį. Partizanų vidinė struktūra atitiko Lietuvos kariuomenės struktūrą: uniforma, kariniai laipsniai, priesaika, statutas, vadai — Lietuvos kariuomenės karininkai. Vadinasi, partizanai laikė save Lietuvos kariuomenės tradicijų tęsėjais ir Lietuvos kariuomenės dalyviais. Žmonės juos vadino "vanagais", "žaliukais", "miškiniais", "miško broliais" ir pan.

Su pasididžiavimu ir didele pagarba minėtini Lietuvos kariuomenės karininkai, kurie buvo partizaninės kovos organizatoriai ir vadovavo pirmiesiems partizanų būriams: kapitonas J. Čeponis, kapitonas J. Žemaitis (vėliau — generolas), kapitonas P. Bartkus, leitenantas J. Kasperavičius ir kt., vienaip ar kitaip prisidėję prie Kęstučio apygardos organizavimo. Žinoma, karininkų dėka partizanų junginiuose iš karto ėmė įsigalėti kariška drausmė.

1945 m. liepos 19 d. įvyko Kęstučio apygardos partizanų kovinis krikštas. Tą dieną, išdavikui pranešus, apie 1500 čekistų-kareivių apsupo Virtukų mišką, kuriame buvo įsitvirtinęs beveik 100 partizanų būrys. Mūšis truko daugiau kaip 3 valandas. Jėgos buvo nelygios. Tik sumanių vadų — Jono Čeponio-Tauragio, Jono Žemaičio-Vytauto vadovavimo dėka partizanai sutelkta ugnimi pralaužė apsupties lanką ir išsiveržė. Liolių partizanų būrys dengė partizanų pasitraukimą, todėl patyrė daugiausia nuostolių — žuvo 15 partizanų, jų tarpe — 3 merginos. Tačiau kelis kartus didesnius nuostolius patyrė okupantai. Gyventojai pasakoja, kad keli sunkvežimiai buvo prikrauti žuvusių ir sužeistų kareivių.* Iš šio mūšio buvo pasimokyta, kad skaitlingi partizanų junginiai nėra manevringi, mobilūs. Todėl imta skirstytis į nedidelius, judrius būrius, kurie galėtų greitai pakeisti savo stovyklavietes. Didelius ir ilgiau vienoje vietoje stovyklaujančius partizanų būrius greičiau pastebėdavo KGB šnipai. 1945 m. rudenį aktyviau reiškėsi Kražių apylinkių partizanai.

1946 m. pavasarį Kelmės apylinkėse veikė vado P. Budraičio 1945 m. rudenį suorganizuota 12 žmonių grupė. Per 1946 metus šis būrys kovose su kareiviais ir sribais nukovė 4 čekistus-kareivius ir vieną partinį aktyvistą. Kadangi Liolių sribai ėmė plėsti kaimų

* Reikia atkreipti skaitytojo dėmesį į tai, kad skirtingi kagėbistų dokumentai nu-rodo skirtingus ne tik įvykių dalyvių skaičius, bet ir įvykių dienas. Tik išstudijavus ir palyginus duomenis iš daugelio dokumentų, bus galima nustatyti objektyvą tiesą.

gyventojus, partizanai nutarė jungtinėmis jėgomis sribus pamokyti. Buvo sutelkta per 60 partizanų, paimtas Liolių miestelis, sunaikinti prievolių dokumentai, sąrašai.

KGB kariauna, patirdama Lietuvoje didelius nuostolius kovose su partizanais, stengėsi plėsti šnipų-išdavikų tinklą. Tai buvo būdas apsaugoti savo kailį nuo partizanų kulku — bus galima siųsti čekis-tų-kareivių būrius lik į konkrečias partizanų buvimo vietas, iš agentų žinant partizanų pajėgas.

Išdavikų ir niekšų kiekviena tauta nestokoja. Be to, šėtoniškoji kagėbistinė imperija buvo sudariusi nežmoniškiausių prievartos priemonių sistemą — kaip įtraukti žmogelį į agentūrinį tinklą. Tačiau fi žiškai ir dvasiškai palaužtas žmogus, įtrauktas į šnipinėjimo okupantui tinklą, ne visada tapdavo niekšas-išdavikas. Suprantama, prieš tautos išdavikus reikėjo ir partizanams imtis atitinkamu priemonių. 1946 m. prie partizanų štabų imta kurti Partizanų karo lauko teismus (PKLT) Partizanų vadovybė

konstatavo, kad nuo 1940 m. birželio 15 d. sovietų įvykdytos okupacijos Lietuva yra karo stovyje, todėl galioja karo meto įstatymai. Be to, sovietinė vyriausybė nepripažino jokių žmonių teisių ir vykdė genocido politiką. Vienas iš komunistinio teroro apologetų Vyšinskis kankinimais išgautą prisipažinimą paskelbė įrodymų pagrindu. Ir šią "tiesą" kagėbistiniai praktikai plačiausiai taikė tardymuose.

1946 m. liepos 4 d. čekistai suėmė atsitiktinai į partizanų gretas patekusį Karosą. Jis išdavė sužeistą ir besigydantį partizaną P., kuris, neišlaikęs kankinimų, sutiko parodyti partizanų stovyklą Žalpių miškų masyve, Pyragių miške. 1946 m. liepos 6 d. beveik 100 čekistų-kareivių ir 15 stribų apsupo partizanų stovyklą, kurioje buvo 20 partizanų. Stovykla buvo labai gerai įrengta. Ją juosė du apkasų žiedai su bunkeriais ir kulkosvaidžių lizdais. Žemutinį žiedą sudarė žmogaus ūgio apkasai, 14 bunkerių ir 8 kulkosvaidžių lizdai, viršutinį žiedą — gilūs apkasai ir 11 kulkosvaidžių lizdų. Stovykla buvo jaunų eglių tankumynėje, labai gerai užmaskuota. Priėjimas tik paslėptais takeliais ir, kaip rašė kagėbistai ataskaitoje, "iš anksto prišaudytas" ("zaranneje pristreliannyj"). Tik išdaviko vedini, čekistai aptiko tą partizanų stovyklą. Prasidėjo didelis mūšis, trukęs net 12 valandų. Čekistai, neįveikdami partizanų, pasikvietė garnizono kareivių iš Tauragės. Beveik 200 čekistų pajėgos po pusvalandžio mūšio paėmė žemutinį įtvirtinimo žiedą. Partizanai sutelkė visas jėgas viršutiniame įtvirtinime. Matydami, kad čekistai gauna vis naujų papildymų, partizanai nutarė veržtis iš apsupimo lanko. Buvo sutelkta kulkosvaidžių ugnis viena kryptimi, nukautas karininkas ir 5 kareiviai, daugiau kaip 10 sužeista sunkiai, apie 20 lengvai (tokia statistika pateikta kagėbistų ataskaitoje), ir apsupimo žiedas buvo pralaužtas — partizanai pasitraukė į miško gilumą, netekę tik vieno žuvusio partizano. Pasitraukę partizanai išsiskirstė į įvairias puses mažomis grupelėmis.

Po mūšio, apžiūrėję partizanų stovyklą, čekistų vadai kapitonai Martynenko ir Konasenkov konstatavo, kad stovykla įrengta "pagal paskutinį karo technikos žodį", ("po poslednemu slovu vojen-noj tecliniki"). Čekistai teigė, kad stovykloje buvo apie 70 partizanų. Suprantama, norėjo partizanų skaičiaus didinimu pateisinti savo nuostolius už faktiškai pralaimėtą mūšį. Partizanų vado Margio (Br. Urbučio) kariniai sugebėjimai stebino net kadrinius čekistų karininkus.

Ne visada partizanams buvo tokie sėkmingi mūšiai. 1946 m. spalio 24 d., maršrutiniam KGB agentui Adelė išdavus, netoli Kelmės, miške, žuvo 7 partizanai ir 3 sužeisti pateko gyvi į čekistų nagus. Visi jie buvo iš Margio būrio.

1947 m. gruodžio mėnesį sovietai įvykdė administracinę Lietuvos teritorijos reformą — buvo sudarytos apskritys. Kelmės apskričiai priklausė Kelmės, Liolių, Kražių, Karklėnų, Tytuvėnų, Vaiguvos, Užvenčio ir Šaukėnų valsčiai. Kelmėje įkurtas stambus čekistų-ka-reivių dalinys kiekvienu reikiamu momentu buvo greitai permetamas į įvykių vietas bet kuriame valsčiuje. Suprantama, partizanams neturėjo jokios įtakos administracinės ribos — jų būriai keliaudavo iš vienos apskrities ar valsčiaus į kitą. Todėl neįmanoma nurodyti, kuris partizanų būrys veikė tik viename

ar kitame valsčiuje. Tačiau, vengiant nesusipratimų ir galimų susidūrimų tarp atskirų partizanų būrių (nors jie naudojos slaptažodžiais bei paroliais), buvo pasidalintos veikimo zonos, bet jos neatitiko sovietinės valdžios administracinio suskirstymo.

Šnipų-agentų išdavystės plito. 1947 m. gruodžio 25 d. agentas Gontoris pranešė, kad Bergailių kaime partizanai švenčia Kalėdas. Buvo pasiūstas didelis čekistų-kareivių ir sribų būrys. Netikėtai užklupti partizanai neteko 5 savo brolių (taip jie vieni kitus vadindavo).

Atskiriems partizanų būriams KGB užvedė vadinamąsias agentūrines bylas su pavadinimais: Bulota, Karkleny, Predateli, Povstan-cy, Sbrod, Vostok, Sever. Tokiais pavadinimais buvo sugrupuoti Kelmės krašte veikę partizanų būriai. Bet svarbiausia tai, kad pagal tas grupes buvo verbuojami agentai, turį ryšių su tų grupių partizanais arba jų giminėmis, pažįstamais, draugais. Vadinas, agentūra parenkama konkrečių objektų šnipinėjimui ir sekimui. Pavyzdžiui, agentui Drasioji buvo pavesta nustatyti Šturmo (Kraujalio) būrio narių asmenybes, ryšininkus bei rėmėjus. Tai įvykdžius, 1948 m. sausio 31 d. agentas Kelmės KGB viršininko buvo apdovanotas 200 rublių premija.

Vienas iš partizanų kovos uždavinių buvo ginti gyventojus nuo 174 sovietinių aktyvistų prievartavimo. 1947 m. gegužės 4 d. grupė Kelmės aktyvistų, lydimų 6 sribų, Turavos kaime vertė gyventojus pasirašyti vadinamąją valstybinę paskolą. Partizanai nukovė 4 sribus ir išvaikė aktyvistus. Teko partizanams kovoti ir su vagimis, kurie, apsimetę partizanais, plėšikavo kaimuose. 1948 m. spalio 11 d. 3 partizanai nuvyko į Petkiškių kaimą Liolių valsčiuje pas K. Šis 25 metų vyras jau kuris laikas plėšikavo apylinkėje, prisistatydamas partizanų. Apklausus K. ir jo žmoną, paaiškėjo, kad prisiplėštą turtą jie slepia ne tik namuose, bet ir pas gimines. Partizanų nuosprendis plėšikui, kompromituojančiam partizanų vardą, buvo griežtas — sušaudyti. 1948 m. liepos 4 d. partizanai sušaudė Kupriškių kaimo gyventoją S, kuris buvo įskundęs 3 apylinkės šeimas bendravimu su partizanais, ir tos šeimos buvo išvežtos į Sibirą. Toks griežtas partizanų poelgis sulaikydavo ne vieną niekšėlį nuo įskundinėjimų. Partizanai griežtai baudė ir savo narius, kurie nusizengdavo drausmei. 1947 m. vasarą buvo nubauti mirties bausme du broliai partizanai M.

1948 m. gegužės 9 d. agentas Klevas KGB pranešė, kad 12 partizanų Žalpių miške, netoli Šopenų kaimo, ruošiasi švęsti Stanislovo vardines. Buvo pasiūstas 20-ties čekistų-kareivių būrys, vadovaujamas leitenantų Judino ir Nikitino. Kareiviai pamiškėje pamatė tris vyrus ir sušuko pasiduoti. Bet partizanai staiga atidengė automatų ugnį, kareiviai krito ant žemės, o partizanai sėkmingai dingo miške. Kadangi čekistai turėjo dresiruotą tarnybinį šunį, mėgino sekti partizanus pėdsakais. Bet pėdsakų šuo nesurado. Mat partizanai mokėjo nuo šunų-pėdsekių apsisaugoti — ištepėdavo batų padus žibalu, tabako trupiniais ir kitkuo. Beliko čekistams pasikliauti tik agentais Klevu ir Ažuolu, kuriems duota užduotis — susekti dingusius iš KGB spąstų partizanus. Žinoma, agentai stengėsi. 1948 m. birželio 19 d. Klevas pranešė,

kad Pušinelkio miške, Kražių valsčiuje, yra partizanų stovykla. Pasiųstas 45 čekistų-kareivių būrys, vadovaujamas Kelmės KGB viršininko Judino. Aptiko 4 partizanus. Susišaudymo metu žuvo vienas partizanas, buvo sužeisti keli kareiviai. Kiti 3 partizanai atsisaukdami pasislėpė miške, ir čekistų paieškos buvo be rezultatų.

Kadangi sovietmetyje planai (bet ne jų įvykdymas!) buvo socializmo "pranašumo rodiklis", tai ir KGB viršūnės labai detaliai planuodavo partizanų įveikimo priemones ir būdus. Bet, deja, kaip socializmo "suklestėjimo", taip ir KGB partizanų sunaikinimo planai likdavo tik popieriuje. Planuojama buvo mėnesiui, dešimčiai dienų, net penkioms dienoms. Ir už tokius laiko tarpus valsčių ir apskričių KGB viršininkai privalėjo rašyti ataskaitas į Vilnių, o šie — į Maskvą. Viešpataujančio melo imperijoje visos valdžios ir valdymo grandys, savaime suprantama, mirko melo liūne. Tiesą matantys ir mėginantys tiesą sakyti atsidurdavo Sibiro "akademijose". KGB ataskaitose buvo nutylimi čekistų-kareivių, sribų nuostoliai, patirti kovose su partizanais, o žuvusių partizanų skaičiui buvo priskiriami atsitiktinai susišaudymo metu žuvę civiliai žmonės.

Partizanų KLT (Karo lauko teismo) nuosprendžiu sušaudyti KGB agentai, arba vadinamieji "sekretnyje osvedomiteli", t. y. informatoriai, KGB ataskaitose rodomi kaip "nieko nekalti valstiečiai". Pateiksime vieną būdingą pavyzdį 1947 m. vasarą į Kareiviškių kaimą atėjo 8 partizanai ir paprašė pernaktvoti. Šeimininkai Č. priėmė. Šeimininkė užvirino stiprios kanapių arbatos ir "pavaišino" partizanus. Šiems kietai įmigus, abu šeimininkai išėmė iš partizanų ginklų užraktus, ir Č. išbėgo pranešti KGB. Čekistams apsupus namą, partizanai, pusiau apsvaigę, mėgino atsisaukdyti tik pistoletais. Žuvo 7 vyrai. Vienas buvo sužeistas, jis apsimetė visiškai nusilpusiu ir, nutaikęs progą, pabėgo. Tų pačių metų rugsėjo gale partizanų štabe Karo lauko teismo buvo priimtas nuosprendis — sušaudyti išdavikus Č. Tai ir buvo įvykdyta.

1947 m. gruodžio 10 d. buvo užverbuotas agentas Saulė. Agentas iššnipinejo, kad O. Kybartaitė yra partizanų būrio Daugirdas vado (Vytauto Eisino) asmeninė ryšininkė. Sužinota ir kur ji gyvena 1948 m. kovo 2 d. iš Kražių buvo pasiųstas KGB leitenanto Agafonovo vadovaujamas sribų būrys suimti O. Kybartaitę. Atvykę į Legotų kaimą prie O. Kybartaitės namų, sribai apsupo namą. Kieme buvęs šeimininkas, pastebėjęs sribus, greitai įėjo į namą, ir iš namo išbėgo 3 partizanai. Namas — ant bekrūmio aukštoko kalnelio. Sribai išsidėstė aplink kalnelį. Partizanai paleido šūvių seriją ir privertė sribus priglusti prie žemės. Bet pozicija — visiškai nepatogi partizanams. Trauktis reikia per atvirą, sribų apšaudomą lauką. Po pirmųjų partizanų šūvių atsipeikėję sribai, ypač sribas su kulkosvaidžiu, ėmė apšaudyti besitraukiančius į pakalnę partizanus. Kulkosvaidžio šūviai kliudė Daugirdo kojas. Pribėgęs prie sužeisto vado, partizanas Regimantas mėgina jį nešti, bet vadas įsako jam trauktis, o pats šūviais sulaikysiąs sribus. Tuo metu sužeidžiamas į krūtinę Žemaitis Regimantas vykdo vado įsakymą — jis, padėdamas sužeistam Žemaičiui, sėkmingai pasiekia pakalnės lomą ir, prisidengdamas krūmokšniais, pasitraukia.

Daugirdas, šūviais iš pistoleto-kulkosvaidžio laikydamas prispaustus prie žemės sribus, ištraukia iš planšetės štabo dokumentus ir juos padega. Bet slinkdami sribai ima jį supti iš visų pusių. Daugirdas supranta, kad gali būti dar kartą sužeistas ir patekti niekšams į nagus — jis perkanda munduro apykaklėje įsiūtą ciano nuodų ampulę. (Kad Daugirdas turi tokią ampulę, buvo žinoma šio straipsnio autoriui). Taip žuvo Daugirdo būrio vadas Daugirdas- Vytautas Eisinai, buvęs Kelmės gimnazijos mokinys. Iš kulkosvaidžio pašovęs Daugirdą, sribas Č. Purvinis didžiavosi, kad nešioja "banditų" vado diržą ir žiūronus. Tik, deja, neilgai. Šis sribas buvo kartu ir užverbuotas KGB agentas Aleksandras. Mat KGB nepasitikėjo ir sribais — įveisė savus agentus ir sribų tarpe. 1948 m. kovo 27 d. buvo Velykų išvakarės. Į Kražių bažnyčią buvo pasiūsti šnipinėti Aleksandras ir sribų komsorgas Alijošius. 22 valandą bažnyčios prieangyje pasigirdo šūvis. Žmonės ėmė skubėti iš bažnyčios. Prie bažnyčios šventoriuje jie pamatė nuvirtusį sribą Č. Purvinį. Tuo metu prie Kražantės upės driokstelėjo du šūviai—tai buvo partizano, įvykdžiusio nuosprendį, atsisveikinimas. Partizanai atkeršijo sribui, sužeidusiam vadą Daugirdą. Neilgai didžiavosi savo nuopelnais. (Šio straipsnio autorius tuo metu buvo bažnyčioje ir pats visa tai matė). Žuvus V Eisinui, Daugirdo būrio vadu buvo paskirtas Titas. 1948 m. spalio 1 d. Kražių sribų būrys Upynos apylinkėse, Užvenčio valsčiuje, susidūrė su 20 ginkluotų vyrų. Sribai pradėjo šaudyti. Tada sutiktosios grupės vyrai pradėjo šaukti, kad jie esą Užvenčio sribai. Kražiškiai nutraukė ugnį, pakilo ir priartėjo prie užventiškių. To tik ir reikėjo partizanams — jie atidengė ugnį į sribus ir 11 jų nukovė. Mūšio laimikis — 10 šautuvų, 2 automatai ir keli šimtai šovinių. Po to Kelmės KGB inspektavęs Kapralov 1948 m. lapkričio 16 d. Vilniaus viršininkams rašė, kad sribai blogai kariškai parengti, ypač blogas jų ryšys su kaimyninių valsčių sribais, jie neturi parolių, jų ginklai netvarkingi, blogai prižiūrimi. Taigi, ne sribai pasiekė pergalę prieš Lietuvos partizanus!

1948 m. spalio 21 d. Valpainių kaime, 5 km nuo Kražių, partizanai apšaudė sunkvežimį, kuriame važiavo Kražių KGB viršininkas majoras Otstavnov, Kražių gimnazijos komsorgas S. Janavičius, keturi sribai, kooperatyvo pirmininkas, pašto viršininkas ir keli moksleiviai. Pasirodžius prieš sunkvežimį dviem partizanams ir paleidus kelis šūvius į vairuotojo kabiną, 3 sribai metė šautuvus, diržus ir įsimaišė į moksleivių gretas, o vienas sribas metėsi bėgti Kražių link. KGB viršininkas mėgino atsisaudyti, bet buvo nukautas. Žuvo ir kooperatyvo pirmininkas. Sužeisti buvo du žmonės. Kitus partizanams suvarius į daržinę ir paklausus jų pavardžių, buvo pažintas ir nušautas komsorgas S. Janavičius. Sribai pasivadino moksleiviais ir taip išsisuko. Iš pašto viršininko partizanai paėmė vežtus pinigus. Po 3-jų valandų iš Kelmės į įvykio vietą atvyko apie 100 čekistų-kareivių, bet partizanų nesurado. Partizanai sugebėdavo nepaprastai greitai nukeliauti didelius nuotolius.

Niekšingos sąžinės žmogus ir draugą išduoda. 1948 m. birželio 18 d. partizanas Liepa susitiko savo gerą pažįstamą ir draugą. Pasikalbėjo, paprašė, kad jis atneštų 5 vyrams, esantiems Pušinelkėje, valgio. Tai buvo partizanų ryšininkas, bet jau

pardavęs, kaip žmonės sako, velniui dūšią — KGB užverbuotas agentas, slapyvardžiu Beržas Taip iš partizano Liepos agentas Beržas sužinojo, kur ir kiek yra partizanų. Nieko nelaukdamas Beržas pranešė apie tai KGB. Buvo sudarytas 40 kareivių ir sribų būrys ir apsupta Pušinelkė. Slinkdami agento nurodyta kryptimi, pamatė už vandens ruožo stovyklą, apjuostą nupjautais medžių kamienais, užmaskuotą krūmokšniais. Pastebėję priešą, partizanai atidengė stiprią ugnį. Kareiviai sutriko, nes pozicija buvo partizanams labai patogi. Iš karto buvo nukauti keli kareiviai ir keli sužeisti. Po stipraus ir priešui netikėto smūgio partizanai krūmų priedanga ir tik jiems žinomu taku, nepastebėti pasaloje paliktų kareivių, pasitraukė. Partizanų mūšių sėkmę su priešu neretai lemdavo geras vietovės pažinimas ir sumanus mūšio metu orientavimasis. Patirtis, žinoma, buvo įgyta netekčių kaina.

Plečiantis KGB agentų tinklui, kagėbistai ima vis dažniau rengti pasalas partizanų lankymosi vietose: prie partizanų ryšininkų ir rėmėjų sodybų, prie partizanų artimųjų namų, prie pamiškių sodybų ir kitur. Tuo pačiu atsilygindavo ir partizanai. Štai 1948 m. balandžio 9 d. partizanai visai netoli Kurtuvėnų miestelio surengė pasalą ir nukovė 4 sribus.

Partizanų ryšininkai ir rėmėjai, kagėbistų kombinacijomis ir smurtu įtraukti į agentų-išdavikų tinklą (jau minėjome, kad ne visi agentai tapo niekingais išdavikais), buvo lemiamas KGB pergalių prieš partizanus faktorius. Atsitiktiniai čekistų-kareivių siautėjimai po kaimus ir miškų "šukavimai" labai retai būdavo rezultatyvūs. Partizanai apie tokias "oblavas" greitai sužinodavo iš savo ryšininkų ir išvengdavo susidūrimo su skaitlingomis čekistų kariaunomis.

Sribų "kovingumas" pasireiškėdavo visa jėga tik tada, kada jie terorizuodavo kaimo gyventojus ir tyčiodavosi iš žuvusių partizanų arba suimtų žmonių 1948 m. balandžio 28 d. Kražių sribų būrys siautėjo Petkiškių, Pakražančio ir Lembartiškių kaimuose — vykdė kratas, kurios sribams visada būdavo labai naudingos (pavykdavo šį tą pasiglemžti). Paskui, vado KGB leitenanto Agafonovo įsakymu, nuėjo patikrinti pamiškėje buvusios sodybos. Dalis sribų nuėjo į namą, o kiti sulindo į pamiškės krūmus pasalai. Čia jie pamatė besi-ilsinčius 6 partizanus. Vienas sribas spėjo iššauti partizanų link, bet buvo nukautas. Atskubėję kiti sribai ėmė aklai šaudyti į mišką, bet eiti į jį nedrįso. Po kelių valandų iš Kelmės atvyko didelis būrys čekistų-kareivių ir ėmė slinkti į mišką, o partizanų buvo jau ir pėdos atšalusios.

KGB visą laiką stengėsi plėsti agentų tinklą 1948 m. pradžioje Kelmės apskrities KGB turėjo 10 agentų, 4 rezidentus ir 207 slaptuosius informatorius. 1948 m. kovo mėnesį Kelmės apskrityje veikė Papašos ir Daugirdo būriai, kuriuose buvo 20 partizanų. Į Kelmės apskritį dažnai ateidavo partizanų būriai ir iš kaimyninių valsčių. Partizanai KGB agentų buvo apsupti tankiu šnipinėjimo tinklu. "Žaliavos" agentūriniam tinklui KGB surasdavo. Žmonių patiklumas ir išsikalbėjimas su pasitaikiusiu pašnekovu, nesilaikymas elementarios konspiracijos, neretai noras pasigirti ryšiais su partizanais — visa tai pagaliau pasiekdavo ir KGB agentų ausis, ir

plepys tapdavo kagėbistams naujo agento "žaliava". Tačiau reikia pasakyti ir tą tiesą, kad partizanų ryšininkų, rėmėjų, nors ir grėsė jiems baisios kančios KGB naguose, buvo daug daugiau negu visai suniekšėjusių KGB agentų Tautos dvasia dar buvo gyva.

1949 m. vasario 1—20 dienomis netoli Baisogalos įvyko Lietuvos partizanų vadų susirinkimas. Buvo įkurta Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjūdžio (LLKS) Ginkluotųjų pajėgų organizacija. Vadu tapo Jonas Žemaitis-Vytautas. Dėl ligos 1950 m. sausio 25 d. šias pareigas J. Žemaitis perdavė Adolfui Ramanauskui-Vanagai, kuris jas ėjo iki jo suėmimo 1956 m. Visa Lietuva buvo suskirstyta į 3 partizanų sritis: Pietų, Šiaurės-Rytų ir Vakarų. Struktūriniai padaliniai buvo tokie: partizanų apygardos, rinktinės, brigados (batalionai), būriai (kuopos), grupės (skyriai). Kiekvienas padalinys turėjo slapyvardį, kuris dėl netekčių, konspiracijos, struktūrų performavimo ir kitokių priežasčių būdavo keičiamas. Slapyvardžius turėjo partizanų ryšininkai, kai kurie partizanų rėmėjai (jie partizanams duodavo maisto, remdavo šiek tiek pinigais, skalbdavo baltinius, siūdavo uniforminius rūbus, batus, suteikdavo nakvynę ir pan.). Turėjo slapyvardžius ir žinojo partizanų susitikimo vietas, slaptavietes, bunkerius, veikimo teritorijas. Be to, ryšiams tarp partizanų ir jų ryšininkų palaikyti buvo vartojami paroliai (sutartiniai kelių žodžių sakiniai). Susirašinėjime taip pat buvo vartojami šifrai (sutartinių ženklų sistema).

Po 1948 m. pavasario, kada žmonės buvo masiškai vežami į Sibirą, partizanų gretos pasipildė. Bet ir išdavystės nesiliovė. 1949 m. rugsėjo 20 d. agentas Eglė KGB pranešė, kad 7 partizanai yra Daukintiškių— Spirgių kaimų teritorijoje, Karklėnų valsčiuje, ir rengiasi užpulti Vaiguva, o paskui išeiti į Šaukėnų miškus. Rugsėjo 21 d. Kelmės KGB viršininkų kapitonų Vilemo ir Sokolovo vadovaujamas, Jaugiau kaip 100 čekistų-kareivių ir sribų būrys apsupo minėtus kaimus. Buvo ūkanota diena, ir partizanai pastebėjo priešą tada, kai šis jau buvo apsupęs Spirgių pelkę. Mat agentas Eglė, KGB įtaisytas į partizanų gretas, buvo tiksliai nurodęs partizanų stovyklą. Prasidėjo mūšis su 13 kartų gausesniu priešu. Į siaurą partizanų stovyklos ruožą priešas sutelkė kulkosvaidžių ir automatų ugnį. Vienas po kito žuvo Pikas, Siaubas, Aitvaras — būrio vadas. Tik Virginija sužeista išliaužė į pilną vandens duobę ir šūvių serijomis retino priešą gretas. Čekistai šaukė pasiduoti, o ji į tai atsakė šūviais. Ji dengė dviejų partizanų atsitraukimą tik jiems žinomu taku per pelkę. Pagaliau iš užnugario prisėlinęs čekistas paleido mirtiną šūvį į Virginiją. Taip didvyriškai žuvo dvidešimtmetė Zosė Bagdonavičiūtė partizanė Virginija. Net, sako, kapitonas Sokolovas nusistebėjęs partizanės drąsa. Žuvo partizanų vadinamas "laimingu kūdikiu" vadas Aitvaras, kuris buvo dalyvavęs net devyniolikoje mūšių ir išlikęs gyvas ir sveikas.

Nežiūrint Maskvos tironų ir Vilniaus marionečių įsakymų greičiau užgniaužti Lietuvoje partizaninį pasipriešinimą, partizanų kova tęsėsi. 1949 m. birželio 8 d. KGB sugalvoja naują partizanų sunaikinimo variantą. Kelmės garnizono kareivius išskirstė

į grupes konkrečiam partizanų būriui sunaikinti: Tito būriui — 15 kareivių su vadu leitenantu Moisejenu ir KGB kapitonu Smirnovu, Aitvaro 14 kareivių su vadais leitenantu Sergejevu ir KGB leitenantu Suruchinu, Daukanto — 13 kareivių su leitenantu Radionovu ir KGB leitenantu Judinu. O stribai, kurių tada buvo: Kelmėje — 29, Kražiuose — 27, Tytuvėnuose — 19, Šaukėnuose — 26, Užventyje — 19, Vaiguvoje — 22, Karklėnuose — 17, Lioliuose — 19 (iš viso 178), turėjo būti pagalbininkai minėtų KGB kareivių būrių vadams. Be to, iš agentūros (1949 m. gegužės mėnesį buvo 25 agentai, 139 slapti informatoriai ir 2 rezidentai iš viso 166) pareikalaujama suaktyvinti sekimo-šnipinėjimo veiklą, kad būtų galima įvilioti į pinkles partizanus ("podvesti pod udar banditov"). Bet norėti — netapatu galėti: KGB planai liko ir tais metais neįvykdyti. Partizanai tęsė kovą prieš okupaciją ir sovietizaciją, prieš sovietžmogio gamybą Nors prieš Daukanto būrį tik per vieną mėnesį buvo įvykdytos net 9 čekistų-kareivių ir stribų operacijos, bet visos baigėsi be rezultatų. Todėl buvo stiprinama agentūra šiam būriui sekti. Jį sekė KGB agentai Ališauskas, Morozovas, Rūta, Ažuolas ir kt. Tito būrį šnipinėjo agentai Lapas, Perkūnas, Tiltas, A ir kt. Šio būrio sunaikinimui per sausio mėnesį buvo įvykdyta 13 čekistinių-karinių operacijų. Rezultatų — jokių. KGB pradėjo nesisekti ir su agentų užšifravimu. 1948 m. pradžioje partizanai išaiškino 3 KGB agentus ir Karo lauko teismo nuosprendžiu sušaudė Senį, Sapožniką ir Dagį.

1949 m. birželio mėnesį KGB įkūrė papildomus stribų postus Pakražantėje, Pašilėje, Kolainiuose, Jurgaičių kaime, Vitsodyje, kuriuose įkurdino po 5—10 stribų, prie kurių buvo sudarytos ginkluotos vietinių partinių grupės. Žodžiu, KGB visokiais būdais stiprino savo jėgas kovai su partizanais. Tiesa, KGB vadeivų ataskaitose Maskvai retai minimas žodis „banditai“, o dažniausiai rašoma „nacionalistinio pogrindžio dalyviai“, „organizacija“. Matyt, KGB viršūnės suvokė esmę, tik, liaudžiai diegdami mankurtizmo sindromą, partizanus krikštijo "banditais", "diversantais", "užsienio agentais" ir pan., o stribams klijavu "liaudies gynėjų" iškabas Nuo seniai žinoma, kad išdavikai priešui reikalingi tik savų tikslų siekimui, bet jie niekada nėra gerbiami.

Partizanai — tai absoliuti dauguma jaunų, 19-25—30 metų vyrų. Nors ir kasdien buvo balansuojama tarp gyvenimo ir mirties, nors kasdien tykojo pavojai, nors dažnai draugų netektys spaudė širdį, bet jaunystė visur ir visada lieka romantiška — su meile širdyje ir daina lūpose. Kiek daug gražių dainų partizanų ir partizanams sudėta! Kaip gražiai balsingi vyrai dainuodavo jausmingas dainas! Daina — ginklas ir ne bet koks, o dvasios ginklas. Kaip įsiusdavo kankintojai, išgirdę auką dainuojant! Daina buvo partizanų tvirtybės išraiška. Juk KGB už partizaniškas dainas teisė žmones dešimtims metų kalėti. Apsirengę gražia, tvarkinga Lietuvos kariuomenės karių ir karininkų uniforma, švarūs, nesikeikiantys, gerai ginkluoti, kažkaip netikėtai mokantys atsirasti ir, pavojui kylant, tyliai dingti — tokius partizanų vaizdus išlaikė atmintis.

Kaip be meilės mirti už Tėvynę eisi! Bet meilė bujojo partizanų krūtinėse ne vien tik Tėvynei. Gražų 1950 m. pavasarį į partizanų būrio vado Valero širdį pasibeldė meilė partizanei Balandai. Meilės nenubaidė priešo kulų švilpesys. Tyliame Vėgėlynės kaimo viensėdyje sutarta švęsti Valero ir Balandos vestuves. Buvusi šaulė, apsikri ir labai drąsi Š. suruošė vestuvių vaišes, o lietuvininkas G. mirtino ligonio patepimo pretekstu parvežė ir kunigą. Tik jaunosios nepuošė vestuviniai rūbai, jaunasis nevilkėjo iškilmingu kostiumu: ji buvo su Lietuvos kareivio, jis — su karininko uniforma. Bet ir vestuvinės apeigos buvo tikros, ir ištikimybės priesaika tikra, ir žiedai tikri. Vestuvių svečiai — ištikimi sunkaus partizanų kelio broliai Budrys ir Keleivis. Vaišės, tostai, linkėjimai tęsėsi visą tylią, ramią, šiltą pavasario naktį. Ne, negalvojo mylinčios širdys tą naktį, kad po beveik trejų metų, niekšui išdavus, nenorint priešui pasiduoti, teks abiem pasirinkti mirtį iš mylimojo rankų. Tokia doro partizano dalia...

1950 m. birželio 17 d. agentas Feliksas KGB pranešė, kad Sotkalnio kaime, Kražių valsčiuje, stovyklauja 6 Audros būrio partizanai. Tuoju į agento nurodytą vietą nuvažiavo apie 130 čekistų-kareivių ir sribų būrys Apsupo vietovę. Prasidėjo mūšis. Partizanai iš karto nukovė kelis kareivius ir sužeidė dresiruoto šuns vedlį. Tai ataušino priešų drąsą, sulaukė jų ataką. Tuo pasinaudoję, 5 partizanai sėkmingai išėjo iš apsiausties. Tik Bronius Ungaila, buvęs Kražių gimnazijos mokinys, vos prieš pusantro mėnesio įstojęs į Audros partizanų būrį, pirmame su priešu mūšyje sutriko, pasirinko netinkamą kelią trauktis ir žuvo, okupantų kullos pakirstas. Tai buvo gražus, aukštas, juodais garbinuotais plaukais jaunuolis. (Šio rašinio autorius buvo Broniaus bendrasuolis).

Niekšybė ribų neturi. Agentas Eglė, apgaulės kombinacija, jam paruošta KGB specų įsitaęsęs į Papašos būrį, jį išdavė 1948 m. lapkričio mėnesį Papašai žuvus, būrio vadu tapo Aktorius. Agentas Eglė KGB surengtos jo "gaudymo" imitacijos dėka susidarė doro žmogaus įvaizdį ir 1949 m. rugpjūčio mėnesį buvo priimtas į Aktoriaus būrį. 1949 m. lapkričio 21 d. agentas Eglė išdavė Aktoriaus bunkerį. Žuvo 4 partizanai, vienas paimtas gyvas. Po to agentas buvo perkeltas į kitą rajoną.

1950 m. gegužės 2 d Kražiuose suimtas vaikinai M., neišlaikęs kankinimo, išdavė partizanų stovyklavietę. Iš Kelmės nuvyko 18 čekistų-kareivių ir 17 sribų į Žukaučyznos kaimą Karklėnų valsčiuje. Trys ten stovyklavę partizanai jautėsi visiškai saugiai, nebuvo išstatę net sargybos. Priešas prislinko visiškai netikėtai. Partizanai griebėsi ginklų, bet buvo vėlu — juos supo 10 karių didesnės jėgos. Partizanams pavyko šūvių serijomis prasiveržti pro apsupusius kareivius, bet traukdamiesi jie pataikė ant rezerve paliktos kareivių grupės. Kautynės baigėsi partizanų pralaimėjimu — žuvo Kontrimas (jis ir Skirgaila, ir Kolumbas), Žibas (jis ir Algirdas), o sunkiai sužeistas Arminas buvo paimtas gyvas.

1950 m vasarą Kelmės krašte veikė 4 partizanų būriai: Andriaus — 7 žmonės, Audros — 9 žmonės, Valero — 5 žmonės ir Girėno — 6 žmonės.

Vasarą partizanai išeidavo iš bunkerių ir stovyklaudavo miškuose. Tik ypač plačiu mastu siautėjant čekistinei kariaunai, partizanai slėpdavosi bunkeriuose. Bunkerių statyba ir jų užmaskavimas — partizanų išradingumo liudytojai. Dviejų vienodai įrengtų ir vienodai užmaskuotų bunkerių nebuvo, todėl KGB niekaip negalėjo nustatyti bunkerių suradimo būdų. KGB ataskaitos rodo, kad tik labai maža dalis bunkerių buvo aptikta pačių čekistų, be agentų -išdavikų nurodymų. Išradingai buvo slepiamos bunkerių angos. Buvo bunkerių, į kuriuos įėjimas būdavo po šuns būda, kitų — įėjimas pro šulinio rentinį, dar kitų — po šiaudų ar šieno stirtomis. Ežeringose vietose bunkerių angos buvo įrengiamos pačioje ežero pakrantėje. Buvo bunkerių, įrengtų po vieškeliais su įėjimu iš po tilto ar kelio griovio. Gyvenamuose namuose bunkerius rengdavo tik pavieniai to namo gyventojai, nes tokius bunkerius būdavo sunku išsaugoti nuo vaikų ir pašalinių akių. Be to, trobose bunkerių ieškoti ypač mėgo stribai — tai buvo patogu surasti gyventojų slepiamus vertingus daiktus ir juos "konfiskuoti". Sudėtingiausia buvo įrengti bunkerio vėdinimo angas, jas paslėpti. Miškuose įrengtų bunkerių įėjimo angos būdavo uždengiamos dėžėje pasodinta eglute, o vėdinimo angos išvedamos į supuvusį kelmą ar pūžrą. Bunkerio sienos būdavo išklojamos rąstais ar lentomis, lubos — rąstais ir storu žemių sluoksniu. Garsų izoliavimui bunkeryje buvo naudojami linų šiaudeliai, pakulos, samanės ir kitokia garsą sugerianti medžiaga. Žodžiu, bunkeris buvo sumanios kūrybos tvarinys. Žemaitijos partizanų apygardoje buvo vienas partizanas, kuris buvo laikomas bunkerių statybos meistras. Tiesa, kagėbistai darydavo surastų bunkerių schemas. Bunkeriai turėjo skirtingas funkcijas: ligoninės, ginklų sandėliai, maisto sandėliai, štabo, laikino poilsio, vadų pasitarimo, atskirų vadų personaliniai ir pan. Nuo bunkerių paskirties ir funkcijų priklausė, kas turėjo žinoti apie jų buvimo vietą.

Masiniai partizanų ryšininkų ir rėmėjų suėmimai ir patriotiškai nusiteikusių kaimo gyventojų vežimas į Sibirą, išdavystės labai sunkino partizanų padėtį. Nuskurdo suvaryti į kolchozus kaimo gyventojai. Be to, sukūrus kolchozus, atsirado kolchozo valdininkų sluoksnis, kuris vykdė sovietinės baudžiavos priežiūros funkcijas kaime. Gyventojai patenka į nuolatinį tų funkcionierių stebėjimą, sekimą. Kaimiečiai netenka ne tik savo gyvulių, padargų, didesnių pastatų, bet ir laisvės bei savarankiškumo — privalo kiekvieną dieną atidirbinėti nustatytą darbadienių-lažo dienų skaičių. Darbams suvartų žmonių būriuose būdavo aptarinėjami visokie įspūdžiai, pas vieną ar kitą gyventoją pastebėti atsitikimai (pas tą ir tą šunes visą naktį lojo, pas tą nepažįstamas buvo ir t. t.). Susidarė palankios sąlygos KGB agentams bei slaptiesiems informatoriams rinkti žinias, pasiklausant, kas apie ką ir kaip atsiliepia.

1950 m. vasarą Užvenčio apylinkėse partizanai išplatino "Įsakymą gyventojams", kuriame įsakoma naktį nevaikščioti ne keliais, po miškus, prisirišti šunis, nusileidus saulei, be rimto reikalo neiti iš namų, nevaikščioti naktimis po kaimus. Buvo nurodyta, kad nevykdantys to įsakymo bus įspėjami ir baudžiami. Tuo įsakymu buvo mėginama sutrukdyti šnipinėjimui, agentų slankiojimui pakiemiais, miškuose.

1951 m. sausio 24 d. agentė Birutė KGB pranešė, kad jai B pasakęs, jog vienoje jam žinomoje sodyboje yra partizanų bunkeris. Vasario 9 d. B buvo suimtas ir po "aktyvios apklausos" ("putiom aktivnovo doprosa") pasakė, kad bunkeris yra Čepaičių kaime, po mokyklos ūkiniu pastatu. Vasario 10 d. daugiau kaip 100 kareivių ir sribų, sukviestų iš Varnių, Kaltinėnų ir kitų vietų, apsupo Čepaičių kaimą ir mokyklą. Čekistai iš anksto žinojo, kur yra bunkeris, todėl jį greitai aptiko. Į siūlymą pasiduoti partizanai atsakė ugnimi, nes jie suspėjo iš bunkerio išeiti ir užimti gynybos pozicijas pastate. Priešai lįsti į vidų nesiryžo, tik šaudė į pastatą. Partizanų padėtis buvo beviltiška - 3 partizanai prieš 100 priešų. Partizanai sugalvojo panaudoti vienintelį galimą pasitraukimo būdą — padegti pastate buvusį šieną, šiaudus ir dūmų priedangoje trauktis. Taip ir padarė. Tačiau į susidariusią dūmų juostą čekistai ir sribai be atvangos šaudė — atspėjo partizanų sumanymą. Vis dėlto partizanams pavyko iš pastato pabėgti, tik paskui atvirame lauke jie buvo pakirsti priešo kulku. Iš agentūros pranešimų KGB buvo žinoma, kad šiame rajone slepiasi neseniai čia atvykę Jūros štabo vadai, todėl operacijai ir buvo sutelktas toks didelis kareivių ir sribų būrys. Mūšio metu žuvo Vakarų srities vadas ir Jūros štabo viršininkas Atomas, arba Henrikas (V. Ivanauskas), Vakarų srities štabo Jūra viršininko adjutantas Masys (Širkauskas) ir Vakarų srities štabo Jūra organizacinio skyriaus viršininkas Bedalis (S. Gedvilas). Bedalis buvo prieš 4 metus išėjęs į partizanų būrį iš Kražių gimnazijos moksleivių suolo, nepaprastai mėgęs ir mokėjęs gražiai dainuoti.

Išdavysčių grandinė tęsėsi. 1952 m. liepos 22 d. agentas Kalvis KGB pranešė, kad jis iš savo uošvės sužinojęs, jog 5 partizanai yra apsistoję netoli jo namų esančiuose krūmuose. Majoras Ragožinas operacijai rengėsi išsijuosęs. Be savo turimų čekistų-kareivių bei sribų, pasitelkė kariuomenės iš Tytuvėnų, Raseinių, Šiaulių. Susidarė apie 200 kariauninkų. Agento nurodyta teritorija buvo iš visų pusių 4 kilometrų spinduliu ir dviem žiedais apsupta. Tai buvo padaryta naktį ir labai tyliai. Auštant pradėjo "šukuoti" krūmus. Partizanai stipriai atsišaudė, bet pozicija jiems buvo nepalanki — nebuvo kur iš apsupties trauktis. Žuvo vadas Paukštis, Jaunutis ir Rimas. Vieną sužeistą partizaną paėmė gyvą.

Operacijoms prieš partizanus būdavo todėl suteikiamos tokios didelės jėgos, kad partizanų kovinė patirtis dažnai sužlugdydavo KGB operacijas. KGB kapitonas Kuricynas komentuoja tokį atsitikimą.

1951 m. gruodžio 4 d. 10 čekistų-kareivių, vadovaujamų leitenanto Ivanovo, Daukintiškio kaime apsupo sodybą. Iš namo išbėgo moteris ir, iš pistoleto šaudydama į kareivius, bėgo tolyn. Kareiviai paleido iš automatų ugnį ir moterį nušovė. Tuo metu staiga iš namo išbėgo 3 partizanai ir atidengė stiprią ugnį į kareivius. Kareiviai krito ant žemės ir įsispaudė į sniegą. Apibūdindamas tą momentą, KGB kapitonas Kuricynas sako, kad "kareiviai sutriko" ("sredi soldat proizoš-lo zamešatelstvo"). Partizanai iš apsiausties prasiveržė ir pasitraukė Kražių link. Toliau tas pats kapitonas apibendrina: "Operacija sužlugo" ("Operacija poterpela proval")-

KGB pulkininkas Babincev 1951 m. lapkričio 12 d., apibendrindamas apskričių KGB viršininkų nusiskundimus, nurodė, kad į garnizonus nusiųsti jauni kareiviai mūšio su partizanais metu pasimeta, laiku neatidengia ugnies, ir operacijos patiria nesėkmę ("proval"). Vadinasi, menką kareivių kovingumą turėjo kompensuoti didelis jų skaičius.

Partizanų gretos retėjo, bet kova buvo tęsiama. Tai kėlė nerimą marionetinei Lietuvos vyriausybei, nes Kremliaus tironas reiškė nepasitenkinimą dėl nenuslopino Lietuvos patriotų pasipriešinimo.

1952 m. balandžio 7 d. Lietuvos VKP (b) CK ir Ministrų Taryba pareikalavo 1952 m. pirmame pusmetyje likviduoti pasipriešinimą. Sujudo visas KGB širšynas: supurtomas agentūrinis tinklas, atleidžiami iš kai kurių postų periferijoje KGB viršininkai už nepatenkinamą vadovavimą kovai su "nacionalistiniu pogrindžiu". Mat reikėjo surasti "atpirkimo ožių" — negi prisipažinsi Kremlui, kad nepavyksta paklupdyti laisvę mylinčią tautą.

1952 m. gruodžio 11 d. Šiaulių srities KGB viršininkas Čurakov iš siuntinėjo apskričių KGB viršininkams griežto turinio raštą: "imtis visų priemonių Kęstučio apygardos banditų sunaikinimui", ir pridėjo smulkų planą, kaip vykdyti čekistų karines operacijas. Be to, įsakyta tikrinti biografijas tų žmonių, kurie yra pakeitę savo gyvenamąją vietą. Prasidėjo masinis KGB užklausimų-atsakymų siuntinėjimas į įvairius Lietuvos kampelius. Turėta tikslas — išaiškinti nuo išvežimo ir KGB persekiojimo pasislėpusius žmones, kaip galimą partizanų gretų rezervą.

Nepajėgdamas karine jėga sunaikinti partizanų, KGB prižada agentams už kiekvieną išduotą partizaną užmokėti po 1000 rublių, už vado išdavimą — dvigubą sumą Niekšus tai sudomino. 1953 m. spalio 21 d. pas siuvėją P, kuris siuvo Audrai ir Jonylai uniformas, tie partizanai atėjo atsiimti rūbų. Jie neįtarė, kad siuvėjas — KGB agentas, slapyvardžiu Zita, o jo posūnis — agentas Gluosnis. Apie partizanų atvykimo laiką Zita buvo pranešęs KGB, ir čekistai jau kelios dienos agento daržinėje buvo surengę pasalą. Be to, čekistai agentui buvo įdavę migdančio skysčio, kurį Zita iš anksto buvo įpylęs į degtinę. Atėjus minėtiems partizanams, agentas primygtinai ragino partizanus išgerti po taurelę už vykusiai pasiūtus rūbus. Partizanai kategoriškai atsisakė. Tada agentas Gluosnis pareiškė einąs gyvulių į tvartą pažiūrėti ir išėjo iš kambario. Jis suprato, kad triukas su partizanų užmigdymu nepavyko, todėl nuskubėjo įspėti pasalą. O šie taip budriai ėjo savo pareigas, kad nebuvo net pastebėję, jog atėjo partizanai. Agentas Gluosnis padarė niekšišką paslaugą — čekistai pasirengė. Buvo 20 valandų 30 minučių. Tamsu. Vos tik partizanai žengė iš trobos, čekistai suriko pasiduoti. Išėję iš apšviesto kambario į nakties tamsą, partizanai negalėjo pamatyti čekistų ir akiai metėsi už namo kampo. Bet čia juos pasitiko automatų serijos. Per tą išdavystę žuvo patyrę, daug mūšių turėję partizanai Audra ir Jonyla. O Kelmės KGB agentus Zitą ir Gluosnį apdovanojo Judo grašiais — po 1000 rublių kiekvieną. Sužinojęs agento Zitos sūnus (irgi agentas slapyvardžiu

Danila), kad tėvas ir netikras brolis gavo po 1000 rublių, parašė į Vilnių KGB viršininkui skundą, kodėl ir jam neskirta 1000 rublių, nes ir jis esąs prie tos kombinacijos prisidėjęs. Taigi godumas ir niekšybė — dvyniai!

1953 m. vasarą Kelmės krašte dar veikė dvi partizanų grupės: Audros būrys — 3 vyrai ir Budrio būrys — 4 vyrai. Be šių būrių, buvo ateinančių iš kitų regionų partizanų. Partizanams sekti buvo sutelkti 23 agentai: Gėlė, Žaibas, Apuokas, Aldona, Petkus, Mėnulis, Drąsutis, Klevas, Ildefonsas, Antanas, Laimutis, Kaunas, Ančia, Jurgis,

Saulė, Šileris, Fricas, Čekis, Aleksas, Birutė, Zigmas, Gajauskas, Zita. Tačiau Kelmės KGB viršininkas Baisejev 1953 m. balandžio 22 d. apgailestauja, kad agentai neturi tiesioginio ryšio su partizanais ir daugelis jų dirba aplaidžiai, "nesąžiningai" -

Nuo 1953 m. keičiama Lietuvos partizanų ginkluoto priešinimosi taktika. Daugiau dėmesio skiriama tautos dvasinei apsaugai, kovai prieš tautos moralinį nuosmukį, pasidavimą rusifikacijai, mankurtizmui, palaikymui vilties, kad tauta išsivaduos iš okupacijos. 1953 m. liepos 2 d. Kelmės krašto apylinkėse paplito šis atsisaukimas i tautiečius:

Tautiečiai! Beveik prieš devynis metus, raudonajam pabaisai užplūdus Lietuvą, didelė mūsų tautos dalis pakilo į pasyvų ir ginkluotą pasipriešinimą. Ji pakilo ir susijungė į Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdį (LLKS) su tvirtu tikėjimu, jog ši kova ir aukos bus svarbiausias argumentas laisvei atgauti. Okupantas jo sunaikinimui metė divizijas mongolų ir tūkstančius lietuviškų šunų (kaip juos vadina rusai) — sribų. Tačiau, tomis gaujomis nepajėgdami sunaikinti LLKS, okupantai ėmė naudoti naują priemonę, t.y. naikinti tautą pačių tautiečių rankomis. Tam tikslui prievarta surinktais iš badaujančių kolchozNIKŲ rubliais, gražiais pažadais ar kalinio kančiomis Tave, tautieti, samdo Judo darbui.

Tai Tu, nelaimingasis tautieti, tą išdavikišką darbą dirbi, sutinki Tu išdavinėti komunistiniam okupantui partizanus, kaimynus, brolius ir seses ir net tėvus, visus tuos, kurie pasiryžę išsaugoti nuo sunaikinimo civilizaciją, tautybę, tautiečių kultūrą, laisvą lietuvišką žodį ir krikščionišką tikėjimą, kurie išlaiko tautos gyvybę ir ruošia prisikėlimą.

Visus šnipus, skundikus ir kitus tautos išgamas LLKS dar kartą įspėja, kad liautumėtės dirbė išdavikišką darbą. Sąjūdžiui gerai žinoma visa jūsų išdavikiška veikla. Jis gerai žino, kas skandina tautą ašarose ir kraujyje, kas dusina tautiečius vagonuose ir kalėjimuose. Jis mato, kieno rankomis sprogdinami paminklai ir pjaunami kryžiai. Jis stebi jus, komjaunuoliai ir partiniai, kurie didžiuojatės tuščiomis svajonėmis — sunaikinti pasaulį.

Laisvės Aušra jau aušta Sovietų Sąjunga su visu komunizmu pastatyta ant bedugnės krašto. Netrukus okupacija virs klaikių prisiminimų šešėliu, tačiau jūsų, išdavikai,

niekšiški darbai paliks, už kuriuos jums teks atsakyti prieš tautos teismą. Nepasiteisinsite tada, kad nebuvo kam jūsų išpėti ar pamokinti, todėl dabar susipraskite ir grįžkite į lietuvišką kelią, nes lietuviais esame gimę, lietuviais ir būkite.

Tad, šnipai, išdavikai, komjaunuoliai ir kiti tautos Judai, kol dar ne vėlu ir kol likimas jūsų rankose, išpėjami gerai pagalvoti ir visą savo veiklą ir gautą iš okupanto ginklą nukreipkite prieš jį, nes jūsų išsigelbėjimui kito kelio nėra!"

Lietuvos Partizanai

Buvo tautos žadintojų. Kaip JIE šiandien pagerbiami? Ar nemostelėjama frazė: buvo toks laikas! Laikas buvo visiems vienodas, tačiau ar visi elgėsi vienodai? Liaudies išmintis sako: "Ne veidroді kaltink, kad tavo veidas kreivas!"

Kokia partizanų kovos reikšmė?

Pirma. Mažytės Lietuvos patriotų priešinimasis grėsmingam okupantui yra tautos laisvės gynimo faktas, turįs galias tradicijas lietuvių tautos istorijoje.

Antra. Partizaninė kova rodė pasauliui, kad lietuvių tauta nesutiko su sovietine okupacija ir neatsisakė vilties atgauti laisvę.

Trečia Partizanų laikymasis Lietuvos kariuomenės statuto, tradicijų buvo ne tik Lietuvos kariuomenės veiklos tąsa, bet ir įrodymas, jog kariuomenė nepripažįsta 1940 metų Lietuvos vyriausybės kapituliacijos.

Ketvirta. Partizanų veikla išgelbėjo Lietuvos kaimą nuo kolonistų antplūdžio iš Rusijos.

Penkta. Partizanų veikla pristabdė kolchozų kūrimą ir tuo pačiu Lietuvos kaimo žmonių pavertimą kolchoziniais baudžiauninkais, savarankiškumo ir nuosavybės netekusiais individais.

Šešta. Partizanai gynė kaimo gyventojus nuo siautėjančių kolaborantų, išdavikų, prievartines sovietizacijos.

Septinta. Partizanų leidžiama literatūra, atsišaukimai, partizaniškos dainos stiprino žmonių dvasią ir palaikė viltį išsaugoti dvasines tautos vertybes, sulaukti laisvės, padėjo netapti mankurtais, kosmopolitais, sovietžmogiais

Aštunta. Atkaklios partizaninės kovos fenomenas buvo rimtas argumentas pasaulio visuomenei ir vyriausybėms nepripažinti sovietinės okupacijos ir remti Lietuvos siekimą išsivaduoti, o prasidėjus Sąjūdžiui, pripažinti ją *de facto* ir *de jure*.

Devinta. Pasibaigus ginkluotam partizanų priešinimuisi, tos kovos tąsa buvo pasyvios kovos už laisvę formos: pagrindinė antisovietinė -antiokupacinė spauda, pagrindinės jaunimo organizacijos, informacijos perdavimas į Vakarų apie sovietinę demagogiją, žmonių teisių ir laisvių varžymą, persekiojimus, prievartinę rusifikaciją, t. y. buvo rodomas pasauliui tikrasis sovietinės imperijos veidas.

Šaltiniai- Buv. LTSR VSK archyvas. F. 3. B. 64-36. B. 55-15. B. 186-8 B. 40-9. B 20-64 B. 20-77. B. 15-27. B. 152-2. B. 40-10. B. 440-1. B. 441-1. B 419-1. F. 15. B 142-20. B. 20-78. B. b. f. B. 35231-3. T. 1-3.

Juozas Parnarauskas

KGB veiklos metodai prieš Lietuvos laisvės kovotojus ir partizanų kovos taktika

Nepriklausomoje Lietuvoje žmonės buvo auklėjami krikščioniškosios moralės nuostatomis. Šios moralės normos ir nuostatos tapo daugelio Lietuvos žmonių praktinio elgesio įpročiu, tarpusavio bendravimo taisyklėmis: nemeluoti, nevogti, pasitikėti artimaisiais ir kaimynais, padėti vienas kitam ir pan.

Atplūdus į Lietuvą klastingojo Lenino sumanytai ir teroristo Dzeržinskio bei kitų išugdytai čekistų ordai, turinčiai dviejų dešimčių metų žmonių žudymo stažą ir patirtį, lietuvių krikščioniškoji moralė tapo jiems patiems nelaimė. Čekistai savo šėtoniškiems tikslams ėmė panaudoti lietuvių patiklumą, nemelavimą, teisingumą, atvirumą, nuoširdumą ir vaišingumą net nepažįstamam. Pirmiausia okupantai panaudojo Lietuvos žmonių sukiršinimo metodus: pasiturinčiai gyveni esi buožė, tarnavai Lietuvos įstaigoje - esi "tėvynės" išdavikas, mokei vaikus, gydei ligonius — esi "liaudies" priešas, dirbai mokslinį ar literatūrinį darbą — esi "liaudies" parazitas ir t.t. Atlikus tą juodąjį darbą, einama toliau. Tauta suskaldyta, supriešinta — galima žvejoti, t. y. verbuoti šnipus, telkti kolaborantus. Istorija nežino tautos, kurioje nebūtų buvę išdavikų, — tai tautų nelaimė ir gėda...

Okupantų čekistinė organizacija netruko įsitikinti, kad pakilusios į kovą už laisvę Lietuvos partizanų neįveiks šimtatūkstantinė čekistinė kariauna, nes juos remia tauta. Šnipų-agentų tinklas turėjo okupantams padėti palaužti lietuvių tautos pasipriešinimą.

Kokiais metodais buvo rezgamas šnipų-agentų tinklas? Niekšiškiems tikslams tinka bet kokios antimoralinės priemonės. Bene plačiausiai praktikuotas vadinamosios „kompromituojančios“ medžiagos apie nužiūrėtą auką rinkimas. Kaip tai buvo vykdoma? KGB sudarydavo partizanų ar šiaip nelojalių okupantams žmonių giminaičių, pažįstamų, draugų sąrašus. Po to pas tuos žmones siųsdavo provokatorius, kurie privalėjo išgauti žinių apie partizanų lankymąsi, jų rėmimą ar bent prijųatimą jiems, nepasitenkinimą okupantais, kuriamu sovietiniu „rojumis“. Ir to

gana — auka įtraukta į čekistinį tinklą. Bieka tik žmogų pakludyti. Jam sudaroma vadinamoji "byla" ("delo formuliar"). Jis tyliai suimamas. Apdorojamas (tai irgi čekistinis terminas). Svarbu čekistams, kad auką jau turi, o kaltę — sukurs. Ir žmogus pastatomas prieš aklavietę: arba būk išdavikas, arba — kalėjimas.

Toli gražu ne visi sutikdavo tapti judais. Pardavusiam velniui „dūšią" sudarydavo dvi bylas: vieną asmeninę („ličnoje delo"), kur buvo kaupiama agentų, priskirtų sekti tą žmogų (nors jis jau ir užverbuotas), pranešimai, ir kitą — tarnybinių („robočeje delo"), kur buvo segami jo agentūriniai pranešimai. Be to, KGB skirdavo jam slapyvardį, numerį ir, kad auka nesugalvotų ištrūkti iš paspęsto tinklo, nufotografuodavo jį KGB kabinete kartu su KGB viršininku (iškeptasis agentas, mėginąs nukrypti nuo čekistų reikalavimų, kiekvienu momentu ta nuotrauka bus šantažuojamas, parodant ją partizanų ryšininkams), jis privalėjo savo ranka parašyti pasižadėjimą dirbti agentu (tai irgi kilpa, jei mėginsi ištrūkti iš KGB gniaužtų). Vienas iš KGB viršininkų būdavo paskiriamas agento kuratoriumi, ir agentas ryši palaikydavo tik su tuo viršininku, t. y. siųsdavo pranešimus tik jam. Čekistiniame voratinklyje slaptumas buvo jų veiklos pamatas. Juk melas, apgaulė, niekšiškas visada bijo viešumo ir šviesos.

Agentas gaudavo „objektą", t. y. šnipinėjimui ir sekimui konkretų žmogų — partizaną, ryšininką, partizanų rėmėją, konkretų partizanų vadą, antisovietinės pagrindinės organizacijos vadovą ar narį ir pan. Po kiekvieno agento pranešimo jam būdavo pateikiama (dažnai raštu arba tik žodžiu) detali instrukcija tolesnei jo veiklai. O tos instrukcijos, priklausomai nuo sekamo objekto reikšmingumo, buvo rengiamos Vilniuje ir net Maskvoje, Berijos irštvoje. Agento pasimatymai su jo kuratoriumi vykdavo specialiuose butuose („javočnyje kvartiry"), kurie čekistų buvo parengti visur, kur buvo KGB būstinė, arba agentas vykdavo net į kitą miestą — kad tik nebūtų iššifruoti jo ryšiai su KGB. Jei iš vienos šeimos būdavo užverbuoti keli jos nariai, jie jokių būdu negalėjo to apie vienas kitą žinoti be KGB sprendimo. Ciniškiausia tai, kad tie vienos šeimos agentai privalėjo rašyti pranešimus („donesenija") apie vienas kito veiklą. Ir rašė — sūnus apie tėvą, tėvas — apie sūnų, žmona — apie vyrą... Tik siekdamas tam tikrų tikslų, kartais KGB vienos šeimos agentus suporindavo, t. y. supažindindavo ir nukreipdavo bendrai veiklai.

Vis dėlto doras žmogus, ir į tokį tinklą patekęs (jei ne savo noru), išlikdavo žmogumi. Deja, ne visi. Pasiremkiame konkrečiais faktais. 1951 m. užverbuotas agentas Tėvas, ilgą laiką buvęs Montvydo-Žemaičio ryšininkas, slapyvardžiu Vargonininkas, operatyvinės medžiagos KGB neteikė, todėl agentą Tėvą KGB "nurašė", bet po metų laiko, 1952 m., perversavo, ir Tėvas pradėjo išdavystes, dirbo agentu iki 1954 m.

Demagogijos, apgaulės, melo ir sutryptos bendražmogiškosios moralės sovietinėje sistemoje doram žmogui, pasitikinčiam gimine, draugu, geru pažįstamu, jo liežuvis tapo didžiausiu jo paties priešu. 1950 m. sausio 16 d. agentas Perkūnas Tytuvėnų

malūne sutiko gerą pažįstamą K. Įsikalbėjo. K papasakojo, kad Liolių valsčiuje veikia pagrindinė antisovietinė organizacija. Ee to, jis pažįstas kai kuriuos Šiluvos miške veikiančius partizanus. K agentas išdavė. KGB jį suėmė, tardė, kad išduotų pagrindinę organizaciją, partizanus.

Pas seniai pažįstamą Užlaukių kaime 1954 m. kovo 19 d. atvyko specagentas, slapyvardžiu Dagys. K nuoširdžiai dalijosi apylinkės naujienomis, pasakė, kad apylinkės gyventojai remia kuo galėdami partizanus, kad jos uošvis J turi ryšių su partizanų būrio vadu Algirdu. Netrukus J buvo suimtas, tardomas, užverbuotas, bet išdavikiškos informacijos KGB neteikė.

1950 m. rugsėjo 8 d. Užventyje susitiko du jaunystės draugai. Išgertuvių metu R pasakė, kad jis žinąs, jog Užvenčio valsčiaus Patumšių miške rugpjūčio mėnesį vyko partizanų vadų pasitarimas, kur dalyvavo per 20 partizanų. Vienas iš draugiško pokalbio dalyvių buvo KGB agentas Pušis, kuris visą pokalbio turinį tuojau pat perdavė KGB.

Skaudi išdavystė griovė žmonių katalikiškąją moralę, tikėjimą draugu, kaimynu, artimu žmogum. Tai buvo bendražmogiškosios gyvensenos normų žlugimo pradžia, o jo vaisius šiandieną jaučiame kiekvienas. Okupantui tai buvo naudinga. Kokiu agentas taps išdaviku, vis dėlto būdavo jo sąžinės dalykas — visiškų niekšų buvo nedaug. Čekistai į agentus žiūrėjo ne kaip į normalius žmones, o kaip į įrankius savo darbams. Kiekvienas žmogžudys ir kitame temato tik žmogžudį.

Supriešinus ir sukiršinus žmones bei be atodairos per spaudą ir kitas informacijos priemones šmeižiant pasipriešinimo judėjimą Lietuvoje, vis dėlto okupantams nesisekė iškreipti tiesos. Gyventojų tarpe savotišku lietuviškumo pareiškimo etalonu tapo pasakymas: „Aš turiu ryšį su partizanais“. Todėl stengtasi kuo platesnį agentūrinį tinklą išplėsti partizaninio judėjimo dalyvių gretose. Per savo agentūrą sužinoję, kad kuris nors įstojo į partizanų būrį, KGB pavesdavo sudaryti sąrašą ne tik to partizano artimųjų, giminių, bet ir pažįstamų, kaimynų, net mokymosi meto draugų. Sudaryti sąrašai būdavo nuodugniai išanalizuojami, turint tikslą nustatyti, kas iš jų geriausiai tinka būti užverbuojamas partizanui sekti ir partizanų būriui sunaikinti („podvesti pod udar“). Jokios bendražmogiškosios moralės normos čekistams negaliojo: tėvas turėjo sekti sūnų, motina dukrą ir t. t. Numatytajam verbuoti parengdavo vadinamąją „kombinaciją“, t. y. pasiūsdavo agentą, kuris privalėjo surasti įkalčių. O įkalčiai buvo ir užsienio radijo pasiklausymas, ir išvežtiems į Sibirą laiškų rašymas, ir laiškų bei siuntinių gavimas iš giminaičių užsienyje, ir kolchoziškos netvarkos kritikavimas, ir „pabėdavojimas“ dėl rusinimo, ir pasijuokimas iš partinio ir nepartinio blo190 ko rinkimų šimtaprocentinės pergalės... Svarbiausi įkalčiai, standartinis kaltinimas buvo ryšiai su partizanais, pagrindinės spaudos skaitymas. O kas gi tada neturėjo kaime ryšio su partizanais?

Rietavo rajono KGB viršininkas Paršunov 1952 m. lapkričio 20 d. nurodė, kad, panaudodamas G turimus draugiškus ryšius su „banditu“ Dragūnu, agentas Lapas privalo atsargiai pokalbyje su G išsiaiškinti "banditų" būrio sudėtį, slėpimosi vietą ir padėti juos sunaikinti („podvesti ich pod naš čekistsko-vojskovojo udar“).

Tas pats Paršunov 1953 m. vasario 5 d. įsake sako, kad, agentų Lapo ir Juozo pranešimais, M. K. iš Mėčių kaimo yra "banditų" būrio, kuriam vadovauja Stribys. ryšininkas. Todėl jį reikia „tyliai pašalinti, gerai ištardyti“ („neglasno sniat, podvergnut tščatelnomu dopro-su“) ir po to spręsti klausimą dėl jo verbavimo Stirbio būriui surasti ir likviduoti.

Pasiuntimas, t. y. infiltravimas į partizanų gretas KGB agentų, čekistams tapo tokiu aktualių reikalų, kad vadinamąsias kombinacijas-instrukcijas rengė ne tik vietiniai čekistų vadai rajonuose bet ir Vilniaus KGB rūmų valdovai. O nuo 1949 m. apie kovą su partizanais Lietuvoje buvo nuolat informuojami čekistų „bosai“ Maskvoje. Vadinasi. Lietuvos ginkluota kova neleido ramiai miegoti net Kremliaus viešpačiams, tuo tarpu Lietuvos komunistinės propagandos ruporai "triūbijo": tik keli banditai, žmogžudžiai, plėšikai siautėja Lietuvoje... Maskvos čekistinės galvos, vykdydamos lietuvių tautos genocidą, negalvojo, kad Lietuvoje tik būrelis plėšikų-banditų slapstosi miškuose. Jie visa savo išmintimi rengė instrukcijas, metodikas, planus, kaip palaužti kovotojų už Lietuvos laisvę pasipriešinimą. Žinoma, tuose planuose nė su žiburiu nerasi kokių nors humaniško, dorovingo, civilizuoto rekomendacijų.

Partizanams sekti bei šnipinėti tiko tik tie, kurie turėjo ryšį su jais arba su pagrindžiu. Taigi, vadovautasi principu: partizanų ryšininką arba rėmėją padaryti KGB agentu. Čekistai neturėjo vilties užverbuoti partizanų ryšininką "sovietinio rojaus" gynimo pretekstu — tik ciniška žmogaus kompromitacija palauždavo numatytą auką.

1953 m. birželio 11 d. agentas Gegužis Kelmės KGB pranešė, kad pilietis Š jam pasakojęs, jog dabar išeisį rusai, žmonės imsia geriau gyventi, gausia po 10 ha žemės. Š buvo suimtas, apkaltintas ryšiais su "banditais" — ir išvada: arba padėti mums (KGB), arba — kalėjimas. Ką pasirinkti? Žinoma, palauždavo ne visi.

1952 m. imta verbuoti pilietį G, bet jis kategoriškai pareiškė: „Jei jums reikia — ieškokit patys banditų“. G tuojau pat buvo sudaryta byla „už kolchozo grūdų vogimą“, ir Užvenčio milicija jį areštavo.

Kražių KGB agentas Volga 1953 m. birželio 27 d. pranešė, kad Kražių vidurinėje mokykloje yra pagrindinė antisovietinė organizacija. Vilniaus KGB viršininkai nurodė agentui Volgai skirti 300 rb., o mokiniui G - 250 rb. atvykimui į Vilnių, kur buvo numatyta G užverbuoti.

Jei tinkamo kandidato į agentus čekistai kurioje nors vietovėje nesurasdavo, parengtą agentą perkeldavo iš kitur.

Užvenčio KGB viršininkas Tereškov 1952 m. pavasari, kad susektų partizanų štabą Šatrija, įsakė agentą Ventą iš Vaiguvo perkelti į Černiachovskio kolūkį sąskaitininko pareigoms, kad jis galėtų užmegzti ryšius su Šatrijos ryšininkais. Agentų perkėlimas, slaptajam KGB rankai nurodant, vykdė ministerijos, komitetai, valdybos. Švietimo ministro įsakymu, agentas Gylys 1950 m. iš Laukuvos valsčiaus buvo perkeltas į Radviliškį.

Perkeltas agentas atvykdavo su KGB darbuotojų parengta legenda apie jo „antsovietinę veiklą“, čekistų jam „padarytas skriaudas“. Tokios legendos turėjo atverti agentui takus susitikimams su partizanų ryšininkais, o nuo jų — su partizanais.

Ryšininkas ar rėmėjas, užverbuotas KGB agentu, privalėjo jokia būdu nenutraukti ryšių su partizanais, ypač jų vadais. Todėl agentai mielai vykdavo partizanų prašymus: nupirkti medžiagos uniformoms, rūkalų, vaistų, batų, baterijų radijo aparatams, rašomojo popieriaus ir kt. Net prižadėdavo parūpinti šovinių, kurių agentui "nepavykdavo" jokia būdu gauti. Žinomi atvejai, kai agentai sutikdavo ir net pasiūlydavo savo sodybose įrengti partizanų bunkerius. Visa agento veikla buvo griežtai sekama (kitų paskirtų agentų), koordinuojama KGB viršininko-kuratoriaus. Neretai agento seklys būdavo kitas jo šeimos narys.

1952 m. agentu buvo užverbuotas Uosis iš Pagirgždutės, o slapyvardžiu Mama tuo pačiu metu užverbuota jo žmona, bet apie vienas kito užverbavimą jie nieko nežinojo, savo pranešimuose KGB turėjo išsamiai nurodyti, ką kuris veikia. Tik po metų jie buvo „supažindinti“ ir suporuoti.

Čekistinė vadovybė iš agentų stengėsi „išspausti“ vis daugiau informacijos, nes tai buvo pigiausias būdas kovoje su partizanais: nereikia nei savų kareivių gyvybės, nei patiems savo kailiu rizikuoti. Todėl vykdė „botago ir pyrago“ politiką: agentus ir baudė, ir malonino. 1951 m. gruodžio 6 d. agentas Petras pranešė, kad U sodyboje yra partizanų bunkeris. Čekistai bunkeryje rado mirusį partizaną. Agentui Petrai buvo išmokėtas „pamaloninimas“ — 200 rublių. Bet kartu Tytuvėnų KGB viršininkas Devetjarov įspėjo agentą dėl jo girtavimo.

1954 m. rugsėjo 21 d. Kelmės KGB viršininkas Urbutis pranešė į Vilnių, kad agentą Jupiterį už svarbų pranešimą jis apdovanojo 200 rublių, o kitiems agentams paskatinti prašo atsiųsti 500 rublių.

Agentų darbo metodai buvo „tobulinami“ — čekistų vadai sugalvodavo vis naujų priemonių. Viena komunistinio gyvenimo būdo apraiškų buvo nepaprastai greitai plitęs girtavimas. Mat puslitrė „samogono“¹ darėsi savotišku pinigų ekvivalentu atsiskaitant su kolchozo brigadininku už sklypų pievos nusišienavimui, su

traktorininku — už arų suarimą, su vairuotoju — už kuro atvežimą ir t.t. Visiems reikalams tvarkyti kiekvienas kaimietis stengėsi turėti visų pageidaujamo gėralo.

Nuolatinė nervinė įtampa, kovos draugų žūtys, niekšiškos išdavystės, labai sunkios buities sąlygos. Vakarų valstybių vadovų išdavikiškas abejingumas mažų tautų — lietuvių, latvių, estų — likimui, jų atidavimas rusiškajam imperializmui, — visa tai tragiškai veikė ne vieno jauno partizano sielą, dvasinę būseną. Kiek valios reikėjo nepalūžti, išlikti tvirtam! Vis labiau plintantis kaimuose girtavimas palietė ir kai kuriuos partizanus. Čekistinė vadovybė nusprendė tai panaudoti savo tikslams. Savo agentūrą jie pradėjo aprūpinti specialiu preparatu „Neptun“, kuris pagal savo turinį ir formą turėjo numerius: 12, 22, 47, 56, 80, 97. Tai buvo užmigdantys arba nervų sistemą paralyžiuojantys chemikalai, kurie sutrikdydavo orientaciją, regėjimą, mąstymą ir t. t. Kai kurie preparatai sukeldavo odos uždegimus, negyjančias žaizdas. Tuos chemikalus agentai įpildavo į partizanų gėrimą, maistą, rūbus, avalynę. Apie 1952 m. imta naudoti „Neptun“, turintį specifinį kvapą. Tuo preparatu buvo nurodoma agentui, pas kurį lankydavosi partizanai, sulaistyti prie durų padėtą kilimėlį. Partizanų avalynė nuo to skysčio sudrėkdavo, o čekistų specialiai apmokyti šunys pagal preparato kvapą susekdavo nuėjusius partizanus. Taip buvo daroma dviem tikslais: kad nebūtų iššifruotas agentas išdavikas ir kad būtų susektas partizanų bunkeris arba stovyklavietė. 1953 m. Varnių KGB agentams Bangai ir Žibutei buvo įteikta „Neptun“ 12 ir 22 panaudoti Montvydo-Že-maičio apsaugai, o „Neptun“ 80 M — panaudoti pačiam Montvydui-Žemaičiui. Tačiau agentai vengdavo panaudoti „Neptun“, nes saugojo savo kailį: partizanai įtars, kodėl pas juos buvo suimtas partizanas, ir keršys.

Kai kurie agentai, įpainioti į čekistų tinklą, mėgindavo iš jo ištrūkti.

1952 m. Tytuvėnų KGB agentui Nemunui davė užduotį surasti partizanų vadą Markūną. Agentas pasidarė fiktyvų pasą ir pabėgo į Šilutės rajoną. Čekistai intensyviai jo ieškojo. Suradę sufabrikavo jam bylą (už kolchozo grūdų „vogimą“) ir nuteisė 5 m. lagerio.

Buvęs Šiluvos vidurinės mokyklos mokinyš agentas Gegužis 1953 m. buvo numatytas perkelti į Kražius, nes blogai dirba agentūrinį darbą. Jei ir toliau blogai dirbs — būsiąs atleistas iš darbo.

Jei agento Kairio nepavyks įvesti į pagrindinę antisovietinę organizaciją, vadovaujamą S, agentą suimti ir, suorganizavus jo „pabėgimą“, panaudoti „banditų“ likvidavimui. Tokius nurodymus davė kapitonas Grišečkin, inspektavęs 1953 m. rugpjūčio 26 d. Kelmės KGB.

Be to, Kelmės KGB sustiprinama kadrais — agentas Darius (kuris apibūdinamas kaip patikrintas, labai geras) iš Vilniaus perkeliamas į Kražius ir įdarbinamas Kražių MTS. Žodžiu, KGB griežtai reikalavo, kad agentas būtų „produktyvus“, t. y.

intensyviai šnipinėtų. Ir tik įsitikinus, kad agentas tikrai nesugeba dirbti (dėl nemokėjimo bendrauti, nesiorientavimo, dėl per didelio girtavimo ir pan.), būdavo „nurašomas kaip balastas“ (tai irgi čekistų sąvoka).

Ypač patikimiems agentams KGB viršininkai įduodavo pistoletus, kad nušautų į agento namus atėjusį partizaną. Tačiau kagėbistų pranešimuose nepavyko aptikti žinių, kad kuris nors agentas būtų šią užduotį įvykęs. Aptikome tokius agentų pasiaiškinimus: nešoviau, nes nepasitikiu šovinių kokybe; nepasitikiu savo taiklumu... Matyt, ne tiek sąžinė neleido šauti į nekaltą žmogų, kiek rūpėjo išsaugoti savo kailį — bijojo partizanų keršto. Net sribai, nušovę partizaną, neretai susilaukdavo partizanų atpildo. Vienas Kražių sribas, nušovęs partizanų vadą Eismą V., neišvengė partizanų keršto net pačiame Kražių mieste.

Agentai buvo suskirstyti lyg į tam tikrus „rangus“. Bene žemiausio „rango“ šnipeliai KGB buvo vadinami — „doverennyje lica“, t. y. patikimi asmenys. Šis „ranga“ atsirado kaimuose po kolchozų sukūlimo. Į patikimų asmenų kategoriją patekdavo kolchozų, apylinkių pirmininkai, partinių ir komjaunimo organizacijų nariai, „sovietinio aktyvo“ nariai. Jie neturėjo nei slapyvardžių, nei pastovių susitikimų su KGB darbuotojais, bet privalėjo stebėti apylinkės žmonių elgesį, nuotaikas ir, jei kas atsitikdavo, jų nuomonės klausdavo KGB bei milicijos darbuotojai.

Aukštesnio „rango“ šnipai buvo vadinami — „sekretnyje osvedo-miteli“, t. y. slaptieji pianešėjai. Šios grupės šnipai turėjo slapyvardžius, numerius, jie buvo parašę KGB pasižadėjimą dirbti jų naudai, privalėjo reguliariai duoti raštu pranešimus („donesenija“), turėjo priskirtus šnipinėti objektus. Tų „osvedomiteia“ buvo priveista įmonėse, įstaigose, organizacijose, mokyklose ir kt. Jų uždavinys buvo pranešinėti apie bendradarbių nuotaikas, šnekas, požiūrius į sovietinę santvarką, viešai ar individualiuose pokalbiuose išreikštas mintis. Nebuvo nė vieno didesnio darbininkų, tarnautojų, gydytojų, mokytojų ar studentų kolektyvo kur nebūtų buvę tokių KGB „sargų“.

Aukščiausio „rango“ šnipus sudarė agentai. Vadovaudamasis an-tihumaniškiausiais būdais — kankinimu, kompromitacija, gąsdinimais, šantažu, provokacijomis ir t.t., KGB sukūrė Lietuvoje šimtatūkstantinį agentų tinklą. Tik nedaug agentų buvo savanoriškai stoję tarnauti čekistams, tačiau visi, įsėdę į tą vežimą, buvo priversti, norom nenorom, jiems paklusti. Agentai sudarė tokias grupes: *kamerų agentai*, tie, kurie, apsimetę kaliniais; apgaulės būdu iškvosdavo nualintą kankinimais kalinį ir perduodavo žinias KGB tardytojams; *maršrutiniai agentai*, kuriuos KGB viršininkai komandirudavo į įvairius Lietuvos rajonus bei miestus su tam tikromis užduotimis: surasti kurį nors partizanų giminaitį ar pasislėpusį nuo išvežimo į Sibirą; prisidengus KGB sukurta legenda apie agento „antisovietišką“ veiklą, užmegzti ryšį su partizanų ryšininku ar rėmėju; surasti nustojusį teikti KGB žinias ir pasislėpusį buvusį agentą ir pan.; *vidaus agentai* („agenty-vnutrenniki“) tie, kurie, apsimetę partizanais,

patekdavo į jų gretas, drauge su jais gyvendavo ir sutartais su KGB būdais pranešinėdavo apie partizanus, jų buvimo vietas; *specialūs agentai* („bojevikai“) — tai rinktiniai galvažudžiai, kurie buvo siunčiami tam, kad, susitikę su partizanais (ir apsimetę kovotojais iš kitos partizanų apygardos, srities ir pan.), juos fiziškai sunaikintų. Vienas iš tų galvažudžių organizatorių buvo Sokolovas, kuris, berods, 1993 m., net mūsų prokuratūros neapklaustas, ramiai numirė Vilniaus pensionate, o palydėjo jį į kapus tik vienas žmogus...

Vidaus agentai („vnutrenniki“), prieš tai nebuvę partizanais, buvo rengiami taip. Numatytą agentą visapusiškai (kitų agentų pranešimais) tikrindavo. Nustačius esant tinkamą, jį supažindindavo su užduotimi. Po to imdavo kurti jo — „antsovietinio veikėjo“ įvaizdį. Imdavo kviešti į miliciją ar net į KGB. Šis, žinoma, nenuvykdavo. Tada milicija imdavo lankytis jo namuose, jo „ieškoti“, bet vis jo „nesurasdavo“. Pagaliau vis dėlto jį „suimdavo“. Kelias dienas laikydavo areštinėje, „tardydavo“, „mušdavo“. „Tardomasis“ kameros draugams prisipažindavo, kad jam pateiktas sunkus kaltinimas — „ryšiai su partizanais“. Bet vieną naktį jis ima ir „pabėga“. Jo namuose daromos „kratos“, ieškoma „bėglio“. Šis ima „slapstytis“, įsigyja ginklą ir ima ieškoti ryšių su partizanais. Pasakodamas KGB sukurtą legendą apie jo „nusikaltimus“ ir čekistų „persekiojimus“, rasdavo partizanų ryšininkų, kurie juo patikėdavo (dažniausiai tai būdavo partizanų ryšininkai, bet jau užverbuoti KGB). Tokie agentai dažniau prasiskverbėdavo į partizanų gretas pirmaisiais jų veiklos metais, o vėliau — gana retai. Žemaitijos apygardos vadas V. Montvydas-Žemaitis tokiems „kandidatams“ į partizanus duodavo aiškią ir konkrečią užduotį — likviduoti aršiausią, žmonių nekenčiamą stribą arba apylinkę terorizuojantį kitą veikėją. Tokia užduotis pastatydavo KGB šefus į keblią padėtį, ir „karštas patriotas“, pasiryžęs kovoti už Lietuvos laisvę, iš tos apylinkės dingdavo. Montvydas-Žemaitis plačiai taikė ir kitą „kandidatų“ į partizanus atsikratymo metodą. Pavesdavo patikimam savo ryšininkui „kandidatą“ nugirdyti ir, šiam miegant, pranešti KGB, kad jo namuose yra tipas, ieškąs ryšių su partizanais, antisovietškai nusistatęs. Žinoma, čekistai „banditą“ išsiveždavo, bet šis į Žemaitijos apygardos partizanus daugiau ne pretenduodavo.

Kiekvienai gyvybei būdingas noras išlikti. Tai būdinga ir žmonėms. Bet išlikimo būdai yra įvairūs: išlikti savo valios ir pastangų dėka — tai viena, bet išlikti kitų žmonių gyvybių kaina — visai kas kita. Į tokią apsisprendimo situaciją patekdavo partizanai, vienokiomis ar kitokiomis aplinkybėmis atsidūrę čekistų naguose. Sužvėrėję KGB tardytojai, paniekinę visokias civilizuotos visuomenės žmogaus teisių normas, kankinimais pastatydavo suimtąjį prieš alternatyvą: išduoti, tapti KGB šnipu ar žūti, bet likti dvasia nenugalėtam. Ne visiems pakakdavo valios ir fizinių jėgų ištverti, ir KGB pavykdavo sudaryti dorovės požiūriu gėdingiausią ir ciniškiausią grupę iš „specagentų“ („bojevikų“). Tai buvo tiesiogine ir faktine prasme — žmogžudžiai. Didesniąją jų dalį sudarė degradavę individai, karjeristai, garbėtroškos. Bet jų tarpe buvo ir partizanų, kurie tokiu būdu, žudydami kitus partizanus, tikėjosi išsaugoti savo pačių gyvybę. „Bojevikai“ buvo apmokomi specialiose mokyklose,

instruktuojami, kiekvienam jų sukurama "antissovietinės bei partizaninės veiklos" legenda, paskiriami slapyvardžiai, jie aprenjami partizanų uniformomis ir pasiunčiami į partizanų veikimo rajonus ieškoti ryšių su partizaniais. Partizanų ryšininkams jie prisistatydavo kaip partizanai, atvykę iš tolimų partizanų apygardų užmegzti ryšių su čia veikiančiais partizaniais. Daliai šių žmogžudžių pavykdavo su partizaniais susitikti. Nužudę partizanus, "bojevikai" išžudydavo ir įvyki mačiusius žmones, kad neliktų jų niekšiškų darbų liudytojų. Norėdama nuslėpti tiesą, KGB toje apylinkėje surengdavo "mūšio" su partizaniais inscenizavimą, kratas gyventojų sodybose, o "kautynių" rezultatas būdavo — demonstratyviai išvežami partizanų lavonai. Tuo metu tikrieji žudikai — "bojevikai" jau būdavo iš tos apylinkės išsinešdine.

Už niekšiškus darbus KGB "bojevikus" apdovanodavo piniginėmis premijomis, jiems mokėjo geras algas, jie gaudavo nemokamą maitinimą, aprangą (civilinę, čekistų karišką ir "darbui" — partizanišką). 1948 m. liepos 12—13 dienomis "bojevikai" Kretingos apskrityje nužudė 8 partizanus iš Žemaitijos partizanų apygardos Alkos būrio. Už tai buvo apdovanoti šie galvažudžiai: Kirvis 1500 rublių, Klevas, Gegutė, Ažuolas, Bijūnas, Šaltis, Kerštas ir Karilas — po 1000 rublių; Žaibas tegavo tik 500 rublių, mat buvo apkaltintas neryžtingumu. 1948 m., be visų minėtų nemokamų paslaugų, kiekvienas šių niekšų gaudavo į mėnesį po 500—750 rublių atlyginimą. Dar yra gyvų specagentų, kurie žudė partizaninės kovos dalyvius, o šiandien be sąžinės graužimo vaikšto laisvos Lietuvos žeme: agentė Birutė, 1951 m. išdavusi Jūros štabo vadus, agentas 15, tais pačiais metais išdavęs Jurgaitį, Norvilą, Grubliauską, agentai Oriolas, Saša, Ona, Granitas, Solovjovas, Uosis, Zita ir daugelis kitų.

Bet ne visi "bojevikai" išnešdavo savo kailį. 1948 m. pradžioje Kėstučio partizanų apygardos vadai iššifravo "bojevikus" — Aidą, Taurą, Šerną, ir juos partizanų Karo lauko teismas nuteisė sušaudyti. Tokio pat likimo susilaukė Muzikantas, Moskva.

Žinoma, skaudu šiandien tokiam žmogui, kuris buvo įtrauktas į išdavikų tinklą čekistų suregzta kombinacija. 1947 m. liepos mėnesį grupė "bojevikų", vadovaujama išdaviko Šarūno, įviliojo Siliūną Mėčį-Nemuną į persirengusių partizaniais specagentų stovyklą prie Plungės ir čia išprovokavo jį atskleisti LLKS paslaptis, vadus. Žmogus tapo išdaviku, laiku nesupratęs čekistų žabangų. Ir ne jis vienas buvo išprovokuotas dėl nepatyrimo ir įmantria okupantų klasta.

Nors agentų rankomis KGB stengėsi palaužti partizaninį pasipriešinimą, bet ne visi įtraukti į čekistinį voratinklį agentai tapo išdavikais. Čekistai niekaip neprivertė išdavinėti partizanų agentus Karklą, Plieną, Zigą, Žaibą, Eglę, Rūtą ir daugelį kitų. Tokių iš šimtatūkstantinės užverbuotų Lietuvoje agentų minios buvo kur kas daugiau negu praradusių sąžinę išdavikų.

Maskvos spaudžiama, Lietuvos vyriausybė ir Lietuvos KGB vadai plėtė agentų tinklą, kad greičiau užsmaugtų partizaninę kovą Lietuvoje. 1951 m. vien tik Žemaitijos partizanų apygardos štabą Šatriją šnipinėti pasiūsti agentai Birutė, Kaiklas, Rūta, Mama, Vladas. Garnys ir Žvirblis. Tik kelių partizanų būrį Liepsna tuo metu šnipinėjo net šeši agentai: Vilkas, Balandis, Bilovas, Vanagas, Kūlys ir Rožė. Tik prieš kelis partizanus būdavo metama šimtai čekistų - kareivių bei dešimtys sribų. 1952 m. liepos mėnesį, agentams pranešus, kad Skaudvilės miške pastebėti 2 partizanai, KGB iš Skaudvilės, Varnių, Telšių. Kelmės ir Tauragės sutelkė net 300 čekistų-kareivių, tačiau partizanai sugebėjo apsupimo išvengti. 1950 m. sausio 21 d. Plungės KGB su 300 čekistų-kareivių apsupo Kardo rinktinės Gankslerio bunkerį, bet karininkai komandas kareiviams davinėjo taip garsiai, jog jas išgirdo partizanai ir suspėjo iš bunkerio pasitraukti. 1950 m. birželio 17 d. 120 čekistų-kareivių Kražių valsčiaus Sotkalnio kaime apsupo Kmito vadovaujamą partizanų būrį. Partizanai taip sumaniai organizavo prasiveržimą iš apsupimo, kad neteko tik vieno partizano, nukovę kelis kareivius. Žuvo Kražių gimnazijos moksleivis, tik prieš kelis mėnesius tapęs partizanu, Bronius Ungaila.

Ypač gausias pajėgas sutelkdavo KGB, kai puldavo partizanų štabus arba kai mėgindavo gyvus paimti žymius partizanų vadus. 1953 m. rugpjūčio 23 d., agentui išdavikui pranešus, sužinota Montvydo-Žemaičio, Žemaitijos apygardos vado, buvimo vieta. Buvo sutelkta apie 600 čekistų-kareivių, vadovaujamų 10 aukštų karininkų. Apsupta plati apylinkė, aplinkiniuose kaimuose išstatytos pasalos ir slapukai. Buvo taip izoliuota, kad Motvydo-Žemaičio ryšininkai negalėjo jo išpėti apie pavojų. Naktį iš rugpjūčio 23 į 24 dieną Montvydas-Žemaitis su savo adjutantu Alūza-Bedaliuėjo siauru perėjimu tarp ežerų ir buvo užklupti kareivių lavinos. Kova truko neilgai, abu partizanai žuvo, bet raginimams pasiduoti nepakluso. Taip žuvo sumanus ir energingas Žemaitijos apygardos vadas, beveik dešimt metų vadovavęs kovai prieš okupantus Telšių, Varnių, Luokės ir Skaudvilės apylinkėse. Jis kovojo ne tik ginklu, bet ir gausiai leidžiama pagrindine spauda, atsisaukimais, raginimais. Montvydo-Žemaičio reikšmę rodo ir tai, kad jau tą pačią dieną Vilniaus KGB apie Montvydo žuvimą informavo Maskvą. Montvydo-Žemaičio sumanumą rodo kad ir toks epizodas. 1952 m. gausios čekistų-kareivių jėgos apsupo mišką, kuriame buvo Montvydo partizanų būrys. Montvydas įsakė partizanams apgręžti miško kvartalus žyminčius stulpelius. Čekistai, šukuodami mišką pagal žemėlapius, kuriuose buvo sužymėti kvartalų numeriai, pasiklydo, ir įvyko jų tarpusavio susišaudymas, žuvo kareivių. O Montvydo partizanai be jokių nuostolių išėjo iš apsupimo.

Metai iš metų kaupėsi partizanų kovos su klastingu ir niekšišku priešu — NKVD-KGB-MGB patirtis. Nors retėjo jų gretos, bet 1944 — 1945 m. pradėjusieji partizaninę kovą su okupantais išliko rezistencijos branduoliu iki pat ginkluoto priešinimosi pasikeitimo į vadinamąją tyliąją rezistenciją. Partizanų gretos pasipildydavo naujais kovotojais iki pat 1953 m. Mat kas nenorėjo tapti okupantų marionete, būti triveidžiu (vienaip galvoti, kitaip kalbėti, trečiaip daryti), buvo

persekiojamas, ujamas, terorizuojamas. Tik stebėtis tenka lietuvių tautos patriotų — sūnų ir dukrų ryžtu ir pasišventimu kovoje už Lietuvos laisvę: žuvo vieni, jų vietoje stojo kiti, ir kova tęsėsi. Mažytė tauta grūmėsi su milžiniška apgaulės, melo, prievartos ir šėtoniškosios ideologijos imperija. Vakarai tylėjo. Čekistinė-komunistinė okupanto valdžia (ne be vietinių kolaborantų pagalbos) vien tik per 1941 m. birželio vieną savaitę į Sibirą išvežė per 40 tūkstančių nieko nekaltų Lietuvos piliečių. Vakarai tylėjo. Net Vakarų spaudos darbuotojai tylėjo (ar buvo priversti tylėti). Partizanų tikėjimas Lietuvos laisve, išsivadavimu iš okupanto negėstančiu vilties žiburiu švietė jų širdyse. O gyvų ir negyvų komunizmo stabų garbinimui partizanų ir pagrindinių antisovietinių organizacijų spauda suduodavo rimtus smūgius, versdavo ne vieną atsikvošėti. Sutelkta Lietuvoje šimtatūkstantinė čekistų-kareivių armija neįstengė palaužti partizaninės kovos. Okupantas pasitelkė agentūrą. Galima drąsiai teigti — gal tik 20 procentų partizanų bunkerių, stovyklaviečių aptiko čekistų-kareivių ir stribų būriai. Pagrindinės partizanų, jų ryšininkų, rėmėjų netektys — dėl agentų išdavystės. Per 25 tūkstančius jaunystę žydinčių dukrų ir sūnų žuvo partizanų gretose. Tai buvo kova be vilties laimėti, bet ji nebuvo beprasmiška. Partizanų puoselėta laisvos Lietuvos vizija tapo realybe. Lietuvių tautos sunaikinimas, suplanuotas jau 1939 m. Kremliaus kabinetuose, kai buvo planuojamas imperijos išplėtimas, nepavyko.

Lietuvių tautos kova su šimtus kartų didesne okupacine imperija — ryškiausias ir garbingiausias Lietuvos istorijos lapas. Deja, šių dienų demoralizuota ir gobšumo manija susirgusi tautos dalis, užsiėmusi šiltų kėdžių ir tautos turto grobimu, pamiršta tuos, kurie gynė tautos laisvę, kurie apsaugojo Lietuvą nuo kolonizatorių antplūdžio į kaimus, miestelius, kurie ją išgelbėjo. Tačiau žuvusių ir dar gyvų partizanų, gulagų kankinių atminimas ir garbė nebus užklota užmaršties dulkėmis.

Tauta turi žinoti ne tik savo didvyrius, bet ir savo išdavikus. Istorijos Temidė skiria, kas Tėvynę pardavė ir kas ją gynė.

Šaltiniai: Buv. LTSR VSK. archyvas. F. 3. B. 528-4. B. 419-1. B. 440-1. B. 413-3. B. 155-1. B. 55-15. F. 16. B. 63-24. B. 152-2. B. b: f. B. 7250. 1. 1-12.

Šiluvos mokykla KGB akiratyje

Šiluvos apylinkės, kaip ir visos Lietuvos, žmonės 1944—1953 m. ginklu priešinosi rusiškajam okupantui. Šią kovą sau prieinamais būdais kovojo ir Šiluvos valsčiaus mokytojai bei moksleiviai.

Šiluvos pradžios mokyklos mokytojas Antanas Babenskis iš Varkalių (gimęs 1924 m., slapyvardis Šarūnas) 1946 m. sausio mėnesį užmezgė ryšius su Povilo Lušo iš Liūlių kaimo partizanų būriu, veikusiu pietvakarinėje Šiluvos valsčiaus dalyje (Bagušių—Skaraitiškės kaimų rajone), ir platino iš jo gaunamą pagrindžio laikraštį "Į laisvę". Tų pačių metų vasarą A. Babenskis susitiko Varkalių kaimo miške su Raseinių apskrities partizanų rinktinės Žebenkštis 2-osios kuopos vadu Povilu Morkūnu-Draku iš Zbaro ir jo buvo paskirtas Šiluvos valsčiaus organizacinio sekretoriaus (VOS) Gulbės vadu¹. Gulbės dalinys iki 1948 m. lapkričio mėnesio rinko partizanams maistą, pinigus, drabužius, medikamentus, žvalgybinio pobūdžio žinias apie rusų kariuomenės ir stribų judėjimą, platino partizanišką spaudą ("Laisvės varpas", "Prisikėlimo ugnis"). OS nariai buvo ryšininkai ir kurjeriai tarp partizanų būrių. 1947 m. rugsėjo 1 d. A. Babenskį perkėlus mokytojauti į Betygalos valsčių, šias pareigas iš jo perėmė Stasys Ralys iš Akmenės, įtrauktas į tą organizaciją paties A. Babenskio. 1948 m. sausio mėnesį A. Babenskis grįžo mokytojauti į Šiluvą ir vėl įsijungė į Gulbės dalinio veiklą, tapdamas S. Ralio pavaduotoju. Tam pačiam Gulbės daliniui priklausė ir Šiluvos pradžios mokyklos mokytoja Kotryna Rašimaitė-Teršelskienė iš Leonavos (slapyvardis Danutė), Šiluvos gimnazijos ūkvedys Vaclovas Petrauskas (slapyvardis Kapas) — Šiluvos miestelio OS grupės vadas, taip pat gimnazijos sargas Antanas Beloglovis, tos pačios gimnazijos mokiniai Klemensas Virbickas-Svirplys, gimęs 1930 m. (VI klasė), Donatas Žukauskas-Vėtra (VIII klasė). Pastarasis, partizanų ryšininko Stasio Banio iš Pyragių paprašytas, rašė eilėraščius partizanų spaudai. K. Teršelskienė nuo 1946 m. liepos mėnesio buvo Povilo Morkūno ryšininkė, vykdė Žebenkštis, vėliau Savanorio rinktinės vado Jono Žemaičio-Dariaus pavedimus. Jo pasiūsta, ji 1946 m. rugpjūčio pabaigoje vyko į Kauną išaiškinti, kas perėmė auklėti J. Žemaičio mažametį sūnų Laimutį, mirus J. Žemaičio žmonai Elenai Žemaitienei.² Įvairias vietas partizanų užduotis vykdė ir Bagušių mokyklos mokytojai: Antanas Šniuolis (g. 1923), Danutė Žickytė-Šniuolienė, Rusaitė-Daktarienė. Baltkarčių pradžios mokyklos mokytoja Janina Šimkutė 1952 m. buvo Antano Budgino partizanų būrio ryšininkė, vykdė aukštesnės partizanų vadovybės (Povilo Morkūno) pavedimus. Jai sekti Tytuvėnų MGB buvo pasiuntęs net tris savo agentus: Reginą, Oną, ir Janiną". Godtaukio (Šiluvos vls.) kaimo mokyklos mokytoja Makautienė Eugenija (g. 1928) 1950 m. palaikė ryšius su V. Daukanto būrio partizanais. Šiluvos vidurinės mokyklos mokytojas literatas Petras Želvys 1951 m., P. Morkūnui pavedus, rašė P. Žasino slapyvardžiu eilėraščius partizanų spaudai, tarp jų ir parodiją "LTSR himnas":

Tarybinę Lietuvą Stalinas kūrė,
Su Sniečkumi tarės nuo seno, ilgai.
Kur Vilnius senasis, kur Baltijos jūra —
Po kraštą pasklis su terbom ubagai...

Nelaisvėn mums Stalinas nutiesė kelią,
Vergijon lydėjo komunos gauja.
Į laisvę, į kovą trispalvę jau keliam.
Jei būsim vieningi, atgims Lietuva!

Priedainis

Mes Lietuvą mylim, dėl jos mes kovojam.
Ir laisvė ateis, ir mes būsim laisvi!
Per kovą sukursim mes laisvės rytojų,
Tėvynės padange bus amžiais šviesi...⁴

To paties P. Morkūno pavestas, P. Želvys organizavo Šiluvoje žmones užsienio radijo stotims pasiklausyti ir žinių suvestinėms partizanų spaudai ruošti.

1948 m. spalio—lapkričio mėnesiais kagėbistams išaiškinus Gulbės dalinį, vyko masiniai šios organizacijos narių areštai (Gulbės daliniui 1948 m. pagal S. Ralio sudarytus sąrašus priklausė 106 žmonės)⁵. Mokytojas A. Babenskis buvo suimtas 1949 m. sausio 16 d. mokytojų kambaryje ir nuteistas 25 metams lagerių. Kalėjo Magadano ypatingame lageryje Nr. 5, dirbo aukso kasyklose ir ten 1959 m. kovo 26 d. žuvo, lagerį užgriuvus kalno nuošliaužai. 1946 m. rugsėjo 2 d. Raseinių aps. KGB suėmė ir mokytoją K. Teršelskiene, bet, tikėdamiesi per ją užčiuopti J. Žemaičio pėdsakus, po kurio laiko paleido, o 1948 m. gegužės 22 d. ištrėmė su visa šeima į Sibirą⁶ 1950 m. lapkričio 16 d. už ryšius su partizanais suimtas ir Bagušių (Šiluvos vls.) mokyklos mokytojas A. Šniuolis.

V. Daukanto partizanų būrio, veikusio Vičaičių, Pumpurų, Lyduvėnų ir gretimų kaimų rajone, pavesti, Šiluvos gimnazijos moksleiviai Juozas Ročas ir Jonas Lauraitis (VII klasė) nustatinėjo nukautų Šiluvos turgavietėje numestų partizanų kūnų pavardes, jų palaidojimo vietas, teikė partizanams žvalgybinio pobūdžio žinias, informavo apie padėtį Šiluvos gimnazijoje.⁷ 1949 m. vasarą jie parūpino ir į V. Daukanto partizanų stovyklą Vičaičių miške atnešė rašomąją mašinėlę.⁸

Šiluvos miestelio inteligentiją ir mokyklinį jaunimą 1951—1953 m. sekė visas būrys KGB agentų: Lapas, Ona, Vienuolis, Jakaitis, Aušrelė, Viktorija, Jabloko, Zironda ir kt. 1951 m. vasario 9 d. slaptas informatorius Semionov informavo Tytuvėnų kagėbistus, kad jo žmonos akivaizdoje Šiluvos vidurinės mokyklos mokytoja Genė Jakelaitytė (g. 1929) sakiusi: "Mokytojauti neturiu jokio noro, nes verčia auklėti mokinius komunistine dvasia; kad jie neitų į bažnyčią, stotų į

komjaunimą... Aš dirbu su dideliu nenoru. Komunistų visi nekenčia. Todėl ir komunistiškai auklėti nėra noro... Dabar vyksta karas Korėjoje. Ir kai amerikiečiai užims Korėją, tai kils karas su TSRS, ir komunizmas bus sunaikintas. Todėl vaikus auklėti taip, kaip nori komunistai, negalima. Atėjus amerikiečiams, tokiems auklėtojams nebus vietos."⁹ Kitas Šiluvos vidurinės mokyklos mokytojas Vytautas Leskauskas saugumo agentui Jakaičiui 1951 m. sausio 25 d., rinkimų į vietines tarybas išvakarėse, kalbėjęs: "Rinkimai, nors ir įvyks, bet tai ne rinkimai, o kažkokia chaltūra: pirma patys numato kandidatus, kurie jiems reikalingi, o paskui siūlo už juos balsuoti. Todėl, kiek bebūtų paduota balsų prieš kandidatą, jis vis tiek pateks".^a Šių ir kai kurių kitų "kompromituojančių duomenų" pagrindu vėliau saugumas verbavo V. Leskauską Šiluvos klebonui Kazimierui Lapinskui ir miestelio gydytojui Vaclovui Armaliui sekti.

Panašią informaciją saugumas rinko ir apie moksleivių politines pažiūras. 1951 m. saugumo agentas Žironda pranešė, kad Šiluvos vidurinės mokyklos vyresniųjų klasių mokiniai Albinas Jokubauskas, Henrikas Radavičius ir kiti vedą mokykloje "antitarybinę, an-tikomjaunuolišką agitaciją". H. Radavičius mokykloje giriaš Nepriklausomos Lietuvos santvarką, kalbą apie neišvengiamybę naujojo karo, kuris grąžinsiąs Lietuvai nepriklausomybę. Pokalbiuose su mokiniais raginas nestoti į komjaunimą, nes greitai ateisianti kita valdžia ir tada komjaunuoliams būsia blogai. Jis ir Petras Juška iš Kepurninkų rašą antitarybinius eilėraščius partizanų spaudai. Informatorius Žironda pokalbyje su moksleiviu Burinsku iš Norvydžių iš jo išgavęs, jog visi Šiluvos vidurinės mokyklos komjaunimo organizacijos susirinkimų nutarimai esą žinomi apylinkės partizanams. Šias žinias į mišką perduodą H. Radavičius ir A. Jokubauskas, o jas gauną iš komjaunuolio Lukoševičiaus.¹¹ Agentų padedamas, saugumas perėmė H. Radavičiaus laiškus, rašytus savo draugui į sovietų armiją, kuriuose jis rašė:

"Eilini Alfa! Tavo laišką gavau prieš pusvalandį ir negaliu tylėti su atsakymu. Stengiuosi tuoj pat atsakyti. Noriu parašyti apie mūsų visuomeninį gyvenimą. Visas pasaulis nežino tokios vergijos, kokia dabar yra pas mus. Veja mus dirbti visiems tinginiams. Pvz., šiandien tiesiai iš mokyklos po 6-ių pamokų mus ginė linų rauti. Velniai, neduoda net duonos kąsnio nuryti. Jie sako. "Mat kokie ponai, negali nei karto be pietų dirbti"! Ne, broliuk, mes ne ponai. Reikalas kitas. Mes tokie pat vargšai, kaip ir daugelis. Mes kol kas turime savo; turime ką valgyti. Ir už tai niekam nedėkingi..."¹²

Panašios nuotaikos tada vyravo iš esmės visose Lietuvos mokyklose. Jas saugumas aptikdavo ir švietimo skyriuose, laikraščių redakcijose. Tokias nuotaikas skleidė, pvz., Raseinių laikraščio "Stalinietis" redaktorius Gabrėnas. Liudytoja Felicija Milerienė parodė, kad 1953 m. Tytuvėnų rajono (jam tada priklausė ir Šiluva) švietimo skyriaus vedėjas, buvęs Šiluvos mokytojas Kareiva Žaiginio užkandinėje, pažiūrėjęs į vieno sovietinės vyriausybės narių portretą, kabėjusi ant sienos,

necenzūriškai apie jį prabilęs. Bet šalia sėdėjusio draugo buvo sudraustas. Be to, rengiantis naujiems, 1953—1954 mokslo metams, Kareiva, norėdamas išardyti besikuriančias Tytuvėnų rajono mokyklose mokytojų komjaunimo ir TSKP organizacijas, masiškai kaitaliojo rajono mokytojus taip, kad vienoje mokykloje nesusiburtų trys ir daugiau mokytojai komjaunuoliai ar partijos nariai — negalėtų susikurti jų pirminės organizacijos. Už tai Kareiva buvo atleistas iš pareigų ir paskirtas Lyduvėnų septynmetės mokyklos (Šiluvos vls.) vedėju. Jam sekti saugumas ten nukėlė ir Šiluvos vidurinės mokyklos mokytoją — saugumo agentą Jakaitį (galimas daiktas, jog tai Jonas Dogelis), kuris buvo paskirtas tos mokyklos mokymo dalies vedėju¹³. 1953 m. agentas Jakaitis informavo savo "šeimininkus", jog Lyduvėnų mokyklos vedėjas Kareiva, pradėjęs naujuosius mokslo metus naujai atidarytoje 8-toje klasėje, mokinių klausęs: "Ar yra klasėje komjaunuolių"? Kai jam buvę atsakyta, tokių yra trys, Kareiva pareiškęs; "Aš padarysiu, kad liktų tik vienas". Mat, kad susikurtų savarankiška pirminė komjaunimo organizacija, kaip minėta, buvo reikalaujama bent trijų narių¹⁴.

Šiluvos moksleiviams sekti dar 1948 m. saugumas buvo užverbavęs tris agentus: Tylių, Genę ir Pergalę. Pergalė — tai baigiamosios klasės moksleivis Donatas Žukauskas. Mat tų metų spalio—lapkričio mėnesiais likviduojant Gulbės dalinį, buvo suimtas ir D. Žukauskas, kaip tos organizacijos narys, pagrindžio poetas. Šių "kompromituojančių duomenų" pagrindu KGB privertė D. Žukauską su jais bendradarbiauti, davė jam Pergalės slapyvardį ir kartu su minėtais agentais Tyliumi ir Gene pavedė išaiškinti "antitarybinę organizaciją", kuri pagal saugumo duomenis veikianti Šiluvos gimnazijoje, o jos nariai platina tarp mokinių antitarybinę literatūrą ir rašą tarybinei santvarkai priešiškus eilėraščius, juos spausdina partizanų leidžiamoje spaudoje. Kagėbistams pavyko nustatyti, kad organizacijai priklausė šie Šiluvos moksleiviai:

3. Lakarauskas suaugusiųjų gimnazijos IV klasės mokiny.
4. Kačiukaitė Justina, Vlado, g. 1931, VII klasės mokinė.
5. Jankauskaitė Elena, VII klasės mokinė.
6. Jokubauskas Albinas (Antanas), VIII klasės mokiny (vėliau ilgametis Kauno metalo gamyklos "Apvija" direktorius).

Minėtiems agentams buvo pavesta išaiškinti šių mokinių ryšius su aukštesnėmis pagrindžio grandimis ir ginkluotais partizanais.¹⁵ KGB ypač domėjosi A. Jokubausku, kurį laikė "aktyviausiu antitarybi-ninku". Jam sekti paskyrė agentą Tylių, jį specialiai apgyvendino viename bute su A. Jokubausku.⁵ Bet surinkti medžiagos baudžiamai bylai prieš A. Jokubauską KGB taip ir nepavyko. Kai dėl D. Žukausko "bendradarbiavimo", tai iš jo KGB išgavo tik faktą, kad organizacijai priklauso ir jo bendraklasis Juozas Stankevičius bet šis nebuvo nei suimtas nei

pašalintas iš mokyklos. Jis sėkmingai baigė Šiluvos vidurinę ir, kaip minėta, ėjo net Universiteto prorektorius pareigas.

⁵ Stankevičius Juozas, g. 1929, VIII klasės mokinys (vėliau ekonomistas, docentas; Vilniaus universiteto prorektorius ūkio reikalams).

Slaptos organizacijos Šiluvos mokykloje KGB ieškojo ir 1953 m. Agentas Sargas tebetikino saugumą, kad, Šiluvos mokykloje veikia "antitarybinė organizacija", jos nariai esą klausosi "Amerikos balso" vieno iš mokytojų bute. KGB nustatė, kad radijo imtuvus, kuriais galima pasiklausyti "Amerikos balso", turėjo tik du Šiluvos mokytojai: lituanistas Bronius Tūbelis, kurį saugumas apibūdino kaip "antitarybinę asmenybę", ir piešimo mokytojas Antanas Tamošiūnas — mokyklos komsorgas.¹⁷

Tačiau aiškos antitarybinės organizacijos Šiluvos mokykloje saugumui taip ir nepavyko atskleisti. Tai, ką agentai savo pranešimuose vadindavo "organizacijomis", dažnai būdavo tik bendros moksleivių antisovietinės, antikomunistinės nuotaikos, o tie mokiniai, kurie tas nuotaikas aktyviau ir viešiau reikšdavo, patekdavo į "organizacijos narių" kategoriją. KGB, išgąsdintas organizuoto pogrindžio, visur norėjo matyti "organizacijas" ir tokių pranešimų reikalaujavo iš savo agentų. Tačiau agentams dažniausiai pavykdavo fiksuoti tik atskirų mokinių ideologinį protestą, kuris ne visada turėjo organizuotą pobūdį. Mokinių, artimų savo pažiūromis, bendravimą KGB agentai skubėdavo pavadinti "organizacijomis", taigi savo šeiminkams labiausiai suprantamais ir pageidaujamais terminais. Apie tai liudija ir agento Naujalis 1953 m. lapkričio 14 d. pranešimas: minint Spalio revoliucijos 36-ąsias metines, Šiluvos mokyklos IX klasės moksleivė Tijūnaitytė Kazė iš Pažyzdrio atsisakė nešti demonstracijos metu vėliavą ir tai motyvavo tuo, kad ji revoliucijos šventės nepripažino ir nepripažįsta. Ji draugaujanti su irgi antitarybiškai nusistačiusiais mokiniais: Šedaite Vladislava, Dobrovolskyte bei Želviu, kurie "progai pasitaikius, nori sugėdinti komjaunuolius ir mokyklos renginiuose aktyvumo nerodo".¹⁸

Kurti pasipriešinimo organizaciją Šiluvos mokykloje išties bandyta. XI klasės mokinys Jonas Grigaitis (g. 1933) iš Vilkiškių, tardomas partizanų ryšininko Stasio Kazakausko iš Sandrausiškės byloje, 1952 m. spalio 31 d. parodė, kad 1951 m. rugsėjo mėnesį jis kartu su kitais Šiluvos vidurinės mokyklos XI klasės moksleiviais Eugenijumi Mandravicku iš Plauginių, Jonu Gailiumi iš Liepkalnio ir Jonu Ambrazevičiumi iš Palapišio buvo sumanę steigti Šiluvos vidurinėje mokykloje mokinių pasipriešinimo organizaciją ir apie tai painformavo Sandrausiškės, Vilkiškių, Rinkšelių kaimų rajone veikusio partizanų būrio vadą Feliksą Kokštą-Rustemą. Bet šis idėjai nepritarė. Mat F. Kokšta su savo žmona-partizane Debesėliu nuo 1951 m. gruodžio iki 1952 m. balandžio slėpėsi Jono Grigaičio tėvų sodyboje įrengtame bunkeryje, ir F. Kokšta nuogastavo, kad į tokią organizaciją gali patekti nepatikimų asmenų, kurie gali išduoti ne tik mokinių organizaciją, bet ir Grigaičių sodyboje pasislėpusius partizanus. Pats Jonas Grigaitis, kol jų sodyboje įrengtame bunkeryje

gyveno partizanai, kartu su jais rinko partizanams iš gyventojų maisto produktus, nešiojo jų korespondenciją.¹⁹ Vėliau, aptikus bunkerį, buvo suimtas, nuteistas 25 metams lagerių.

Po 1953 m., pasibaigus Šiluvos apylinkėse partizaniškajam sąjūdžiui, KGB dėmesys persikėlė į kitus visuomenės sluoksnius, ir mokykla imta mažiau domėtis. Pradėta sekti grįžtančiuosius iš įkalinimo vietų, ar šie vėl neįsitraukia į pogrindžio veiklą.

1 KGB archyvas. A. Babenskio baudžiamoji byla, Nr. 42857/3.

2 LTSR MVD viršininko Vasiljevo raštas Bartašiūnui 1946.IX.15.—KGB archyvas, f. 3, apr. 20, b. 65, 1. 91.

3 Tytuvėnų MGB suvestinė Šiaulių aps. MGB 1953.I.28. KGB archyvas, f." 15, b. 422/1, 2.

4 Želvys P. Susitikimas miške, arba "Man reikia čekų polkos natų"...// Poezija, 1994, birželio 6—12, p. 9.

5 Žr. S. Ralio baudžiamoji Inla, Nr. 15413.—KGB archyvas. Saugojimo Nr. 13911/3. T.I,p.15.

6 KGB archyvas. F3, apr. 20 Stebėjimo byla Nr. 65, 1946 m., p. 117-119.

7 V. Daukanto būrio partizanės Petrės Banytės atsiminimai, mano užrašyti 1995.111.3.

8 P. Banytės tardymo protokolas 1951.IX. 17.—KGB archyvas. P. Banytės baudžiamoji byla. Saugojimo Nr. 11-15285-LI, p. 62. Jonas Lauraitis tuo metu buvo komjaunuolis, 48 ha ūkininko sūnus. Baigęs Šiluvos vidurinę mokyklą, 1950 m. dirbo Tytuvėnų vidurinėje mokykloje komsorgu, vakarinės neakivaizdinės mokyklos direktoriumi. Anksti mirė. J. Ročas baigė inžinerijos mokslus, dirba Klaipėdoje.

9 Kovos su nacionalistiniu pogrindžiu ir ginkluotais banditais rezultatų suvestinė už 1951 m. sausio—vasario mėn. Tytuvėnų rajone. I KGB archyvas. F. 3, byla Nr. 420/1—68-ZJ, 1. 9.

10 Ten pat, p. 9.

11 Tytuvėnų rajono KGB specpranešimai už 1951.11.28—XII.15.—KCiB archyvas. F. 3, byla 420/1-68-ZJ, 1. 109.

12 Ten pat, lap. 110-111, H- Radavičiui, gimusiam 1930 m., iš Dumbulės kaimo, sekti Tytuvėnų KGB buvo užvedę specialią agentūrinę bylą. Jo tėvas Antanas Radavičius už ryšius su partizanais 1949 m. buvo nuteistas, o mama, kaip "buožė", 1950 m. pašalinta iš kolūkio. H- Radavičius, baigęs Šiluvos vidurinę mokyklą, liko gyventi Šiluvoje ir kurį laiką dirbo Tytuvėnų spaustuvės litografijos skyriuje.

13 Tytuvėnų rajono KGB agentūrinės-operatyvinės veiklos suvestinė už 1953 m. rugsėjo mėn. — KGB archyvas. F. 15, b. 422/1, 1. 46.

14 Ten pat.

15 KGB operatyvinės-agentūrinės veiklos už 1948 m. lapkričio mėn. suvestinė. / KGB archyvas, i⁷. 3, apr. 20, b. 79, I. 163.

16 Ten pat, p. 181

17 Tytuvėnų rajono KGB pranešimai apie kovos su antitarybiniu elementu rezultatus 1953 m. / KGB archyvas. F. 15, b. 1922/, 1. 74

18 Ten pat.

19 KGB archyvas. Stasio Kazakausko baudžiamoji byla, Nr. 26676/3, I. 104-106.

Rimantas Vėbra

Sovietinis saugumas ir moteris

Man suprantamas dabartinis mūsų išgyvenamas laikotarpis. Tai pereinamoji stadija, kuomet praeitis dar visai nepasitraukė, o naujas gyvenimas dar neįsigalėjo. Tas praeities šleifas dar ilgai lydės mūsų visuomenės gyvenimą, komplikuodamas žmonių tarpusavio santykius, reikalaus iš žmogaus didelio pasiaukojimo tautai, papildomos nervinės energijos ir įtampos. Kiekvienas iš mūsų matome, kaip ta kruvinosios imperijos praeitis, lyg erkė, yra įsisiurbusi į tautos kūną, daugelio žmonių širdis ir dvasią. Tautos dvasinis atgimimas — tai labai sunkus, sudėtingas ir ilgas procesas, kurį mes visi, sutelkę savo dvasines išgales ir sukandę dantis, turime iškęsti. Tačiau šiame straipsnyje man nesinori kalbėti apie tautos dvasinį atgimimą apskritai su optimistiškiausiomis ar pesimistiškiausiomis intonacijomis. Man norisi paliesti labai skaudžią ir dramatiškiausią moters vaidmens sovietinio saugumo sistemoje problemą.

Visiems yra žinoma, kad moteriai, kaip grožio, meilės, poetinio įkvėpimo objektui ir šaltiniui, motinystės, naujos gyvybės nešėjai, yra pašvęstas neapsakomas skaičius genialiausių ir romantiškiausių lyrikos posmų, grožinės literatūros kūrinių. Ir visa tai nenuneigiami dalykai!

Tačiau gamta moterį, kaip naujos gyvybės nešėją, apdovanojo ne tik motiniškos meilės, švelnumo, pasiaukojimo savo kūdikiui jausmais, bet ir tokiu stipriu savisaugos instinktu, kad ten, kur vyras palūžta, žūva, moteris linksta, prisitaiko prie pačių baisiausių, vyro akimis žiūrint, neįmanomiausių sąlygų, ir jos žmogiškajam nuosmukiui apibūdinti pritrūksta žodžių. Moteris sugeba peržengti tokią ribą, kuomet ji iš gyvybės nešėjos pavirsta žudytoja. Būtent šia moters prigimties savybe ku plačiausiai sovietinis saugumas ir naudojosi.

Pokario metais, stokojant gyvenimiško patyrimo, man buvo nesuprantami Lietuvos komunistų partijos rajonų ataskaitinėse-rinkiminėse konferencijose, respublikos suvažiavimuose priimtuose nutarimuose punktai, įpareigojantys partines organizacijas sustiprinti darbą moterų tarpe. Slenkant metams, kaupiantis patyrimui, vis labiau ėmė ryškėti to „darbo“ tikslai ir metodai.

Yra žinoma, kad sovietinis režimas, įvesdamas saugumo visagalybę, įdiegė totalinę žmonių sekimą ir kontrolę. Šioje kontrolės sistemoje ypač didelis dėmesys buvo skiriamas pagrindinei visuomenės ląstelei — šeimai, nes joje augo ir formavosi jaunoji karta — tautos ateitis. Ji buvo ir vyro gyvenimo dalis, kurioje jis galėjo semtis dvasios stiprybės savo darbui ir visuomeninei veiklai, palaikyti savo atsidavimą ir pasiaukojimą Tėvynei, principingumą ir ryžtą kovai. Tai baisiausiai ir gąsdino sovietinį saugumą. Buvo suprantama, kad puoselėjant tokias vyro savybes, labai daug kas priklausė nuo moters-motinos, žmonos.

Kai feodalizmo epochoje neretai feodolas pats parinkdavo baudžiauninkui žmoną, tai sovietmečiu žmonas jį dominantiems vyrams neretai parinkdavo saugumas tam, kad visi šeimos nariai būtų kontroliuojami, įdiegiant visišką jų paklusnumą, neretai pačiomis grubiausiomis, drastiškiausiomis priemonėmis. Čia nebuvo jokių skrupulų. Mergaites tokiam vaidmeniui neretai ruošė pačios motinos arba „draugės“, „gerosios tetos“. Tuo atveju, kai reikėdavo užverbuoti suaugusią, ištekėjusią moterį, kuri anksčiau nebuvo pakliuvusi į saugumo interesų zoną, gydytojai konstatuodavo sunkų susirgimą. Tuomet šeimoje ir pasirodydavo „geranoriškos bičiulės“ su "nuoširdžiais" patarimais, ir morališkai prislėgta, susirūpinusi savo gyvybe moteris kapituluodavo, tapdavo paklusni saugumui. Ir šioje situacijoje moteris buvo "lanksti"! Tokio turinio man dabar yra prisipildęs tas "darbas moterų tarpe", apie kurį buvo rašoma sovietmečiu partiniuose dokumentuose.

Periodinėje spaudoje nemaža rašyta apie būtinumą moteriai emancipuotis. Ilgai teko sukti galvą, iš ko ji turi emancipuotis? Dabartiniu metu mano galvoje vis labiau įsigali mintis, kad faktiškai sovietmečiu vyko intensyvi moters emancipacija iš sąžinės ir visuotinai pripažintų moralės normų.

Dabar norisi pereiti prie vyriškosios pusės problemų, kurios labai glaudžiai susijusios su moteriškąja puse.

Šiuo metu dažnokai pakalbama apie tai, kad vyrai pastebimai moteriškėja. Žinoma, šiuo atveju turima galvoje ne jų išvaizda (pvz. ilgi plaukai ar kai kurios apsirengimo detalės), o esminiai charakterio, elgsenos ir visuomeninės laikysenos bruožai. Viena iš svarbiausių šio reiškinio priežasčių paprastai nurodoma tai, kad daugelis berniukų — būsimų vyrų auga be tėvo. Mokykloje jie temato daugiausia pedagoges moteris ir t. t., t. y. berniukams stokoja artimo bendravimo su vyrais, vyriškos aplinkos. Suprantama, tai nenuneigiami faktai. Tačiau galima suabejoti tik tuo, ar būtent jie nulemia būsimą vyro charakterį, jo asmenybės savybes. Manytume, kad pats moters buvimas šalia berniuko, jaunuolio ar vyro savaime negali gimdyti nieko negatyvaus. Atvirkščiai, esant tam tikrai moters elgsenai, ji gali išugdyti berniuko ar jaunuolio džentelmeniškumą, riteriškumą, principingumą, nepakantumą melui, apskritai blogiui, Tėvynės meilę ir pasiryžimą už ją aukotis, t. y. pačius geriausius vyriškumo bruožus. Moteris negali būti blogis savaime! Viskas priklauso nuo tikslų, kurių siekia moteris, būdama šalia būsimą ar jau suaugusio vyro. O tuos tikslus sovietinis

saugumas formulavo labai kategoriškai, nes reikėjo užtikrinti, kad šeima neugdys, nepuoselės tikro vyriškumo, opozicinių nuotaikų egzistuojančiam politiniam režimui ir t. t. Taigi vyriškumas turėjo būti ne puoselėjamas, o naikinamas!

Gyvenime teko matyti žmonas, su sadizmu trypančias savo sūnaus ar vyro charakterį. Galima pasakyti, kad dalyje šeimų vyrai yra atsidūrę baudžiauninko, antrarūšio žmogaus vietoje ir t. t. Tačiau ne apie tai aš noriu kalbėti. Pasižiūrėkime, ką netolimoje praeityje turėjo patirti, išgyventi berniukas jau nuo vaikystės. Dažnai berniuko charakterio laužymą pradėdavo pati motina šeimoje. Šis darbas buvo tęsiamas darželyje, o užsibaigdavo pionierių stovykloje, kurioje vadovų išmokyti bendraamžiai (saugumo parankiniai) fiziškai kankindami jiems nurodytą auką, užbaigdavo darbą. Taip būsimasis vyras „sumoteriškėdavo“. Laimingi tie berniukai, kurie tokių stovyklų išvengė!

Žymiai sudėtingesnė situacija susiklostydavo tuomet, kai šeimą sukurdavo „neapdorotas“, „neparuoštas“ vyras. Saugumo pasiūsta žmona privalėjo 1) patikrinti vyro politinį patikimumą, 2) sulaužyti ir sutrypti jo vyriškumą. Nepavykus šioms akcijoms, vyras išeidavo į nebūtį!

Kuomet kalbame apie sovietmetį, mano supratimu, privalu žinoti, kad buvo dvi saugumo institucijos. Pirmoji tai oficialiai įvardinta ir turinti savo organizacines struktūras. Antroji — neoficiali, užsimaskavusi, plačiai išsišakojusi, pusiau savarankiška, dažnai lemianti net oficialiojo saugumo sprendimus institucija, kuriai vadovavo ir joje dirbo moterys. Žinoma, abiejų institucijų veikla dažnai susipindavo. Tačiau svarbu tai, kad net už centrinio aparato vyresniųjų karininkų pečių galėjai įžiūrėti nurodinėjančios ar net įsakinėjančios moters šešėlį.

Pirmojo saugumo lyg ir nebėra. Antrasis tebefunkcionuoja visa apimtimi ir šiandien. Tai galiu kategoriškai tvirtinti, remdamasis ir savo pastebėjimais, ir asmenine šiandienos patirtimi. Palyginus su sovietiniais metais, jis dabar savo darbą atlieka visai atvirai, grubiai, įžūliai, žymiai agresyviau, nes reikia vėl paklupdyti žmonės, kurie buvo bepradeda atsikelti. Net dirbdamas pačius juodžiausius ar net kruvinus darbus, tas saugumas įpratęs likti nebaudžiamas ir neįvardintas, nes viešai pradėti kalbėti apie tai yra nepaprastai pavojinga. O daugelio žmonių sąmonėje sovietmečio įdiegta baimė tebeglūdi ir dabar. Ji labai trukdo mūsų tautos dvasiniam atgimimui. Aš drįsčiau pasakyti, kad dabar tas mano įvardintas moterų saugumas tą baimę siekia dar padidinti!

Neišsilaivinęs iš to saugumo gniaužtų, vyras vis labiau jaučia biologinį ir psichinį diskomfortą, ir tai tampa depresijos, neurozių priežastimi, auga alkoholizmas, gausėja savižudybių net jaunų vyrų tarpe, trumpėja vyrų amžius. Dėl moters agresyvumo dažnai irsta visai jaunos šeimos.

Tad kas ir iš ko turėtų emancipuotis? Manytume, kad ir vyras, ir moteris turėtų išsilaisvinti iš sovietinio saugumo jiems primestų, įdiegtų antibiologinių funkcijų. Tragiškiausia yra ne tai, kad dėl to kenčia ne vien vyras, bet ir pati moteris, nes luošinama jų abiejų prigimtis, o tai, kad jie luošina ir savo vaikus, pasmerkia juos vienokiai ar kitokiai vergovės formai.

Aš labai nenorėčiau, kad mano straipsnis būtų suprastas kaip antifeministinis. Jame aš paryškinau visuomenės gyvenime egzistuojančią tendenciją ir nenoriu nieko absoliutinti. Ir moterų, ir vyrų tarpe yra ir despotų, ir sadistų. Nepaneigiamas faktas yra tai, kad moterų tarpe matome puikias, atsidavusias žmonas ir motinas, sugebančias išugdyti sūnus, atsidavusius Tėvynei ir pasiryžusius jai aukotis, išsaugojusias pačias geriausias moters savybes: širdies šilumą, meilę, švelnumą, ištikimybę, pasiaukojimą ir t. t. kažkas yra pasakęs, kad verkti reikia ne tuomet, kai tautos sūnūs aukojasi ir žūsta už Tėvynę. Raudoti tenka tuomet, kai motinos nebegimdo ir nebeugdo sūnų, sugebančių aukotis Tėvynei! Manytume, kad Lietuvoje dar tokios situacijos nėra, nors grėsmė egzistuoja.

Ir pabaigoje norisi pateikti retorinį klausimą. Ar dabartiniu metu galimas teroras prieš asmenybę, jos savarankiškumą ir nepriklausomybę? Neturėdamas duomenų, aš negaliu formuluoti plačių apibendrinimų. Tačiau atskiro žmogaus atžvilgiu toks teroras ne lik galimas, bet ir vykdomas. Jis dabar atviresnis, įžūlesnis ir grubesnis net už sovietmečiu vykdytą. Pažeidinėjamos elementariausios žmogaus teisės, jo orumas. Žmogus užkabinėjamas, provokuojamas, terorizuojamas gatvėje, parduotuvėje, troleibuse, sudaromos psichinės stresinės situacijos ir t. t. Su dideliu apgailestavimu tenka konstatuoti, kad to teroro vykdytojų tarpe, tose gyvenimo drumzlėse matosi daugybė moteriškų veidų, šalia kurių pastebime ir paskui save tempiamus vaikus.

Tenka tik nusistebėti matant, kaip lengvai žmonės tampa prieš kitus pjudomais šunyčiais, tuo pačiu lyg ir prarasdami teisę vadintis žmonėmis. Jų tarpe, deja, yra ir kultūros žmonių. Taip dabar atrodo mūsų teisinė, demokratinė valstybė atskiros jos piliečio akimis.

Vilnius, 1994 m. gruodžio 2 d.

LAISVĖS KOVOTOJŲ ATSIMINIMAI

JUOZAS MOCIUS

Kelias į Tėvynę

Siek tiek apie mūsų Mocių, šeimą. Jos istoriją reikėtų padalyti į kelis periodus:

1. Mano vaikystė ir jaunystė iki 1943 m.
2. 1943—1947 m. laikotarpis.
3. Nelaisvė 1947- 1976 m.
4. Sugrįžus į Tėvynę.

Mūsų skaitlinga šeima gyveno Šiaulių apskrityje, Meškuičių valsčiuje, Dapkūnų kaime. Aš gimiau 1924 m. Šeimoje buvau devintas vaikas. Užaugome šeši: keturi broliai ir dvi seserys (Vytautas, Algirdas, Stasys, Juozas ir Ona su Augute). Tėvai turėjo 46 ha ūkį, bet, kol mes, vaikai, paaugome, vertėsi sunkokai. Veliau jau buvo lengviau ir mus du — Algirdą ir mane — sugebėjo leisti toliau mokytis, Mūsų mama Jurgelytė-Mocienė buvo labai pamaldi, rūpestinga, darbšti ir mylinti vaikus. Tėvas labai darbštus, bet griežtas (beje, buvo baigęs Mintaujos progimnaziją ir gerai mokėjo rusų bei vokiečių kalbas). Namuose (bent man taip atrodė) vyravo daugiau religinis faktorius, tautinis jausmas nebuvo akcentuojamas, nors jis nebuvo svetimas. 1931 m. pradėjau lankyti Meškuičių pradžios mokyklą. Pirmosios mano mokytojos buvo Švabaitė ir Viliūnienė (mirusi 1992 m.) Lankant mokyklą, teko dalyvauti Vasario 16-osios šventės iškilmėse. Nors jos tuomet būdavo kuklios, bet man išliko atmintyje iki šios dienos. Turgavietėje mes, mokiniai, ir šaulių būrys su orkestru. Iškilmingai buvo pakeliama trispalvė, grojant dūdų orkestrui, giedamas himnas, ir mes visi su popierinėmis vėliavėlėmis ir pakilia nuotaika pražygiuodavome, o viršaitis priimdavo parodą. Prisimenu, jau I-je klasėje (tuomet skyriuje) mokėmės Lietuvos himną. Mokytoja Viliūnienė iš visos širdies mums aiškino kiekvieno himno žodžio reikšmę, primindama didingą ir garbingą Lietuvos istoriją, ir jau tuomet aš pajutau (pirmą kartą) pasididžiavimą, kad esu lietuvis Mindaugo — Gedimino — Vytauto palikuonis.

Vėliau — Šiaulių valstybinė berniukų gimnazija. Prisimenu daug taurių mokytojų: Sandeckienę, Raulinaitienę, Trečiokiene, Jurevičių, Dailidę, Sprindį, Jurgėlą, Sevickį, kun. Lapę ir daugelį kitų. Su didžia pagarba prisimenu klasės auklėtoją — lietuvių kalbos mokytoją Raulinaitienę. Buvo Vasario 16-osios išvakarės, ir klasės auklėtoja pasakojo tos šventės reikšmę Lietuvai, ragindama visus joje dalyvauti. Bet, kaip paprastai, vaikai (ypač miesčionių) nenori dalyvauti rikiuotėje, jiems geriau pažiūrėti iš šalies. Po šventės vėl susitikome klasėje su savo auklėtoja. Santūriai pabarė kai

kuriuos už nedalyvavimą tokios brangios šventės renginiuose, giliai atsiduso ir tarė: "Vaikai, vaikai, atsiminkite mano žodžius, gal ateis tokie laikai, kuomet jūs labai norėsite šią šventę švęsti, bet, deja, negalesite". Kokie pranašingi žodžiai! Po keleto metų už šios šventės paminėjimą ne vienas gimnazistas buvo tasomas saugumo, o tūkstančiai įkalintų ir išvežtų. Taigi branginkime savo tautos istoriją ir nesigėdykime brangias datas iškilmingai pažymėti.

Ir štai 1940-jų birželio 15-oji. Visais keliais, o ypač Šiaulai-Joniškis plentu, rieda dar nematyti tankai bei kita karinė technika. Mane apėmė didžiulė baimė, nes buvau skaitęs keletą knygų apie Tarybų Rusiją bei Tarybų Sąjungą. Jose rašoma, kaip ten persekiojami tikintieji, visi suvaromi į kažkokias komunas — kolchozus, o tūkstančiai ištremiami iš savo gimtųjų vietų, kiti įkalinami ir net sušaudomi. O vidujinis balsas sakė: argi gali taip su niekuo nekaltais žmonėmis elgtis?! O kur žmogaus sąžinė, kur tolerancija? Nejaugi aš negaliu savarankiškai galvoti — mąstyti ir išpažinti tą ar kitą religiją?! Mano jaunuoliškas protas negalėjo viso šito suvokti.

Prasidėjo nauji mokslo metai. Po poros mėnesių pradėjo rodytis įvairūs lapeliai, raginantys nepasiduoti raudonajam okupantui. Kiekvieną sekmadienį 10 ar 11 val. būdavo laikomos moksleiviams Šv. Mišios. Pasibaigus Mišioms, lyg dirigentui pakėlus lazdele, visa bažnyčia užtraukė Lietuvos himną. Per kūną nuėjo lyg elektros srovė, iš kažkokio gaudumo suvirpėjo širdis ir užliejo ryžto ir drąsos banga. O pirmadienį saugumas pradėjo šaukinėti moksleivius į savo rūmus (iki tol buvusio apygardos teismo).

1940 m., švenčiant Spalio revoliucijos metines, jau bolševikinio spektaklio tribūnoje stovėjo kumščius pakėlę ir keli moksleiviai — būsimieji komjaunuoliai (tarp jų iš mūsų klasės Stasiūnas). O tuo pačiu metu jau pradėjo moksleivių tarpe organizuotis pagrindis prieš bolševikinę okupaciją.

1941 m. sausio—kovo mėnesiais prasidėjo vokiečių kilmės piliečių repatrijavimas į Vokietiją. Į Šiaulius atvyko Vokietijos komisija, kurioje buvo ir keletas kariškių. (Tuomet pirmą kartą pamačiau vokiečių kariškius). Aš gyvenau Dvaro gatvėje priešais žydų gimnaziją.

Pagaliau atėjo tragiškiausios 1941 m. birželio 14—17 dienos — lietuvių tautos genocido dienos. Niekuo nekalti suaugę vyrai, moterys, vaikai, kūdikiai, nėščios moterys, ligoniai ir invalidai be jokių sankcijų buvo sugrūsti į gyvulinius vagonus. Ne vienam vagonas buvo jo gimimo vieta, o tūkstančiams ir mirimo vieta.

Ir štai po kelių dienų išaušo gražus saulėtas birželio 22 d. rytas — karo tarp Vokietijos ir Tarybų Sąjungos pradžia. Bet per tas kelias karo dienas nieko ypatingesnio neįvyko, liesa, ant kaimyno Biručio lauko nukrito vokiečių pašautas tarybinis lėktuvas.

Prasidėjo kita okupacija, o kartu ir vėl genocidas — šį kartą žydų.

Buvo organizuojami masiniai žydų šaudymai, neišskiriant net moterų nei vaikų bei kūdikių. Visa tai organizavo vokiečiai, bet ne paslaptis, kad ne viena dešimtis žmogžudžių buvo ir iš lietuvių tarpo.

1942 m. per šv. Kalėdas mūsų šeimoje buvo didelė šventė — brolio Algirdo primicija. Ypač didžiavosi mūsų mamytė. Mūsų šeima nuo šiol turėjo kunigą. Pirmoji jo parapija buvo Viduklė, kuriai pasiryžo atiduoti visą savo ryžtą sugebėjimus bei valią ir entuziazmą. Pasinėrė į pastoracinį bei visuomeninį darbą. Kiek galėjo, prisidėjo prie žydų ir rusų belaisvių gelbėjimo. Į savo tėviškę (Dapkūnus) atvežė vieną žydelkaitę iš Viduklės — tai buvo Bernadeta Hiršovičiūtė. Pas mus ji išbuvo iki 1944 m. rudens. Vėliau atvežė pabėgusį iš belaisvių stovyklos rusų karininką politruką, kuris, apie metus pas mus pabuvęs, vieną sekmadienį, visiems išėjus į bažnyčią, pabėgo.

1944 m. aš įstojau savanoriu į gen. Plechavičiaus organizuojamą rinktinę. Buvau Marijampolės karo mokykloje, II-je kuopoje. Ten išbuvau 3 mėnesius, bet, kai vokiečiai panorėjo mus pasiųsti į Rytų frontą ar kovai su raudonaisiais partizanais, mes išsilakstėme. Aš tuos 3 mėnesius prisimenu kaip ne tuščiai praleistą laiką. Kai žygiuodavome miesto gatvėmis su daina, tai visi gėrėdavos ir stebėdavos mūsų skambiomis dainomis ir darniomis gretomis.

Grįžęs iš karo mokyklos, dirbau Meškuičių valsčiaus raštinėje. 1943-ųjų rudenį įstojau į LLA. Nuo tada ir prasidėjo mano sąmoninga organizuota veikla su pagrindžiu. Tai buvo pagrindžio spaudos platinimas, dauginimas, įvairių vokiečių valdžios aktyvių darbuotojų išpėjimai, net patruliavimas naktimis miestelyje ir pan. Buvo ruošiamasi rimtai ilgai pagrindžio kovai.

1944 m. liepos mėnesio antroje pusėje pradėjo vokiečių armija trauktis iš Lietuvos. Jautėme, jog vėl grįš jau mums pažįstami raudonieji okupantai. Jeigu neužmiršau, atrodo, 1944 m. liepos 24 d. rusų tankai nuo Meškuičių jau buvo už 2—3 km. Mes, mamytė, sesuo Augutė, žydelkaitė Bernadeta, brolis Vytautas su žmona Monika išvykome su poriniu vežimu Žemaitijos link. Vos pervažiavus Šiauliai- Joniškis plentą, pradėjo juo važiuoti rusų karinė technika Mes, nuvažiavę iki Šakynos, pernakvojome. Rytojaus dieną aš, atsisveikinęs su šeima, išvykau toliau, o šeima grįžo atgal. Besitraukiančiųjų į Vakarus susidarė kilometrines pastočių — vežimų voros — eilės. Apsistojome Pliukščių dvare, kur buvo nutarta organizuotis į karinius dalinius. Taip gimė I-asis lietuvių savanorių pulkas, kurio gretose ir man teko būti. Aš, baigęs telefonistų kursus, buvau priskirtas prie pirmo bataliono stabo. Kovos pozicijas buvome užėmę prie Sedos ir pačioje Sedoje. Ginkluotė buvo lengva (ir vienas kitas minosvaidis).

Tuomet frontas apie du mėnesius buvo apsistojęs prie Dubysos ir Ventos krantų. Mūsų pulkas buvo apsikasęs prie Sedos ir turėjo užduotį pridengti besitraukiančios vokiečių armijos dalinius. Berods, 1944 m. spalio pabaigoje Tarybinė armija pradėjo platų stiprų puolimą. Vokiečiai ėmė masiškai trauktis. Ant mūsų galvų pradėjo kristi minosvaidžių ir lengvosios artilerijos sviediniai, o horizonte pasirodė tarybiniai tankai. Nuotaika visų buvo prislėgta, nes su tokiais ginklais prieš tankus nebuvo jokių šansų atsilaikyti.

Bataliono štabas buvo įsikūręs prie Bartuvos upės. Bataliono vadas, perdavęs kuopoms paskutinius nurodymus, traukėsi link upės daubos. Kartu su juo buvau aš ir ryšininkų vadas, rodos, vyr. puskarininkis Rudys nuo Panevėžio. Prasidėjo pragaras. Pasirodė rusų tankai, o prieš tai iš oro kulkosvaidžiais apšaudė skutamuojų skridimu skrisdami lėktuvai. Čia mūsų vyrų nervai nebeišlaikė, ir jie, pakilę iš apkasų, pradėjo trauktis, o įkandin jau slinko artėjo raudonieji mongolų tautybės pėstininkai su atkištais automatais. Daug tuomet mūsų brolių žuvo, kitiems pavyko pasitraukti. Man su Dievo palaima pasisekė likau gyvas ir nesužeistas. Tuomet (turbūt pirmą kartą savo gyvenime) tikrai nuoširdžiai savo žodžiais meldžiausi ir Aukščiausiojo prašiau vienintelio: kad tik nepatekčiau nelaisvėn ir nebūčiau sužeistas, o verčiau žūčiau, jeigu man tai skirta.

Po Sedos mūšio, persirengęs civiliniais rūbais, pradėjau žygi atgal link tėviškės. Pirmiausia pasiekiau Kantruminių kaimą Gruzdžių valsčiuje ir apsistojuo pas savo klasės draugą Kvedarą. Jis man davė padoresnius rūbus, pavalgydino. Vieną naktį pernakvojau pas jį ant tvarto, o kitą dieną jis nuvedė mane į Bučiūnų kaimą pas savo tetą Gedžienę. Pasirodo, ten jau slapstėsi mano brolis Vytautas. O stebukle! Už trijų dienų atvažiuoja kitas mano brolis — kunigas Algirdas ir atveža net dokumentą — laikiną asmens pažymėjimą. Su juo nutarėme, jog aš važiuosiu pas jį gyventi į Viduklę (ten jis kunigavo). Dar už poros dienų atvažiavo sesuo Augutė su Bernadeta.

Turbūt apie lapkričio mėn. dar tamsoje privažiavome savo tėviškę — Dapkūnų km. Mamytė jau mūsų laukė. Išbučiavo mane, palaimino — peržegnojo savo motiniškomis rankomis ir dar ilgai ilgai, nors buvo tamsu, akimis mane lydėjo. Mus sesutė Augutė pavežė iki Šiaulių, o paskui su pakeleivine mašina pasidavėm į Kryžkalnį, o nuo ten pėsti su Bernadeta atėjome į Viduklę.

Čia labai maloniai mane priėmė dekanas kun. Jurgelevičius, ir prasidėjo naujas mano gyvenimo etapas. Brolis kun. Algirdas buvo pasinėręs į pastoracini ir visuomeninį darbą, prie kurio ir aš tuojau pat prisidėjau. Brolis buvo suorganizavęs *amžiną altoravimą*, kad dieną ir naktį nebūtų tuščia bažnyčia. Ypač išpūdingai atrodė procesijos, kiekvieną vakarą organizuotai ateinančios iš įvairių parapijos kaimų. Jos ėjo su vėliavomis, kryžiais ir giedodamos. Prieš įeinant į miestelį, kun. Algirdas su liturginiais rūbais pasitikdavo — pasakydavo pamokslą ir atlydėdavo į bažnyčią. Bažnyčioje per visą naktį žmonės eidavo stacijas, meldavosi, giedodavo — ir taip iki ryto, o vakare vėl tas pat, tik parapijiečiai būdavo iš kitų kaimų (parapija buvo

suskirstyta į 5 ar 7 rajonus ir sudarytas grafikas). Ant kelių, vedančių į miestelį, buvo pastatyti papuošti "bromai" — vartai procesijų sutikimui. Be pastoracinio darbo, brolis aktyviai dirbo ir visuomeninį. Į mokyklas mokyti tikybos dalykų valdžia neleido, todėl jis bent iš Viduklės ir kitų kaimų pasikviesdavo vaikus į kleboniją ir čia jiems aiškindavo bažnyčios mokslo tiesas. Pamokslai buvo atviri ir ugningi. Jis dažnai susitikinėdavo su ryšininkais ir net saugumo agentais. Jie patys ateidavo ir daug ką papasakodavo apie savo užduotis. Pagaliau, berods, liepos 19 ar 20 vakare, atėjo didžiulė minia maldininkų (jei neklystu, nuo Vailabų pusės). Tai buvo neišdildomas įspūdis, šeši ar aštuoni vyrai nešė didžiulį kryžių, ant kurio buvo pavaizduota sužeista širdis, žemiau — Lietuvos trispalvė, ant kurios iš sužeistos širdies laša kraujas, o apačioje žodžiai: "Pasilik, Viešpatie, su mumis, nes jau artinasi vakaras." Turint omeny tuometinę padėtį, tai buvo sukrečiantis vaizdas. Bet broliui tai buvo paskutinis jo parapijiečių Dievo ir Tėvynės meilės įrodymas, nes kitą dieną jį areštavo. O Dieve, Dieve, koks baisus skausmas ir netektis man ir visiems parapijiečiams! Aš iš karto nuėjau į bažnyčią, kad paprašyčiau Aukščiausiojo stiprybės ir palaimos savo broliui kunigui Algirdui. Ir staiga susirinko nemažas būrys jaunimo, kuris kartu su manim keliais ėjo apie altorių ir su ašaromis meldėsi. Po to vakare aš jau bijojau eiti į kleboniją, o užlipau ant bažnyčios lubų ir ten išbuvau dvi paras. Vakare vėl atėjo nauja maldininkų procesija, o prie jų prisidėjo daug žmonių iš pačios Viduklės. Kaip didinga ir iškilminga man buvo žiūrėti iš viršaus į tuos pasiaukojančiąs, nuoširdžiąs besimeldžiančiąs verkiančiąs žmones.

Algirdą pašaukus į saugumo būstinę, visas miestelis buvo apstatytas sargyba, bet mūsų ryšininkė Narbutaitė Janė iš Galkaičių davė žinią būriui, kuris bazavosi Blinstrubiškių miške. Tikslas buvo — neleisti išvežti kun. Algirdo: vežant Raseinių kryptimi, išvaduoti, Bet, laimei ar nelaimi, šita akcija nepavyko. Pritrūko laiko, būrys nespėjo atžygiuoti iki plento — buvo likę 200 metrų. Dievas žino, kuo tai būtų pasibaigę. Greičiausiai, šiandien kunigo gyvųjų tarpe nebebūtų. Jį mašinoje saugojo trys sargybiniai su automatais ir dar dvi mašinos: viena priekyje, kita iš užpakalio. Tikriausiai, aukų būtų buvę ir daugiau.

Prabuvęs dvi paras ant bažnyčios lubų, perėjau pas Pukinus, ten kiek pabuvęs, prasidėjus vežimams, nakčia nuėjau pas šalia Viduklės gyvenančius Jurkus. Jie gyveno gan neturtingai, šeima gausi. Du tėvai ir trys sunūs: Antanas, Juozas ir Bronius. Labai puikūs žmonės. Mane laikė kaip savo šeimos narį.

Gyvendamas Viduklėje, mokytojavau Viduklės pradžios mokykloje ir kartu suaugusiųjų progimnazijoje. Vėliau persikėliau arčiau Lydžio rinktinės centro — į Eržvilką.

Pirmą kartą brolio Algirdo teismas buvo Abezėje, Komi respublikoje, nes, nesugebėjus sudaryti bylos, į lageri Abezėje buvo išvežtas be teismo, o komedija surengta ten. Kuomet buvo paskelbtas nuosprendis 10 metų, jis pareiškė esąs nusivylęs: "Bučiau daug laimingesnis gavęs mirties bausmę. Atiduoti brangiausią

turtą — gyvybę už Kristų, už tikėjimą, už savo Tėvynę yra kilniausias mano tikslas." 1954 m. pabaigoje, atbuves 9 su puse metų (6 mėnesius turėjo užsidirbęs užskaitų), grįžo į Lietuvą, bet po poros metų iš Milašaičių parapijos (Raseinių raj.) vėl buvo areštuotas. Tardymas vyko Kaune. Kun. Algirdas buvo granito ir plieno lydinys. Tardytojui jis pareiškė: "Nesikeikti, nenaudoti prievartos ir nieko neklausinėti apie trečią asmenį. Jeigu bent vienos iš tų sąlygų nebus laikomasi, nekalbėsiu nė vieno žodžio". Tardytojas išsikvietė prokurorą ir jam išdėstė visą reikalą. Iš pradžios bandė palaužti brutalia jėga — su pistoletu sudaužė veidą, bet, įsitikinę, kad nieko nepeš, nusileido. Vienas tardytojų buvo pulk. Galicinas, bet jis fizinio spaudimo nedarė.

Rinktinės vadovybės nurodymu, kita pavarde pradėjau dirbti Eržvilko mokesčių inspektorium, o gyvenau pas ūkininką Toliušį. Dar gyvenant Viduklėje, ne kartą teko gabenti pagrindžio spaudą į Eržvilką ir į Fermų kaimą pas Kubilių. Nuo to laiko daugiausia man teko bendrauti ir kartais dirbti su vargonininku Jonu Žičkumi-Žiogu, vėliau jis buvo Lydžio rinktinės OS viršininkas, ir jo slapypavardis buvo Viksva. 1946 m. vasario mėnesį man teko būti Pavidaujo rinkimų komisijos sekretoriumi; pirmininku buvo Eržvilko milicijos viršininkas Butkevičius, beveik beraštis. Balsavo visiškai mažai — maždaug 15% su visu garnizonu ir komisijos nariais, o jų buvo apie 20 žmonių. Kai 14,00 val. atvažiavo pulkininkas su sargyba tikrinti rezultatų, Butkevičius atraportavo, jog balsavo 150%. Mat jis, nesuprato mano parašyto skaičiaus (vietoj 5% pasakė 150%). Pulkininkas išplėtė akis, bet taip ir buvo užfiksuota. Jam išvažiavus, Butkevičius paėmė po gerą pundą kiekvieno kandidato biuletenių ir sukimšo į balsadėžę. Kai pradėjome skaičiuoti, balsadėžėje radome daug daugiau biuletenių negu sąrašuose rinkėjų. Tuomet užkūrė krosnį ir, kas buvo per daug, sudegino. O kokių užrašų radome! "Aš balsuoju už Nepriklausomą Lietuvą", "Už Marijos žemę", "Už žaliają armiją" ir t.t. O protokole buvo užrašyta, kad balsavo visi vieningai, neprisimenu, 95 ar 99%. Tai štai kaip mes balsavome! Rinkdamas mokesčius, stengdavausi kiek galėdamas padėti ūkininkams. Ant to kvito egzemplioriaus, kuris įteikiamas mokėtojui, rašydavau sumą, kurią privalo sumokėti, o ant šaknelės dvigubai ar trigubai mažesnę — tiek ir sumokėdavo. O kai išėjau visiškai į mišką, tai su savim išsinešiau aštuonias kvitų knygeles, antspaudą ir dar pusmetį "priiminėjau" mokesčius, atsisėdęs miške ant kelmo.

1946 m. gegužės ar balandžio mėnesį teko dalyvauti kelių rinktinių atstovų susitikime (tarp Paupio, Raseinių ir Šimkaičių); kiek prisimenu, jame dalyvavo kap. Čėponis, kap. Žemaitis, H. Danilevičius, A. Zaskevičius-Vasaris, J. Kasperavičius-Šilas, Angis, Visvydas. Buvo tariasi dėl paties pavadinimo: Lietuvos partizanai, Lietuvos partizanų sąjunga ar dar kitaip. Pagrindiniu klausimu - dėl apygardos organizavimo buvo susitarta sujungti kelias rinktines ir sudaryti Kėstučio apygardą, kurios vadu tapo aviacijos leitenantas J. Kasperavičius-Šilas, vėliau Angis. Aš tuo metuėjau Lydžio rinktinės štabo ūkio skyriaus viršininko pareigas. Tame susitikime man buvo patikėtos aukštesnės pareigos: Lydžio rinktinės vado H. Danilevičiaus įsakymu buvau paskirtas Lydžio rinktinės štabo viršininku. Pareigos labai atsakingos: koordinuoti visų skyrių veiklą, palaikyti glaudų ryšį su rinktinės vadu ir visais vadovybės skyriais. Tuomet rinktinės vadu ir operatyvinio skyriaus viršininku (J.

Kasperavičiui išėjus į apygardą) buvo H. Danilevičius-Vidmantas, OS viršininku — J. Žičkus-Viksva, ūkio skyriaus ir propagandos — buvęs mokytojas, labai aktyvus ir drąsus (pavardės neprisimenu), jam padėjo Jonas Mačiulis-Vilius. Ryšių poskyriui vadovavo J. Rimša. Man daugiausia teko bendrauti ir kartu dirbti su J. Žičkumi-Viksva (buvusiu Žiogu) ir su J. Kasperavičiumi-Angimi (buvusiu Šilu). Žičkus buvo nepaprastai tyros, jaunuoliškos širdies, jautrus ir skaudžiai pergyvenantis įvairius nepasisekimus, o ypač netektis. Tai buvo partizano etalonas. Kasperavičius, su kuriuo keletą mėnesių su pertraukomis dirbau dar rinktinės štabe, buvo žmogus plataus akiračio, giliai mąstantis, apsisprendęs ir pasiryžęs visas jėgas atiduoti kovai už Tėvynės laisvę.

Lydžio rinktinės štabas buvo neblogai techniškai apsirūpinęs, ypač spausdinimo priemonėmis. Turėjome tris radijo imtuvus, šešias spausdinimo mašinėles, šapirografą, rankinį rotatorių, spaudos dauginimo (matricomis) įrenginį, apie šimtą įvairių antspaudų bei šampą, įvairių dokumentų blankų. Keletą mėnesių mes su Šilu redagavome ir spausdinome "Laisvės Varpą". Tuomet mūsų spaustuvė buvo Lenkčių kaime pas Butkus. Spausdinimo darbams bei platinimui aktyviai talkininkaudavo iš Lenkčių kaimo Kačiušytė Bronė-Rūta, o vėliau jos sesuo Antanina-Snieguolė. Jos buvo tuo metu Lydžio štabo ryšininkės. "Laisvės Varpas" išeidavo 500—600 egzempliorių. Platinimas gana gerai buvo organizuotas: ryšininkai dirbo labai operatyviai, ir per vieną dvi dienas leidinys pasiekdavo visus būrius ir gyventojus. Geriausiai pagrindinė veikla buvo organizuota Tauragės apskrityje, o ypač Eržvilko, Tauragės, Gaurės, Batakių, Žygaičių, Laukuvos, Šilalės valsčiuose, kiek silpniau Pagėgių ir Šilutės valsčiuose, be to, siekdavo Viduklę, Jurbarką, Šimkaičius ir t.t. (Čia aš pasakoju apie veiklą 1946 metais; kitas autorius gali pasakoti kitaip, bet, tikriausiai, turėdamas omenyje kitą laikotarpį — kitus metus).

1946 m. rudenį, jau būdamas Kėstučio apygardos vadu, vėl pas mane į Lydžio štabo bunkerį atvyko Angis. Tarp kitų kalbų papasakojo tokį epizodą. Į Apygardos štabą buvo atvykęs BDPS vyriausiasis vadas Erelis-J. Markulis. "Juozai, — sako man Kasperavičius, ar aš kvailas, ar ta mūsų aukščiausia valdžia kvaila, bet taip daryti negalima". Ir smulkiai papasakojo, kaip tas Erelis, inteligentiškos išvaizdos žmogus, laisvai vaikštinėja po kaimą nešinas portfeliu, pilnu pagrindžio spaudos bei įvairių instrukcijų. Žinoma, pagal slaptažodį jis susirado partizanus, bet, Kasperavičiaus nuomone, su tokia konspiracija toli nenuėisi. Ir tik tuomet, kuomet paaikškėjo Markulio-Erelio išdavystė, aš prisiminiau Angies pasakojimą.

Du kartus teko dalyvauti kautynėse. Vieną kartą, 1946 m. pavasarį, pas mane atvyko rinktinės vadas H. Danilevičius-Vidmantas su štabo būriu (12 vyrų), kurio vadas buvo Raila-J. Stoškus, ir pasiūlė pulti Eržvilką. Aš su Žiogu-Žičkumi suabejojome, ar tikslinga tokia operacija, bet Danilevičius primygtinai siūlė tai daryti. Ką gi, pulti tai pulti. Jau buvo tamsu, ir mūsų 15 vyrų išsidėstome nuo miestelio apie 300 m (nuo Paupio pusės), atidengiamo ugnį. Po kelių minučių iš miestelio pasigirdo

atsišaudymas, pasirodė raketų serijos ir garnizono kareivių voros. Pasirodo, tuo metu Eržvilke buvo apie 40 —50 rusų kareivių ir 15 sribų. Po trumpo apsišaudymo mes buvome priversti trauktis į sutartą vietą — Paupį. Aukų nebuvo nė iš vienos pusės. Vėliau, kada su Vidmantu-H. Danilevičiumi analizavome šią operaciją, sutiko ir jis, kad ji buvo rizikinga.

Kitą kartą, man su Rolando-A. Joniko būriu dienojant pamiškėje pas vieną ūkininką, pasijutome, jog esame apsupti rusų. Kad ir kaip keista, bet jie, būdami nuo mūsų už 80—100 m ir matydami, kaip mes iš namo visi bėgame į už 70 m esantį mišką, nešaudė. Tik paskui paaiškėjo priežastis. Pasirodo, jie buvo pasiuntę 5 kareivius, kad užkirstų mums kelią į mišką, ir laukė, kol jie užims pozicijas. Bet mes suspėjome pasiekti mišką anksčiau. Ir čia Rolandas pradėjo komanduoti: "Pirmas kulkosvaidis: užimti pozicijas dešiniau! Trumpom serijom — ugnis! Antras kulkosvaidis: ugnis! Trečias kulkosvaidis, trumpom serijom — ugnis!" Į mus irgi prapliupo ilgos automatų ir kulkosvaidžių serijos, mus taip pat prispaudė prie žemės, nes rusų buvo žymiai daugiau, jiems nereikėjo taupyti šovinių. Kadangi mes jau buvome miške ir užsiėmę pozicijas nedidelėje dauboje", tai tos ilgos priešų leidžiamos serijos mums realaus pavojaus nesudarė. Užtat mes juos gerai matėme. Tuos 5 pasiūstus kareivius mūsų vyrai tuojau pat privertė gulti ir nejudėti. Tuomet priešas iš kito šono bandė mus atkirsti nuo pagrindinio miško, bet mes, savo ugnimi juos sugulde, trumpais perbėgimais pasitraukėme į didmiškį. Visai tai operacijai labai drausmingai, drąsiai ir sumaniai, stovėdamas tai už vieno, tai už kito medžio, dažnai keisdamas savo vietą, labai aiškiai, kaip tikras būrio vadas, komandavo Rolandas-A. Jonikas. Tą naktį, nužygiavę apie 15 kilometrų, pagaliau apsistojo prie Purviškiu kaimo miške. Rolandas žuvo 1947 m., berods, balandžio mėnesį (man apie tai pranešė per tardymą tardytojas).

Grįžtant po minėto žygio link savo būstinės, ryšininkai pranešė, kad iš Tauragės į Eržvilką turi vežti prekes. Mes, apie 7 vyrus (su mumis ir Slapšinskas), palaukėme prie kelio, kuriuo turėjo būti vežamos prekės. Sulaukėme trijų pastočių — vežimų, kuriuose buvo keletas maišų saldinių, muilo ir degtukų. Važnyčiotojus išsodinome, o vežamą turtą nukreipėme į iš anksto numatytas vietas.

1946 m. gruodžio mėnesį buvo areštuotas mūsų štabo ryšininkas Viktoras Gudavičius iš Varlaukio. Tuo metu mūsų štabas buvo Smaidrių kaime, Fišerienės sodyboje. Po Gudavičiaus arešto praėjo 2—3 savaitės, ir jokių naujų areštų nebuvo. Tuomet mes nutarėme trumpam sugrįžti į savo būstinę, pasiimti spausdinimo priemones ir šią vietą apleisti. Bet, pasirodo, mūsų ryšininkas, neišlaikęs kankinimų, mus išdavė, ir tą pačią naktį mus suėmė. Mes buvome trise: Jonas Mačiulis (jau antrą kartą areštuojamas), Jonas Rimša ir aš. Operacijoje dalyvavo apie 110 kareivių. Kada mus surištomis rankomis varė į Varlaukį, mus saugojo trys žiedai sargybos. Vienas žiedas — kokie 5—6 m nuo mūsų, kareivis prie kareivio, kitas — už kokių 20 m ir trečias — už 50—60 metrų. Nuo to momento prasidėjo skausmingas kančių kelias.

Tai įvyko 1947 m. sausio 18 d. 3 val. nakties. Kiek spėjome, stengėmės sunaikinti dokumentus, bet dalis pateko saugumui. Tai buvo antras lemtingas atvejis mano gyvenime. Kol nuvežė į Tauragę, peržvelgiau mintimis visą savo praeitį, stenčiausi surasti savo klaidas ir karštai karštai meldžiausi, prašydamas Aukščiausiojo ištvermės, ryžto ir jėgų iškęsti visa tai, kas man skirta. Ir tuomet, kaip ir aną kartą prie Sedos, prašiau vieno: "Dieve, Dieve, leisk man kuo greičiau numirti." Bet, deja, mirti man nebuvo leista, nors tuomet, prasidėjus tardymams, 99% tikėjau, jog visa tai baigsis mirtimi. Tardymai visuomet prasidėdavo 10 val. vakaro ir tęsdavosi ligi 5—6 val. ryto, ir taip kiekvieną parą. Kartais per parą tardydavo net po kelis kartus. Pirmas mano tardytojas buvo tardymo skyriaus viršininkas kapitonas Bernosov, kuris visą laiką sodindavo ant pačio kėdės kraštuko, kad į jį atsiremtų "pirskaulis". Pasėdėjus bent 10—15 minučių, kildavo toks deginantis skausmas, kad sunku įsivaizduoti, kaip galima tai ištverti 5—7 valandas. Vėliau ant tos vietos atsirado šašas, prie kurio negalėdavai net prisiliesti. Taip buvo sėdima diena iš dienos — 126 kartus (tiek kartų tardė). Kitas tardytojas versdavo stovėti iškėlus rankas. Tuomet po šešių valandų pėdų vietoje likdavo vos ne liūnas — šlapia šlapia vieta. Tai psichinės ir fizinės įtampos išdava.

Praleidau vieną smulkmeną. Kai mane atvedė į kamerą, radau joje, berods, 5 jaunuolius. Aš jau žinojau, kad kiekvienoje kameroje būna šnipas. Truputį po įtampos atsigavęs, kreipiausi į visus sakydamas: "Mano likimas aiškus — mane sušaudys! Sakykite, kuris iš jūsų esate šnipas — užverbuotas. O jeigu aš pats sužinosiu, bus sutrupinta makaulė." Visi vienas į kitą susižvalgė, nežinodami ką ir atsakyti. Visi vorele ratu eina. Po keleto minučių prie manęs prisiartina vienas ir sako: "Tai aš būsiu toks — esu užverbuotas, bet nieko blogo nedarau". Tai buvo Albinas Martinavičius, berods, iš Laukuvos. Nežinau, ar jis kam nors padarė blogo, ar ne, bet man buvo labai nuoširdus.

Sadizmu pasižymėjo Tauragės saugumo viršininkas papulkininkis Lapin. Pirmoji jo "procedūra" būdavo su savo batais spardyti tardomajam blauzdikaulius. Sako, jog jis buvo specialiai prie batų prisikales metalines plokšteles, kad vienu smūgiu prakirstų iki kraujo ir sukeltų didesnę skausmą. O jo stalo stalčius būdavo pridėtas vadinamųjų "bananų" (policijos naudojamų). Jais tol "vaišindavo" per galvą, kol apsvaigsti ir nugriūvi. Po to — maža pertrauka, ir vėl iš naujo. Svarbiausia, visa tai darydavo savo sūnaus, jaunesniojo leitenanto akivaizdoje — tai būdavo gyvas pavyzdys, kaip reikia tardyti.

Vieną kartą, kovo pabaigoje ar balandžio pradžioje, per tardymą man pranešė, kad likvidavo Lydžio rinktinės štabo būrį. Per kitą tardymą parodė kruviną planšetę ir Rolando nuotrauką sakydamas, kad ir šitą banditą "sutvarkiau".

Antrą dieną po arešto atvažiavo Jefimovas (atrodo, tuomet jis buvo vidaus reikalų ministras), o dar už savaitės generolas Bartašiūnas, bet jie nemušė. Bartašiūnas tik pasakė su pašaipa rusiškai: "Matai, Antanai (taip tuomet aš vadinausi), aš vis tiek už

tave vyresnis: tu pulkininkas, kaip štabe viršininkas, o aš generolas". Tuomet iš Vilniaus jų buvo atvažiuavę 5 ar 6 — valdžios vyrai. Viena naktį apie 2 val. (nors ką tik buvau grįžęs iš tardymo) vėl mane šaukia, bet keista: ne į II ar III aukštą veda, o išvedė į kiemą. Staiga aš pamačiau primusine lempa apšviestus apie dešimtį kariškių, stovinčių ratu, o vidury jų gulinius du lavonus. Pirma mintis man šovė galvon, kad tai guli tie du mano bendražygiai (Mačiulis ir Rimša), o dabar atėjo mano eilė. Nupurtė šaltis, bet, arčiau priėjęs, pažinau, kad tai apygardos vadas J. Kasperavičius ir štabo darbuotojas Biliūnas. Jokių sužeidimų nesimatė (kai kas rašė, kad jie susisprogdino granata). Jeigu ir buvo kokia žymė — nebent iš užpakalio, nes jie buvo suguldyti ant nugarų. "Štai, — sako, — paskutinius tavo draugus baigiame likviduoti".

Bendras vaizdas Šubertinėje (taip vadinta saugumo rūmus) buvo klaikus. Tardant iš gretimų kabinetų girdėjosi baisios tirados keiksmazodžių, kankinamųjų riksmų bei aimanos ir šauksmas Dievo pagalbos. Kartą vienas tardomųjų (pavardės neprisimenu) išprotėjo ir porą dienų ir naktų šaukė klykdamas, kad skambėjo visas pastatas, tuo tarpu kieme laukė dešimtys artimųjų, atnešę perduoti maisto. Galima įsivaizduoti, kokie šiurpūs buvo jų įspūdžiai ir pergyvenimai.

Vieną naktį į mūsų kambarą atvedė Greičių Antaną (Žičkaus-Žiogo dėdė). Tai buvo po Žičkaus žuvimo — jis žuvo prie Greičiaus sodybos rugiuose. Mano nuomone, Greičių įleido į mūsų kambarą norėdami sužinoti, kaip mes su juo bendrausime, bet aš laikiausi atokiau, lyg būtume nepažįstami, ir po kiek laiko jį paleido. Taip pat pas mus buvo įmetę ir vieną iš mūsų pagrindinių ryšininkų Antaną Čekaitį-Jaunutį. Matyt, kameros šnipui buvo duota užduotis atidžiai sekti, kokie tarp mūsų santykiai, bet ir jis, ačiū Dievui, buvo paleistas. Tik žymiai vėliau su visa šeima buvo išvežtas. Šiuo metu gyvena Jonavoje.

Pagaliau atėjo 1947 m. gruodžio 6 d. Mane iššaukė iš kameros su daiktais ir nuvedė į teismą — karinį tribunolą. Prasidėjo trumpa komedija, kuri užtruko kokias 40—45 min. Buvo paskelbta, jog už "tėvynės" išdavimą ir antivalstybinę veiklą man skiriama aukščiausia bausmė, bet, pritaikius, berods, 1947 m. gegužės 24 d. įsaką, bausmė pakeičiama 25 metais kalėjimo ir 5 metais be teisių. Po teismo tą pačią dieną mane išvežė į Šilutės kalėjimą.

Iš Šilutės kalėjimo 1948 m. pavasarį buvau perkeltas į Lukiškių kalėjimo mirtininkų kambarą. Kameroje buvo daug mirčiai nuteistųjų atsisveikinimo žodžių: "Atiduodu savo gyvybę už brangią Tėvynę. Mirštu už Dievo ir Marijos žemę. Tęskite laisvės kovą, likusieji broliai ir sesės. Atleisk jiems, Viešpatie, nes jie nežino ką daro. Atleisk, Dieve, mūsų tautos nuodėmes." Ir t.t., ir t.t.

1948 m. liepos mėn. mane perkėlė į Vilniaus persiunčiamąjį kalėjimą — buvusį vienuolyną. Kameroje buvome apie 200 kalinių ir tūkstančiai blakių. 1948 m. rugsėjo mėnesį mus "pakrovė" į prekinius vagonus (į kiekvieną buvo sukišta po 72 žmones),

ir prasidėjo kelionė į nežinią. Važiavome 12 ar 14 parų, kiekvieną dieną vagone darėsi šalčiau — iš to supratome, jog mus veža į Šiaurę. Ir pagaliau 1948 m. rugsėjo 25 d. atvežė mus į Intą (Komi). Truputį buvo pasnigę ir stiprus gruodas, ant vandens telkinių ledas. Aš patekau į 5-jį Olpą. Lageris dar buvo tebestatomas, mus, 400 kalinių, suvarė į nebaigtą statyti baraką. Narų — gultų dar nebuvo, tai naktį suguldavome ant grindų, kad nelikdavo jokios laisvos pėdos. Greit susipažinome su anksčiau atvežtais lietuviais, o kiekvieną savaitę atveždavo naujų. Mano etape buvo teisininkas Anicetas Kalytis. Vėliau teko vežti vandenį (didesnę medinę statinę ant dviejų ratų) su vyskupu Ramanausku. O 1949 m. Šv. Velykas taip pat teko švęsti drauge su vyskupu. Daug buvo žymių žmonių tuomet lageryje. Aš artimiau buvau pažįstamas su Jonu Vilučiu, inžinieriumi Juodele, M. Matuzevičiumi ir kt. Buvo gydytojas Molis, buvęs Lenino sekretorius Duchvinskij (rusų admirolas, Jaltos konferencijos dalyvis), Rumunijos karaliaus adjutantas Negro-Pantes, vokiečių šarvuočių generolas Šmidtas ir daugelis kitų. Vienoje brigadoje su manim buvo tokios šviesios asmenybės kaip Vincas Seliokas, Jonas Boruta, Antanas Milašius ir kt. Greta mūsų brigados buvo japonų karininkų brigada. Jos brigadininkas buvo leitenantas Koikė (jis mokėjo truputį rusų kalbą), joje buvo ir du pulkininkai. Tai buvo labai drausmingi, draugiški ir aukštos kultūros žmonės.

1949 m. vasarą patekau į etapą, ir mus perkėlė į kitą lagerį 6-tą "lagpunktą" prie medžio apdirbimo kombinato — LOK. Lagerio kaliniai dirbo plytinėje, medžio apdirbimo kombinate, o dalis buvo siunčiama į I, II ir III anglies kasyklas paviršiaus darbams. Aš kaip tik į tuos darbus ir patekau. Bet kadangi mano dešinė ranka seniau buvo lūžusi, tai, kai sunkiau padirbau, ji visai nusilpo. Todėl 1949 m. rudenį mane, kaip netinkamą sunkiam darbui, išvežė į Abežę.

Abezėje sutikau daug naujų iškilių asmenybių. Tai generolai Žilys ir Juodišius, kurie sėdėjo nuo 1940—1941 metų, prof. Karsavinas, kun. Vėlavičius. Viename lageryje kartu teko būti su Jonu Kudžma — mokytoju (mano pažįstamu iš Šiaulių gimnazijos laikų), teisininku Povilu Šilu, kuris jau 1944 m. buvo "mažojų VLIK'o" vicepirmininkas, 1945 m. sausio mėnesį buvo areštuotas, o 1956 m. grįžo į Lietuvą.

Abezėje iš pradžios mane nuvežė į I-mą lagerį, kuriame buvo ligoninė. Kiekvieną dieną matydavau, kaip išveža į tundrą laidoti kelis — net aštuonis karstus. Taip mūsų ir daugelio kitų tautų sūnūs ir dukterys atgulė amžinam poilsiui nesvetingoje amžino išalo žemėje.

1950 m. vasarą gydytojų komisija darbams šachtose pradėjo rinkti stipresnius kalinius, tarp kurių atsidūriau ir aš. Taip patekau į 3-čią Olpą (lagerį), kuris aptarnavo 9-tą ir 13—14 šachtas. Mane paskyrė į 9-tą šachtą požemio darbams. Padirbus 10 dienų "lavoje" (kirtavietėje), mano žeistoji ranka vėl atsisakė. Nebegalėjau nei ištiesti, nei visai sulenkti. Kreipiausi į gydytoją. Patikrinę nustatė, kad intensyvų sunkų darbą dirbti negaliu, ir mane pervedė į šachtos paviršių prie uolienos ir anglies

atrinkimo. Po poros mėnesių vėl pervedė į požemį, bet prie daug lengvesnio darbo. Požemyje išdirbau 17 metų (iš jų 10 metų jau "pasiliuosavęs").

3-me lageryje buvo 4000 su trupučiu kalinių, iš jų apie 600 lietuvių. Tarp jų nemažai buvo iškilių asmenybių ir šiaip labai dorų, dvasingų, švelnių sielų. Norėčiau paminėti kun. Kazimierą Vasiliauską, mokytojus Joną Kudžmą ir Kazimierą Banį, taip pat Algį Čeponį, Leonardą Matuzevičių, Joną Matukevičių, Juozą Valinską, Jurgį Račiūną, Alfonsą Bikuličių, Klemensą Gudžiūną, Praną Medeišą, Joną Lileikį. Jau anksčiau minėtas inžinierius Vincas Seliokas, juristas Valentinas Jasėnas. Buvo ir daugiau puikių, dorų lietuvių. Kiekvienas paprastai turėdavo savo artimiausių draugų ratelį. Man artimiausi ir buvo čia suminėtieji tautiečiai.

Ypač įdomu būdavo klausytis kun. Vasiliausko ir Jono Kudžmos pasakojimų. Vyko tiesiog studijos. Nagrinėjome Lietuvos istoriją (pagal Šapoką), Maceinos "Tautinį auklėjimą", Belinskį, Dostojevskį, Tolstojų, Ruso, Londoną, Ibseną ir kt. Daug dėmesio buvo skiriama lietuvių literatūrai, apie ją daugiausia žinių suteikdavo J. Kudžma (jis iš pirmųjų klasių buvo puikus literatūros žinovas ir geras oratorius). Šešias savaites jis mums pasakojo apie lietuvių literatūrą — nuo pirmosios lietuviškos knygos iki jaunųjų rašytojų, kaip Justinas Marcinkevičius, Algimantas Baltakis ir kt. Studijuodami Lietuvos istoriją, darydavome taip. Kiekvienam klausytojui buvo pavedama gerai išmokti kuri istorijos laikotarpį. Paskui, ką išmokai, privalėjai papasakoti visam klausytojų būriui. Prisimenu, man teko pasakoti apie Didįjį Lietuvos kunigaikštį Kęstutį.

Režimas tuo metu lageriuose (bent pas mus) buvo gana griežtas. Numeriai ant nugarų, ant langų grotos, barakai nakčiai užrakinami, indas gamtiniams reikalams pačiame barake.

Pagaliau atėjo 1953-ųjų kovas, nusibaigė baisiausias XX amžiaus tironas — Stalinas. Nors po jo mirties daug kas pasikeitė, bet persekiojimai tęsėsi. Vieną dieną sužinojome, kad kai kuriems lietuviams teks palikti įprastus darbus ir "kūmo" nurodymu eiti dirbti kitur. Aš su Medeiša buvome išvaryti iš 9-tos kasyklos prie statybų "graždan-stroj", o žiemą kasti tranšėjas tokiame šaltyje menkas malonumas. 8 kg kūjis ir metalinis pleištas — ir taip per visą dieną. Mano sužeista ranka vėl atsisakė. Mes su Pranu Medeiša kratėmės to darbo, motyvuodami silpna sveikata, ir parašėme atitinkamus pareiškimus. Rytą prie "vachtos" perskaitė lagerio viršininko įsakymą, kad už atsisakymą dirbti baudžiama 7 paroms "būro". Mes vėl parašėme pareiškimus prokurorui, kad dirbti neatsisakome, sutinkame dirbti pa gal specialybę — elektrovezio mašinistais, nes turėjome teises (buvome baigę kursus). Vėl skaito įsakymą, jog mūsų "pasigailėjo", ir siunčia mus į 13-tą šachtą dirbti elektrovezio mašinistais. Padirbė ten apie mėnesį, gerų tautiečių padedami, grįžome vėl į 9-tą kasyklą.

Iš visų tautybių turbūt lietuviai buvo vieningiausi ir daugiausia tautiškai susipratę. Buvo suorganizuota savišvieta. Visi, kurie turėjo bent vidurinę išsilavinimą, buvo įpareigoti padėti įgyti daugiau žinių tiems, kurie buvo baigę vos keturis skyrius. Be to, ypač kun. Kazimiero iniciatyva, buvo nuspręsta surinkti visas partizanų, kalinių, tremtinių dainas ir eilėraščius ir išleisti atskiromis knygutėmis. Prie to darbo daug prisidėjo Vytautas Vielavičius nuo Laukuvos, Jonas Domkus, Algis Tamašauskas, pagal galimybes ir aš. Tiesa, ne mažai prie to prisidėjo Algis Čeponis, Kazimieras Banys ir kt. Pagaliau pasirodė ir pirmieji periodiniai leidiniai: "Žiburėlis tundroj" (ar "Tundros žiburėlis)", "Po šimts kalakutų" ir kt. Lageriuose lietuvių tarpe buvo suorganizuota ir savišalpa. Kiekvieną mėnesį, kai pradėjo mokėti pinigus, buvo daromos rinkliavos. Organizuoti šį darbą buvo pavesta man. Kiekviename barake buvo įgalioti žmonės, kurie aplankydavo kiekvieną lietuvių, surinktą sumą atiduodavo man, o aš savo ruožtu kun. Kazimierui. Tie pinigai daugiausia buvo skiriami 5-me lageryje sirgusių lietuvių gydymui — vaistams. Dėl vaistų parašiau laišką ir savo broliui kun. Algirdui. Tuomet jis buvo Milašaičiuose, ir po 3-jų savaičių ("pasiliuosavusiųjų" adresu) gavom visą siuntinį antibiotikų ir vitaminų. Viskas buvo perduota į ligoninių miestelį — 5-tą lagerį. Iš viso aukų buvo surinkta per 54000 rublių. 5-me lageryje tuo metu buvo kun. Alfonsas Svarinskas, kuris vaistus ir pinigus skirstė reikalingiausiems pagalbos.

Po Stalino mirties, kurie turėjo mažesnes bausmes, pradėjo pasiliuosuoti. Vieni iš pirmųjų pasiliuosavo Povilas Ligeika, vėliau Jonas Kudžma, Vytautas Grigonis ir kt. Nutarėme, kad reikia mums turėti radijo imtuvą. Sumanyta — padaryta. Susimetėm po kiek rublių, Ligeika nupirko, bet kaip įvežti į šachtos teritoriją — zoną? Šią užduotį sutiko allikti Ligeika. Kad nebūtų didelė dėžė, korpusą nuėmė ir, įdėjęs į garvežio įrankių ar kokią kitą kampą, laimingai įvežė. Aš tuomet dirbau OTK, o Ligeika geležinkelyje sąstatų formuotoju ("sostavitel") ir veždavo iš visų šachtų anglį. Radijo aparatas buvo perduotas Antanui Stučkai — elektrikui, jis padarė portatyvinę dėžutę, kad būtų galima pagal reikalą aparatą nešiotis. Pa-viršuje surasti saugią vietą buvo sunku, todėl nutarėme įrengti nuolatinę vietą požemyje. Bet vėl kliūtis: požemyje aparatas neveikia, reikia anteną išvesti į paviršių. Pirmiausia įrengėme slėptuvę pačiam aparatui, bet ir vėl bėda: požemyje drėgna. Viskas pradės rūdyti, ir aparatas neveiks. Parinkome pagal galimybes kuo sausiausią vietą. Aparatą įdejome į kitą storu gudrono sluoksniu izoliuotą dėžę, anteną — suvirinimo kabelį išvedėme į paviršių. Žinoma, antena visą laiką nebuvo sujungta su aparatu. Sujungdavoin, kada klausydavomės. Nuo to laiko reguliariai pradėjome klausytis iš Vakarų pasaulio žinių. Kai kada iškildavo pavojus, ir reikėdavo pakeisti vietą. Tuomet Stučka, kuris visoje Škotijoje matuodavo elektros varžą, pernešdavo aparatą į kitą vietą, mat jo dėžė atrodė kaip elektros varžai matuoti aparato.

Už partizanų rėmimą žmona Leokadija irgi Intoje bausmę atliko. Aš prisimenu savo mamytę, kuri mus mylėjo, ir kaip skaudu, kad jai reikėjo palikti savo gimtąjį kraštą — tapo bolševikų teroro auka. 1948 m. gegužės 22 d. buvo išvežta į Buriat

Mongoliją, kur 1955 m. mirė. Seseriai Augutei po dešimties metų pasisekė sugrįžti į Tėvynę.

Į Tėvynę sugrįžęs radau ne visus. Vyriausioji sesutė buvo pasitraukusi į Vakarus ir mirė Čikagoje. Brolis Stasys nuo išvežimo pasitraukė į mišką. Partizanavo Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės Audros būryje, turėjo slapyvardžius—Klevelis Vizgys. Tiksliai nežinoma, ar žuvo 1951, ar 1952 metais. Vyriausiąjį brolių Vytautą radau Tėvynėje. Buvęs partizanas — Kudirka — didysis bunkerio meistras, puikias slėptuves partizanams įrengdavo. Užgesus Lietuvos laisvės kovų sąjūdžiui, jis pasidarė dokumentus Vytauto Bartkaus pavarde ir iki mirties (1992 m.) gyveno Šilutės rajone, Vilkyškių miestelyje.

Brolis kunigas Algirdas po pirmosios tremties, grįžęs į Tėvynę, savo patriotinės veiklos nenutraukė, todėl antrą kartą buvo suimtas ir ištremtas į Pečioros ir Mordovijos lagerius. Devyniolika su puse metų iškentėjęs sovietiniuose gulaguose, Algirdas į Lietuvą grįžo netekęs sveikatos, bet nepalūžęs dvasia. Kunigavo Lauksodyje, Užunevėžyje, Jurbarko, Siesikuose, vėliau grįžo į savo pirmąją parapiją — Viduklę, kur atšventė savo gyvenimo 75-ąją ir gimtadienį ir kunigavimo 50-metį, toliau, kiek leidžia sveikata, dirba pastoracinį darbą.

Kaip ir daugumos Lietuvos patriotų tokie nelengvi buvo mano artimųjų gyvenimo keliai, tačiau prasmingi ir garbingi.

Atsiminimų variantas skelbtas: Laisvės kovų archyvas, 13. Kaunas, 1995. P. 128—143

STEPONAS BUBULAS-GINTAUTAS

(Viduklės partizanų būrio vado Stepono Bubulo-Gintauto atsiminimus užrašė Antanas Pocius 1995 m. gegužės mėn.).

Kovose už Lietuvos laisvę

Gimiau 1917 m. rugpjūčio 10 d. Viduklės valsčiuje, Papeikių kaime, pasiturinčio ūkininko šeimoje. Tėvai turėjo 28 ha žemės. Šeimoje augo penki vaikai. Anksti mirė tėvas, tačiau visa šeima, darniai ir sutartinai dirbdama, netruko prasigyventi, todėl jau 1943 m. pasistatėme malūną ir lentpjūvę.

Pradžios mokyklą baigiau Viduklėje. Gerai prisimenu Viduklės krašto šviesuolius mokytojus Kleopą ir Uršulę Ignatavičius. Mokytoja Ignatavičienė mums, mokiniams, buvo kaip tikra motina. Ji mus mokė ne tik mokslo tiesų, bet stengėsi skiepyti krikščionišką moralę ir tėvynės meilę. Nepriklausomos Lietuvos mokytojų žodžiai ir jų pačių gyvenimo pavyzdys lydėjo mus visą gyvenimą, padėjo apsispręsti lemtingais gyvenimo momentais. Mokytojai Ignatavičiai užaugino ir savo gražią šeimą: sūnus Algimantas tapo geologijos-minerologijos mokslų daktaru, pripažintu savo srities

specialistu, duktė Birutė medicinos mokslų daktarė profesorė, sėkmingai gydo žmones iki šiol ne tik vaistais, bet ir savo gerumu ir meile. Tai garbingieji mano gimtojo krašto žmonės, kurių pavyzdžiu turime auklėti ateities jaunimą.

1938 m. savanoriu išėjau į Lietuvos kariuomenę, Vytauto Didžiojo pulko 3-ojo bataliono 3-ąjį ryšių būrį, kuris buvo dislokuotas Raseiniuose. Išklausei žvalgybos ryšių kursas, 1939 m. buvau paskirtas ryšių centrinio komutatoriaus viršininku. Artėjo Lietuvai sunkios dienos. 1940 m. birželio 14 d., kai bolševikinė Rusija Lietuvai įteikė ultimatumą, aš budėjau prie telefono. Batalionas buvo pilnoje kautynių parengtyje, laukėme vyriausybės įsakymo, pasiruošę ginklu pasipriešinti rusų invazijai. Tačiau, deja, tokio įsakymo nesulaukėme. Aš, leitenantas Varna ir kiti bataliono karininkai norėjome iš sandėlio išvežti ir paslėpti lengvuosius ginklus, tačiau tam pasipriešino aukštesnio rango karininkai. Tai buvo apmaudžios klaidos, kurios vėliau mūsų tautai labai brangiai kainavo. Tie ginklai būtų pravertę, kai Lietuva stojo į žūtbūtinę kovą su rusų okupantais.

Labai trumpai noriu prisiminti 1940-uosius metus. Su rusų okupacija į Lietuvą atslinko didelė nelaimė, visi dori lietuviai buvo apimti nevilties ir liūdesio dėl prarastos laisvės. Savo akimis mačiau į Raseinius atžlegančius rusų tankus, kuriuos su gėlėmis sutiko tikrai žydai ir vienas kitas komunistuojantis lietuvis. Kad lietuviams buvo pagrindo nerimauti, greitai parodė bolševikų pradėtas teroras prieš lietuvių tautą. Pamenu, 1941 m. žiemą pasirodė nedidelė 36 puslapių knygutė "Komunizmas — žmonijos nelaimė", kurioje buvo rašoma, kad bolševikai supriešins žmones, sunaikins tautos kultūrą, imsis fizinio teroro prieš tautos patriotus. Okupantų veiksmai labai greitai parodė, kad tai buvo pranašiški žodžiai. A. Sniečkaus, J. Paleckio ir kitų tautos išdavikų atneštoji Stalino saulė atnešė Lietuvai kančias ir ašaras. Klasta okupavę Lietuvą, bolševikai iš karto pradėjo tautos šviesiausių asmenybių-patriotų naikinimo darbą: pilni kalėjimai, grūdžiami į gyvulinius vagonus vaikai, moterys, seneliai, kalėjimo kamerose kankinami, o "nenugalimajai" armijai bėgant iš Lietuvos, dešimtys žudynių vietų, — tokį tikrąjį bolševizmo veidą Lietuva pamatė pirmosios sovietinės okupacijos metais. ,

Bijodami organizuoto pasipriešinimo, okupantai pirmiausia nusprendė sunaikinti Lietuvos kariuomenę ir jos žiedą — karininkiją, todėl 1941 m. vasario mėnesį per vieną naktį buvo suimti tie karininkai, kurie liko ištikimi Tėvynei duotai priesaikai ir nepriėmė rusiškos priesaikos. 468 karininkai buvo ištremti į Norilsko mirties lagerius ir dauguma ten žuvo, nes, kai 1948 m. aš buvau ištremtas į Norilską, jų gyvų buvo belikę tik 42 išsekinti, į žmones nepanašūs kankiniai.

Tik kai kuriems raseiniškiams karininkams kapitonams J. Čeponiui, J. Žemaičiui, leitenantui B. Urbučiui ir kitiems pavyko pabėgti.

Rusų okupantų pradėtą masinį terorą prieš lietuvių tautą nutraukė prasidėjęs vokiečių—rusų karas. Vokiečių okupacijos metais lietuviai neprarado vilties atgauti

savo šalies nepriklausomybę, todėl vyko neginkluotas pasipriešinimas okupantams, buvo kaupiami ginklai, leidžiama pagrindinė spauda. Raseinių apskrityje veikė Lietuvos aktyvistų fronto, Lietuvos laisvės armijos ir kitos pagrindinės, organizacijos.

Noriu priminti apie vieną lietuvių tautos bruožą, kuris ypač išryškėjo Antrojo pasaulinio karo metais — tai lietuvių krikščioniškas gailestingumas, noras padėti nelaimės ištiktam žmogui, nežiūrint jo tautybės ar įsitikinimų. Vokiečiams pralaimint ir frontui ritantis į Vakarus, iš Rusijos buvo evakuojama nemažai rusų tautybės žmonių. Jiems buvo reikalinga pagalba, ir lietuviai, nepaisydami iš bolševikinės Rusijos patirtų skriaudų, į nelaimę patekusiems rusams ištiesė pagalbos ranką: jie su šeimomis buvo apgyvendinami pas lietuvius, čia gavo maistą ir pastogę, gyveno kaip tikri jų šeimos nariai. Vieną tokią emigrantų šeimą savo ūkyje priglaudžiau ir aš. Tai buvo senyvo amžiaus tėvai ir jų duktė su mažamečiu sūnumi. Jie pas mus išgyveno pusantrų metų.

Lygiai taip pat lietuviai elgėsi su tuoju po karo iš Rytų ir Vakarų plūstančiais rusų ir vokiečių tautybės karo išvargintais ir išbadėjusiais žmonėmis: dalijosi su jais duonos kąšniu, šiluma ir pastoge. Deja, kai Lietuvą užgriūdavo nelaimės, ginklais apsikarstę atėjūnai lietuviams jokio gailesčio nerodė, todėl lietuvių susirūpinimas besiantinančiu frontu ir galima rusų okupacija buvo ne be pagrindo.

1944 m. liepos 14 d. Raseiniuose įvyko karininkų pasitarimas, kuriame dalyvavo pulkininkai Rumša ir Giedraitis, kapitonai J. Čeponis, J. Žemaitis, leitenantai B. Urbutis, broliai Ambrozaičiai ir kt. Buvo nutarta bolševikams pasipriešinti ginklu. Tik vienas pulkininkas Giedraitis su tuo nesutiko sakydamas, kad Vakarų valstybės mums nepadės. Vėliau laikas parodė, kad jis buvo teisus, nes Stalinas apgavo Čerčilį ir Ruzveltą, o Vakarų valstybės netesėjo Europos tautoms duotų pažadų.

Labai glaustai noriu papasakoti, kaip susiklostė mano gyvenimas antrosios bolševikų okupacijos metais, nes tautą užgriuvusios nelaimės ir mane iš karto įtraukė į savo sūkurį.

Frontui apsistojus prie Raseinių, 1944 m. vasarą į mūsų apylinkes iš Kauno atsibastė komunistų tarnas Juknaitis, kuris apsigyveno Paliepių kaime pas Maračauskus. Spalio pradžioje, frontui nusiritus į Vakarus, Juknaitis iš karto tapo okupantų tarnu, pasiėmęs keletą kareivių, pradėjo slankioti po kaimus, areštuoti niekuo nekaltus žmones. Į jų tarpą patekau ir aš su kaimynu Liudviku Paulausku. Rusų kariuomenės kontražvalgybos dalinys Kazakaučiznos kaime rūsyje mus išlaikė dvi paras, paskui prasidėjo tardymai. Nuo Juknaičio bandymo susidoroti su mumis išgelbėjo tai, kad pas L. Paulauską ir mane vokiečių okupacijos metais gyveno priglaustos rusų šeimos, kurios paliudijo mūsų nekaltumą, todėl buvome paleisti ir taip išvengėme susidorojimo pirmosiomis rusų okupacijos dienomis. Tačiau Juknaitis nerimo ir dar nemažai žmonėms skriaudų padarė. O. Maračauskaitė tapo Juknaičio

sugyventinė ir aktyvi talkininkė, todėl jau tuo metu veikusių partizanų buvo įspėta, kad nutrauktų ryšius su bolševikų tarnu, priešingu atveju bus nubausta. O Juknaitis toliau tęsė savo juodąjį darbą: tų pačių metų spalio mėnesį areštavo Bronių Juškį iš Kalnų ir nuvežė į Raseinių kalėjimą. Kadangi Raseiniai buvo labai sugriauti, milicijos viršininkas laikinai gyveno pas B. Juškį. Juknaitis apiplėšė ne tik B. Juškį, bet su kareiviais susikrovė ir Raseinių NKVD viršininko daiktus. Juškienei pranešus, kas įvyko, NKVD viršininkas su stribų būriu nuvyko pas Maračauskus, nuolatinę Juknaičio buveinę, areštuoti okupantų tarno ir plėšiko. Į NKVD kapitono įsakymą pasiduoti Juknaitis su kareiviais atsakė šūviais. Įvykusio susišaudymo tarp kareivių ir enkavedistų metu žuvo trys kareiviai ir trys enkavedistai, buvo sunkiai sužeistas NKVD kapitonas. Juknaitis su vienu gyvu likusiu kareiviu buvo areštuoti ir uždaryti į kalėjimą, o B. Juškys paleistas. Žmonės labai apsidžiaugė, manydami, kad judui atėjo galas. Tačiau aš buvau įsitikinęs, kad varnas varnui akies nekirs. Taip ir buvo: po mėnesio Juknaitis buvo iš kalėjimo paleistas ir kaip uolus okupantų tarnas paskirtas Skaudvilės NKVD viršininku. Tačiau už jo juodus darbelius jį jau medžiojo partizanų žvalgyba. Nustačius, kur jis susitikinėja su O. Maračauskaite, abu buvo nubausti mirties bausme kaip tėvynės išdavikai.

1944 m., frontui nuūžus per Lietuvą, bolševikai tęsė 1940 m. pradėtą terorą prieš Lietuvos patriotas, prievarta mobilizavo vyrus į okupantų armiją. Tačiau Lietuvos vyrai, atsisakę tarnauti rudajam okupantui, nemanė tarnauti ir raudonajam, todėl bėgo slėptis į miškus. Pradėjo formotis partizanų byriai, rinktinės, o vėliau apygardos. Vienas pirmųjų ginkluoto pasipriešinimo okupantams organizatorių Raseinių apskrityje buvo Juozas Čeponis-Budys, Tauragis, pašaukęs prie ginklo tuos, kam brangi tėvynės laisvė ir nepriklausomybė. Jis suformavo pirmąją partizanų rinktinę Laumė, kurios gretose buvo keli šimtai partizanų, tapo jos vadu.

Išvengęs pirmosios represijų bangos, aš nebuvo labai saugus, kaip ir kiekvienas doras lietuvis patriotas, nes žmogaus neliečiamybė, jo gyvybė bolševikams buvo beverčiai dalykai. Mano nerimui priežastys buvo labai rimtos, nes 1945 m. sausio 6 d. konfiskavo mano malūną ir lentpjūvę. Tačiau man daug padėjo Raseinių promkombinato direktorius. Jis buvo kilęs iš Vilniaus krašto, turėjo 60 ha žemės, tuoj po karo atsikėlė į Raseinius, kur jo niekas nepažino, buvo paskirtas promkombinato direktorium ir labai sumaniai gelbėjo vyrus nuo ėmimo į sovietinę armiją. Jis paskyrė mane konfiskuotos įmonės vedėju, išdavė dokumentą, atleidžiantį nuo tarnybos sovietinėje armijoje. Įmonėje dirbo 14 darbininkų — dalis jų mano kaimynai, 7 buvo atleisti nuo kariuomenės. Lentpjūvėje ir malūne darbai sekėsi neblogai. Tačiau grėsmingi debesys jau telkėsi virš mano galvos. Didelių iliuzijų, kad bolševikai paliks mane ramybėje, neturėjau.

1945 m. sausio 12 d. su reikalais buvau išvažiavęs į Šiluvą (tuo metu apskrities įstaigos dar buvo Šiluvoje), į karinį komisariatą. Tada ten dirbo komisijos pirmininku vidukliškis Bolius Vaitkus, iš Viduklės valsčiaus Ardiškių kaimo kilęs daktaras

Kazys Ambrozaitis. Jie kartu kaip galėjo gelbėjo jaunos vyrus nuo ėmimo į okupantų armiją. Tą dieną komisariate buvo daug vidukliškių vyrų, tarp kurių sutikau savo gerą bičiulį, Viduklės girininkijos žvalgą Praną Jakaitį. Atlikęs reikalus, kartu su P. Jakaičiu atvykau į Viduklę ir apsinakvojau pas jį. Rytą, einantį su reikalais į valsčiaus įstaigą, mane pamatė sribai, areštavo ir kaip didžiausią nusikaltėlį nusitempė į sribyną, kuris buvo Gružinskio name. Čia ypač aršiai mane puolė sribas J. Pūkinas šaukdamas: "Papuolei, banditų vade!" — kartu užsimojo man smogti. Tačiau jį laiku sulaikė kitas sribas S. Urniežius, su kuriuo kartu užaugome Papeikių kaime. Atėmė iš manęs dokumentus ir atidavė NKVD viršininkui Romaniukui. NKGB viršininkas tuo metu buvo kapitonas Rebrikas.

Greitai sribai su savo viršininku Romaniuku kažkur išlėkė. Kaip vėliau paaiškėjo, jie išskubėjo į Antapusinio kaimą deginti gražaus Bakšių ūkio, iš kurio 4 broliai ir sesuo buvo pasitraukę. 1945 m. sausio 13 d. namuose buvo tik viena duktė invalidė, kuri, nubėgusi pas kaimynus, alpstančia širdim matė, kaip sribai plėšia jų turtą, degina jų gražius trobesius. Sribai dėl svetimo turto taip draskėsi, kad po muštynių grižo kruvini.

Grįžęs Romaniukas dokumentus perdavė kapitonui Rebrikui, kuris mane ištardė, pasakė, kad dokumentai yra tvarkingi, ir liepė grįžti namo. Čia Romaniukas išsitraukė pistoletą ir, rusiškai keikdamasis, šoko ant manęs, tačiau NKGB viršininkas Rebrikas išmušė enkavedistui ginklą iš rankų, ir aš laimingai išėjau iš sribyno. Ilgai svarsčiau ir galvojau, kaip čia man taip lengvai pavyko pasprukti iš tų pragaro tarnų nagų. Nusprendžiau, kad mane dar kartą gelbėjo rusaitė Nadia, kurią su šeima vokiečių okupacijos metais aš buvau priglaudęs savo ūkyje. Stribyne ji dirbo virėja ir, matyt, surado progą NKGB viršininkui Rebrikui priminti, kad aš esu rusų šeimos gelbėtojas. Po tokių apmąstymų supratau, kad sribai man ramybės tikrai neduos ir ieškos progos su manimi susidoroti. Tie spėjimai vėliau visiškai pasitvirtino.

Tų pačių metų gegužės mėnesį mūsų ūkį užgriuvo sribų pulkas mane areštuoti. Laimei, manęs nebuvo namuose. Dar po dviejų dienų jie naktį apsupo sodybą, o rytą padarė smulkia krata, ieškojo bunkerio, tačiau jo nerado, nes jo ir nebuvo. Vienas sribas mano darbininkui Paulauskui prasitarė, kad mane vis tiek suras ir areštuos. Tą dieną sribai apšaudė mano sesers Malvinos 6 metų dukrelę, laimei, nenušovė, tačiau ji taip išsigando, kad visam gyvenimui sugadino savo širdelę. Praėjus kiek metų, ji ir dabar tas pasekmes tebejaučia.

Po sribų siautėjimų supratau, kad mano buvimas namuose tolygus pražūčiai. Nors ir skaudu buvo palikti savo gimtuosius namus ir ūkį, kur tiek daug širdies įdėta ir sūraus prakaito išlieta, tačiau kito pasirinkimo nebuvo. Tapau benamis, nuo šiol namais turėjo tapti žalioji giružė. Tokių kaip aš jau buvo dešimtys tūkstančių — raudonojo okupanto apiplėštų ir gimtąsias sodybas palikusių, tačiau jam nepanorusių nulenkti galvos Lietuvos vaikų.

Pernakvojęs pas savo pažįstamus Dabašinskus, nutariau vykti į pramkombinatą pas direktorių ir išsiaiškinti padėtį. Direktorius jau žinojo, kad mane medžioja stribai, nes buvo gavęs prokuroro įsakymą mane atleisti iš darbo ir, jeigu pasirodysiu, tuojau pranešti jam. Direktorius suprato, koks pavojus manęs laukia, todėl išsiuntė mano pažįstamą mechaniką motociklu surasti mane ir pranešti, kad esu ieškomas ir viešai nesirodyčiau. Su direktorium susitarėme susitikti pas mano pažįstamus Joną ir Marytę Karbauskius. Tai buvo atsisveikinimo su legaliu gyvenimu ir bičiuliais vakaras. Mano bičiuliai atkalbinėjo mane neiti į mišką, nes ten aš tikrai žūsiąs. Tačiau mano

apsisprendimas buvo tvirtas ir nepalenkiamas — su nuožmiuoju okupantu aš pasirinkau ginkluotą kovą ir prašiau Dievą, kad laimintų mano apsisprendimą. Nieko nelaukdamas, pasiunčiau pranešimą kapitonui J. Čeponiui, kad po poros dienų būsiu pas juos. Naktį pasiekiau Bedančių mišką, kur radau nemažą būrį partizanų. Tarpe jų buvo kapitonai Juozas Čeponis, Jonas Žemaitis, leitenantai Gaučas, A. Zaskevičius ir kiti. Laumės štabe pavišėjęs porą dienų, grįžau į vidukliškių Žaibo būrį, kur vyrai jau manęs laukė. Žaibo būryje tuo metu buvo 22 partizanai:

1. Steponas Bubulas-Plienai, Inčiūra, Gintautas, būrio vadas, iš Papeikiu kaimo.
2. Juozas Dervinskis-Ažuolas, Merkys, iš Švendrų kaimo.
3. Juozas Baltrušaitis-Šapalas, iš Trepėnėlių.
4. Antanas Baltrušaitis-Uosis, iš Trepėnėlių.
5. Jonas Baltrušaitis-Jurgis, iš Trepėnėlių.
6. Stasys Ceinorius-Lydeka, iš Trakų.
7. Kazys Grakulskis-Gusaras, iš Plačiuvos kaimo.
8. Juozas Dobilaitis-Motiejukas, iš Paviščio kaimo, Eržvilko vls.
9. Jonas Jurkus-Tėtušis, Austaras, iš Seštokynės kaimo.
10. Benius Jarmoška-Tarzanai, iš Vailabų kaimo.
11. Petras Kavaliauskas, iš Latakų kaimo.
12. Valius Kirkickas-Šarkis, iš Tauragės apskr.
13. Stasys Linkus-Senutis, iš Raseinių miesto.
14. Pranas Linkus-Žvangutis, iš Raseinių miesto.

15. ? Linkus-Ungurys, iš Raseinių miesto.
16. Alfonsas Naruševičius-Jūreivis, iš Numgalių kaimo.
17. Alfonsas Pakarklis-Pluta, iš Raseinių miesto.
18. Teofilis Pakarklis-Augustis, iš Raseinių miesto.
19. Leonas Saročka-Rikis, iš Plačiuvos kaimo.
20. Vladas Saročka- ? iš Plačiuvos kaimo.
21. Alfonsas Velička-Albinas, iš Pajūrėlio kaimo, Kvėdarnos vls.
22. Jonas Živatkauskas-Skilius, iš Smulkių kaimo, Nemakščių vls.

Tokia buvo būrio sudėtis kalbamu momentu, tačiau ji nuolat keitėsi: vieni partizanai buvo perkeliami į kitus būrius, į laisvės kovotojų būrius stodavo nauji vyrai, todėl ir būrio sudėtis, ir kovotojų skaičius dažnai kito. Į Žaibo būrį vėliau įsijungė broliai Antanas ir Jonas Karpai iš Pašėšuvio kaimo, Aleksas Jucius-Ulanas ir Antanas Janušas-Skudulis iš Nemakščių valsčiaus. Beveik visi jie žuvo kovos lauke didvyrių mirtimi, ant Tėvynės laisvės aukuro sudėję brangiausią savo turtą - gyvybes. Tegul juos lydi amžina šlovė!

Tuo metu įsirengę bunkerių neturėjome: žiemą slapstydavomės pas ūkininkus, o pavasarį ir vasarą stovyklas įsirengdavome miške. Dienos metu slėptis pas ūkininkus darėsi vis pavojingiau, nes po kaimus šunis lodydami slankiojo amžinai alkani ir pikti sribai, pasiruošę bet kokiai niekšybei. Partizanų ieškojimo dingstimi jie visaip terorizavo, plėšė ir skriaudė kaimo gyventojus.

1946- 1947 m. mes dar buvome gerai ginkluoti ir stoti į kovą su sribais nebijojome, tačiau ilgiau užtrukusio susidūrimo metu jie galėdavo išsikviesti NKVD kariuomenės dalinius, o nenumatytų, iš anksto nesuplanuotų susidūrimų su tais Lietuvos plėšikais vengėme.

1945. m. liepos mėnesi Jančiauskinės miške mūsų būrys įsirengė stovyklą. Po kelių dienų į mūsų stovyklą atžygiavo Lietuvos kariuomenės puskarininkio Jono Strainio Saturno vadovaujamas batakiškių partizanų 36 kovotojų būrys. Netrukus atvyko Eržvilko ir Žalpių partizanų būriai, todėl stovykloje susibūrė stambus per 100 partizanų dalinys.

Mus visaip globojo ir religinius patarnavimus teikė partizanų kapelionas kunigas Algirdas Mocius ir jo brolis Viduklės gimnazijos mokytojas Juozas. Tada jie apsilankė mūsų stovykloje, kunigas Algirdas atlaikė Šv. Mišias, klausė išpažinčių, pasakė gražų pamokslą. To jaudinančio susitikimo metu broliai Algirdas ir Juozas

mūsų partizanų daliniui įteikė klebonijoje išsaugotą Lietuvos laisvės kovos simbolį — trispalvę vėliavą.

Liepos mėnesio pabaigoje gavome pranešimą, kad iš Vilniaus yra atvykę NKGB darbuotojai areštuoti partizanų kapelioną, visų vidukliškių gerbiamą kunigą Algirdą Mocių. Mes nutarėme jį išvaduoti, todėl užėmėme pozicijas Paliepių kaime, miško pakraštyje, netoli Viduklės girininkijos. Deja, Viduklės miestelis sribų ir garnizono buvo apsuptas, todėl ryšininkai pavėlavo pranešti kunigo Algirdo iš Viduklės išvežimo laiką — mes nespėjome surengti pasalos. Vėliau sužinojome, kad areštuotą kunigą lydėjo net 40 rusų kareivių būrys, ir vienas Dievas žino, kas tada būtų įvykę susidurimo su partizanais metu. Nėra abejonės, kad partizanų užpuolimo atveju enkavedistai nedvejodami kunigą būtų sušaudę vietoje. Dabar su kunigu Algirdu prisimindami tuos laikus, manome, kad Dievas saugojo mus, nes buvo išvengta daug aukų.

NKGB, supratę, kad aš jiems pasprukau iš nagų, ėmėsi provokacijų prieš mano artimuosius. Pirmąją jų auką tapo mano brolis Anupras. Raseinių emgėbistai pas brolių Anuprą pasiuntė septynis sribus provokatorius, kurie, apsimetę partizanais, prisistatė, kad juos siuntė būrio vadas brolis Steponas Plienas paimti ginklus ir šovinius. Anupras tuo metu buvo išėjęs pas savo žmonos brolių Joną Simanavičių. Anupro žmona, nesupratusi klastos, parodė, kur yra jos vyras. Atėję pas J. Simanavičių, provokatoriai pakartojo tą pačią legendą, tačiau jie nežinojo slaptažodžio, kurį šiam atvejui buvau pasakęs Anuprui. Brolis iš karto suprato, kas per paukščiai atvyko ir ko vertos jų pasakėlės. Be to, jis atpažino prie durų stovėjusi partizanų apsimetusį Raseinių sribą ir nutarė veikti nedelsdamas. Paėmęs nuo stalo butelį degtinės, pripylė stikliuką šalia sėdėjusiam sribui, o antrajam buteliu trenkė per galvą. Partrenkęs du sribus, šoko prie lango, tačiau prie durų stovėjęs provokatorius šautuvo buože partrenkė Anuprą ant žemės. Tada subėgo visas sribų būrys ir mušė, spardė, kiek tik jėgų turėjo. Brolis Anupras buvo stiprus vyras, tvirtos valios, todėl ir kankinamas nieko neišdavė. Buvo nuteistas 10 metų į Archangelsko lagerius. Viską iškentėjęs grįžo į Lietuvą ir 1982 m. amžinam poilsiui atgulė į Raseinių kapines.

1946 m. Raseinių apskrityje veikė stiprūs partizanų būriai, kurie jungėsi į Laumės, vėliau Žebenkšties ir Vaidoto rinktines, kurioms vadovavo karo mokslus baigę karininkai: J. Čeponis-Budrys, Tauragis, J. Žemaitis-Darius. Šios rinktinės į laisvės kovų istoriją įrašė ne vieną ryškų Tėvynei aukojimosi puslapį, visus juos surinkus į vieną vietą, susidarytų daugiatomė istorija. Šia proga noriu prisiminti vieną kitą įdomesnę tų kovų momentą.

1945 m. Šimkaičių apylinkėse čekistai su sribais nušovė daktarą Antaną Kasperavičių, o jo brolių Juozą, aviacijos leitenantą, sužeidė ir išvežė gydyti į Raseinių Biliūnų ligoninę. Leitenantą J. Kasperavičių dieną ir naktį saugojo ginkluota sargyba. Apie tai sužinoję partizanai nutarė savo kovos draugą išvaduoti. Sėkmingai pavykusiai operacijai vadovavo kapitonas J. Čeponis-Tauragis. Sribai sargybiniai be

šūvio buvo nuginkluoti, o J. Kasperavičius tolimesniam gydymui išvežtas į saugią vietą. Kartu su partizanais į mišką pasitraukė ir dvi partizanų ryšininkės medicinos seserys J. Elzbergaitė ir J. Čepaitė, jų medicinos žinios partizanams labai pravertė: jos gydė ir slaugė sužeistus ir sergančius partizanus.

1946 m. gegužės mėnesį partizanų Laumės, Žebenkšties ir Vaidoto rinktinės susibūrė į Kęstučio apygardą, kurios vadu buvo išrinktas jau pasveikęs leitenantas J. Kasperavičius-Šilas. Noriu priminti garsųjį Virtukų mūšį ir jame partizanų parodytą sumanumą ir narsumą. Mūšis įvyko 1945 m. liepos 22 d. Kapitonų J. Čeponio-Tauragio ir J. Žemaičio-Dariaus vadovaujamas 68 partizanų būrys apsistojo Virtukų miške. Partizanai įsirengė gerai įtvirtintą stovyklą: buvo iškasti apkasai, kad, esant reikalui, būtų galima užimti žiedinę gynybą. Apie tai sužinojo okupantų šnipai, todėl minimą dieną apie 1500 garnizono kareivių ir sribų apsupo partizanų stovyklą. Tuo metu kautynėms vadovavo J. Čeponis, J. Žemaitis naikino svarbius štabo dokumentus, o partizanai sėkmingai atmušinėjo okupantų atakas. Viena ataka sekė kita, tačiau partizanai iš priedangos dešimtimis klojo okupantus ir negalvojo lengvai pasiduoti dešimteriopai gausesniam priešui. Mūšis tęsėsi 5 valandas, partizanams baigėsi šoviniai, todėl kapitonas J. Čeponis davė įsakymą pradėti trauktis. Partizanų atsitraukimą dengė Liolių būrio vyrai. Kai jiems baigėsi šoviniai, visi devyni žuvo didvyrių mirtimi. Kartu su jais žuvo medicinos seserys J. Elzbergaitė, J. Čepaitė ir viena ryšininkė iš Šiaulių, kurios pavardės neprisimenu. Pagrindinės partizanų jėgos sėkmingai atsitraukė. Nors NKVD kariuomenė su sribais naršė apylinkes dar keletą dienų, jiems partizanų pėdsakų aptikti nepavyko. Manoma, kad šiame mūšyje žuvo keli šimtai okupantų ir jų talkininkų. 12 nukautų partizanų buvo parvežti į Raseinius ir numesti ant gatvės prie NKVD būstinės. Tą dieną per Raseinius žygiavo 16-oji divizija. Generolas Petronis, pamatęs numestus lavonus, užėjęs į sribyną, išsiėmė pistoletą ir pažadėjo visus iššaudyti, jeigu nebus liautasi tyčiotis iš žuvusiųjų. Pasakojama, kad po to lavonai nuo gatvės buvo paimiti. Apie Virtukų mūšį yra man pasakojęs kapitonas J. Čeponis.

Tuo metu, kai vyko čia aprašomi įvykiai, aš vadovavau vidukliškių partizanų Žaibo būriui, kuris veikė Viduklės, Nemakščių ir Raseinių apylinkėse. 1946 m. balandžio mėnesį kapitonu J. Čeponio įsakymu aš buvau paskirtas į naujai suformuotos Žebenkšties rinktinės štabą, vidukliškių būriui liko vadovauti Leonas Saročka Rikis. 1946 m. birželio 13 d. vidukliškiai, pasitelkę Eržvilko J. Stoškaus-Railos būrio partizanus, sudavė Viduklės sribams skaudų smūgį. Tai susiję su "karvės istorija". Partizanai išvedė stribo uošvės karvę, tokiu būdu išviliodami sribus iš miestelio, surengė Apusino ir Plačiuvos upelių santakoje pasalą ir nukovė 10 sribų.

1947 m. balandžio 12 d. žuvus Kęstučio apygardos vadui J. Kasperavičiui-Visvydui, partizanų vadų pasitarime apygardos vadu buvo išrinktas kapitonas J. Žemaitis-Darius. Aš jį pažinojau kaip sumanų, tvirto nusistatymo, ryžtingą partizanų vadą.

Po Kęstučio apygardos vado J. Kasperavičiaus-Visvydo žuvimo šio krašto partizanams paaiškėjo J. Markulio-Erelio išdavikiška veikla. MGB rezgė savo šnipų tinklą, kurio tikslas buvo sunaikinti partizanų būrius ir štabus. Vienu metu mūsų štabą sekė du MGB agentai — vyras ir žmona. Tačiau mes su J. Čeponiu tai jautėme, todėl mūsų ryšių tinklo jiems iššifruoti nepavyko, nes ne kiekvienas štabo pareigūnas žinojo ryšių sistemos detales. Čia man padėjo kariuomenėje įgyta patirtis.

1946 m. lapkričio mėnesį žuvus L. Saročkai-Rikiui, vidukliškių būrys liko be vado. Žaibo būrio partizanai pradėjo manęs prašyti, kad grįžčiau vadovauti būriui. Nors J. Čeponis iš karto su tuo sutikti nenorėjo, tačiau vėliau nusileido vidukliškių vyrų prašymui, todėl parašė raportą, kuriuo mane paskyrė Žaibo būrio vadu, kartu suteikdamas partizanų leitenanto laipsnį.

Mano buvimo būryje metu didelių nuostolių neturėjome — nepraradome nei daug partizanų, nei ryšininkų. Aš saugojau partizanus, o mūsų šventą kovos žygį saugojo ir lydėjo geri žmorės ir Aukščiausiojo palaima. Tai gali paliudyti ir vienas įvykis, apie kurį noriu papasakoti. 1947 m. birželio 14 buvo lemtinga diena, kai per plauką kabojo nuo mirties.

Nuo 1945 m. netoli Viduklės, Antringio kaime, pas Izidorių Selvenį, turėjome įsirengę bunkerį. Vieta prieš šnipams negalėjo kelti įtarimo, nes netoli Viduklės geležinkelio stotis, aplinkui didelis judėjimas, todėl niekam negalėjo kilti mintis, kad čia kartais slapstosi partizanai. Be manęs, tame bunkeryje slapstėsi S. Ceinorius-Lydys (tuo metu sirgo džiova), buvo saugomi būrio dokumentai, atsarginiai ginklai. Mums aktyviai talkininkavo Bronė Selvenytė-Gegutė, centrinė ryšininkė. Padėdavo mums ir jos sesuo Elena, S. Ceinoriaus-Ly-džio žmona. 1947 m. birželio 13 d. ryšininkę su rašteliu išsiunčiau į žvalgybą, pas būrio vyrus, kurie tuo metu stovyklavo Paupio miškuose. Ji pranešė, kad visur ramu. Tačiau prieš šnipai jau buvo kažką suuodę, pradėję sekti net keturias apylinkes. Birželio 13—14 naktį aš, S. Bubulas-Gintautas, S. Ceinorius-Lydys ir jo žmona E. Selvenytė išėjome iš Antringio kaimo Paupio miško kryptimi. Mums išėjus, už pusės valandos MVD kariuomenė ir sribai apsupo Selvenių sodybą ir padarė tokią krata, kad tvarte šiauduose atrado Lydžio pamestą vieną šovinį.

Kadangi Lydys sunkiai sirgo, judėjome labai lėtai. Trumpa birželio naktis netruko prabėgti, todėl mus, nepasiekusius tikslo, aušra užklupo netoli Švendrų kaimo. Pamiške eiti buvo sunku ir toli, todėl per Švendrų kaimą, trumpindami kelią, nusprendėme eiti tiesiai, vieškeliu. Žiūronais išžvalgęs apylinkes, nieko įtartino nepastebėjau. Lydys su žmona ėjo kairiuoju, o aš dešiniuoju kelkraščiu. Priėjus Blinstrubų sodybą, Lydys pastebėjo kieme ant rąstų sėdinčius tris rusus, netoli stovėjo pastatytas kulkosvaidis. Žvilgtelėjęs per žiūronus įsitikinau, į kokią pavojingą situaciją patekome, todėl Lydžiui ir jo žmonai parodžiau kryptį, ir pradėjome trauktis į miško kampą. Be minėtų trijų kareivių, pas Blinstrubą name dar buvo 18 rusų. Norėdamas pridengti Lydį ir Elena, bėgau paskui juos. Nuo sodybos nutolus apie 60

metrų, užvirė tikras pragaras: kaleno trys priešo kulkosvaidžiai ir kiti automatiniai ginklai, aplink įkyriai zvimbė kulkos. Kritau ant žemės ir tuo metu pajutau, kad viena kulka kliudė dešinę ranką, o kita — dešinės kojos kulną. Ranka nutirpo, pirštai tapo nevaldomi, labai bėgo kraujas, nes buvo kliudyta vena. Šiaip taip pakilęs, stengiausi įveikti iki miško likusį atstumą. Aplinkui švilpiant kulkoms, dar kartą kritau už supilto riboženklio. Tuo metu dar keturios kulkos kliudė kepure, viena įdrėskė kaire krūtinės pusę, nukirto kasetės, kurioje buvo pirmos pagalbos vaistinė, diržą. Laimei, miškas jau buvo čia pat: dar vienas šuolis — ir jis priglaudė mane, užstodamas nuo įkyrių priešų kulkų. Kadangi kasetę su tvarsčiais pamečiau, todėl, kad kraujas netekėtų, ranką už-veržiau nosinaite. Jaučiau, kad silpstu, tačiau paskutinėmis valios pastangomis miškuėjau priekin ir, padaręs nemažą lankstą, įlindęs į tankius krūmus, susmukau ant žemės. Kiek laiko taip nusilpęs gulėjau, nepamenu, tačiau, kai atsitokėjau, jau buvo pietų laikas. Išsipjovęs lazda, nuklibikščiavau Paliepių kaimo link. Užėjau į Maračiausko, mano kaimyno, sodybą. Marytė ir Pranutė Maračiauskaitės, pamačiusios mane visą kruviną, labai išsigando ir pažino tik iš balso. Nusiprausęs ir susitvarkęs, pasijutau tarsi iš naujo gimęs, nes Dievas man ir mano bičiuliams padėjo issigelbėti iš pačių mirties nasrų. Pailsėjęs suvokiau, į kokią keblią situaciją buvome patekę, kad mirtis buvo šalia, ir tik per stebuklą išlikome gyvi. Padėkojęs Dievui už tokią malonę, mintyse dar kartą prisiekiau Tėvynei kovoti iki mirties, nes Lietuvos partizanams buvo tik du keliai: arba žūti kovos lauke, arba, patekus priešui į nagus, pereiti bolševikini kalėjimų ir tremties pragarus, kur galimybė gyvam išlikti taip pat buvo nedidelė.

Tuo tarpu enkavedistų tarpe kilo tikra sumaištis: kaip galėjo tokiame dideliame stribų ir garnizono kareivių būriui iš panosės pasprukti trys "banditai"? Kaip vėliau pasakojo žmonės, įvykio tirti buvo atvažiavę aukšto rango MGB karininkai: matavo ir apžiūrinėjo mūšio vietą, rado peršautą mano kepurę, — tokie buvo enkavedistų mums surengtos pasalos trofėjai. Vėliau sužinojome, kad nepavykusiai operacijai vadovavusiam garnizono karininkui buvo atimtas leitenanto laipsnis.

Nelengvoje kovoje su šimteriopai stipresniu ir klastingu priešu mums padėdavo šimtai Lietuvos patriotų — vyrų ir merginų, be kurių pagalbos mūsų kova buvo neįmanoma. Pasirinkę partizanų ryšininko ar rėmėjo kelią, jie kiekvieną valandą rizikavo savo ir artimųjų gyvybėmis ir likimais. Daugelis jų perėjo kalėjimų ir lagerių kalvarijas. Kiekvieno jų gyvenimas žygdarbis, vertas gražaus paminklo. Tokia buvo ir Onutė Beišytė iš Ylių kaimo — partizanų daktarė. Ji gydė Lydį, Albiną ir kitus partizanus.

Ta pačia proga didžiausios padėkos ir pagarbos žodžius noriu pasakyti uoliems mūsų talkininkams — ryšininkams: mano kaimynei Aldonai Živatkauskaitei-Rožytei, Bronei Dilijonaitėi-Šviesūs plaukai iš Taubučių, Jadzei Saročkaitei-Minijai iš Plačiuvos, Janinai Narbutaitei-Jazminui iš Galkaičių, Onutei Jarmoškaitei-Birutei iš Vailabų, Bronei Pociūtei-Lakštutei iš Antringio, Antanui Strimilui-Barzdžiui iš

Apusinių, Broniui Valinčiui iš Auškelių; taip pat Didvejo kaimo ryšininkėms Monikai Buivydaitei, Petronėlei Pociūtei, Onai Biliūtei, Petrei Steponaitytei iš Paupio, Pranui Lybai-Džiugui ir jo broliui Viktorui-Danylai iš Sujeinių, Alfonsui Stoniui-Kiaunei iš Naukaimio ir visiems kitiems, kurių pavardžių, vardų ir slapyvardžių praėjus tiek metų, jau neprisimenu. Duok, Dieve, amžiną atilsį mirusiems ir laimingą senatvę dar gyviems esantiems.

Kovoje su šimteriopai gausesniu priešu mus rėmė visa tauta, ypač Lietuvos kaimas, kur mes dieną ir naktį buvome laukiami svečiai. Pavargusiems, sušalusiems ir alkaniems ūkininkai suteikdavo pastogę, šilumą, pamaitindavo. Jie mus rengė, globojo, mylėjo kaip tikrus savo vaikus. Tik ryšininkų ir partizanų rėmėjų dėka laisvės kova truko ilgiau nei dešimt metų.

Negaliu pamiršti Vailabų kaimo patriotų. Kaime buvo apie 70 sodybų. Užsukę ten pailsėti žinojome, kad mus saugo visi — ir seni, ir jauni, o mokyklinio amžiaus vaikai buvo uoliausi mūsų pagalbininkai. Tokie buvo dauguma Lietuvos kaimo žmonių, kartu su mumis kentėjusių, kartu nešusių sunkią bolševikinės okupacijos naštą.

Prisimenu nemažai atsitikimų iš didvyriškos lietuvių tautos laisvės kovos prieš okupantus. Manau, kad jiems atsiras vietos Kęstučio apygardos partizanų kovų istorijos puslapiuose.

1947 m. pabaigoje partizanų būrio reikalais išvykau į Kauną. Tų pačių metų gruodžio 5 d. mane areštavo Kauno MGB. Tapau išdavystės auka — išdavė Kaune gyvenantis nuo Adakavo kilęs Jonas Akramas, todėl teko sunki politinio kalinio ir tremtinio dalia: buvau nuteistas 25 metams ir ištremtas į Norilsko lagerius, kuriuose žuvo šimtai Lietuvos kariuomenės karininkų.

Tačiau ir tremtyje sovietinis saugumas manęs nepaliko ramybėje. 1962 m. rugsėjo mėnesi į Mordovijos lagerius buvo atvažiavę KGB pirkliai medžioti politinių kalinių ir tremtinių sielų. Pasitelkę savo gerai išstobulintus melo ir klastos metodus, viliojo, įtikinėjo, kad sutikčiau su jais bendradarbiauti, žadėdami už tai aukso kalnus. Tačiau aš savo sąžinės nesutikau mainyti net į visą jų raudonąjį "rojų", todėl po tremties man neleido apsigyventi Lietuvoje. Dar daug metų buvau atskirtas nuo Tėvynės — gyvenau Karaliaučiaus krašte. Todėl mano tremtis užtruko 46 metus. Tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę, iš Karaliaučiaus krašto persikėliau gyventi į Raseinius, tačiau ar tokią Lietuvą radau, kokią palikau 1948-ais?.. Ar apie tokią Lietuvą svajojo laisvės kovotojai, savo krauju aplaistę gimtąją žemę? Aš niekaip negaliu suprasti, kaip mūsų garbingoji tauta, patikėjusi raudonosios nomenklatūros melu, vėl į valdžią išrinko tuos, kurie talkininkavo okupantams ir skriaudė Lietuvą 50 metų. Išauklėti amoralios ideologijos dvasia, praradę bet kokią sąžinę ir garbę, klasta ir apgaule grįžę į valdžią, jie ir toliau niekina švenčiausius tautos idealus ir laisvės kovotojų atminimą, plėšia ir dalijasi neuždirbtą Lietuvos turtą. Tuo tarpu tikriesiems, sovietmečiu apiplėštiems turto savininkams sudaromos įvairios kliūtys susigrąžinti

nuo savybę. Tokiu būdu pažeidžiamos pagrindinės Lietuvos Konstitucijos nuostatos, garantuojančios kiekvieno piliečio nuosavybės teisę.

Šiuos teiginius galiu paremti karčia savo patirtimi. 1993 m. pradėjau rūpintis savo turėto ir bolševikų "nacionalizuoto" turto grąžinimu arba žalos atlyginimu. Šiais klausimais kreipiausi į Lietuvos Vyriausybę, Seimą, Raseinių ir Aukščiausiąjį teismą, tačiau, deja, iš visur susilaukiau tik neigiamo atsakymo. Todėl, kaip ir tūkstančiai apmeluotų ir skriaudžiamų Lietuvos piliečių, supratau, kad tiesos ir teisingumo reikalauti iš dabartinės vyriausybės — tuščias dalykas, kad tai bus įmanoma tik tada, kai dauguma mano tautiečių suvoks, jog dabartiniam "daugumiečių" (bolševikų) Seimui ir Vyriausybei tauta nesuteikė mandato apgaudinėti, vogti ir žlugdyti nepriklausomą valstybę, jog atėjo laikas atsiskaityti prieš Lietuvos Konstituciją kuriai jie veidmainingai prisiekė. Galbūt tik tada susigražinsime teisingumą, tautos garbę, artimo meilę, darbštumą — vertybes, kuriomis galėjo didžiuotis ikikarinė krikščioniška morale pagrįsta Lietuvos visuomenė.

Kovodamas Lietuvos laisvės kovotojų gretose ir su kapitonu J. Čeponiū lankydamas partizanų būrius, aš mačiau daug jaunų gražių vyrų, kurie, šventai tikėdami nepriklausomos valstybės idėja, išėjo kovoti už Dievą ir Tėvynę ir didvyriais žuvo kovos lauke. Aš likau gyvas, todėl, pagerbdamas kovos draugų atminimą, turiu ginti Lietuvos partizanų garbę ir tuos idealus, dėl kurių jie paaukojo savo jaunas gyvybes, kad niekam nekiltų noras, kaip sovietmečiu, niekinti šventą jų atminimą. Dabar jau ir dokumentais įrodyta, kad lietuvių tautos budelio Sokolovo specialūs smogikų daliniai, veikę ir Raseinių apskrityje, persirengę partizanų uniformomis, norėdami sukompromituoti partizanų vardą, žudė nekaltus žmones: vaikus, moteris, senelius, net sovietinius aktyvistus. Partizanai karo lauko teismo sprendimu mirties bausme baudė MGB-MVD agentus, uolius okupantų talkininkus tik po kelių raštiškų įspėjimų, kad žmogus galėtų apsispręsti, už judo skatikus nepardavinėti savo tautiečių gyvybių. Ir niekada Lietuvos partizanai nekeldavo rankos prieš vaikus, senelius ir moteris. Tai buvo kategoriškas įsakymas. Nepaklusę šiam įsakymui buvo baudžiami aukščiausia bausme. Todėl kruvinus okupantų ir jų tarnų darbus primesti Lietuvos laisvės kovotojams yra demagogiška.

Visų mūsų didelis rūpestis — gražiai įamžinti laisvės gynėjų atminimą. Dar daug nežinomų partizanų kapų, vietų, kur juos išniekinę sukišo emgėbistai ir stribai. Yra žinoma, kad netoli Raseinių, Vedeckio ažuolyne, yra palaidota apie šimtas partizanų. Darome viską, kad ten būtų įrengtas Laisvės kovotojų memorialas.

Dar daug darbų turime nuveikti, kad atkurtume tikrąją, garbingą mūsų tautos istoriją. Kad tai padarytume, visai tautai reikia tarpusavio supratimo ir vienybės — kaip Baltijos kelyje arba Atgimimo dienų dešimtatūkstantiniuose mitinguose, kai visi vienu balsu skandavome: "Lietuva", "Laisvė"!

VYTAUTAS DAMBRAUSKAS

Šiluvos pagrindinės organizacijos įsijungimas į Lietuvos Laisvės Armiją

1941 m., baigęs Kauno IV valstybinę gimnaziją ir mokytojų kursus, nuo rugsėjo 16 d. pagal paskyrimą pradėjau dirbti Šiluvos valsčiaus Darataičių pradžios mokykloje. Laikui bėgant, susipažinau su apylinkių žmonėmis ir valsčiaus inteligentija. Žmonės vokiečių pergalių buvo priblokšti, kadangi akivaizdžiai matė vokiečių kariuomenės pranašumą. Dėl to Vokietijos vyriausybės savivalė likviduojant Laikinąją Lietuvos Vyriausybę didelio įspūdžio kaime nepadarė. Žmonės nesiorientavo esamoje padėtyje. Nelegali spauda dar nėjo. Gruodžio mėnesį gavau LAF (Lietuvos Aktyvistų Fronto — *red.*) memorandumą "Pro memoria", išsiuntinėtą vokiečių kariuomenės vadovybei, vyriausybei, "fiureriui". Tai buvo pirmas neoficialiai platintas dokumentas, nušviečiantis mūsų realią padėtį, kurį daviau susipažinti inteligentams.

Intelligentų samprotavimai, kad Lietuvoje vokiečiai amžinai neviešpataus, buvo laikomi nerealiais. Aiškinimai, kad karas dar tik prasidėjo, buvo laikomi fantastiškais. Tačiau strateginis laimėjimas yra taktinių pergalių suma. Rėmiausi Čekoslovakijos armijos generalinio štabo pulkininko Yesterio samprotavimais apie pavienės valstybės pajėgumą. Pagal pulkininką Yesterį valstybės militarinė galia (kariuomenė) nėra lemiamas jos pajėgumo faktorius. Taip pat geriausia taktika neatsveria prastai parengto strateginio plano. Dėl to antihitlerinės koalicijos pergalė yra neišvengiama. Bolševikų dar susilauksime, dėl to reikia tam ruoštis. Reikia rinkti ginklus, nes sąjungininkai, baigiantis karui, sąskaitas suves tarpusavyje.

Mano įrodinėjimų didžiausias trūkumas buvo mano jaunas amžius. Turėjau 20 — 22 metus, o pašnekovai trisdešimt, penkiasdešimt. Kartą man pastebėjo, kad aš, tikriausiai, bolševikų agitatorius. Taip išprovokuotas gavau prisipažinti, kad esu 1941 m. birželio 23-os sukilimo dalyvis.

Likimas man buvo palankus, kad gretimame kaime, kur mokytojavau, gyveno mano metų vaikinai Alfonsas Petryla. Jis buvo baigęs Raseinių žemės ūkio mokyklą. Dirbo bernu seno nevedusio dėdės Stasio Petraičio ūkyje, turėjo vilties, jam mirus, paveldėti ūkį. A. Petryla buvo galvotas, aktyvus, judrus vaikinai, turėjo pažįstamų daugelyje vietovių. Sugebėjo spręsti, kokiam tikslui tinka kiekvienas konkretus žmogus. Vėliau tapo vienu pagrindinių nelegalios veiklos organizatorių, ginklų rinkėju. Su mano mintimis jis sutiko ir pradėjo burti bendraminčius. Beje, kiek vėliau sužinojau, kad jau buvo sukaupęs nemažą ginklų ir kitokios karo technikos. Paskatintas dar uoliau rinko. Tokiu būdu mes abu, kaip sakoma, "atitikome kirvis kotą".

Baigiantis 1942 metams, jau ir skeptikai pamatė, kad ir vokiečiams tenka trauktis. Kadangi mūsų organizacija išaugo, nusprendėme į savo veiklą įtraukti ir karininką.

Šiluvoje buvo mokytojas kapitonas Matelis, kuris, susirinkimuose ir neoficialiai kalbėdamas, rėmė vokiečius ir, menkindamas pasipriešinimo šalininkus, kalbėjo: "Ką jūs ten su savo surūdijusiais šautuvais vokiečiams ar bolševikams padarysite!" Valsčiaus viršaitis kapitonas P. Ulčinas taip pat netiko. Pasirinkome verbuoti kooperatyvo pirmininką kapitoną J. Žemaitį. Jis buvo Prancūzijoje baigęs artilerijos generalinio štabo akademiją. Kadangi aš su J. Žemaičiu įvairiomis progomis turėjau asmeninių kontaktų, jį verbuoti pavedė man. Apsilankiau pas J. Žemaitį jo bute Šiluvoje 1943 m. vasario mėnesį. Pasikalbėjome apie situaciją pasaulyje ir Lietuvoje. Prisistačiau, kad esu militarinio profilio patriotinės organizacijos įgaliotas. Organizacija veikia penketukų principu. Kapitoną J. Žemaitį težinotų (be manęs) tik du žmonės. Mums reikia vadovo ar bent garbės patarėjo karininko, — nes mūsų tarpe nemaža puskarininkių, o karininko neturime. Šiaip viskas yra jau parengia, organizacinio darbo nereikės dirbti. Ateitis gana neaiški, turėtume būti viskam pasiruošę. Turėtume veikti su visa Lietuva, tai gali prireikti greit. Reikėtų būti pasiruošus visiems atvejams, net mažai tikėtinam atvejui — pvz., steigti "Šiluvos respubliką", aišku, esant palankioms aplinkybėms, ir t.t. Kapitonas J. Žemaitis padėkojo už pakvietimą ir pasitikėjimą, tačiau pasakė, kad prie mūsų prisidėti negalės dėl šeimininių aplinkybių, be to, kaip vėliau paaiškėjo, J. Žemaitis jau dalyvavo Šiluvos valsčiaus pagrindinio komiteto veikloje. Mums bekalbant, atėjo J. Žemaičio tėvas iš Kiaulininkų, simpatiškas senukas, kiek neprigirdintis. Mūsų pokalbis nutrūko. Atsisveikinau. Veikėme ir toliau savo galva.

1943 m. pavasarį prasidėjo mobilizacija į vokiečių armiją ir jaunų vyrų gaudynės, kadangi beveik niekas nestojo. Tuo metu gaudavome daug antinacinės spaudos, savo leisti nebuvo prasmės. Visuomenėje vyravo tokia taktika, pasyvus pasipriešinimas. Ekonomiškai remiame administraciją, žmonių resursų frontui neduodame, nes mobilizaciją turi teisę skelbti tik Nepriklausomos Lietuvos Vyriausybė. Prasidėjus jaunimo gaudynėms, slapstėmės su 7 šaukiamojo amžiaus jaunuoliais. Praėjus savaitei ir apimus, kaimo jaunuoliai nenustigo, ėmėsi kasdieninio darbo: visa grupė kolektyviai vežė mėšlą ir kratė laukuose. Mane kaip mokytoją, fiziškai ne tokį pajėgų, paskyrė eiti sargybą, turėjau žiūronus. Taip užsidirbdavome duoną.

Tėvas bendravo su operos solistu A. Kučingiu, abu dirbo Valstybės teatre. A. Kučingis prieš karą dirbo Vyriausiojo kariuomenės štabo topografijos skyriuje. Per tėvą prašiau, o A. Kučingis parūpino Raseinių apskrities topografinių kariškų žemėlapių, kurių labai prireikė bolševikams grįžus.

Rinkome ginklus, juos komplektavome. Vienam iš mūsų turimų sunkiųjų kulkosvaidžių trūko ratukų. Sužinojome, kad tokiais ratukais žaidžia Kveselio vaikai Dumbulės kaime. Nakties metu prie jų šulinio palikome raštelį: Lietuvos laisvės kovotojai prašo po savaitės sunkiojo kulkosvaidžio ratukus palikti miškelyje. Paliko, radome. Kitoje vietoje radome trūkstantą apsauginį skydą — šarvą kitam sunkiajam kulkosvaidžiui. Turėjome labai gerą šaltkalvį-ginklininką M. Lauryną iš Šiaulių. Jis

pagamindavo trūkstamas ginklų detales. Turėjo tikslas tekinimo ir kitokias stakles. Mėgo ginklų remonto darbus. Mano vokiškam pistoletui "Dreyse" pagamino naują vamzdį, kadangi senojo graižtvos buvo labai išdilusios.

Kontaktus su LLA (Lietuvos Laisvės Armija — *red.*) Raseiniuose užmezgėme per studentą S. K. (dabar gyvena ne Lietuvoje) 1943 m. lapkričio mėn. Įsijungdami į LLA, turėjome 16 kulkosvaidžių (įskaitant ir sunkiuosius), 110 šautuvų, vieną oerlikoną—prieštankinį stambaus kalibro šautuvą, du radijo siųstuvus. Raseiniškiams dėl atsargumo pranešėme tik apie trečdalį turimo "turto". Apie radijo siųstuvus, prieštankinį šautuvą visai neminėjome. Nuojauda mūsų neapgavo. Nors pranešėme tik apie trečdalį turto, mums pasakė, kad turime labai daug ginklų(!), ir dėl to liepė lengvąjį kulkosvaidį perduoti Dubysiškiams. Įsakymą įvykdėme. Gavome papildomą nurodymą. Prasidėjo trintis dėl savarankiškumo. Žmonių tikslaus skaičiaus taip pat nenurodėme. Tai buvo mūsų klaida—būtume turėję didesnę savarankiškumą. Nusprendėme atsiimti kulkosvaidį, mat, buvome labai gobšus ginklams. Nors ir negarbingu būdu, panaudoję apgaulę (būk tai vokiečiai atvažiuoja daryti kratos), atsiėmėme savąjį kulkosvaidį iš LLA nario namiškių, kai šis buvo darbe. Tai įvyko 1944 m. balandžio viduryje, kai bolševikai buvo dar toli. Likviduoti nesantarvės atvyko atstovas iš Kauno. Su juo teko nakvoti vieną naktį vienoje lovoje svirne. Incidentas buvo likviduotas. Šių dienų akimis žiūrint, iš mūsų pusės tai buvo nerimtas "žygis" atsiimti savo ginklą iš savų.

Su Raseinių vadovybe buvo dar vienas incidentas 1944 m. gegužės mėnesį. Gavome LLA Vyriausiosios vadovybės įsakymą, kaip pasiruošti artėjančiam ir, kaip numatėme, persiritančiam per mūsų žemę vokiečių—bolševikų frontui. Pagrindiniai įsakymo tikslai buvo:

1. Išvesti suformuotus vanagų dalinius į miškus, juose statyti bunkerius.
2. Nei su vokiečiais, nei su bolševikais į konfliktus nesivelti, bet kokių susidūrimų vengti.
3. Stengtis visokiais būdais, kur tik įmanoma, išgauti iš vokiečių ginklų.
4. Į vakarus LLA nariams trauktis griežtai draudžiama, kam tai būtina — privalo gauti vadovybės leidimą.
5. Apsivalyti busimą savo veiklos teritoriją nuo priešo informatorių, potencialių saugumo agentų.

Praėjus mėnesiui, gavome iš Raseinių Įsakymą likviduoti savo teritorijoje 3 žmones. Tuos žmones mes gerai pažinojome. Žinoma, mūsų teritorijoje buvo žmonių, nevertų vaikščioti Lietuvos žeme. Tačiau gautame sąraše tokių nebuvo nė vieno — jame buvo eiliniai atsitiktiniai žmonės. Vienas buvo jaunas rusų tautybės vyras,

niekuo neišsiskyres, nebent tuo, kad sirgo džiova ir jo dienos buvo suskaitytos, Kitas buvo mūsų LLA nario buvęs samdinys. Nors ir patys žinojome, bet užklausėme savo nario ir gavome patvirtinimą, kad tai eilinis žmogus, jokioje antilietuviškoje veikloje nedalyvaujantis. Mums kilo įtarimas, iš kur gauta tokia nekompetetinga informacija? Ar iš lietuvių, ar vokiečių policijos, iš vokiečių saugumo tarnybos ar iš kokio nors profano? O jei taip, kaip ji galėjo ateiti mums kaip LLA įsakymas? Pasitarę mūsų centre: Petryla, Bučinskas (viršila, miško žvalgas iš Roglaičių) ir aš, nutarėme tokio nepagrįsto įsakymo nevykdyti. Taip ir atsakėme. Prašėme leidimo veikti savarankiškai. Mes buvome pasipiktinę: kad mūsų kontroliuojamą teritoriją kažkas dedasi geriau už mus pačius pažįstas. Dėl sutrikusio ryšio, besiantinant frontui, atsakymo negavome. Įsakymas taip ir liko neįvykdytas.

Pirmas asmeniškasis pokalbis su Petru Bartkum įvyko Šiluvos valsčiaus Bogušiškių kaime — namelyje, kuriame gyvenau mokytojaudamas 1944 m. gruodžio mėnesį apie savaitę prieš Kalėdas. P. Bartkus turėjo 3 palydovus, iš kurių pažinau tik vieną — A. Petrylą (lyderį). Buvo jau sutemę, ir tvyrojo rūkas. Pokalbio metu palyda į namelį pas mane nėjo. Bartkus pasiūlė rinktinės OS sekretoriaus viršininko ir informacijos skyriaus viršininko pareigas štabe eiti abiem kartu, t. y. abiem dalintis pareigas. Taip mes būsią naudingesni organizacijai, negu veikdami kiekvienas atskirai specifinėje srityje. Taip mes galėsią geriau palaikyti kontaktus su LLA OS sekretoriaus nariais ir šaltiniais. Pasiūlymas tuo metu buvo tikslingas ir priimtinas, nes dažnai būti kartu, susitikinėti, suprantama, negalėsime. Kiek paabejojęs sutikau. Supratau, kad tai yra faktiškas mūsų Šiluvos centro veiklos ir darbo pripažinimas ir įvertinimas. P. Bartkus nurodė savo slapyvardį — Dainius, o aš — Šarūnas. Slapyvardžiai atitiko LLA instrukciją dėl slapyvardžių. Sutarėme, kad ryšį palaikysime per Š. V. iš J. Susirašinėsime atviru tekstu. Slaptę informaciją perduosime nesudėtingu dviženkliais šifrais, kurį komplikuosime iki penkiaženklės eilutės, pirmą, ketvirtą ir penktą skaičių užpildydami atsitiktiniais fiktyviais skaičiais. Kodas buvo vieno lietuvių poeto klasiko eilėraštis, kurio tekste yra žodžiai: "balta ramunė". Kodą galiu ir po 47 metų atstatyti. Šis nesudėtingas šifras tuo patogu, kad, prireikus, šifruoti galima bet kurioje vietoje, nes nereikalingas pastovus šifro lapas. Dainius informavo, kad mane saugos ateities veiklai, su daliniais ryšio palaikyti neduos, ir jokių kitų ryšininkų nebus. Savo ruožtu pareikalavau, kad būtų išleistas griežtas įsakymas, draudžiantis fotografuoti pavieniui ar grupėmis, nes jau turėjau žinių, kad tai daroma.

1945 m. vasaros pabaigoje iš Dainiaus gavau vokišką nešiojamą karišką UTB siųstuvą, kurio veikimo radiusas 20—25 km. Jį reikėjo taisyti (buvau radijo mėgėjas, taisydavau radijo aparatus). Be to, nurodė "globoti" organizuojamos skubaus ryšio linijos "Šiaurė—Pietūs" ryšininkus. Padėjo už gautą vertingą informaciją, perduotą birželio mėnesį, ir pageidavo tokios informacijos daugiau. Davė adresą LAF veikėjo (Bavarskio) Kaune, Aušros take. Beje, ieškant paaiškėjo, kad tokio numerio gatvėje nėra.

Su Dainium kontaktus palaikiau iki 1946 m. vidurvasario. Paskutinį kartą į stovyklą Šiluvos apylinkių miškuose mane nuvedė ryšininkas Kuolas. Tai buvo mūsų su Dainium paskutinis susitikimas. Dainius buvo šviesi asmenybė, kovotojas ir poetas. Man per susitikimus (išskyrus paskutinįjį) sielą atverdavo. Matyt, neturėjo su bendraamžiais kalbos ar varžėsi, nes žiauri gyvenimo tikrovė, nuolaliniai pavojai jį privertė būti atkakliu kovotoju. Per vieną susitikimą Dainius parodė gražios šviesiaplaukės merginos iš Kauno fotografiją. Nieko nesakiau, mintyse telinkėjau gero, nors asmeniškai netikėjau tokios istorijos laiminga pabaiga, kadangi per daug atsitiktinumų, ir kiek graži mergina gali laukti...

Iš mūsų bendravimo su P. Bartkum susidariau įspūdį, kad jis poetinės prigimties žmogus, tačiau jis manęs kažkodėl varžėsi ir man savo kūrybos nėra rodęs. Tik vėliau, po nepriklausomybės atgavimo, iš partizanų kūrybos išleisto rinkinio paaiškėjo, kad jis buvo neeilinių poetinių sugebėjimų žmogus. Leidinyje "Kovos keliu žengiant" (Vilnius, Vyturys, 1991 m.), parengtame Leono Gudaičio, pažymėta santrumpa: *VD--Vang. Dainius. Partizano sielos atgarsiai". Partizaniškų dainų rinkinėlis, mašinr. 1945—18 psl.* Mano nuomone, tai yra P. Bartkaus-Alkupėno darbas. Santrumpa Vang. reiškia —Vanagas (LLA formuotės nario pavadinimas), o Dainius — nepaplitęs P. Bartkaus slapyvardis, kurį jis turėjo, kai mes bendravome 1945—1946 m. P. Bartkaus literatūrinis slapyvardis — Alkupėnas yra paimtas iš Dubysos dešiniojo intako Alkupio (Tytuvėnų raj.) pavadinimo.

Nepamenu, kiek laiko mano tėvas kompozitorius J. Dambrauskas savo bute buvo priglaudęs besislapstančią su sūnumi J. Žemaičio žmoną Eleną. Gyvendama pas mus, ji pasakojo, kad kartą, einančią Kęstučio gatve, ją pažino ir nutvėrė už rankos Šiluvos stribo žmona ir ėmė šaukti: "Milicija, sulaikykite ją!" E. Žemaitienė išsiveržė iš jos rankų ir metėsi į kiemą. Laimei, kiemas išėjo į Laisvės alėją, todėl pavyko pabėgti. Pas mus atėję kaimynai ir tėvelio bičiuliai kompozitoriai kartais Laimučio Žemaičio pasiteiraudavo, iš kur jis. Žemaitukas (taip mes jį vadindavome) buvo išmokytas ir į tai atsakydavo: "Mano tėvelis kariauja su japonais". Mano mama Apolonija Dambrauskienė man yra pasakojusi, kad, mirus E. Žemaitienei, sūnus Laimutis gyveno labai blogomis sąlygomis. Tuo metu jis glaudėsi Maironio gatvėje, priešais milicijos mokyklą, namo rūsyje, pas namo sargę tarnavusią moterį. Mano mama buvo išsirūpinusi dokumentus, kad vaikas būtų priimtas į sanatorinį vaikų darželį, veikusį buvusioje Italijos pasiuntinybėje (dabar menininkų namai). Tačiau dėl nežinomų priežasčių ten jis nebuvo priimtas. Jau mokydamasis vidurinėje mokykloje, Laimutis užeidavo pas mus. Paklaustas, kaip sekasi mokslai, atsakydavo, kad gerai, pasipasakodavo, kad lankosi jojimo mokykloje, buvusioje P. Vileišio aikštėje. Pasidžiaugdavo, * kad mokytis jodinėti jam taip pat sekasi gerai. Po to L. Žemaitis pas mus apsilankė tik po 1956 m. kartu su iš tremties grįžusiu tėvo broliu. To apsilankymo metu mano mamai padovanojo nuotrauką, kurioje nusifotografavęs su savo dėde. Šią nuotrauką mano mama išlaikė ir prieš mirtį atidavė man.

Ruošiausi studijuoti elektrotechniką, kaip tolimiausią nuo ideologinio darbo. Mokytojauti jau fiziškai nebepajėgiau. Sunkiausia buvo mulkinti mažus vaikelius, nesuprantančius, kas čia darosi, o didesnius tai prideramai nuteikdavo tėvai. Gavęs švietimo ministro J. Žiugždos leidimą persikelti į kitą apskritį, tuo pretekstu pasinaudojęs, pabėgau iš švietimo sistemos. Studijų metais (1947—1952) pas mane Kaune lankėsi Šiluvos vidurinės mokyklos mokytojas A. Babianskis, turėjęs aiškių poetinių gabumų, rašęs eilėraščius. Jo prašomas, kelis kartus daviau jam apie 10.000 lapų balto rašomo popieriaus, kurio mano tėvai turėjo nuo vokiečių okupacijos metų. A. Babianskis pas mane lankėsi, berods, iki 1949 m.

Vienas po kito žuvo visi mano bendradarbiai. Liko tik vienas ryšininkas Kuolas, atlaikęs kankinimus. Atsitiktinumo dėka — kad persikėliau studijuoti į Kauną, išlikau, nes kovos draugai manęs neįklampino. Ačiū Jiems. Tačiau visą laiką laukiau arešto. Vedžiau eidamas jau 40-uosius metus, kai įsitikinau, kad manęs neieško.

Albino Kentros prisiminimai

(Partizano ir politinio kalinio Albino Kentros atsiminimus užrašė Juozas Girdzijauskas 1996 m. rudenį)

Juozas Girdzijauskas: Prašome papasakoti nors trumpai apie savo tėvus, brolius, seseris. Kiek jūsų buvo — visų šeimos narių likimą.

Albinas Kentra: Aš išaugau tokioje šeimoje, kurioje dar gyvi buvo 1918 metų Lietuvos nepriklausomybės kovų atsiminimai. Žmonės brangino laisvę. Jie norėjo, kad ir pavergtose Lietuvos žemėse lietuviai būtų išvaduoti. Mes, vaikai, užuot nusipirkę kokį nors saldiniuką, dažnai pirkdavome ženklus, panašius į pašto ženklus, ir klijuodavome juos į Vilniaus Pasą, kad už mūsų pinigų būtų perkami ginklai Vilniui išvaduoti. Menu, kai mano dėdei Pranui Stulgai, atsargos kariui, jam ariant, į lauką atnešė šaukimą vykti į Varnius, jis paliko lauke arklius, parbėgo į namus, paskubomis susidėjo į iš plonų lentelių sukaltą lagaminėlį būtiniausius daiktus ir išbėgo sakydamas, kad nors ir kelis nedorėlius nukausias. Tuomet lenkai Lietuvai buvo įteikę ultimatumą. Dabar mes laisvę vėl iškovojoje po ilgos okupacijos, vienos žiauriausių ir klastingiausių, kokią Lietuva savo istorijoje buvo patyrusi. Ji paliko liūdnius pėdsakus. Nors jau penkeri metai, kai esame laisvi, tačiau tuos liūdnius pėdsakus tebejaučiame ir šiandien. Turime nemažai sužalotos inteligentijos ir nesąmoningo jaunimo. Per daug turime žalingos Lietuvai spaudos bei kitų informacijos šaltinių. Matome, kad tamsiosios jėgos tebekovoja. Šiandien dar sunku susigaudyti, kurios jėgos dominuoja—šviesiosios ar tamsiosios. Šiandien buvau Užpaliuose. Ten laisvės kovoms atminti iškilmėse žmonės daugiausia brandaus amžiaus. Dalis jaunimo, matyt, tebeturi tą liūdnąjį paveldą, kuris lietuviams nepriimtinas. Jį išsaugoti ir puoselėti stengiasi Lietuvos nepriklausomybei priešiškos jėgos tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų.

J. G. Koks buvo jūsų ūkis, kaip jis atrodė, kaip jūsų tėvai gyveno, kokie jūsų gyvenime įvyko pasikeitimai užėjus rusams, kaip gyvenote vokiečių okupacijos metais?

A. K. Kaip gyvenome? Ką aš prisimenu? Dar prieš keliolika metų buvo gyva mano tėvo sesuo Dirmantienė. Jos paklausiau, iš kur kilęs Kentra. Kur gimė mano tėvas, tai žinau: Šilalės valsčiuje, Užlan-kio kaime, vėliau prijungto prie Gūbrių kaimo. Sakau: "Iš kur mano tėvo tėvas?" Sako: "iš Alkupio". O man jau anksčiau nedavė ramybės mintis, kad Universitete reikia padaryti pagonišką šventovę — alką. Vėliau man paaiškėjo, kad mano senelių žemėje buvo išlikę pagoniško aukuro akmenys. Alkapis — graži iškilusi vietovė prie Laukuvos—Kvėdarnos kelio. Pokario laisvės kovų metais Alkupio kaimas pasižymėjo vieningumu. Nebuvo išdavikų. Jeigu vienoje sodyboje dienodavo partizanai, apylinkės sodybos būdavo sargais. Pranešdavo apie pavojų. Gretimas kaimas - Šventai. Jame irgi geri žmonės gyveno. O ką apie mamą? Mano senelės pavardė buvo Aušraitė, o mama jau Šerpytaitė. Ona Šerpytaitė gimė Čikagoje. Mano dėdė prelatas Kruša iš Žąsinų viensėdijos ten ir liko. Atvažiuodavo į Lietuvą aplankyti mamos. Mane dar pavažinėdavo laivu atsivežtu automobiliu. Ten kartą Pitsburge pamatė, kad lenkiškame vienuolyne yra lietuvaičių. Kai įsteigė naują vienuolyną, įkalbėjo iš lenkiško vienuolyno lietuvaites į jį pereiti. Per katalikiškas bendruomenes jis stengėsi išsaugoti lietuviybę, dalyvavo lietuviškų mokyklų steigime. Važinėjo delegacijoje pas JAV prezidentą Hardin-gą, kad Lietuvą pripažintų *de jure*. Po daugelio metų man likimas irgi lėmė rašyti Lietuvos laisvės kovų dalyvių — Miško Brolių vardu kreipimąsi į JAV prezidentą, kad pripažintų atkurta Lietuvos nepriklausomybę. Mano seneliai buvo emigravę į Ameriką. Paskui, dar caro laikais, sugrįžo į Lietuvą. Kartu ir mama. Sako, ji buvusi labai gabi. Onutę Šerpytaitę mokytojas laikydavęs pavyzdžiu vaikams. Kai užėjo rusai, ji mokėjo rusiškai kalbėti. Dar nuo caro laikų nebuvo užmiršusi. Mano tėtė, jaunas būdamas, galvojo nevesti. Tačiau jam teko būti piršliu mano mamai. Piršo jauną jaunikį. Mano mamai, berods, trūko iki aštuoniolikos metų poros mėnesių. Ji buvo graži mėlynakė mergaitė. Kai išvažiavo piršlys su jaunikiu, tėvai jos paklausė: "Ar patiko?" Ji atsakė: "Jeigu jaunikis būtų toks kaip piršlys, tekėčiau". Taip ir atsitiko — išteikėjo už piršlio. Piršlys už nuotaką buvo vyresnis penkiolika metų.

J. G. Albinai, ar neatsimeni, kuriais metais vedė tėtė?

A. K. Tai turėjo būti apie 1918-uosius metus.

J. G. Kaip paskui jūsų vaikučiai pabiro?

A. K. Jonas, Juozas, paskui Leonas, paskui Onutė, Albinas, paskui Elena. Aš iš brolių buvau jauniausias. Ką prisimenu iš vaikystės? Mūsų kaime aplink skambėdavo dainos. Pas mane dažnai ateidavo draugai. Būdavo linksma. Galėdavome žaisti, bet prieš tai mama vienam iš mūsų duodavo garsiai skaityti knygą. Skaitėme ir V. Hugo "Vargdienius". Kai atskaitome skirtą normą, galime daryti ką norime. O kai

sugrįžtame prisizaidę, randame paruoštą stalą, maistu apkrautą. Visi valgome. Mama dažnai rašydavo. Matydavau atsibudęs, kai visi vėlai naktį jau mėgodavo po dienos darbų.

J. G. Ką ji rašydavo?

A. K. Mačiau poezijos sąsiuvinį prirašytą. Moterų organizacijoje kalbas sakydavo, dainuodavo. Man padarė įspūdi, kai kartą per Šilalę važiavo du vežimai. Viename buvo pavyzdinga šeima su angelu, kitame girtuoklių šeima su šokinėjančiu velniuku, pilstančiu degtinę. Viename iš jų buvo mano mama. Ji daug skaitydavo. Pamenu, kartą vokiečių metais laikraštyje ji užtiko toki eilėraštį: "Ko pilka stirnelė dairosi palaukėj? Iš rytų šalelės debesėliai plaukia. Nebeprišiglaust jai žaliojo girelėj...". Toliau neprisimenu. Ji man paaiškino, kad tuo norima pasakyti, jog užgriuvus raudoniesiems, doram lietuviui net girioj vietos nebebus. Sugrįžus rusams, pas mus ateidavo kaimynas-komunistas pieno savo vaikams. Kartą kone verkdamas klaupėsi prieš mamą: "Tu dievas. Kokia tu gera!" Tada mama šyptelėjo ir paklausė: "O kur yra Dievas?" Jis atsakė: "Medyje". Paskui, kai jis išėjo, mama sako: "Matot, vaikai, mums jau neliko vietos niekur, nei danguje, nei žemėje. Tik medyje".

Mama domėjosi visomis gyvenimo sritimis: socialine, švietimo, ūkio. Kai aš buvau lageryje už Uralo, sutikau pulkininką Joną Motiejūną. Jis paklausė, ar aš tas Kentra, kurio mama rašė prezidento A. Smetonos vyriausybei laišką. Jis papasakojo, kad tą laišką ilgai svarstė, kad ten buvusios pasakytos reikalingos mintys. Po daugelio metų jis ne tik tą laišką, bet ir mamos pavardę įsiminė.

Tėvukui rūpėjo Lietuvos atkūrimas. Jis važinėjo į Kauną ir kitur. Rūpinosi, kad būtų geri gyvuliai. Importavo olandų veislės galvijus. Arkliai buvo gražūs. Rūpinosi Šilalės pieninės įrengimu. Dalyvavo žemės reformos vykdyme. Daug skaitydavo. Buvo beveik visi laikraščiai prenumeruojami. Jis buvo ramaus būdo. Nelaimės stengdavosi sutikti ramiai: kai koks gyvulys krisdavo, sakydavo, kad nereikia jaudintis, nes krintimasis yra didesnis praradimas. Atrodo, turėjo nemažas santaupas doleriais, Amerikoje senolių uždirbtas, nes pripirko žemės ir tris su puse hektaro gero durpyno Biržų Lauke. Žemės iš viso buvo per trisdešimt hektarų. Tėvas pasirašydavo vekselius, kad išgelbėtų ūkininkus iš varžytinių. Tokiu būdu norėdamas padėti kitiems, prieš Antrąjį pasaulinį karą jau pats turėjo pasidarys skolas, nes jam žmonės negalėdavo tų skolų sugrąžinti. Užėjus vokiečiams, broliai padirbėjo ir skolas atidavė.

1937 ar 1938 metais tėvelis ragino mamą važiuoti į Ameriką, kad išsaugotų šeimą, nes prasidėsias Antrasis pasaulinis karas. Mama griežtai atsisakė, manydama, kad geriau žūti Lietuvoje, negu iš jos išvykti. Sovietinę rusų okupaciją tėvelis sunkiai pakėlė. Man atrodo, kad nuo to pablogėjo jo sveikata, ir 1940 metais jis mirė. Mirė dar jaunas — 55 metų. Prieš mirdamas pasakė: "Dabar jau geriau mirti, negu gyventi".

Broliai jau buvo suaugę. Prisimenu, kai Raudonoji armija traukė į Lietuvą, priėjo prie manęs brolis Jonas ir pasakė: "Albinuk, nebėra Lietuvos". Taip pat prisimenu, kaip visi džiaugėmės, kai brolis Jonas įjungė radiją, ir išgirdome, kad Kaunas jau išvaduotas. Nors atrodė, kad vokiečiai išvadavo Lietuvą nuo Raudonojo teroro, broliai nestojo į jokiais provokiškas organizacijas. Tą laikotarpį laikė tarpiniu Lietuvos nepriklausomybei atgauti.

J. G. Na, o kaip susiklostė mamos gyvenimas?

A. K. Mama vokiečių laikus pergyveno, kaip ir visi dori lietuviai, o 1944-ųjų rudenį, vėl sugrįžus rusams, mes dar nebuvo persekiojami. Kadangi broliai buvo raštingi, rusai norėjo juos net į savo pusę patraukti. Tačiau prasidėjo stribų ir enkavedistų siautėjimai. Tai vienur, tai kitur žmogų nužudo. Netoli mūsų gyveno toks vargšas žmogelis. Jis turėjo daug vaikų. Nedalyvavo jokiaje pasipriešinimo veikloje. Kartą, jam einant į namus, pradėjo į jį šaudyti. Jis ėmė bėgti. Jį sužeidė. Prie namų jis parkrito į bulvių duobę, o pribėgę stribai su enkavedistais durtuvais jį subadė.

Sukilo visos drumzlės — okupanto akys ir ausys. Skundikas galvojo, kad iš Sibiro niekas niekada nesugriš. Todėl be baimės pasirašinėjo mirties nuosprendį ne tik suaugusiam, bet ir vaikui, seneliui, kūdikiui*. Už tai vienas tikėjosi gauti nuskriaustojo turto, kitas — gerą rekomendaciją įstojimui į aukštąją mokyklą.

Vieną dieną sušaukė mus mama ir sako: "Sūnūs, suaugote, negarbinga tylėti. Reikia gintis". Tada ir buvo išeita į aktyvią kovą. Laisvės kovoms buvo pradėta rengtis dar prieš rusams ateinant. Kaimo žmonės buvo geri politikai. Kai vokiečių armija atrodė nenugalima ir žygiavo į Rytus, vienas kaimynas sakė, kad vokiečiai pralaimės, nes jie ne taip elgiasi su rusų belaisviais. Jie nelaikysią vokiečių išvaduotojais iš komunizmo ir nepasiduosią į nelaisvę.

Broliai išmūrijo bunkerį prieš antrąją rusų okupaciją. Viską padarė labai slapta. Žinojo tik mūsų šeima. Pas mus buvo mergaitė, kuri talkino mamai. Ji taip pat turėjo nematyti, kai nešė kibirais laukan smėlį, betonavo, ardė grindis.

Artėjant frontui, kaimynė mus kvietė trauktis kartu į Vokietiją, bet mama ir broliai nutarė pasilikti, nes ir Lietuvoje reikėsia žmonių. Numatė, kas laukia, tačiau tas kelias buvo sąmoningai pasirinktas. Neseniai sutikau buvusį mano brolio partizano Rūtenio ryšininką. 1949 m. po kautynių jis taip pasakė: "Tėvynei Lietuvai paaukojau du brolius". Paskui pridūrė: "Paaukosiu ir save".

1945 metų pavasarį visi išbėgome iš namų. Pranešė, kad atvažiuoja išvežti. Pasislėpėme miškelyje netoli namų. Sėseriai Elenai tuomet buvo dvylika metų. Anksčiau, kai siausdavo enkavedistai, broliai suspėdavo pasislėpti bunkeryje namuose. Enkavedistai įpuola, o brolių jau nėra. Būdavo, sustoja rusai, žiūri į tą sieną, kurioje yra durys į bunkerį, ir nieko negali suprasti. Buvo įrengta taip: iš

paradinės namo pusės buvo stiklinė veranda, už jos prieangis, kurio viena siena jau seniai buvo paruošta tinkavimui: plačios lentos apmuštos balanomis. Dvi lentos buvo perpjautos, ant jų per sudūrimą buvo pakabinta rūbams kabykla. Patraukus lyną, skląsčiai lengvai tas lentas atidarydavo. Taip patenki į pirmąją slėptuvę tarp dviejų sienų. Ji neplati, keturių metrų ilgio. Grindys vienodai bilda. Vinimi pakrapštęs, iš po grindjuostės ištrauki lyną, kurį patraukus, grindys vienoje vietoje atsiveria. Tada patenki į medinę slėptuvę. Vienoje jos sienų lentos tokiu pat būdu atidaromos. Pagaliau patenki į išbetonuotą kambarį dar giliau po žeme, iš kurio veda tunelis į lauką. Po bunkeriu buvo iškastas šulinys. Buvo apskaičiuota: jeigu bunkerį susektų, tai ateitų ir naktis, kol prieitų iki paskutinės slėptuvės.

Broliai rašė kovų metraštį. Vyriausias brolis buvo geras literatas, visus įvykius aprašė. Tačiau visai neseniai, dar prieš Sąjūdį, viskas pavirto dūmais. Traksėdžio kaime gyveno ryšininkas, kurio name tarp dvigubų lubų brolis Rūtenis buvo paslėpęs didelį archyvą. Vėliau tas ryšininkas išsikėlė, o tame name kiti žmonės darė remontą, atplėšė lubas ir rado archyvą. Pamatę daug nuotraukų, raštų, išsigando ir viską sudegino.

J. G. Ar nė karto į bunkerį tėviškėje, pirmąjį bunkerį, nebuvo įėję enkavedistai?

A. K. Ne, nebuvo. Jie jautė, kad broliai yra namuose, tačiau nepavyksta užklupti. Kartą 1944-ųjų rudenį kaimo seniūnas paprašė brolių, kad su juo važiuotų gyvulių surašinėti. Išvažiavo, nenorėdamas, kad apkaltintų, jog jau slapstosi. O enkavedistai atpuola ir klausia, kur Jonas. Mama juos pavaišino. Vienas, išeidamas iš trobos, didžiuodamasis pasakė: "Vot kaip čekistai gyvena", ir griuvo paslydęs ant nugaros. Sesuo Onutė buvo nubėgusi apie kilometrą į tą pusę, kur brolis rogėmis važiuoja. O enkavedistai taip pat rogė mis iš kitos pusės atvažiuoja. Sesuo sutriko. Prietemoje sunku įžiūrėti, kurios brolio rogės. Neapsiriko ir suspėjo broliui pasakyti, kad rusai. Po to Onutė, įbėgusi į gretimą sodybą, apsigaubė, kaip senutė, skara ir ėmė bulves skusti. Įbėgę enkavedistai pradėjo klausinėti, kur ta mergaitė. Apsidairė — niekur nėra.

J. G. Jūs išeidavote į mišką, bet kartais pareidavot?

A. K. Iki 1945 metų pavasario mes dar gyvenome savo namuose. Ir broliai pareidavo. Tik jie turėjo slapstyti.

Tais pavojaus laikais padidėjo žmonių nuojauta. Vakaras. Miškas. Būdavo, rengiesi į žygį, partizanai vienas į kitą pažvelgia. Visus apėmęs kažkoks nerimas. Nutaria neiti. Vėliau sužino, kad ten buvusi pasala. Kartą 1944 metų žiemą brolis Jonas eina į stiklo verandos prieangį, paima žalvarinę durų rankeną, tačiau kažkokia jėga sustabdo ją nuspausti. Pasižiūri pro langą ir mato prie verandos durų su automatais stovinčius mėnulio apšviestus enkavedistus. Kiti plėšė bites. Turbūt norėjo brolius išvilioti iš namų. Tikėjosi, kad jie neiškęs negynę žiemą draskomų bičių.

J. G. Kaip išbėgote iš savo namų ir kas į juos įsikraustė?

A. K. Išbėgome viską palikę. Nespėjome net šuns Sargio paleisti. Galvoju, kad šiandien ir jam reikėtų pastatyti paminklą: namus jis gynė tol, kol sribai jį užmušė.

Dėl mūsų namų ir visos sodybos susivaržė seniūnas Petras Auškalnis ir Leonas Gėrikas — sribas. Sribas seniūną nurungė. Sako, jie ten gyvendami nuolat puotavo, nes ūkyje buvo visko: pilni aruo

dai grūdų, gražių arklių, gerų karvių, daug avių, žąsų ir kitų paukščių, ažuolinių lentų, mamos austų drobių, knygų, indų — visko. Vėliau mūsų namuose buvo kolūkio raštinė.

J. G. Kas buvo tas Gėrikas, kuris įsikėlė?

A. K. Batsiuvys. Komunistas — sribas. Vėliau gavęs leitenanto laipsnį. Sribų vadas.

J. G. Dar ką nors papasakokite apie mamą.

A. K. Su mama nuolatos susitikdavome. Mama džiaugdavosi, kai iš žygio sugrįždavome sveiki, nesužeisti. Ją priglausdavo ir saugodavo geri žmonės, kurių mūsų kraštuose buvo labai daug. Jie, leidę savo namuose įsirengti bunkerius bei slėptuves, patys nuolatos būdavo dideliame pavojuje. Ne kartą nuo sribų ir enkavedistų mamą išgelbėdavo miško tankumynas. Kaip ir kiti, ji rinko žinias, bėgdavo pranešti partizanams apie pastebėtą pasalą, pasirodžiusius rusus. Ji gyveno ypatingai sunkų ir tragišką gyvenimą ne vienerius, bet daugelį metų. Tačiau, kaip ir anksčiau, ji buvo kantri, jautri kitiems. Atsimenu, kaip kartą, man dar mažam esant, ji piktinosi su jai būdingu ramiu apmaudu kažkokia moteriške, kuri tesirūpino vien tik savais vaikais, o kaimynų nematė, ir palygino ją su avimi, kuri ne prisileidžia svetimų ėriukų. Mama į lagerį man rašė laiškus, tačiau nė karto neparašė apie žuvusius partizanus, savo sūnus. Atvirkščiai, ji vaizdavo tokį miško brolių gyvenimą, kokį aš palikau:

Ja hožu po liesam,
Mnogo ptiček jest tam.
Vsie porhajut, pojut,
Gniozda tioplyje vjut*.

Laiškus į lagerį reikėjo rašyti rusų kalba. Mama jautėsi vieniša, nors ir tarp gerų žmonių, nes žuvo visi jos sūnūs, išskyrus mane lageryje, duktė Onutė buvo nutremta į užpoliarę prie Salehardo, Elena Irkutsko lageriuose kirto miškus.

J. G. Dabar papasakokite, ką veikėte grįžęs iš lagerio?

A. K. Skubėjau pas brolius į mišką. Sesuo Onutė buvo parašiusi iš Užpoliarės man į lagerį, kad, sugrįžęs į Lietuvą, pirmiausia vykčiau pas vieną ryšininką į Šiaulius. Ten ir nuskubėjau. Šeimininkas pavaišino arbata. Trumpai pasikalbėjome. Nekantraudamas kuo greičiau pamatyti brolius, pakilau ir pasakiau, kad važiuoju. Šeimininkas įbedė į mane akis ir nutilo. Paklausiau, kas yra. Atsakė, kad žuvę. Išbėgęs į kelią, sustabdžiau sunkvežimį ir nuvažiavau link Laukuvos

*Aš vaikštau po miškus,
Daug paukščių ten yra.
Visi plasnoja, gieda,
Šiltus lizdus suka. (Vert. red.)

pas Meškauskus ieškoti besislapstančios mamos. Kiekvienas sutiktas milicininkas man buvo brolių žudikas. Mamos ten neradau, tačiau patekau prie pat brolio Rūtenio žuvimo vietos. Tai buvo kaimynų Rocevičių sodyba, kur brolis Jonas, pakirstas rusų enkavedisto kulkos, apsisuko aplink, apžvelgė paskutinį kartą gintą žemę, perkando nuodų ampulę ir sukniubo. Rūtenis žuvo 1951 m. spalio 18 d. apie 16 valandą 15 minučių, išbuvęs partizaninėje kovoje septynerius metus. Nukovę Rūtenį, enkavedistai subėgusiems žmonėms gyrėsi, kad nugalėję Ameriką. Apsiašarojęs Meškauskas man pasakojo, kad ir žuvęs jis gražiai atrodęs. Enkavedistai su sribais jo liauną kūną nusivežė į Varnius. Žiaurumu pasižymėjęs Laukuvos enkavedistų sribų vadas, žmonių pramintas "raudongalviu", už Rūtenio galvą buvo paskyręs daug pinigų. Žmonių atsiminimuose piešiamas gražus partizano Rūtenio įvaizdis. Pas Rūtenį norėdavę pereiti net iš kitų būrių vyrai. Jo rūpesčiu ypač buvo stengiamasi išsaugoti partizanų rėmėjus, net paaukojant savųjų gyvybę.

Norėjau kuo greičiau pamatyti mamą. Važiuoju pas šaunuų dėdę Praną Stulgą. Jis gyveno netoli mūsų išdraskytos sodybos, už skardingos Lokystos. Nė karto jis nepabūgo nei enkavedistų, nei sribų. Visada, atlapojęs krūtinę, pakeltu balsu ir žaižaruojančiomis akimis atkirsdavo: "Šaudykit, jeigu norit! Nieko nežinau". Radau jį su rūbais gulintį lovoje veidu į sieną. Pasisveikinęs sakau: "Pranai, aš Albinas. Sugrįžau". Jis neatsigręždamas tyliai atsako: "Sergu". Visaip bandau įtikinti, kad aš Albinas Kentra, o jis vis tą patį: "Sergu". Ir tik kai parodžiau sužeistą ranką, jis atsigręžė ir sveikutėlis pašoko. Buvo tai jaudinantis susitikimas po aštuonerių metų. Mano apsilankymą jis palaikė provokacija, jam ne kartą teko panašiai pergudrauti provokatorius. Duris nakčia jis atidarydavo tik tada, kai išgirdavo sutartą negarsų stuksenimą į langą: tuk, tuk-tuk, tuk, tuk-tuk.

Motiną suradau už Alkupio, Prapymo kaime, pas Petkus. Iš tenėjome partizanų takais. Mama ne kartą sustodavo, kad pasidžiaugčiau gražia gamta. Aplankėme partizanus globojusias šeimas. Žmonės tebebuvo nuoširdūs, vaišingi. Tačiau daugelis su nuoskauda kalbėjo apie įvykusią sovietizaciją-kolektyvizaciją. Įsiminė Nevočių kaime, Šniaukštų-Beržinių sodyboje, gražiai naujų, viena prieš kitą stovinčių žemaičių pašnekesys: "Kas su mumis pasidarė... Būdavome linksmos, patenkintos

tuo, ką turime. O dabar plėšiamo, dirbame, baramės, pykstamės". Man pro akis bėga okupantų primestas žmonių supjudymo planas. Užtenka suvaryti žmones į kolūki, nemokėti už darbą, kad žemdirbys, nenorėdamas mirti badu, būtų priverstas pjūties ar bulviakasio metu vogčiomis pasiimti savo triūso dalį. Vėliau kaimynai apsidairę pastebi, kad vienam pavyko daugiau pasiimti, o kitas liko lyg ir nuskriaustas. Pažeidus teisingumą, žmonės patenka į priešo paspėstą kilpą, griaunančią gerus tarpusavio santykius.

Daug gerųjų žmonių nebebuvo: vieni žuvę, kiti Sibire. Anksčiau, būdavo, einame nuo Šarūnkalnio link Šilalės, ginklai saulėje blizga, niekas neskundžia. Buvo kaimų, kur nebuvo nė vieno išdaviko, kur jų būdavo — aplenkdavome. Narsūs vyrai buvo. Žemaičiuose nuo seno išliko priedermė ginti Tėvynę. Paprastai partizanų būrius organizuodavo kariškiai. Rūtenis su broliais taip pat suorganizavo būrį. Kovotojų pasirinkimą lėmė jų dvasinės, moralinės savybės. Gal todėl šį būrį ilgai lydėjo sėkmė. Rūtenis, kol galėjo, atsisakinėjo perimti vadovavimą aukštesnėse struktūrose. Reikėjo išvengti gerai paspėsto provokatorių tinklo. Neseniai ryšininkas Jašinskas iš Šilalės man papasakojo, kaip kartą Rūtenį kvietė susitikti su atvykusiais kito krašto partizanų vadais. Susitikimui vieta buvo paskirta Tauragės—Šilalės riba. Kai atėjo prie tos vietos, Rūtenis sako ryšininkui: "Tu eik vienas. Aš pasiliksiu čia. Pasakyk jiems, kad Rūtenis susirgo ir negali ateiti. Tegu paskiria kitą susitikimo dieną. Tu viską atidžiai ištirk". Ryšininkas sako: "Jeigu klausa, mane suims". Rūtenis atsakė: "Ne tavęs, o manęs jiems reikia". Taip ir padarė. Rūtenis pasiliko, o ryšininkas nuėjo. Supratęs, kad pasala, ryšininkas pažadėjo atvesti Rūtenį kitą kartą.

Pirmosios Rūtenio būrio tragiškiausios kautynės įvyko 1949 metų spalio mėnesį Lentinės kaime, arti Šilalės. Būrys, grįždamas iš tolimo žygio, prieš aušrą pavargo, ir kai kurie vyrai įkalbėjo vadą, kad neitų į numatytą vietą, o apsistotų poilsui Katauskų sodyboje. Partizanai sumigo. Ėjęs sargybą Papartis, Kazys Kentra iš Alkupio, pamatė, kad supa. Įbėgęs į vidų, riktelėjo: "Rusai!". Vyrai stvėrėsi už ginklų. Rūtenio brolis Sakalas sako: "Šoksiu per langą". Rūtenis: "Nešok". Sakalas, pamatęs už lango kupstą, su automatu rankose iššoko. Kulka pataikė jam tiesiai į širdį. Už lango buvo ne žemės kupstas, bet žolių krūva. Tauras — Juozas Kentra, kulkosvaidininkas, prie šulinio rentinio ilgai kovėsi, dengė besitraukiantį būrį. Kai kulkos kliudė jį patį, jis staiga pašoko, krestelėjo rankomis ir, lydimas kulku, bėgo link miško. Tauras paskutinis pasitraukė iš kovos lauko, kuriame liko gulėti keturi bendražygiai. Pribėgęs tvoros lipynę, Tauras nusimovė krauju prižliugusius batus ir nubėgo į mišką. Ilgai jo laukė grįžtančio motina, brolis Rūtenis, sesuo Elena-Snaigė, būrio vyrai ir kiti. Galvojo, kad galbūt jis kur nors sužeistas gydosi arba gyvas yra patekęs į enkavedistų rankas, nes jo neatvežė ir nepaguldė ant gatvės grindinio Šilalėje.

Taurą rado miške po keleto mėnesių, nutirpus sniegui, pavasarį. Jis sėdėjo atsirėmęs į alksnį. Prie dešinės ištiestos rankos sesuo Elena po lapais rado pieštuką ir

ranka rašytą partizaniškų dainų sąsiuvinį su atverstu lapu "Malda už Tėvynę", o paskutinius jo parašytus žodžius jau neišskaitomai buvo išplovęs lietus.

Tauras buvo nuėjęs mišku dar kilometrą iki tvoros, už kurios buvo patikimų žmonių sodyba. Netoli buvo ir vartai į tą sodybą, tačiau, turbūt netekęs daug kraujo, atsisėdo tarp eglaičių prie alksnio. Tą spalio vakarą miško pusėje žmonės girdėjo šūvį. Pavasari revolveris tebegulėjo šalia. Partizaniška uniforma buvo suvarpyta kulų. Paskutinis taiklus šūvis į galvą buvo jo paties.

Dėdė Pranas atvežė po šiaudais paslėptą baltų lentų karstą. Pusbrolis Juozas, Rūtenis, Snaigė ir dar keletas kitų pamiškėje, dirvaitės viduryje, iškastoje duobėje, šviečiant priešpiečio saulei ir giedant miško paukščiams, palaidojo partizaną Taurą. Jis buvo to būrio vadu po to, kai brolių Rūtenį paskyrė vadu kitur. Rūtenis atžingsniavo kapo vietą ir visų paprašė įsidėmėti žingsnių skaičių.

Prieš porą metų su Juozu Norvilu toje dirvoje kasėme skersai ir įšilgai juostą. Karsto ten dar neaptikome. Liko pievoje įrėžtas kryžiaus ženklas.

J. G. Kaip klostėsi įvykiai po Lentinės mūšio?

A. K. Mama ir sesuo Elena kautynių dieną buvo už Jūros upės. Išgirdusios kulkosvaidžių kalenimą, suprato, kad kaunasi jų būrys. Nerimo vedamos, jos ėjo nakčia į Šventus. Užsuko pas Jakus. Tačiau jie dar nežinojo, kuo baigėsi kautynės. Artėjant vakarui, skausmingu veidu į kambarį įeina Paulina Jakienė ir sako: "Sakalo nėra". Motinos lūpos pamėlo ir ištarė žodžius: "Jis buvo geras". Po to visi ilgai tylėjo. Netektis palietė kiekvieną, tačiau kovą reikėjo tęsti. Prieš einant į praretėjusį būrį, Snaigė ir motiną Rūtenis įspėjo: "Kad nematyčiau ašarų". Elenai tai buvo sunku. Ji rašė:

Kas kad vienumoje ašara iškrinta,
Ji tegu sudūžta žemėn nebyli...
Aš čia nepaklysiu miško labirintuos,
Tik kančia krūtinėj pasislėps tyli.

Gal išmoksiu juoktis ašarą paslėpus
Ir dainuoti dainą širdžia kruvina.
Ji tegu išmoksta juoktis man paliepus,
Te kitiems suskamba guodžiančia daina.

Elena buvo nuovoki ryšininkė. Priėmė partizanės priesaiką, tačiau su ginklu rankose jai buvo nejauku. Nors ir pilną pavojų, Elena-Snaigė partizanišką gyvenimą vaizdavosi romantišką. Įspūdį darė partizanų heroiskumas, savitvarda. Daug pavojų teko jai pačiai patirti. Kai vieną kartą su kaimyniniu Udros-Bagdono būriu ji nuėjo į Kaltinėnų apylinkes ir pasiliko dienai nedideliame miškelyje, po pietų sugrižo

ryšininkas ir pasakė: "Vyrai, jūs apsupti". Jaunų partizanų veidai išliko ramūs. Vieno lūpos ėmė judėti. Matyt, meldėsi. Tik vadas Ūdra sunerimo. Ryšininkas pasisiūlė mergaitę išvesti. Tačiau Snaigė atsisakė: "Jeigu žūsime, tai visi kartu". Ilgos ir įtemptos slinko laukimo valandos, o jie kažkodėl dar nepuola. Vieni siūlo veržtis kalno pusėn, kiti kaimo link. Ūdra klausia Snaigę: "Į kurią pusę norėtum tu?" Snaigė parodė į balas, o vadas jai sako: "Vesk". Visi šokinėdami nuo kinselio ant kinselio, stverdamiesi už medelių, laimingai paliko apsuptį. Tik vienas paslydo ir pliaukštelėjo į vandenį. Ūdra tyliai pasakė: "Manys, kad antys". Būrys pasuko link Laukuvos ir auštant susitiko su belaukiančiais Rūtenio vyrais Alkupyje.

Kartą po brolių Leono-Sakalo ir Juozo-Tauro žuvimo Elena-Snaigė ėjo pro savo tėviškę. Saulė kryo vakarop. Slapta vogčiomis priėjo prie namų. Sustojo po ąžuolu, kurio paunksmėje vasarą pie taudavo. Priglaudė veidą prie ąžuolo, apsiverkė ir nedelsdama pasuko link Prapymo miškų. Grįžusi užrašė įspūdžius eiliuotai:

Kai saulė geso vakaruose,
Ėjau pro tėviškės laukus
Ir mirštančiuose spinduliuose
Išvydau vėl gimtus namus.

Liūdni nameliai tyliai žvelgė,
Berods, ilgėdamies kažko...
Žirgelis lankoje sužvengė,
Ir gailiai ėmė kaukti šuo.

Senutis ąžuolas palinko,
Į tolį ištiesė rankas.
Šešėlis paruge nuslinko,
Lyg klausdams, ar negrįžta kas.

Senuti ąžuole, nelauki,
Negrįšime visi kartu.
Ten, kur Lokysta tyliai plaukia,
Praliejo kraują broliai du.

Kieme graudžiai sugirgždo svirtis
Ir sudainavo kažin kas,
O juk kitąkart apie viltį
Sesuo dainavo čia dainas.

(Snaigė dviejų eilučių neprisimena)
Glaudžiaus prie ąžuolo ruplėto,
Nukrito ašara karšta.

Jau 1996-ieji, tačiau Elenai Snaigei nei prie ažuolo, nei gimtuose namuose dar ir šiandien vietos nėra.

J. G. Kaip suėmė Snaigę?

A. K. 1950 metų liepos 28 dieną Snaigė turėjo spausdinti atsišaukimus. Rūtenis sakė, kad jie skubiai reikalingi. Arti Kvėdarnos, Geniotų kaime, mažoje Varaniaus trobelėje, buvo įrengta štabo slėptuvė. Joje buvo rašomoji mašinėlė, žibalinė lempa ir įvairūs raštai bei dokumentai.

Kieme pamatęs sribus, senyvas šeimininkas išsigando. Stribai, pastebėję jo drebančias rankas, puolė vidun į trobelę. Snaigė, nespėjusi uždengti slėptuvės angą grindyse, išgirdo žodžius: "Lįskit lauk! Mesime granatą!" Snaigė turėjo greitai apsispręsti: gyventi ar mirti. Girdėjo kartojant: "Mesim granatą. Išlįskit!" Ji klausė savęs: "Ar išlaikysiu? Ar neišduosiu?" Apėmęs pasitikėjimas savimi padiktavo: "Neišduosiu".

Išlipus Elenai iš slėptuvės, jai surišo rankas ir klausė: "Kiek ten dar jų yra?" Snaigė atsakė, kad ji buvusi viena. Tačiau jie nepatikėjo ir privertė šeimininką lįsti į slėptuvę. Geroji Varanienė, nebodama sribų, užrišo Snaigei skarelę. Išsivedę Snaigę į kiemą, stribai ją paklupdė ir tardė, kad pasakytų, kur kiti. Snaigei su surištomis rankomis sunku buvo atsitiesti, kai po kiekvieno smūgio į veidą ji pargriūdavo. Ji aiškino, kad nieko nežinanti. Tik atsitiktinai pamačiusi angą ir iš smalsumo įlindusi į slėptuvę. Ir ne jos ten mašinėlėje likęs nebaigtas spausdinti lapas. Stribai tuo netikėjo, nes jie jau buvo girdėję apie ilgakasę mergaitę. Kol kiti ilgai darbavosi slėptuvėje, Snaigės sargybinis pradėjo snūduriuoti. Snaigė norėjo pabėgti, tačiau trukdė surištos rankos. Po truputį ji pradėjo jas išlaisvinti ir jau buvo bebaigianti, kai iš trobos išėjo kitas sribas. Snaigė vėl suglaudė rankas tarsi niekur nieko. Jis priėjo ir patikrino rankas: "Ak, tu gudruole!".

Snaigę tardė Šilalėje, po to Klaipėdoje. Pagaliau enkavedistai nutarė ją vežti per Rietavo miškus, kad ten juos užpultų "partizanai" ir "išvaduotų" Snaigę, po to palydėtų ją į Rūtenio būrį. "Vaduojant" kautynės atrodė tikros, ilgokai šaudėsi. "Vaduotojai" buvo apsirengę lietuviškomis partizanų uniformomis. Po kautynių vienas atnešė peršautą rusų kareivio kepurę. Kitas spyrė Snaigei batu į paširdį rėkdamas: "Kur tu, komjaunuole, naktį važinėjiesi su rusais?" Dar kitas ieškojo medžio, po kuriuo pakarti. Snaigė teisinosi. Sakė, kad ji esanti kalinė, kad jos broliai taip pat partizanai. Tačiau jų palydos atsisakė, prisiminusi Rūtenio priesaiką, kad negalima nepažįstamo partizano atvesti į būrį. Po to juos "užpuolė" rusai, ir vėl Eleną-Snaigę nuvežė į Klaipėdos kalėjimą.

J. G. Kur gyvenote grįžęs iš Rusijos?

A. K. Neberadęs būrio, palikau Žemaitiją. Kaunas man tapo pastoge ir šiluma. Gyvenau pas lagerio draugo Gedimino Andriuškevičiaus brolių Algimantą, Liudo Dambrausko būsimus uošvius Kairiūkščius, mano kaimynės Stulgienės žentą Balį Stulpiną. Po metų iš Užpoliarės sugrįžo sesuo Onutė, vėliau Elena. Išsinuomojome mažą kambarėlį Vilijampolėje. Mama slapta tai pas mus, tai kaime gyveno.

J. G. Albinai, kada pats pradėjai priešintis okupacijai?

A. K. Kada? Gal pradinėje Nevočių mokykloje. Neseniai sutikau klasės draugą Vytautą Gailių. Aš jau buvau beveik užmiršęs, bet jis man priminė, kaip 1940-jų Vasario 16-ąją prie mokyklos tarp berželių nutiesiau trispalvių vėliavėlių girliandą ir klasėje sugadinau prezidento Antano Smetonos vietoje ant sienos kabantį Stalino paveikslą. Išliko atmintyje, kaip mane įsivedė į mokytojų kambarį iš Šilalės atvažiavę milicininkai. Stoviu vienas tarp jų keturių, užvertęs galvą aukštyn, žiūriu į jų nelietuviškus, panašius į čigonų veidus ir, nepabūgęs gąsdinimų, neprisipažįstu. Mokykloje buvo du mokytojai: Ambroza mokė ir auklėjo tautinių vertybių dvasia, o kitas, čirpindamas "Internacionalą" smuiku, vertė mus dainuoti "Pirmyn, vergai..." Turbūt todėl susiskirstėme į dvi komandas. Viena kartą pionieriai mus užpuolė. Mes gynėmės. Man pataikė gan dideliu akmeniu į krūtinę: guliu aukštiekninkas vejoje, žiūriu į žydrą dangų, galvodamas, gal paskutinį kartą, ir negaliu oro įkvėpti, plaučiai sustojo.

Iki šiol išliko gražus mokytojo Ambrozos įvaizdis. Jo dėka taip pat išliko mamos sukurtas kupletas. Kartą, parėjęs iš mokyklos, pasakiau mamai, kad mokytojas, žingsniuodamas pro mūsų suolus, liniuote suduoda vaikams per sprandą. Mama paėmė popieriaus lapą ir vienu ypu, man žiūrint, parašė:

Oi, mūsų klasėj laisvė gyvuoja,
Kada botago smūgiais kapoja —
Vienam per žandą,
Kitam per sprandą.
Ta diktatūra
Tegul pražūva!
Kada botago nebematysim,
Tada mes pono geriau klausysim.
Tada mes poną gerbsim, mylėsime
Ir nuo botago nebekentėsime.

Sesuo Onutė šį kupletą perrašė savo ranka, o kitą rytą prieš pamokas padėjau jį mokytojui ant stalo. Atėjęs mokytojas raustelėjo ir daugiau liniuote nebežaidė.

Mamos storasis eilėraščių sąsiuvinis prapuolė, kai sribai išsivežė mūsų knygas į Šilalę. Nepavyko surasti ir to vašku užlydyto eilėraščių butelio, kurį mama su Birute Meškauskaite užkasė po medžiu Rūteniui žuvus.

Tais pačiais metais, kai mane tardė mokykloje, vėl patekau į sovietinių pareigūnų rankas. Šį kartą visai nekaltai. Einame su draugu šaligatviu Šilalėje. Atokiau eina maždaug aštuoniolikmetis vaikinai. Sakau draugui: "Eina žydukas". Mes, vaikai, nieko blogo negalvodami, sakydavome: vokieťukas, žydukas, lenkiukas, čigoniukas. O jis nugirdąs tempia mus į miliciją ir aiškina, kad reikia sakyti "izraelietis".

Vokiečiams traukiantis ir rusams artėjant, kaupėme ginklus bei šovinius. Artėjanti rusų armija kėlė nerimą dėl Lietuvos ateities. Su grįžtančiais rusais susidūriau netoli namų dobilienoje. Einu įkalnėn, o prieš mane išnyra rusų tankas. Aš šoku į kairę, jis link manęs. Šoku į dešinę, jis vėl į mane. Vos suspėjau ištrūkti. Po kelerių karo metų jų tankai nebebuvo panašūs į tuos nedidelius dvidešimt septynis, kuriuos du vokiečių kareiviai buvo pašovę netoli mūsų kaimo, kai Raudonoji "nenugalimoji" armija bėgo iš Lietuvos.

Netrukus susidūriau dar su vienu tankistu. Šilalės pušyno pakraštyje apsistojo rusų kariuomenės dalinys. Jie pasistatė vieną naujutėlį vokiečių tanką "Tigrą" atokiau nuo savo palapinių. Po pamokų nuėjau prie to tanko, apsidairiau, įlipau į vidų ir pradėjau atsukinėti kulkosvaidį. Mano darbą nutraukė ant tanko užlipęs tankistas. Išprašė jis mane iš to tanko, varosi į pušyno gilumą, šaudė į pakaušį truputį pro šalį, o ugnys lekia man pro akis. Maniau, gal nušaus. Iššaudė visą apkabą, paskui kitą. Kai išėjome į pušyno kraštą, jis sako: "Papa, mama". Rusiškai nemokėdamas paaiškinti, džiugiai parodžiau ranka į toluoėje ant kalvelės tarp ažuolų dunksinčių tėvų sodybą. Nuėjome kartu. Mama jį pavaišino, ir jis mane paleido. Kai atgal nubėgau prie to tanko, saulė leidosi, ir kareiviai jau buvo sulindę į palapines. Baigęs atsukti kulkosvaidį, traukiu jį į tanko vidų, o jis kažkodėl užkliūva. Iššokęs žiūriu — duslintuvas trukdo. Vikriai nusuku jį nuo vamzdžio galo ir įsikišu į kišenę. Greitai šoku atgal į tanką, po to iš tanko ir bėgu pakrūmiai, palaukėmis kulkosvaidžiu nešinas. Ilgai keliavo tas kulkosvaidis Šilalės, Kvėdarnos, Laukuvos, Rietavo miškais, kol baigėsi vokiškų šovinių atsargos.

Netrukus sužinojau apie paslėptą kulkosvaidį Šilalės gimnazijos palėpėje. Jį iš ten paimti tebuvo galima tik dienos metu. Nė vienas enkavedistas neįtarė tą gražią rudens dieną, kad Šilalės gatvėmis pralėkė pro jų akis į audeklą suvyniotas, prie dviračio rėmo pririštas vokiškas MG kulkosvaidis.

Žmonės pasisiūlydavo partizanams atiduoti ginklus. Kartą mes, keturi broliai, ilgai badėme špagą Jako lauke dirvą, kol suradome rusišką su ratukais ir šarvu "Maksim" kulkosvaidį. Stiprus turėjo būti Tauras, ne vieną kilometrą ant pečių nešęs tokį svorį. Ėjome dirvomis, pievomis palei Derkintų kelią Lokystos tilto link. Tamsoje nuo tilto greitai į mus dardėjo vežimas. Pasiruošėme. Jam pravažiuojant pro mūsų automatų vamzdžius, girdėjome stribo Gėriko balsą: "Mes tuos Kentrukus sutvarkysim".

Kitą pavasarį vos nepatekau į jų nagus. Nešiau nakčia iš Šilalės keturis šimtus automato šovinių. Du raiti patruliai, staiga išjoję į mano gatvę, suriko rusiškai:

"Stok!" Aš neriau kaip kulka link Kvėdarnos tilto. Girdžiu iš paskos šuoliuojančių žirgų kanopas. Perbėgęs tiltą, neriau žemyn į gilų pylimo griovį. Žiūriu, apglėbęs šovinius, į viršum manęs sustojusių žirgų ir enkavedistų siluetus dangaus fone ir priekaištauju sau, kodėl nepasiėmiau ginklo. Laukiu pasirengęs bėgti, jeigu pastebės. Netrukus žirgų kvėpavimas pritilo, lakštingalos suokė, o jie vis klausėsi. Po valandėlės atvažiuoja stribų vežimas. Maniau, kad pasklis ieškoti. Tačiau kažką su patruliais pasikalbėję, jie nuvažiavo tolyn. Netrukus patruliai pasuko atgal ir sustojo ant tilto už keliolikos žingsnių nuo manęs. Jau norėjau pakilti ir eiti, bet pajutau, kad nukritęs vienas sandalas. Tyliai ieškau jo koja žolėje. Palikti jo negaliu, nes išaušus jį gali rasti. Jeigu rastų, jie suprastų, kas pabėgo: sandalas vokiečių metais buvo Gėriko siūtas. Suradęs sandalą, pakilau ir laimingai palokysčiais parėjau į būrį.

J. G. Albinai, kaip tave suėmė ir kaip tardė?

A. K. Su Rūteniu buvome susitarę, kad tuo atveju, jeigu patekčiau į enkavedistų rankas, turėčiau bet kokio kaltinimo išsiginti ir tvirtinti, kad aš norėjęs būti su broliais, tačiau vyriausias brolis nesutikęs ir sakęs, kad aš dar per jaunas ir, patekęs į enkavedistų stribų nagus, galis išduoti bunkerius ar kitką.

1946-aisiais buvo graži liepos septintosios naktis. Paryčiais sugrįžome iš žygio. Man reikėjo tą dieną nueiti į Šilalę. Išleisdamas nenorom, Rūtenis pasakė: "Dienos metu išleidžiu paskutinį kartą". Man nubėgant palaukėmis, Elena pamojavo.

Šilalėje prie šventoriaus būriavosi žmonės. Mane pamatė ginklų partizanams parūpintojas ir pribėgęs ilgai spaudė ranką. Ilgokai susidūrė ir mūsų žvilgsniai. Turbūt senokai matęs apsidžiaugei, pagalvojau, tačiau nežinau, kad manęs čia daugiau nebesutiksi.

Vos tik pradėjau sparčiai žengti link paprūdžio, žiūriu, mane supa. Aš, nuduodamas, kad nepastebiu, pamatęs toluoje einantį žmogų, garsiai šaukiu: "Petrai, palauk!" Dabar jau nebeeinu į namą paprūdyje, o vejuosi "Petra". Girdžiu juos taip pat greitai bėgant paskui mane. Aukštoje žolėje išmetu iš po nakties kišenėje užsilikusius šovinius ir tarp pirštų sutrintą laiškėlį.

Jie mane užspeitė už Šilalės niekam nematant. Sėdėjau tarp jų griovyje, kol atvažiavo jų vežimas šienai vežti. Paguldė mane į tą vežimą, apkrovė šieną ir atvežė į dvaro parką. Išrengę iškratė kiekvieną rūbo siūlę. Po to pastatė prie medžio kamieno, nutaikė į mane ginklus ir sako: "Tuo pat sušaudome, jei nepasakysi, kur broliai, kur bunkeriai." Žiūriu ramiai aš į jų vamzdžius ir kartoju: "Nežinau". Po valandėlės vėl paguldo į vežimą sakydami, kad veš sušaudyti į mišką.

Išvažiavęs iš pievų, darda vežimas keliu, aš prasipešu šieną, žiūriu per kripę ir matau, kaip eina enkavedistų batai greta manęs. Netrukus vežimas pasuka į Šilalę, o ne į mišką. Įriedėjus į enkavedistų būstinės kiemą paprūdyje, išgirstu: "Kelkis!".

Iškišu galvą iš šieno, man užmauna ant galvos enkavedisto kepurę, o išlipus iš vežimo, apsiaučia miline su raudonais antpečiais. Veda jie mane, apstoję iš visų pusių į savo namą, kuris keldavo žmonėms siaubą. Einu, o miško broliai nežino, kur aš einu. Įėjęs vidun, pažvelgiau — jų daug, pilnas kambarys kraupių veidų ir žvilgsnių, o aš vienas privalau juos įveikti. Negalima, negalima man pralieti brolių-sesių kraujo, nors ir geležimi degintų, į panages adatas kaišiotų. Aš ne pirmas ir ne paskutinis brisiu dėl Tėvynės žuvęs. Vieno tik bijau, kad netekęs sąmonės ir nebesuvokdamas, jog esu tarp sužvėrėjusių rusų enkavedistų ir kelių lietuvių išgamų, nepradėčiau atsakinėti į jų klausimus. Ką tik medžių gojelyje, pastatytas prie medžio kamieno, ramiai žiūrėjau į atkištų ginklų tamsias kiaurymes, dabar žiūriu į jų pykčiu apsiblaususias juodas akis, įsiutusius prakaitu blizgančius iškreiptus veidus ir kiek galėdamas rankomis dangstau galvą, kad apsaugočiau sąmonę. Jau buvo po vidurnakčio, kai palikau tą namą Šilalės paprūdyje, sulaužytas lazdas ir kitų belaukiančią ilgą guminę žarną.

Kitoje gatvės pusėje, prieš dabartinį Šilalės žemės ūkio banką, stovėjo raudonų plytų stribų namas. Prie durų su šautuvu stovėjęs stribas po savo kojomis atkėlė rūsio dangtį. Kampe tamsoje ant betono grindų suradau sugulėtų drėgnų šiaudų sluoksnėlį. Atsisėdau vienmarškinis, iššukavau pirštais pilną saują atitrankytų plaukų, sukišau juos į kišenę ir saugojau tol, kol jie dingo kartu su švarku Spasko lageryje toli už Uralo. Mąstydamas apie miško brolius, giliai užmigau, ir tik retkarčiais išbudindavo aplink mane lakstančios žiurkės.

Nuvežę į Tauragės Šubertinę, enkavedistai man skyrė ypatingą dėmesį. Tardė pasikeisdami: vieni dieną, kiti naktį. Jie sakydavo: "Arba tu mus, arba mes tave įveiksim". Grįžęs į Lietuvą, sužinojau, kad net dėdės Prano man atvežtą maistą jie patys suvalgydavo, o man atiduodavo tik maišą su baltiniais. Tardydami jie eidavo iš proto: į mane lėkdavo viskas, ką tik jie kieto ant savo rašomojo stalo ar kitur nutverdavo. Ne jų žiaurumas man kėlė nerimą, tačiau mįslė: kaip galėjo taip netikėtai jie mane užklupti ir suimti, kur gresia pavojus laisvėje esantiems? Daugiau kaip penkis mėnesius Šubertinėje didžiausią nerimą man buvo sukėlusi ta naktis, kai į tardymo kambarį enkavedistas įnešė tris automatus. Pagalvojau, gal brolių, gal ir jie čia kur nors nukauti guli. Manojų automato tarp jų nebuvo. Greitai įtampa atslūgo. Pats enkavedistų tardytojas tapo savųjų sėbrų išdaviku. Kartą, baigęs naktinį tardymą, jis stūmė manė įsitarščiavęs iš savo kabineto ir suriko: "Kam įdavei naganą su dvidešimčia šovinių?" Jam atsakiau: "Jokio nagano aš neturėjau ir niekam jo nedaviau". Enkavedistui išsprūdęs sakinyss turėjo sužlugdyti jų ilgai regztą voratinklį partizanams sunaikinti. Miško broliai dar nežino, kad į jų gretas sėlina išdavystė. Nekantriai laukiau dėdės Prano atvažiuojant su maišu, kad kuo greičiau galėčiau išsiųsti broliams laiškeli, įsiūtą į skalbimui gražinamam baltinių siūlę. Neseniai ryšys buvo užmegztas, kai siūlėje užčiuopiau trumpą pieštuko šerdelę ir adatėlę su siūlu. Ilgai laukti nereikėjo. Miško brolių rankose buvo popieriaus skiautelė su nupieštu

šuniu ir trimis raidėmis "Dam". Mane, kaip ir anksčiau, tardė dieną naktį, o enkavedistų "Dam" toliau skverbėsi į mišką.

Tardydami enkavedistai dažnai skaitydavo pavardžių sąrašus ir klausdavo, ką iš jų pažįstu. Kai kartą priėjo prie pavardės Apolinaras Damulis, aš iškart pasakiau, kad pažįstu, ir pridūriau, kad jis žadėjo mane į kalėjimą pasodinti. Aplink stovėję tardytojai sutriko. Žvelgdamas į jų nustebusius veidus, papasakojau jiems nebūtą istoriją. Jie atlyžo. Pirmą kartą atvežtam maiše randu ne tik baltinius, bet ir maisto. Numalšinęs alkį, pasijutau žvalesnis.

Įvykiai klostėsi greitai. Po poros dienų išdavikas, taip neseniai judošiaus ranka sveikinęs mane Šilalėje, dabar stovėjo prieš mane akistatoje. Tardytojai stebėjo mūsų žodinį susirėmimą. Aš jį moralizavau, jis gynėsi. Vienas enkavedistas pagrasino, kad ir jį pasodinsią. Matyt, jie suabejojo, ar agentui duoti ginklai atlieka jauko vaidmenį ir ar iš tikrųjų jis juos atiduoda partizanams pasitikėjimui įsigyti.

Netrukus man skaitė kitą pavardžių sąrašą. Atsakinėjau įprastai: "Nepažįstu". Tačiau po to, kai perskaitė Albino Martinavičiaus pavardę ir aš atsakiau, kad nepažįstu, jie uždavė man kitą klausimą: "Ar buvai su juo susipykęs?" Atsakiau, kad nebuvo. Jų veidai nušvito. Martinavičius dalyvavo man priimant priesaiką. Jis palūžęs elgėsi išdavikiškai. Akistatos metu stengiausi jį sugėdyti dėl melo ir visų akivaizdoje paneigiau jo parodymus. Jis turėjo gerą progą paneigti "prasimanytus" parodymus, tačiau to nepadarė. Jis pasirinko negarbingą išdaviko kelią. Gaila, Lietuva neteko vieno lietuvio. Toliau vėl viskas klostėsi sena vaga. Mano tardymo protokolų knyga storėjo. Akistaton atvedę, t. y. išslaptinę, savo jauką "Dam" ir tuo sužlugdę ilgai ir kruopščiai rengtą Šilalės partizanų sunaikinimo planą, enkavedistai pasijuto pergudrauti ir dėl to labai niršo. Dėdės Prano atvežtas maišas vėl būdavo be maisto.

Praėjo šaltas ruduo, ir Kalėdos artėjo, kai palikau Šubertinės kambarą su išdaužtu langu ir plikų lentų gultą, ant kurio vienmarškinis, susirietęs į kamuolį, gulėdavau, kad šilčiau būtų.

Atvežė į Šilutę. Pirmą kartą patekau į tikrą kalėjimą. Įvedė į didelę kambarą, kurioje kaliniai vienas prie kito sėdėjo ir gulėjo ant dviaukščių narų, kiti vaikštinėjo. Kartą toje kameroje, užmovę maišą ant galvos, jauni vyrai mušė įmestą šnipą. Šnipai buvo laikomi bjauriausiais priešais, nes apsimetę draugais ir įgavę pasitikėjimą, jie pražudydavo daug žmonių.

Vieną rytą sapnuoju: atvažiavo dėdė Pranas, o aš jaudinuosi, kad nesuspėju įsiūti laiškelių į maišo siūlę. Pašokęs įsiuvu ir pabundu. Tuoj pat atsidaro durys, ir man įneša didelį maišą, o aš gražinu tuščiajį. Maiše radau naujus gražius kailinius su balta ilga vilna viduje. Tais kailiniais apsisiautęs, ir nuėjau teisman į karinį tribunolą. Ten jie, žiūrėdami į storulę bylą su aibe tardymų, paklausė: "Prisipažįsti kaltas?". Iškišęs

galvą iš kiek per didelių kailinių, oriai atsakiau: "Nekaltas". Jie perskaitė nuosprendį — dešimt metų. Man tuomet trūko trijų mėnesių iki aštuoniolikos.

Išvedamas iš salės, atsigręžęs dar kartą pažvelgiau į karinį tribunolą ir greta jo sėdinčius šnipą "Dam" ir daug šilališkių išžudžiusį Mišą. Šie du, matyt, atskubėjo iš Šilalės prašyti, kad manęs nepaleistų, bet nuteistų. Keisti dalykai darėsi Lietuvoje: kaltino ir teisė tie, kurie patys turėjo būti teisiami. Mišą išgelbėjo lietuvių gailestingumas. Kai Raudonąją armiją vokiečiai vijo iš Lietuvos, jis atsiliko nuo savo dalinio Šilalėje ir prisiglaudė pas kaimo mokytoją, kuris jį slėpė nuo vokiečių daugiau kaip trejus metus, iki sugrįžtant rusams. Karo metais išmoktą lietuvių kalbą jis panaudojo lietuviams naikinti.

Iš Šilutės mane nuvežė į Lukiškių kalėjimą. Ten nebuvo jauku. Kartą keliolika mūsų išveda į kiemą, kuriame stovi kareiviai su išrikiuotais kulkosvaidžiais. Pagalvojome, gal šaudys, nes saugojimui užtenka bokšteliuose ant aukštų mūrų sėdinčių ginkluotų sargų. Tačiau palaikę prie sienos prieš vamzdžius, jie vėl mus nuveda į kameras.

Vilniuje netekau mane šildžiusių kailinių. Kalėjimą saugoję rusų kareiviai, būdavo, nuveda keletą politinių kalinių į plėšikų kamerą ir palieka kuriam laikui. Vienas pagyvenęs žmogus bandė neatiduoti savo brangių aulinių batų. Tačiau tuoj jį apgulė, jo kojos sutraškėjo, ir batai atsidūrė jų rankose. Kai naktį mane išbudino sugirgždėjusios durys, mačiau, kaip sovietų kariškis išsinešė maišą priplėštų daiktų. Plėšė žmones ir laisvėje. Tuomet iš Rusijos į Vilnių buvo suvažiavę vagių-katinų. Jie kniaukdavo prie durų, kad šeimininkas jas atidarytų. Atidaręs duris, gailestingas šeimininkas patekdavo į katino nagus. Tačiau baisiau būdavo, kai į duris pasibelsdavo enkavedistas. Nelaimė tam, kurio butas jam patikdavo. Toks pirmas patekdavo į tremties Sibirą sąrašą. Dar blogiau būdavo, jeigu enkavedistas norėdavo pasikviesti į Lietuvą savo draugų ir giminių. Tuomet jis pasibelsdavo į daugelį durų.

Iš Lukiškių į Sibirą riedėjo etapas po etapo. Man buvo skirta patekti į kalinių sveikatą suardančias Džeskazgano vario kasyklas. Tačiau, kai mus išrikiavo po kalėjimo bažnyčios skliautais, nuo kolonos mane atskyrė. Sužeista ranka man nulėmė kitus lagerius: Rasų ir Spasko.

J. G. Ar mėginai bėgti iš kalėjimo ar lagerio?

A. K. Ta mintimi gyvenau kiekvieną dieną. Tauragės Šubertinėje net gavau batus su pjūkleliais geležiui pjauti paduose. Tačiau jų panaudoti negalėjau: už lango groty vaikščiojo sargybinis. Vilniuje rengtis pabėgimui padėjo Tauragės Šubertinėje susapnuotas sapnas. Einu Vilniaus gatvėmis kalinių būrelyje, kol prieinu aukštą mūro sieną. Atsidaro vartai, už kurių bažnyčia su prisišliejusi namu. Eidamas išilgai to namo stogu, prieinu bažnyčios kupolą, per jo angą patenku į bažnyčios vidų. Groja vargonai. Bėgdamas siauromis Vilniaus gatvelėmis, sutinku seserį Onutę.

Kai po pusmečio mus varė į Rusų lagerį ir kai priartėjome prie jo, labai nustebau, išvydęs sapną tikrovėje. Prie bažnyčios stovėjo ilgas neaukštas buvusio vienuolyno pastatas. Pasibaigus lagerinei kalinių priėmimo procedūrai, nuskubėjau pasižiūrėti, ar iš tikrųjų nuo vienuolyno stogo galima patekti į bažnyčią, ar ten yra sapne matyta anga. Apsidžiaugiau. Aukštais mūrais apsuptoje ir spygliuotomis vielomis apraizgytoje zonoje išvydau niekieno nepastebėtą langą į laisvę. Bolševikai Rusų bažnyčios tada dar nebuvo uždarę. Pranešiau miško broliams, kad pabėgsiu. Netrukus gavau laiškėlį, kuriame ant kalno nupiešti trys kryžiai. Komunistai Trijų kryžių kalno dar nebuvo susprogdinę. Piešinį perskaičiau klaidingai ir liūdėjau dėl trijų brolių žuvimo. Sesuo Onutė buvo atvažiavusi apžiūrėti lagerio iš išorės. Nepastebėjau po trimis kryžiais nupiešto ženklų, kuriuo jie norėjo mane įspėti, kad nebėgčiau Trijų Kryžių kalno pusėn.

Nuo pat Šilutės bėgti norėjome dviese su Jonu Dovydaičiu. Rasose buvo neaišku, ar nakčia patekę ant bažnyčios skliautų, ten rasime laiptus žemyn ir atrakintas duris į bažnyčios vidų. Galvojau, kad gali tekti leisti žemyn virve per angą elektros laidui skliaute, jeigu tokia ten būtų. Po to, kai iš lagerio sandėlio "pasiskolinau" ilgas vadžias ir pasidariau kablį iš geležies, sakau Jonui: "Šią savaitę bėgame". Jis prašė palaukti, nes laukė sesers atvažiuojant į pasimatymą. Pabėgimą atidėjome kitai savaitei. O iš tikrųjų visam laikui, nes niekada daugiau nebebuvo progos pabėgti. Tą savaitę sėkmingai pabėgo kiti du kaliniai mūsų numatytu keliu. Po to Rusų lageryje atsirado dar vienas sargybos bokštelis. Šį kartą ant vienuolyno stogo. Jeigu pabandytum prie jo priartėti, išgirstum, kaip ir iš kitų bokštelių, rusiškai surinkant: "Stok! Šausiu!"

G. Kaip susiklostė išdaviko "Dam" gyvenimas?

A. K. Rusų ir Lietuvos komunistų saugumas neįtarė, kad miško broliai viską žino apie jų agentą "Dam". Partizanai dar keletą kartų aplankė Tėvynę išdavusį jaunuolį. Užuo krimitęsis, jis tebevaizdavo orų lietuvi, siūlė ginklų laisvės kovai tęsti ir pats pageidavo įsijungti į partizanų gretas. Jis apgailestavo ir pasakė užuojautos žodžius partizanams dėl mano patekimo į enkavedistų nagus. Dabar būtų įdomus Rūtenio ir jo kovos draugų pokalbis su "Dam", kuriame girdėtame dviejų moralių dialogą. Aišku, jeigu būtų nesudegę Rūtenio raštai. Partizanams jis jau buvo mažiau pavojingas, tačiau jie nežinojo, kuo dar jis gali pakenkti man Šubertinėje. Todėl dėdės Prano atvežtų baltinių siūlėje radau klausimą: "Likviduoti ar palikti "Dam". Parašiau: "Dėl manęs nebūtina". Kai paskutini kartą Rūtenis ir jo vyrai, atsisveikindami su "Dam", liepė jam šešias valandas neišeiti iš namų, jis nustėro. Demaskuotas "Dam", dirbęs agentų-"kurmių" grupėje, tęsė išdaviko darbą viešai. Jis tapo Šilalės komjaunuolių sekretoriumi. Rusų enkavedistai jį apginklavo ir apgyvendino Šilalėje. Kaimo jis vengė, tačiau kartą kaimyninio būrio kulka jį ten užklupo besimėgaujant meile. Jis stvėrėsi ginklo, bet nesuspėjo iššauti. Okupacinė valdžia neteko būsimo aukšto pareigūno, valdininko, o pokario komunistų partija ištikimo padėjėjo.

J. G. Kur tave likimas nubloškė iš Rusų?

A. K. Kai santykiai tarp Rytų ir Vakarų ėmė aštrėti, politinius kalinius išvežė iš Rusų. Mūsų traukinys sustojo toli už Uralo kalnų Ka-rabase. Patekau į garsiąją 1949 metų kelionę pėsčiomis iš Karabaso į Spasko lagerį. Ilga kolona krypavo per drėkstantį sniegą visą dieną. Aš vedžiau prilaikydamas nebeįstengiantį eiti senyvą žmogų iki pat vakaro. Sutemus, saulėtą balandžio pirmosios dieną pakeitė speigo naktis. Ginkluoti varovai melavo sakydami, kad tolumoje stepėje pasirodę žiburiai būsiąs mūsų kelionės galas. Kuo toliau, tuo ilgiau varovai turėjo šaudyti virš mūsų galvų iš automatų, kad į sniegą sukritusi penkių minučių poilsui kolona pakiltų ir vėl pajudėtų. Aš irgi kelis kartus tiesiau rankas į sniegą ir norėjau kristi lyg į patalus, tačiau stabdė mintis, kad namiškiai nežinos, kur dingau. Paryčiu mes ir rogėse sušalusieji pasiekėme Spaską. Ten man norėjo nupjauti sušalusius kojų pirštus. Aš nesutikau. Todėl ir šiandien tebevaikštau greitai.

Visame dideliame lageryje tebuvo vienintelis medis — berželis. Jis glostė akį valandomis. Žmonės ten krito lyg lapai. Pilnos ligoninės. Liudo Dambrausko suburti jaunuoliai darėme įvairias analizes. Klausdavome ligonį, kur jam geriau: ar darbe, ar ligoninėje. Jeigu jis pasakydavo, kad jam geriau ligoninėje, tai ir jo analizės būdavo tokios, kad jo neišrašytų iš ligoninės. Žmonės badavo. Kartą tarp medinių užtvartų užtikau pilną kibirą karštų gardžių makaronų. Atsisėdau ir ėmiau valgyti. Tačiau neilgai. Link manęs artėjo keli vilkiniai šunys. Jų maistas buvo daug kartų sotesnis ir gardesnis. Lagerio valdžia buvo žiauri. Sukrėtė kagėbisto Kruglovo poelgis. Užuoat meiliai su juo kalbėjusios, jaunos vienuolės iš Ukrainos nuplėšė jam munduro antpetį. Jis atkeršijo: šaltą žiemos rytą išvežė jas už zonos vielomis surištomis rankomis. Sunkvežimis sugrįžo be jaunučių vienuolių. Parvežė tik jų juodas sukneles su išsiūtais baltais kryžiais. Mažu lopeliu padidėjo lagerio kapinės.

J. G. Sakei, lageryje mokeisi kalbų?

A. K. Būsimą vokiečių kalbos ir literatūros mokytoją sutikau vagone, kai mūsų traukinys riedėjo link Uralo. Prieš suguldami miego, vyrai, palenkę galvas žemame vagone, giedojo "Lietuva, Tėvyne mūsų..." Tarp jų tik vienas negiedojo, tačiau ir jis buvo apimtas jaudulio. Tai buvo apie 50-ies metų vokiečių iš Bavarijos Jozefas Drekselis. Karo metu jis buvo pulkininkas, taikos metu pedagogas. Spasko lageryje kiekvienai dienai jis parašydavo iš atminties ištrauką iš "Fausto", "Viliaus Telio" arba kito kūrinio ir šimtą dvikalbio žodyno žodžių, kuriuos, slėpdamasis nuo prižiūrėtojų, išmokdavau, kol jie ryte, išvarę iš užrakintų barakų, mus suskaičiuodavo. Mano mokytojas būdavo patenkintas, kai vakare po darbo jam pakartodavau ryte išmokus tekstus ir žodžius. Jozefas, su kitais kaliniais įkinkytas į roges, tempdavo žiemą vasarą akmens luitus naujiems barakams statyti. Mane vadindavo jis savuoju sūnumi ir norėjo ateityje pasikviesti studijuoti Vokietijos universitete. Jis didžiavosi, kai šaškių turnyre tapdavau lagerio čempionu arba laimėdavau vienu metu lošdamas su dvidešimčia lentų. Drekselis pirmasis tarp vokiečių Spaske gavo siuntinį. Pirmą

vakarą jis norėjo pasidalinti išpūdžiais su manimi, o ne su savo tautiečiais. Vėlai vakare jis išdėliojo kampelyje ant narų gardumynus. Pasakojo apie gimtąjį Traumšteiną, apie savo žmoną ir, kaip karininkas, tikrindamas siuntinį ir žiūrėdamas į auksu ir sidabru įpakuotus maisto produktus, paklausė: "Milijonierius?" "Ne". "Fabrikantas?" "Ne." "Kas tu toks?" "Karininkas", — atsakė mano mokytojas. Iš dalies lemtingas buvo jo palinkėjimas, kad mane lydėtų sėkmė. Atėjo jis pas mane gimtadienio dieną, ištraukė iš kariško munduro pažasties paslėptą auksinę širdelę su stiklo grybeliu ir tarė: "Albinus, šiandien tau noriu padovanoti tą, ką turiu brangiausio. Šį talismaną man prisegė žmona išeinant į karą, kad mane lydėtų sėkmė. Keletą kartų fronte buvau patekęs į "katilą", tačiau kiekvieną kartą likau gyvas. Tegul dabar tave lydi sėkmė". Kai mane paleido iš lagerio, kartu su lietuviais atėjo išlydėti ir mano mokytojas. Prie vartų į laisvę pasakęs "Sudie", jis pakartojo prieš keletą metų jam pasakytus žodžius: Tauragė, Šilalė, Gūbriai. Išėjęs iš lagerio, gaunu pasą ir žiūriu nusteбęs: aš jau nebe Kiantva, o Klentva. Kiantva buvau tapęs Lukiškių kalėjime. Paskui, kai jau buvau Vilniaus Universiteto anglų kalbos ir literatūros specialybės antro kurso studentas, man buvo pasiūlyta išlaikyti kitas disciplinas ir baigti universitetą per vienerius metus, nes vokiečių kalbą ir literatūrą buvau pakankamai išmokęs. Daug vėliau, kai pats pradėjau kitus mokytį svetimų kalbų, supratau, kokią gerą ir kilnų mokytoją buvau sutikęs toli už Uralo kalnų. Jo širdelė tebelydi mane ir šiandien.

J. G. Kaip tau pavyko įstoti į Vilniaus universitetą?

A. K. Laisvės kovų dalyviams aukštųjų mokyklų durys buvo už-rakintos keliomis spynomis. Tačiau pasitaikydavo ir spragų, nes ne visa tautinė inteligentija buvo išnaikinta. Sugrįžus į Lietuvą, man iki universitetų dar buvo toli. Reikėjo baigti keturias vidurinės mokyklos klases ir gauti brandos atestatą. Nutariau baigti vidurinę mokyklą per vienerius metus. Tačiau kaip patekti į paskutinę klasę? Nuvažiuoju į Šilalę, pasiimu progimnazijos baigimo pažymėjimą, į pavardę Kentra įterpiu raidę "l" ir pataisau raidę "r" į "v", kad sutaptų su naujuoju pasu. Nuvažiuoju į Kauną, kur pagal parašytą prašymą mane įtraukia į vienuoliktos klasės mokinių sąrašą, neatkreipdami dėmesio į Šilalės gimnazijos pažymėjimą. Svarbu buvo nesusikompromituoti. Geometriją, trigonometriją ir algebrą išmokau pirmosiomis mokslo metų savaitėmis. Kai rinko lietuvių literatūros rašomąjį darbą, aš jo neįdaviau. Nežinojau, kaip turi atrodyti temos planas. Kad neatrodyčiau įtartinas, nuslėpiau, kad kalbu vokiškai. Per anglų kalbos pamokas jaučiausi gerai, nes lageryje trejetą mėnesių buvau draugavęs su anglu pavarde Evans. Be to, buvau perskaitęs "Amerikoniškąją Tragediją". Pasibaigus pirmajam trimestrai, patekau į klasės pirmūnus ir laimingai baigiau vidurinę mokyklą. Lageryje rimtai mokiausi medicinos. Tebepuoselėjau viltį sugrįžti pas brolius į mišką. Tačiau dabar reikėjo apsispręsti, ką studijuoti: mediciną, vokiečių ar anglų kalbą ir literatūrą arba kitką. Svarbu buvo, kad mandatų komisija neįtartų dėl dalyvavimo pasipriešinime. Mūsų artimas žmogus Balys Stulpinas patarė nuvažiuoti į Vilnių pas jo bičiulį Leoną Valkūną, kuris tuo

metu buvo Vilniaus universiteto Istorijos ir filologijos fakulteto prodekanas. Jo bute Užupyje atvirai pasikalbėjome. Jis patarė stoti ne į stacionarą, o į neakivaizdinį skylių, nes ten didesnė galimybė išlikti nesusektam. Taigi ir įteikiau dokumentus Vilniaus universiteto neakivaizdiniam skyriui. Pasirinkau anglų kalbą ir literatūrą. Autobiografijoje parašiau, kad mokiausi Šilalės gimnazijoje, kad buvau sužeistas ir tapau invalidu, kad buvau išlaikomas valstybės lėšomis, kad persikėliau į Kauną ir ten baigiau vidurinę mokyklą ir kad gaunu valstybės paramą. Jeigu būtų sužinoję tikrąją praeitį, nebūtų galėję manęs apkaltinti dokumentų klastojimu: delno sužalojimą galima laikyti invalidumu, žmonės kalėjimuose ir lageriuose buvo išlaikomi valstybės lėšomis, o valstybės parama buvo medicininės komisijos paskirta metams keliolikos rublių suma dėl sužeisto delno.

Neilgai teko būti neakivaizdiniu studentu. Iškvietė mane iš Kauno Istorijos ir filologijos fakulteto dekanas prof. J. Palionis ir, nuvedęs pas rektorių, aiškina, kad šitą vyrą jie nori turėti stacionare, o ne neakivaizdiniame skyriuje. Fakulteto dekanas nežinojo, ką rekomenduoja, o rektorius — ką priima. Iš kilo kita problema. Privalau lankyti paskaitas, tačiau man uždrausta gyventi Vilniuje, tuo pačiu ir studentų bendrabutyje. Prof. B. Stulpinas patarė kreiptis į LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo pirmininką J. Paleckį, nes jis kartais padeda gabesniems jaunuoliams. Smalsu buvo patikrinti, koks jo požiūris į buvusius kalinius ir partizanus. Nuėjęs prisistačiau tikrąja pavarde Kentra. Paaškinu, kad buvau represuotas ir lageryje atlikau bausmę, kad, sugrįžęs į Lietuvą, noriu studijuoti universitete, tačiau man draudžia gyventi Vilniuje. Mandagiai paklausę vardo ir pavardės, paprašė atsisėsti ir palaukti. Nežiūrėjau į laikrodį, kiek aš ten laukiau. Po valandėlės atėjo augalotas juodbruvų vyras ir išmeigęs į mane piktas akis, pasakė: "Tau niekas Vilniuje neleis gyventi, ir studijuoti tau niekas neleis". Pasakęs "viso labo" ir apsukęs keletą vingiuotų ratų po miestą, nuėjau į universitetą, į paskaitas.

Kad galėčiau lankyti paskaitas, nelegaliai gyvenau Vilniuje pas lagerio draugo pažįstamą. Buvo ramu, kol nesutikau mane pažinojusių. Einu kartą Katedros aikšte, atpažįsta mane buvęs Šilalės gimnazijos mokinys ir pasveikina: "Labas, Kentra!" Gerai, kad šį kartą arti manęs nebuvo nereikalingų ausų. Nutariau "pamesti" Spasko pasą, kad gaučiau Lietuvoje išduotą. Manasis iš pirmo žvilgsnio kėlė įtarimą, kad grįžęs iš lagerio. Netrukus atsitiko tai, ko visiškai nesitikėjau. Kai Kauno milicijos pasų skyriuje jaunai pasininkei pasakiau, kad pamečiau pasą, ji man liepė atnešti gimimo liudijimą. O kai pasakiau, kad mano pase buvo klaidingai įrašyta pavardė, pažadėjo ją atitaisyti pagal gimimo liudijimą. Po keleto dienų gaunu pasą be įrašo, draudžiančio gyventi sostinėje. Be to, universitetui išrašė pažymą, kad, keičiant pasą, ištaisyta pavardė. Pasą išdavusi mergaitė laikinai ėjo pasų skyriaus viršininko pareigas. Jeigu būtų buvęs pats viršininkas ir atidžiau būtų pasižiūrėjęs į "pamesto" paso šaknelę, vargu ar būčiau galėjęs baigti universitetą. Taigi, tapau pavergtos Lietuvos piliečiu su teise gyventi Lietuvos sostinėje. Pasijutau lyg ir saugiau. Tikrai Universiteto buhalterija buvo įtaresnė ir įžvelgė mano nelojalumą okupaciniam

režimui. Ji kviesdavo mane prie langelio paimti stipendijos ne pavarde Kentra, bet Kontra. Tais laikais pavadintus "kontra" sodindavo į kalėjimus arba siųsdavo į tremtį pas baltąsias meškas. Tuo turbūt aš šiek tiek ir skyriausi nuo kai kurių kitų studentų universitete.

Studijos prabėgo lankant svarbesnes paskaitas, besislapstančią mamą, iš Sibiro sugrįžusias seseris ir artimuosius kaime. Mane džiugino, kad tada dauguma studentų buvo atsparūs diegiamai komunistinei ideologijai. Lietuviai geriau už Vakarų Europos universitetų studentus buvo susipažinę su pirmąja komunizmo stadija — iš Rusijos atvežtuoju, kruvinuoju skurdo socializmu. Po karo Žemaitijoje šitaip sakydavo: "Komunistą pažinai-ai, ai, ai. Ką jis tau padarys? Jis tave prarys." Naiviai skambėjo marksistinio mokslininko aiškinimas, kad komunistinėje visuomenėje kiekvienas bus aprūpintas pagal poreikius. Tūlas studentas imdavo ir paklausdavo ironizuodamas, ar neatsirasia tokių, kurie savo poreikius ims pernelyg uoliai tenkinti. Marksistinis mokslininkas nesutrikęs moksliskai aiškino, kad tokių minčių niekam nekilsia, lygiai kaip dabar niekam nekylo noras kaupti vandenį virtuvėje, kai greta pilnas šulinys gaivaus vandens.

Studijuodamas universitete, supratau, kad tūkstančių partizanų pralietas kraujas, kalinių ir tremtinių kančios nebuvo beprasmiška auka Tėvynei. Kai kartą studento ruso paklausiau, kodėl jie po Antrojo pasaulinio karo atsidūrė prūsų žemėje, jis iškart atsakė, kad jie važiavę į Lietuvą, bet ten buvę banditai (taip jie vadindavo laisvės kovotojus), ir todėl jie buvę priversti apsigyventi Kaliningrade (Prūsijoje). Taigi, nelygioje kovoje žuvusių partizanų dėka Lietuvos kaime išliko lietuviškos salelės. Liūdna būdavo žiūrėti į tose salelėse pasitaikančius susovietėjusius lietuvius valdininkėlius, kurie, pritardami okupantams, niekino Laisvės kovą ir jos karžygius. Jie spjaudė į šulinį, iš kurio geria. Jeigu ne partizanai, ne jie būtų tapę valdininkėliais, o atėjūnai.

Man baigus universitetą, mirė mama. Ant jos kapo nėra jokio žymens, tik gėlės gerų žmonių žydi.

J. G. Baigė universitetą. O kaip buvo toliau?

A. K. Dvejus metus mokytojavau. Lauruose mokiau anglų kalbos, o Nemenčinės vidurinėje mokykloje vokiečių. Aspirantus ruošiau vokiečių kalbos kandidatiniam egzaminui. Po to sumaniau pasirungti su tuometinės Sovietų Sąjungos aukštųjų mokyklų svetimų kalbų dėstytojais ir įstoti į Aukštuosius dvimečius svetimų kalbų pedagoginius kursus Leningrado (Sanct Peterburgo) universitete. Po šių kursų baigimo žadėjo suteikti aukštųjų mokyklų užsienio kalbos dėstytojo kvalifikaciją ir docento vardą. Kvalifikaciją suteikė, o docento vardui pinigų pagailėjo. Kadangi visus konkurso egzaminus išlaikiau vien labai gerais pažymiais, įstojau neturėdamas aukštosios mokyklos rekomendacijos. Ten dvejus metus intensyviai studijavau. Greta privalomųjų studijų išsilaikiau visus aspirantūros egzaminus: senąją ir vidurinę anglų

kalbą, vokiečių ir gotų kalbas, filosofiją bei kitas disciplinas. Čia pat prieš akis įdomi, viliojanti ir aprūpinta ateitis. Tačiau laikai dar ne tie. Kova dėl Tėvynės laisvės tebesitęsia. Lietuva tebėra okupuota. Kažkam reikia eiti į "mišką"... Visur sovietinę-komunistinę programą bruka lietuviams svetima ir sava spauda, radijas, televizija, įvairūs agitatoriai. Laisvojo pasaulio spauda uždrausta, knygos cenzūruojamos ir konfiskuojamos, užsienio radijo laidas lietuvių ir rusų kalbomis trukdo, burgzdomos įvairiausiais garsais, radijo birbynės. Tikrai radijo laidų anglų, vokiečių ir prancūzų kalbomis jie neišdrįso trukdyti. Šiek tiek prisibijojo Antrojo pasaulinio karo sąjungininkių. Be to, mažai buvo sovietijoje tas kalbas suprantančių. Net ir mūsų negausūs anglų kalbos ir literatūros specialybės studentai dažnai nesuprasdavo, ką sako sutiktas anglas. Todėl svarbu buvo, man atrodė, kad kuo daugiau žmonių išmoktų svetimų kalbų, kad eteryje bei knygoje būtų plačiau pralaužta "geležinė uždanga". Todėl ramia sąžine atidedu viską, kas išmokta, į šalį. Ateičiai atidedu disertaciją, kuriai niekada nebus laiko. Vis svarbesnių darbų atsiras. Reikės trispalvę vis aukščiau kelti. Įskaudinu Sanct Peterburgo anglistikos mokyklos vadovę Iriną Petrovną Ivanovą, kuri ištisus metus man du vakarus savaitėje paaudavo gotų kalbai ir kalbotyrai. Imuosi kito darbo: projektuoju audiovizualinį užsienio kalbų mokymo centrą Vilniaus universitetui.

J. G. Papasakok apie audiovizualinio užsienio kalbų mokymo centro sukūrimą.

A. K. Iš Sanct Peterburgo sugrižau į Vilniaus universitetą. Buvau paskirtas Anglų kalbos katedros vyresniojo dėstytoju. Labiau už viską rūpėjo sukurti užsienio kalbų audiovizualinį centrą ir papuošti Universiteto rūmus tautine tematika. Kadangi ginkluotos kovos etapas jau buvo praėjęs, tapęs istorija, ir likimas man buvo lėmęs išlikti gyvam ir ateiti į apgadintą Lietuvos mokslo ir kultūros šventovę, jaučiau pareigą čia tęsti Miško Brolių ir Sesių kovą kitaip ir kitokioje aplinkoje. Absurdiška tada atrodė kurti audiovizualinį mokymo centrą, nes sovietinė pramonė negamino audiovizualinių laboratorijų. Štai pradžiai reikėjo magnetofonų. Parduotuvėse jų buvo, tačiau mokslo įstaigoms buvo uždrausta juos parduoti. Nuėjau pas sovietinės Lietuvos prekybos ministrą, tačiau ir jis neturįs galios leisti parduoti, nes Maskva uždraudusi bankui tokiai prekei atlikti apmokėjimo operacijas. Reikėjo aibės įvairiausių detalių dėstytojo ir studento pultams įrengti. Ilgai truko mano kelionės po Maskvos planinės ekonomikos labirintus, kol visi reikalingi įrengimai atsidūrė universitete. Artėjant Universiteto bibliotekos 400-ųjų metų jubiliejui, pradėjo veikti pirmosios audiovizualinės laboratorijos. Ačiū, kad į pagalbą atėjo pasišventėlis inžinierius Mindaugas Mockus, stalius Edvardas Giruckas ir kiti. Laboratorijų kuratorius doc. A. Laučka nesigailėjo mane pakviestą į universitetą. Po to, kai parodose Maskvoje laboratorijos laimėjo bronzos ir aukso medalius, pasidarė lengviau: vyriausias finansininkas mažiau ignoravo mūsų padalinio poreikius. Nerimą kėlė kai kurių universiteto administracijos žmonių noras ir Filologijos fakultetą iškeldinti į Saulėtekį. Priešinomės. Audiovizualinės laboratorijos įrengtos taip, kad jų negalėtų perkelti į kitą vietą. Darbas virte virė. Įvairiais būdais gautus iš užsienio

kursus dauginome ir be atlyginimo platinome po visą Lietuvą. Pasisekė įtikinti Maskvos vyriausiąjį užsienio knygų prekybos viršininką, kad nupirktų audiovizualinius kursus iš Vakarų Europos. Jis pasiteiravo Maskvos aukštųjų mokyklų apie tokių kursų reikalingumą. Mūsų laimei, tų mokyklų vadovai jų nepageidavo. Todėl naujausi kursai atkeliavo į Lietuvos, Latvijos ir Estijos knygynus. "Diversija" pavyko. Mokiniai ir studentai girdėjo už "geležinės uždangos" esančių žmonių "gyvą kalbą". Greitai įvyko lūžis. Iš okupacijos išsivadavusi Lietuva turėjo daug gražiai svetima kalba kalbančių žmonių. Lietuvos mokytojai, dėstytojai ir audiovizualinės laboratorijos personalas atliko svarbų darbą. Gaila tik, kad ne visi išmoktą kalbą panaudojo ir dabar tebenaudoja mūsų Tėvynės labui.

Greitai Audiovizualinis centras sukėlė problemų ne tik sovietiniam saugumui, bet ir Universitetui. Kai Sovietų Sąjunga pradėjo išileisti į vieną kitą aukštąją mokyklą užsienio kalbų dėstytojus iš vadinamojo kapitalistinio pasaulio, netrukus ir mūsų universitetas pateko į tų laimingųjų skaičių. Atvykus lektoriams, Filologijos fakultete pagyvėjo akademinis gyvenimas. Būdavo įdomių paskaitų, kino filmų, skaidrių. Svečiams patiko laboratorijos žmonės. Todėl jie čia nuolat ir būdavo. Maskvoje akredituoti diplomatai pradėjo lankyti savo piliečius Vilniaus universitete — tuo pačiu ir mus. Galima įsivaizduoti, kiek rūpesčių saugumui sukeldavo, kai diplomatas Maskvoje viešai pasakydavo: "Važiuojam pas Kentrą savaitgaliui". Universitete kalbėjo, kad apie pastebėtą užsieniečių kažkam buvę įsakyta pranešti administracijai. Tačiau aš tų taisyklių nemačiau, ir niekas niekada nėra man jų rodęs. Tie, kurie tais reikalais rūpinosi, taip pat man jų nerodė, nes jau žinojo, kad tebesu laisvas lietuvis nelaisvoje Lietuvoje. Jie turėjo pastebėti, kad aš nebuvau baugus. Be to, aš nebijojau ir darbo netekti, nes buvau pasiruošęs bet kokią sunkų darbą dirbti. Kai man reikėdavo raštu atsakyti į kaltinimus dėl pas mus į laboratoriją užeinančių užsieniečių, aš jiems atsakydavau, kad kažkas turbūt legaliai universitete dirbančius lektorius palaiko užsieniečiais svečiais. Kai pas mane ateidavo Didžiosios Britanijos arba kitos šalies kultūros atašė arba kito rango diplomatas, aš jį paprastai pakviesdavau per vienas duris, o išlydėdavau per kitas. Daug laiko kagėbistai sugaišdavo veltui belaukdami, kol svečias išeis. Bėgo metai, o manęs nešalino iš universiteto. Matyt, tikėjosi pagauti su dideliu įkalčiu — Tėvynės išdavyste. Parsidavimą svetimiesiems jie laikė Tėvynės meile. Mano paskutinis "diplomatinis" vakaras Vilniaus universitete buvo tada, kai į svečius atvažiavo penki australų diplomatai. Ir tada, palydėdamas juos vėlai po vidunakčio, atrakinau ne to kiemelio vartus, per kuriuos jie atėjo. Po poros dienų kviečia mane rektorius. Vos tik praveriu duris ir noriu pasakyti "Labą rytą", matau, kaip jis delnu pridengia lūpas ir ranka parodo, kad išeitume į Didįjį kiemą. Tylėdami išėjome. Stovime dviese tame kieme, ir rektorius pradeda cituoti fragmentą iš mano autobiografijos, kurią parašiau stodamas į Universitetą: "Mokiausi Šilalės gimnazijoje, buvau sužeistas, buvau išlaikomas valstybės lėšomis..." Po to jis įsakmiai priduria: "Nebendrauk su užsieniečiais"! Netrukus gaunu griežtą rektoriaus papeikimą dėl darbuotojų nubaudo. Jame buvo parašyta, kad Filologijos fakulteto Anglų kalbos katedros vyr. dėstytojas Albinas Kentra nelegaliai apsigyveno

universiteto patalpose, pažeidinėja bendravimo su užsieniečiais taisykles ir taip toliau. Šį kartą rektorius apgynė mane griežtu papeikimu. Dar ne kartą piktos jėgos kėlė galvas ir, kenkdamos man, ypač daug žalos ir skriaudos jos padarė seseriai Onutei-Rasai, Elenai-Snaigei ir kitiems. Tad gavęs papeikimą, nuėjau pas mūsų bičiulę Dženetą Roberton, anglų kalbos dėstytoją iš Didžiosios Britanijos. Jai paaiškinau susidariusią padėtį ir pasakiau, kad nebegaliu priimti jos svečių. Ji atsakė, kad jie ne pas ją, o pas mane važiuoja. Ir pridūrė, kad jie daugiau nebevažiuos į Vilnių, jeigu aš jų nebepriimsiu. Taip ir buvo. Tačiau praėjo keletas metų, ir vėl svečiai iš užsienio atvyko į mano nedidelę buveinę universitete. Šį kartą jie atvažiavo filmuoti subyrančios "Raudonosios Imperijos" (The Red Empire).

J. G. Papasakok ką nors apie naujuosius universiteto interjerus.

A. K. Kuriant audiovizualinį centrą, svarbu buvo nukreipti Universiteto centrinių rūmų ansamblio restauravimo eigą taip, kad būtų sukurti nauji monumentalūs meno kūriniai: freskos, gobelenai, skulptūros; kad būtų pradėtos naudoti patvarios ilgaamžės medžiagos rūmų restauravimui. Pirmiausia reikėjo įveikti vyravusią formalią paminklosaugos nuostatą — "kaip radom, taip paliekam". Po ilgų debatų Paminklų konservavimo institute posėdžiavusi Meno taryba balsų dauguma parėmė mano samprotavimus.

Dabar reikėjo surasti gerus ir laiko pilietinę atsakomybę suvokiančius menininkus. Ne vieną vakarą su bičiuliu dailininku Egidijumi Talmantu aptarinėjome galimus kandidatus. Nuo universiteto skliautų, sienų, gobelenų turėjo dvelkti ta dvasia, kurią okupacinis režimas rovė iš žmonių atminties. Norėjome, kad ne tik studentai, bet ir į universitetą apsilankę moksleiviai bei kiti žmonės pabūtų sąlytyje su ta dvasia, ta pasaulėjauta ir mūsų istorija.

Sovietinės okupantų šmėklos, užuodusios naujųjų interjerų "kvapą", sunerimo. Dailininkai dirbo savo darbą — kūrė, o jos skundė. Paskutinis bandymas iškasti žarijų duobę po slenksčiu "Kentros folkloriniam nacionalizmui" buvo skundas Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui. Iškvietė mane sunerimęs rektorius ir tarė: "Rytoj ateina Aničas menų tikrinti. Sukis, kaip nori..." Suorganizavau gynybą. Nuėjau pas architektus ir dailininkus ir pasakiau, kas ką turi padaryti ir pasakyti. Kitą dieną salėje prieš akis gulėjo kai kurie jų projektai ir eskizai. Žvelgdamas į juos, atvykusiam tikrintojui tariau: "Kažin ko jie čia nori? Gi viskas taip liaudiška". Neįtardamas, kad aš pats esu vienas iš kaltinamųjų, atsakė: "Galbūt". Ten pat surašė tikrinimo protokolą. Nors ir neblogas jis buvo, tačiau truputį nepatiko. Su rektoriaus padėjėju greitai jį perredagavome, kad sugrįžtų jis skundikui bumerangu. Ramutės Jasudytės gobelenai buvo patekę į ilgiausią nemalonę. Kai sugrįžo jie iš parodos iš Italijos, paguldėme juos gražiai suvyniotus ant vamzdžių Mažosios aulos balkone, iki bus įrengta salė. Po poros mėnesių radau tuščią balkoną. Visų klausinėjau, niekas nežinojo, kur jie. Visur ieškojau — niekur neradau. Kartą, eidamas Pilies gatve, dirstelėjau pro atviras duris į pusrūsį ir išvydau "Brolėlius ir Žirgelius" sudarkytus,

batais sumindžiotus, ant dulkėtų grindų gulinčius, lyg žuvusių brolių iš miško atvežtus ir sribų sutryptus kūnus Laisvės kovų metais. Nesakiau Ramutei, savo ilgus metus į juos suaudusiai, kas atsitiko. Nenorėjau 270 jos širdies įskaudinti. Tik pakviečiau jos drauges iš muziejaus, kad paimtų juos globoti, saugoti. Tol juos saugojo, kol Laisvės varpas sugaudė. Tik tada jie sugrižo į universitetą. Jeigu būtų buvusi mano valia, aš tą salę būčiau pavadinęs "Miško Brolių ir Sesių" sale.

J. G. Dažnai tave matydavome su kino kamera. Kodėl?

A. K. Norėjau kai kurias akimirkas sustabdyti, o vėliau ją Lietuvą ginti. Iki šiol dažnai prisimenu tą kilnią Plioplių šeimą Čikagoje, kuri padovanojo gerą kino kamerą. Ramutė Plioplytė ją atvežė į Lietuvą. O kad greičiau bėgiočiau ir nepaslyščiau, mano gerbėjų Soponių Klubas (The Sponis Fan Club) Vašingtone atsiuntė mano numerio batus, nors ir nebuvo prisipažinęs, koks mano pėdos dydis. Kiek vėliau tie batai padėjo man atsiginti nuo sovietinės armijos. O buvo taip: 1991 metų rugpjūtyje, prieš pat. pučą Maskvoje, atvažiavo iš Maskvos rusų demokratė, berods, pavarde Sinianskaja. Nuėjo ji prie Šiaurės miestelio ir atsistojo prieš rusų kariuomenės dalinio vartus kitoje gatvės pusėje. Ant jos kaklo kabojo iki žemės nukaręs rusų kalba plakatas: "Sūneli, tu esi svetimoje žemėje. Nepadaryk gėdos Rusijai ir savo motinai!" Ji ten ilgai nestovėjo. Atėjo du civiliais rūbais apsirengę vyrai, pagrasino senutei gydytojai ir atėmė plakatą. Kitą dieną vėl su tokiu pat plakatu ji ten atsistojo. Atėjo du karininkai, tvojo jai per skruostą ir nusinešė plakatą. Kai trečią dieną ji ten stovėjo, aš su partizanu Vytautu Milvydu ir žurnalistu Karoliu atvažiavau. Iššokau iš mašinos su videokamera. Pribėgęs nukreipiu kamerą į ją su plakatu, o po to į kitoje gatvės pusėje esančius varius su raudona žvaigžde. Staiga per juos išnyra rusų kareivių būrys. Šokau prie manęs laukiančios mašinos, tačiau ji buvo neužves-ta ir nieko viduj nebuvo. Ką daryti? Miško broliui pasiduoti nederą. Viena ranka laikau prisispaudęs kamerą prie krūtinės, kita ginuosi. Karininkas, mosikuodamas aukštai iškeltu pistoletu, ragino savo kareivius kuo greičiau mane suimti. Mano ranka ilgesnė už jų, ir ji ėmė dirbti tarytum kulkosvaidis, atremdama į mane nukreiptus smūgius. Greitai subėgo iš aplinkinių namų žmonės. Jie rėkė, kad kareiviai liautųsi mane puolę. Taip pirmą kartą gyvenime besiboksuojant raudonų kepurių ir antpečių žiede, pro šalį ėjo stiprus žemaitis Donatas Daukša. Jis nešė tinklelyje ką tik nusipirktą didelę kopūsto galvą. Aš gyniausi rate iš vidaus, o jis, įsiūbuodamas kopūsto galvą tartum kuoką, ėmė ją tvoti jiems per nugaras. Atsiradus plyšiui, aš ištrūkau ir dingau. Batai kovoje irgi padėjo. Buvęs atokiau žurnalistas nesigynė. Jie taip smarkiai jį suspardė, kad žmogus ilgai ligoninėje gulėjo. Ir su fotoaparatu jis atsisveikino. Pasakojo, kad, man dingus, pasklido ten daug kariškų džipų, kurie zujo aplink. Aš tada jau persirenginėčiau apdraskytus rūbus. Džiaugiausi, kad nedaug te-nukentėjo Antano Kmieliausko iš Italijos atvežta videokamera. Ji dar ilgai man tarnavo ir pabuvojo beveik visuose Laisvės kovų karštuose taškuose, padėdama griauti Blogio Imperiją.

Laiko atžvilgiu ypač svarbi buvo juosta apie Spaudos rūmų puolimą 1991 metų sausio 11 dieną. Generolai apsiriko, puldami tankais ir šarvuočiais taikų pastatą dienos metu. Viskas buvo matyti kaip ant delno. Ginklams kalenant ir tikroms kulkoms zvimbiant, stengiausi nufilmuoti kuo meniškiau. Iš trijų videokamerų manoji buvo laimingiausia — išliko nesudaužyta. Išėjo tarytum vaidybinis filmas. Žmonės gynė rūmus lietuviškas dainas dainuodami. Netrukus Spaudos rūmų puolimą matė Aukščiausiosios Tarybos rūmų gynėjai. Japonas p. Hanekira šią juostą laikė geriausiu dienos reportažu. Todėl japonų televizija norėjo ją brangiai nupirkti. Į jų siūlymą šyptelėjęs atsakiau, kad p. Gorbačiovas daugiau tūkstančių dolerių man duotų. Po to nuoširdžiai paprašiau, kad jie kopijas darytųsi veltui. Ir n tik jie. Vilniuje akredituoti žurnalistai kopijavosi tą juostą iki pat kitos dienos ryto. Pasaulis dar aiškiau pamatė, kas yra kas. Sausio dvyliktąją dieną protestai drumstė Kremliaus sienų ramybę. Ponas Hanekira atsilygino man šimteriopai. Jis pasiūlė tą naktį penkias minutes pakalbėti per jų televiziją. Į jo klausimą anglų kalba, kodėl aš filmuojau rizikuodamas gyvybe, taip pat angliškai atsakiau: "Mes privalome ginti iš protėvių paveldėtas vertybes". Po to pagyriau Kremlį: "Kremlius turi tobulai išvystytą masinės informacijos tinklą ne tiktai Sovietų Sąjungoje, bet taip pat ir kitose valstybėse. Todėl jiems dažnai pavyksta suklaidinti ne lik eilinius žmones, bet taip pat ir patyrusius politikus. Jeigu būčiau nenufilmavęs šio puolimo, ponas Gorbačiovas tikriausiai būtų pasakęs, kad tie dainuojantys žmonės puolė tankus, o ne atvirkščiai". Filmavę japonai pakėlė nykščius.

Filmuoti įvykius nebuvo lengva. Sąjūdis neturėjo nei videokasėčių, nei pinigų joms nupirkti. Be to, Sąjūdžio administracija nelabai suprato videoinformacijos svarbumą. Bėgdamas pas draugus ieškoti videokasėčių, prarasdavau daug brangių akimirkų. Taip pat reikėjo antros videokameros, kurią būčiau galėjęs pasiūsti į kitas įvykių vietas. Užsienio lietuvių padovanoti videoaparatai buvo kažkur pasislėpę laukdami ramesnių laikų... Ne kartą užsienio televizijų kompanijos siūlė ir man, kad dirbčiau jiems. Aišku, būčiau turėjęs gerus aparatus ir gerą atlyginimą, tačiau nufilmuota medžiaga būtų buvusi jų, o ne mūsų. Niekas nebūtų jos taip plačiai išplatinęs.

Kiekvieną kartą, eidamas į pavojų, nežinodavau, ar sugrišiu. Todėl nufilmuotas kasetes palikdavau patikimame bute, kad suėmimo arba žuvimo atveju jas nuneštų nurodytu adresu. Gaila, kad po sovietmečiu gauto papeikimo nebuvo man sugrąžinti Universiteto vartų raktai. Dėl to ne kartą praradau brangaus laiko. Pasitaikydavo, kad nėra kur arti užėti pasikrauti videoakumuliatorių arba šaltą žiemos naktį sušilti. Pavojai tykojo ir iš pasalu. Po sausio tryliktosios pribėgęs susijaudinęs vyras išpėjo, kad nevaikščiočiau vienas. Jis sakė, kad, kai neseniaiėjau iš Gedimino prospekto į gynėjų minią

Parlamento aikštėje, iš tarpuvarčio išskubėjęs įtartinas vyras pradėjo mane sekti, visur eidamas iš paskos. Žmonių spūstyje jis norėjęs mane nudurti, tačiau jie jį nuginklavę. Paskutinį kartą taikėsi į mane rusų kareivis 1991 metų vasarą, kai jų šarvuočiai

suvažiovo į kagėbistų rūmų kiemus. Aš užlipau tada ant pastato stogo Pamėnkalnio gatvėje. Kai priklaupęs pradėjau filmuoti, žiūriu, čia pat prieš akis, iš aukštojo kagėbė pastato kiemo centre, rusų kareivis iškiša per langą automato vamzdį ir, primerkęs akį, taikosi į mane. Aš staiga nuleidžiu žemyn savąjį ginklą ir plačiai pamojuoju, kad nešautu. Nulipęs žemyn pagalvojau, kad niekas nebūtų nei matęs, nei girdėjęs, kaip žuvau ant aukšto Vilniaus stogo. Prie kagėbė rūmų susibūrę žmonės garsiai reikalavo, kad jie greičiau iš jų išsikraustyti.

Netrukus sueis dveji metai, kai vėl paėmiau į rankas videoginklą. Šį kartą narsiems čečėnams nuo Rusijos agresijos ginti. Žinau, kaip svarbu žūstančiam kariui žinoti, kad jo didvyriška auka nėra beprasme.

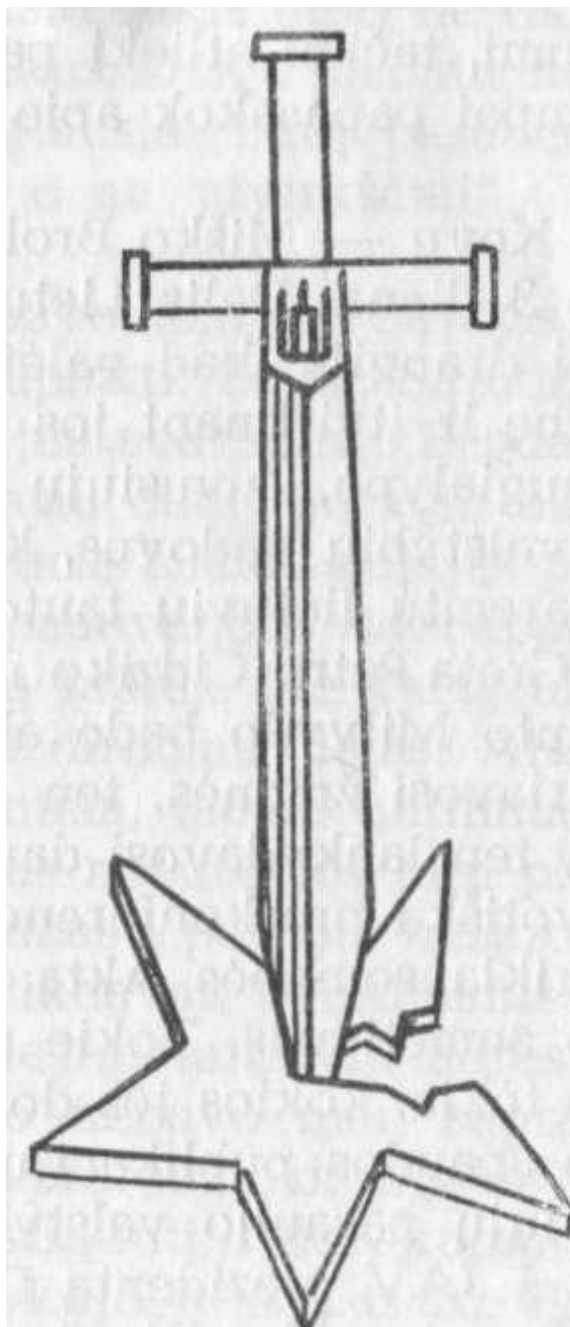
Sąjūdžio metais kiekvienas savaip gynėme Laisvę. Pastebėjau, kad trūksta informacijos apie įvykius Lietuvoje Vakarų spaudoje. Pasinaudodamas išmoktomis kalbomis, pabandžiau prasiskverbti į JAV ir kitų šalių spaudą bei radiją iš ten į Lietuvą atvykstančių korespondentų lūpomis. Šitaip darydamas netampu išspausdinto straipsnio arba radijo laidos autoriumi, tačiau atlieki pareigą ir pasieki tikslą.

J. G. Albinai, nors trumpai papasakok apie Miško Brolių draugiją ir jos veiklą.

A. K. Lietuvos Laisvės Kovų — Miško Brolių draugija buvo įsteigta 1989 metų rugpjūčio 3 dieną. Dalis Lietuvos pokario partizanų ir ryšininkų susibūrėme į draugiją, kad galėtume efektyviau veikti atkuriant Lietuvos valstybę ir įtvirtinant jos nepriklausomybę. Miško Brolių veikla buvo daugialypė. Žuvusiųjų ir išlikusių gyvų partizanų vardu kreipėmės į valstybių vadovus, kad nepaklustų Sovietų Sąjungos spaudimui ir paremtų lietuvių tautos apsisprendimą būti nepriklausoma valstybe. Greta Petro Cidziko ir kitų, plataus atgarsio susilaukė partizano Vytauto Milvydo bado akcijos Gedimino kalno papėdėje. Ten nuolat būriavosi žmonės, ten jie išdrįsdavo dainuoti pokario partizanų dainas, ten lankydavosi daug žurnalistų iš įvairių kraštų. Ta vieta tapo savotiška preskonferencijų sale dar prieš signatarams pasirašant Nepriklausomybės Aktą. Kai kurie pasirašė iš baimės arba infiltravimo sumetimais. Tokie savo darbą atliko. Todėl šiandien Lietuva nėra tokia, kokios jos dorieji piliečiai norėtų.

Sprendžiant iš užsienio spaudos publikacijų, svarbus buvo Miško Brolių kreipimasis į didžiųjų pasaulio valstybių vadovus sunkiu ir pavojingu Lietuvai metu. Į JAV prezidentą D. Bušą (George Bush) kreipėmės du kartus: 1990 metų balandžio 3 ir gegužės 17 dieną. Mūsų kreipimąsi Didžiosios Britanijos premjerei p. M. Tečer (M.H.Thatcher) įteikė vienas diplomatas Maskvoje. Prieš susitikdama su Sovietų Sąjungos prezidentu M. Gorbačiovu, p. M. Tečer kreipimąsi perskaitė ir iš Maskvos atsiuntė mums atsakymą. Be to, ji įparegojo savo tarnybą, kad ji taip pat supažindintų ir jos vyriausybę su kreipimosi turiniu. Netrukus gavome išsamų Didžiosios Britanijos vyriausybės laišką. Jame paaiškino, kokių priemonių ji imasi mūsų nepriklausomybei apginti ir kaip ji visais būdais spaudžia Maskvą, kad pastaroji

nutrauktų priešiškus Lietuvai veiksmus. Japonijos premjerui p. Tošikiui Kaifui (Toshiki Kaifu) nuvežtą kreipimąsi Japonijos žurnalistai nusikopijavo ir išplatino. Kreipimąsi Vokietijos kancleriui Helmutui Koliui (Helmut Kohl) įteikėme Vokietijos ambasadoriui Maskvoje Petro Cidziko surengto Kryžiaus žygio į Maskvą metu. Į Prancūzijos prezidentą kreipėmės du kartus: 1990 metų balandžio ir birželio mėnesiais. Kreipimaisi buvo publikuojami ir prancūzų spaudoje. Nuo 1994 metų vasaros vėl įvairiais adresais sklinda Miško Brolių videojuostos ir pareiškimai. Juose smerkiama Rusijos agresija prieš Čėčėniją ir moralizuojami kai kurių Vakarų valstybių ir tarptautinių organizacijų vadovai dėl jų nuolaidžiavimo agresoriui.

Kronika

Laisvės kovotojų pagerbimas Šiluva

1994 m. Lietuvos partizanų vadui generolui J. Žemaičiui būtų sukakę 85 metai. Prieš 40 m. lapkričio 26 d. jis buvo sušaudytas Maskvos Butyrkų kalėjime. Šioms sukaktims pažymėti 1994 m. lapkričio 26 d. Šiluvoje buvo surengtas iškilmingas paminėjimas. Tą dieną į Šiluvą suvažiavo buvę Šiluvos krašto partizanai, ryšininkai, rėmėjai, svečiai: Raseinių savanoriai ir šauliai, buvę politiniai kaliniai, mokslininkai iš Vilniaus ir Kauno.

Iškilmės prasidėjo Šv. Mergelės Marijos Gimimo Bazilikoje Šv. Mišiomis, kurias koncelebravo ir pamokslą pasakė Šiluvos dekanas L. Kalinauskas.

Po to paminėjimo dalyvių eiseną susirinko prie Šiluvos pakraštyje esančio miškelio, kur okupacijos metais buvo palaidota 11 partizanų. Šioje vietoje Šiluvos krašto šviesaus žmogaus, buvusio politinio kalinio Jono Bučinsko (jam jau sukako 93 metai) lėšomis ir rūpesčiu žuvusiems laisvės kovotojams pastatytas paminklas. J. Bučinskas papasakojo apie šiluviškių patriotų kovas už laisvę, skambėjo religinės ir tautinės giesmės.

Šiluvos vidurinėje mokykloje įvyko minėjimas, kurį įžanginiu žodžiu pradėjo buvęs politkalinys, Lietuvos Politinių kalinių sąjungos prezidiumo narys Petras Girdzijauskas. Apie J. Žemaičio gyvenimą ir jo kovos kelią papasakojo rašytojas Eugenijus Ignatavičius. Prisiminimus apie savo tėvus papasakojo ir į susirinkusiųjų klausimus atsakė partizanų vado sūnus Laimutis Žemaitis. Kalbėjo profesorius Juozas Girdzijauskas, Viduklės partizanų būrio vadas Steponas Bu-bulas, Tautininkų partijos atstovai — Vytautas Gediminas ir Alfonsas Šulcas, J. Žemaičio bendražygė buvusi partizanė Juzė Ličkutė.

Paminėjimo dalyvius maloniai globojo buvusios partizanų ryšininkės O. Žukauskaitė, J. Budginaitė, P. Puzienė.

Ona Sinkevičienė

Raseiniai

Prieš 50 metų Raseinių apskrityje, Virtukų miške, tarp Lietuvos partizanų ir rusų okupantų kariuomenės įvyko didelis mūšis, laisvės kovų istorijoje nubrėžęs partizanų strategijos kaitos ribą. Viduklės partizanų būrio vado Stepono Bubulo ir Raseinių politkalinių iniciatyva 1995 m. liepos 22 d. Raseiniuose surengtos didelės iškilmės, skirtos Virtukų mūšio 50-mečio sukakčiai, taip pat Kęstučio apygardos laisvės kovotojams paminėti.

Tą šeštadienį į Raseinius suvažiavo gausus būrys buvusių šio krašto partizanų ir jų rėmėjų, svečių iš Vilniaus, Kauno, Šiaulių, aplinkinių rajonų.

Netoli Raseinių, Vedecko ažuolyne, rusų okupacijos metais palaidota virš 100 Kęstučio apygardos partizanų. Prie šioje vietoje pradėto kurti Laisvės kovotojų memorialo tos dienos iškilmes įžanginiu žodžiu pradėjo Raseinių rajono meras J. Žukauskas. Kalbėjo buvęs Lydžio rinktinės štabo viršininkas J. Mocius, Viduklės partizanų būrio vadas S. Bubulas, Raseinių dekanas kun. A. Jankauskas, Šiluvos dekanas kun. L. Kalinauskas.

Centrinėje miesto aikštėje įvyko mitingas, kuriame apie lietuvių laisvės kovas kalbėjo buvę partizanai: pulkininkas L. Laurinskas, S. Bubulas, Seimo narys V. Petrauskas, Raseinių tautininkų partijos pirmininkas V. Gediminas, Raseinių politkalinių sąjungos pirmininkas V. Andriukaitis.

Raseinių Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo bažnyčioje už laisvės kovose žuvusius Kęstučio apygardos partizanus aukotos Šv. Mišios. Jas koncelebravo Kauno apskrities kapelionas A. Bulota ir Šiluvos dekanas L. Kalinauskas, Pamokslą pasakė buvęs partizanų kapelionas Viduklės kunigas A. Mocius.

Minėjimo dalyviai susirinko į Raseinių kapines, kur pagerbtas įžymaus Raseinių krašto partizanų vado J. Čeponio, taip pat čia palaidotų Lietuvos kariuomenės savanorių ir partizanų atminimas. Prie jų kapų uždegtos žvakelės, padėtos gėlės, pasimelsta, buvo giedamos giesmės. 10 valandą Raseinių Krašto istorijos muziejuje įvyko Kęstučio apygardos partizanams skirtos ekspozicijos atidarymas ir pašventinimas. Apie ekspozicijos sukūrimo istoriją papasakojo muziejaus direktorė B. Kulpinskaitė. Kalbėjo buvęs politkalinis rašytojas E. Ignatavičius, iš Viduklės kilęs aukščiausių pasaulio viršukalnių nugalėtojas alpinistas V. Vitkauskas, Seimo narys V. Gajauskas, partizanas S. Bubulas. Ekspoziciją pašventino Kauno apskrities kapelionas A. Bulota. Renginio dalyviai susipažino su nauja ekspozicija.

Po to Raseinių miesto parke įvyko vakaronė, kurioje apie Virtukų mūšį ir Kęstučio apygardos partizanų kovas papasakojo rašytojas E. Ignatavičius, iš Raseinių valsčiaus Pakapurnio kaimo kilusio Žemaitijos partizanų vado ir poeto Petro Bartkaus eilėraščius skaitė J. Mocius, kalbėjo Lietuvos Sąjūdžio tarybos pirmininkas R. Batūra, iš Raseinių kilęs JAV išeivijos atstovas J. Prakapas. Koncertavo tremtinių chorai, susirinkusieji dainavo partizanų dainas.

Antanas Pocius

Pakapurnio kaimas

Raseinių valsčiuje, Pakapurnio kaime, Anastazijos ir Antano Bartkų šeimoje, 1925 m. gegužės 30 d. gimė vienas žymiausių partizaninio judėjimo vadų Petras Bartkus-Martynas, Dargis, Sąžinė, Žadgaila.

Petro senelis Steponas Bartkus po 1863 m. sukilimo, matyt, caro baudėjų valia atsikėlė gyventi į Pakapurnį, Dubysos ir Alkupio santakoje. Išsikasė žeminę Alkupio krante ir sukilėlių baudžiauninkų sudegintų sodybų vietoje pradėjo statyti trobesius. Įsikūrė ir ramiai, gražiai gyveno. Jo vaikaičiai buvo Petras ir Antanas. Vėliau Petro broliui Antanui teko 18 ha žemės, o Petrui — mokslas. Tačiau Petras neilgai džiaugėsi studento laisve. 1940-aisiais rusai užplūdo Lietuvą. Nudundėjo į Rytus karo audra. Vokiečių okupacijos metais Kauno aukštesniosios technikos mokyklos studentas, sklandytojas P. Bartkus aktyviai dalyvavo LLA veikloje. Nepakeliui jam buvo nei su vienais, nei su kitais okupantais.

Pirmąją kovos krikštą Petras gavo 1944 m., kai raudonieji partizanai užpuolė gimtąjį kaimą. Nuo jų ginkluoti kaimo vyrai sėkmingai apsigynė.

Jau pirmosiomis antrosios sovietinės okupacijos dienomis kartu su Pakapurnio, Kengių, Kebaičių, Beržytės vienminčiais vyrais Petras su ginklu rankose pasitraukė į miškus. P. Bartkus buvo aktyvus laisvės kovų dalyvis ir organizatorius, jo pėdsakai ryškūs visoje Žemaitijoje — nuo Telšių iki Jurbarko, nuo Klaipėdos iki Radviliškio. Per penkerius partizanavimo metus jis nukeliavo tūkstančius kilometrų, vienydamas į rinktines Raseinių, Tauragės, Šiaulių apskričių partizanus, užmezgė ryšius su Dainavos bei Tauro apygardomis. Per tuos laisvės kovų metus jis buvo artimiausias generolo Jono Žemaičio bendražygis, Laisvės Kovos Sąjūdžio Deklaracijos bendraautoris, LLKS Prezidiumo sekretorius.

1949 m. rugpjūčio 12 d. penki partizaninio judėjimo vadai — P. Bartkus, Vytautas ir Viktoras Šniuoliai, B. Liesis, L. Mingaila išėjo į žygį. Buvo išdavysčių ir MGB agentų aktyvios veiklos metai. Radviliškio rajono Užpelkių miške juos pasitiko keli Prisikėlimo apygardos partizanai. Vienas jų L. Juškus-Dangutis buvo MGB agentas. Dėl to partizanų vadams jau iš anksto buvo surengta pasala. Didvyrio mirtimi krito B. Liesis-Naktis. Vadovaudamas mūšiui, su ginklu rankose sukniubo P. Bartkus-Žadgaila, žuvo prasilaužimą dengęs V. Šniuolis-Vytenis ir kiti partizanai. Jų kūnai buvo išniekinti Radviliškio MGB kieme, sumesti į apleistą šulinį. Atkūrus nepriklausomybę, partizanai iškilmingai perlaidoti į Radviliškio kapines. Visi trys Lietuvos partizaninio judėjimo vadai, poetai P. Bartkus-Alkupėnas, B. Liesis-Eglis, V. Šniuolis-Vytenis po mirties apdovanoti aukščiausiuoju LLKS apdovanojimu — pirmo laipsnio Laisvės Kovų Kryžiumi su kardais, jiems suteikti Karžygio garbės vardai.

1995 m. rugpjūčio 12 d. Pakapurnio kaime buvo pagerbtas partizanų vado P. Bartkaus atminimas. Tą dieną į Pakapurnį suplaukė minios artimųjų, giminių, kaimynų, žmonių iš visos Lietuvos — Raseinių, Kelmės, Tauragės, Kauno, Vilniaus. Paminklinį akmenį, kuriame įrašyti žodžiai "LLKS Prezidiumo nario Lietuvos partizano poeto Alkupėno majoro Petro Bartkaus gimtinė", pašventino Raseinių dekanas A. Jankauskas. Jis aukojo ir Šv. Mišias. Suklupo žmonės ant samanoto kalno, kuriame iki šiol matyti karo žaizdos, o jo papėdėje 1949 m. liepos 27 d., mirtinai sužeistas, nusišovė paskutinis šio krašte partizanas Alfonsas Pakarklis-Kilpa. Religines ir tautines giesmes giedojo Vilniaus Tremtinių choras, kuriam vadovauja P. Bartkaus dukterėčia Paulina Grigaliūnienė. Kalbėjo vienintelis likęs gyvas iš Pakapurnio Bartkų 22 metus Sibiro lageriuose išbuvęs Petro brolis Antanas. Apie P. Bartkaus partizaninę veiklą papasakojo ryšininkė Nina Nausėdaitė-Rasa, Elvyra Plutelytė-Zita, Rožė Žalnieriūnienė Jurgis, Zita. Partizano vado bendražygis Viktoras Šniuolis papasakojo apie mūšį, kuriame didvyriškai žuvo Petras Bartkus. Aktoriaus Kęstučio Genio skaitomi, skambėjo pranašiški poeto Alkupėno žodžiai:

— Išnyksiu aš, lyg koks šešėlis, Mane pridengs tamsi naktis... O kaip norėčiau grįžti vėlei Ir grįšiu, jei tik ne mirtis.

Šūvių salvėmis paskutinę pagarbą šio krašto laisvės kovotojams atidavė Raseinių įgulos kariai.

Algis Petrauskas

Jurbarkas, Šimkaičiai

1995 m. lapkričio 26 d. prie Jurbarko kultūros namų iš Kauno, Raseinių, Šiaulių, Jurbarko rinkosi buvę partizanai, jų ryšininkai, politiniai kaliniai ir tremtiniai -visi, kam brangus dvejų žymių Lietuvos sūnų — Laisvės kovos sąjūdžio Tarybos prezidiumo pirmininko generolo Jono Žemaičio-Vytauto ir pirmojo Kęstučio apygardos partizanų vado Juozo Kasperavičiaus-Šilo, Visvydo atminimas.

Iš Jurbarko mašinų kolona nuvyko į šio rajono Jokūbaičių kaimą — Kasperavičiaus gimtinę, kurioje politinio kalinio T. Žymančiaus partizanų vado atminimui sukurtas kryžius. J. Kasperavičiaus pagerbimo iškilmes įžanginiu žodžiu pradėjo Jurbarko J. Kasperavičiaus vardo savanorių kuopos vyr. leitenantas Stasys Kliukas. Kryžių pašventino ir žodį tarė Jurbarko parapijos klebonas Kazimieras Gražulis. Partizanų vado atminimas buvo pagerbtas tylos minute ir Tauragės Geležinio Vilko MPD bataliono karių saliotu. Partizanas Vladas Meškauskas, buvęs J. Kasperavičiaus bendražygis, papasakojo apie apygardos vado nueitą kovų kelią, o jo duktė Vida — apie tėvą jaunystėje ir karo metais. Prie paminklo kalbėjo Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio pirmininkas Jonas Čeponis, partizanas A. Kisielius, ryšininkė Nina Nausėdaitė, pulkininkas Leonas Laurinskas, Jurbarko mero pavaduotojas Jonas

Bučinskas. LLKS pirmininkas J. Čeponis partizanų vado dukrai Vidai įteikė apdovanojimus, tremtinių choras "Versmė" ir Kauno šaulių ansamblis giedojo giesmes ir dainavo partizanų dainas.

Po to visi nuvyko į Jurbarko rajono Šimkaičių mišką, kur netoli Pavidaujo kaimo, partizanų Mindaugo būrio vado Juozo Palubecko-Simo įrengtame bunkeryje, nuo 1951 m. lapkričio mėn. iki 1953 m. gegužės 30 d. buvo Lietuvos partizanų vado generolo J. Žemaičio paskutinė vadavietė. Šiame miške p. Alfonso Šulco iniciatyva, padedant apylinkių gyventojams ir Kauno VRM pirmojo pulko kariams, buvo atstatytas J. Žemaičio-Vytauto bunkeris, pastatytas šią memorialinę vietą žymintis granito paminklas.

"Prieš 41 metus, lapkričio 26 d., Maskvos Butyrkų kalėjime buvo sušaudytas, tačiau dvasia nepalaužtas Lietuvos partizanų vadas generolas J. Žemaitis-Vytautas. Tauta nepamiršo savo didvyrio, todėl šiandien čia susirinkome įamžinti jo atminimo", — tokiais žodžiais minėjimą pradėjo šio renginio organizatorius A. Šulcas. Apie partizanų kovas su okupantais kalbėjo Viduklės Žaibo partizanų būrio vadas Steponas Bubulas, laisvės kovų istorijos tyrinėtoja Nijolė Gaškaitė, buvusi ryšininkė, asmeniškai pažinojusi J. Žemaitį, N. Nausėdaitė, partizanas A. Kvedys, ryšininkė Vida Grigalavičiūtė, Tautininkų partijos Raseinių skyriaus pirmininkas Vytautas Gediminas, Kauno VRM pirmojo pulko auklėjimo skyriaus vyresnysis inspektorius vyr. leitenantas Vidmantas Biržys. LLKS pirmininkas J. Čeponis N. Gaškaitei įteikė atminimo dovaną, kuri bus perduota partizanų vado sūnui Laimučiiui Žemaičiui. Renginio dalyviai apžiūrėjo atstatytą bunkerį, degė laužai, o prie jų skambėjo partizanų dainos.

Laisvės kovų didvyrių minėjimo dalyviai grįždami Jurbarko kapinėse aplankė prieš metus mirusios medicinos seselės, slaugiusios J. Žemaitį, Marijos Žiliūtės kapą, uždegė žvakutes, padėjo gėlių, pasimeldė.

Visi išsiskirstė tikėdami, kad lapkričio 26-oji taps viena iš laisvės kovų didvyrių paminėjimo dienų.

Antanas Pocius

IŠ S. STANEVIČIAUS BENDRIJOS VEIKLOS

Šeštoji Simono Stanevičiaus bendrijos konferencija

1994 ra. spalio 2 d. Viduklėje, parapijos salėje, įvyko šeštoji S. Stanevičiaus bendrijos konferencija, skirta šio krašto kovotojams už laisvę.

Renginys prasidėjo Šv. Mišiomis parapijos bažnyčioje. Jas laikė ir pamokslą pasakė ilgai Viduklėje kunigavęs monsinjoras A. Svarinskas. Po Šv. Mišių procesija patraukė prie Kryžiaus, pastatyto kovotojų už laisvę kankinimo ir išniekinimo vietoje — buvusio striby-no teritorijoje. Čia vėl kalbėjo monsinjoras A. Svarinskas ir kiti, buvo giedamos giesmės.

Po to pilnutėlėje parapijos salėje vyko konferencija, kuriai vadovavo bendrijos seniūnas profesorius J. Girdzijauskas. Pranešimus skaitė A. Pocius, rašytojas E. Ignatavičius, J. Parnarauskas, atsiminimų papasakojo buvę partizanai S. Bubulas, A. Kentra, J. Mocius, ilgai ir garsiai meldėsi lageriuose kalėjęs buvęs partizanų kapelionas Viduklės kunigas A. Mocius. Pasibaigus konferencijai, A. Paulavičiaus vadovaujamas tremtinių choras padainavo patriotinių dainų.

Paupys

Tą pačią dieną, 1944 m. spalio 2-ąją, Paupio pagrindinėje mokykloje buvo pašventintas ir atidarytas Paupio būrio partizanų muziejus, Raseinių krašto istorijos muziejaus padalinys. Muziejų pašventino monsinjoras A. Svarinskas. Paupiškis A. Čekaitis, buvęs partizanų ryšininkas ir politkalinys, dabar gyvenantis Jonavoje, sąjūdžio pradžioje savo namuose įsirengė partizanų kovų ir tremties muziejų. S. Stanevičiaus ir Kauno žemaičių bendrijoms pasiūlius, A. Čekaitis sutiko dalį savo muziejaus eksponatų perkelti į Paupį.

Dabar paupiškiai ir jų svečiai gali susipažinti, kaip šiame krašte buvo kovojama už Tėvynės laisvę.

Kaip Viduklėje, taip ir Paupyje koncertavo A. Paulavičiaus vadovaujamas tremtinių choras.

Janina Šniurevičiūtė-Šiuipienė

Nuotraukos

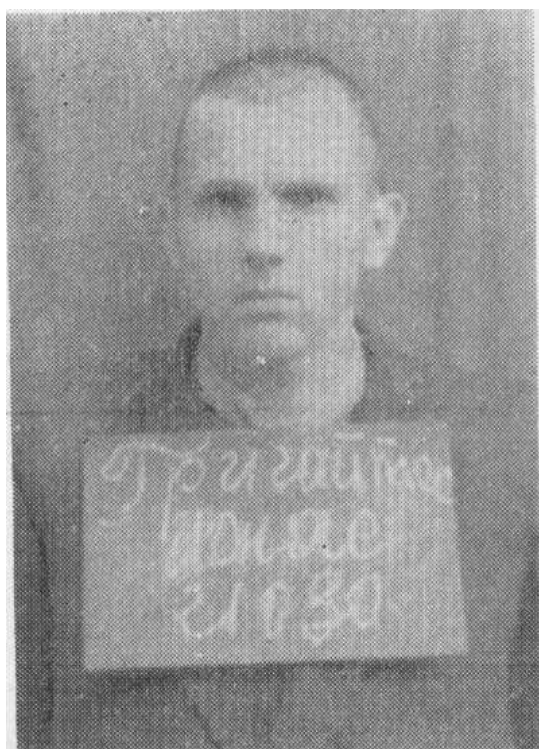
Kęstučio apygardos štabas: iš kairės — Vladas Mišeikis-Tarzanas, apygardos vadas Antanas Bakšys-Klajūnas, Kazimieras Ruibys-Inžinierius, Jonas Rubšaitis-Žilius, Juozas Kisielius-Genius, Vytautas Slapšinskas-Vytas

Kęstučio apygardos vadas Antanas Bakšys-Klajūnas

Laimutis Žemaitis

Šiluvos gimnazijos pagrindinės organizacijos narys Jonas Grigaitis

Kėstučio apygardos partizanai: iš kairės — Vladas Mišeikis-Tarzanas, Bronius Liesis-Naktis, Antanas Liesis-Idenas

Dubysos rajono partizanų vadas Stasys Narbutas-Apolinaras

Lydžio rinktinės štabo viršininkas Juozas Mocius-Šviedrys

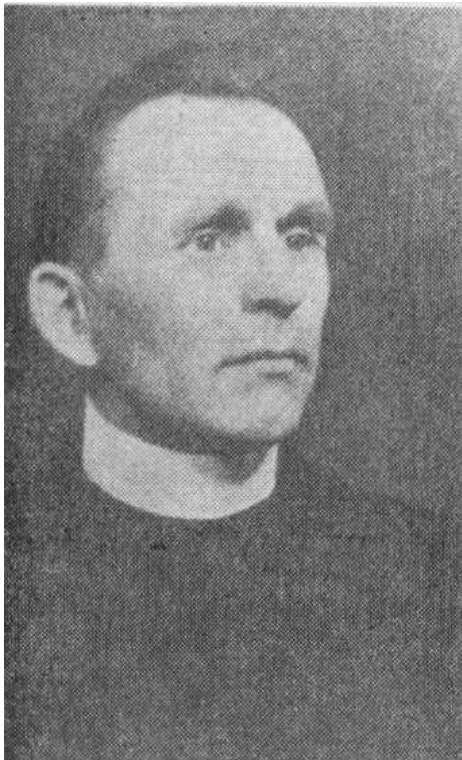
Viduklės Žaibo partizanų būrio vadas Steponas Bubulas-Gintautas

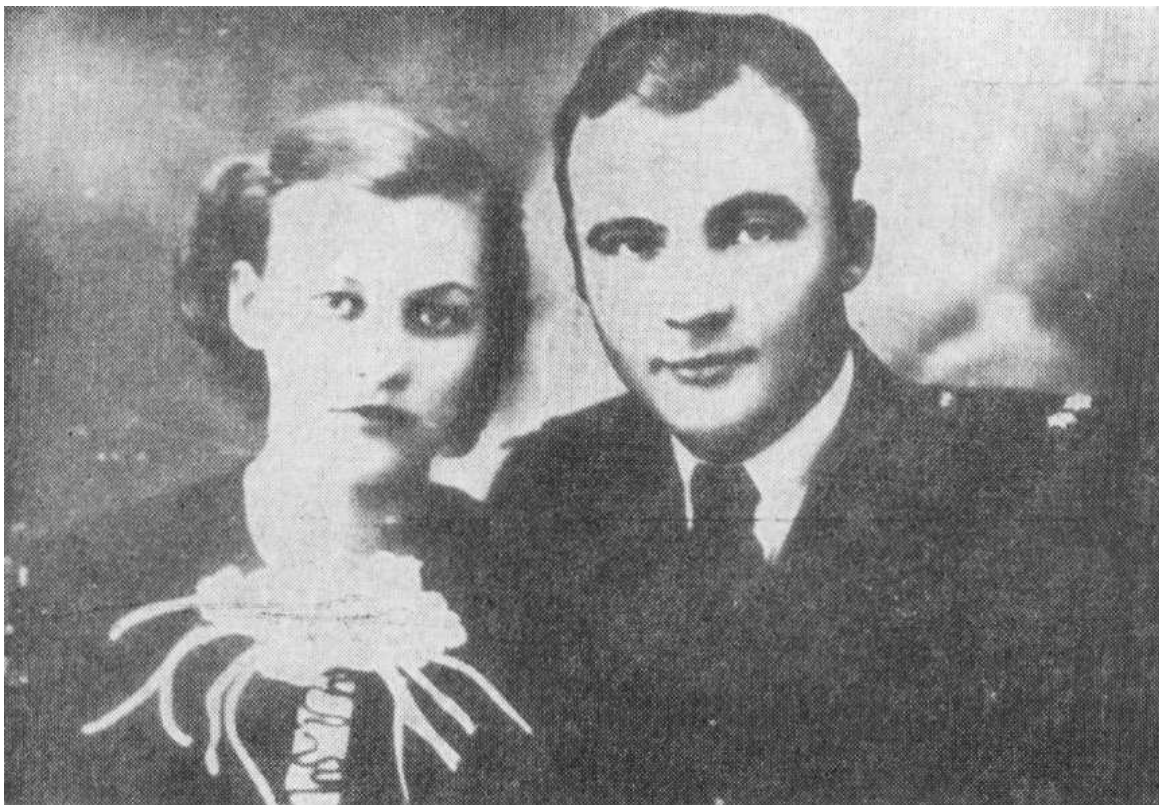
Šiluvos apylinkių partizanai 1948 m. Kairėje - būrio vadas Viktoras Bakanauskas-Vytautas

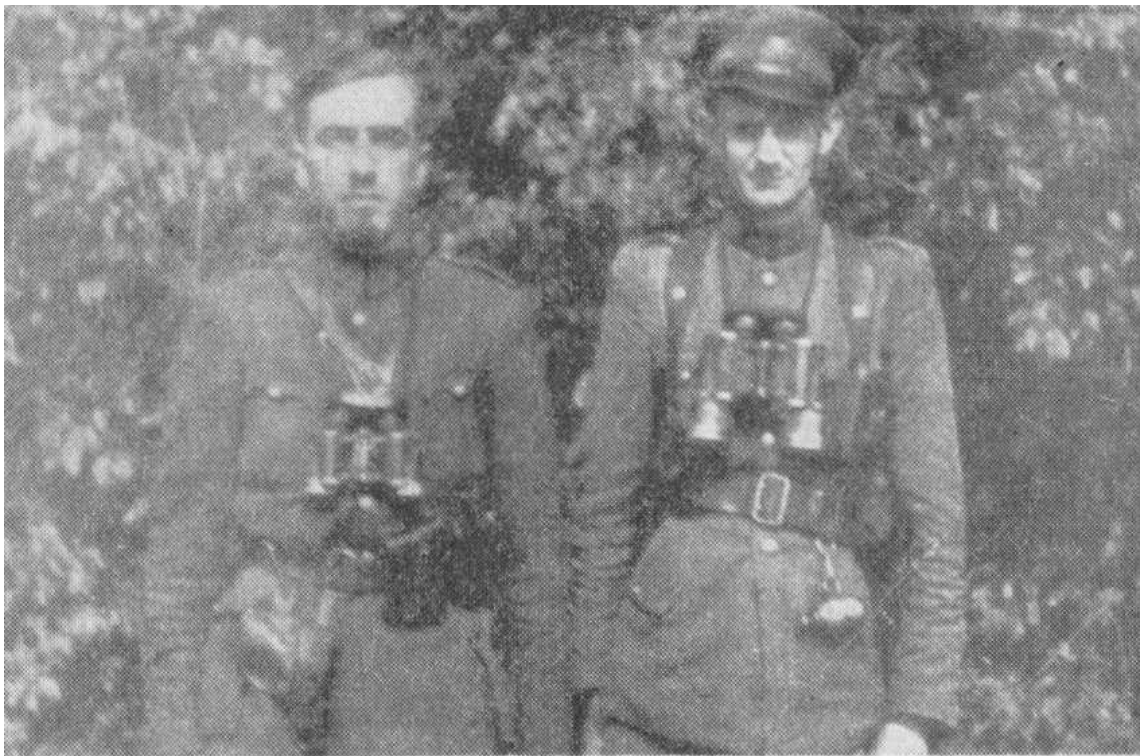
Vaidoto rinktinės vadas Juozas Čeponis-Tauragis

Partizanų kapelionas, kunigas Algirdas Mocius

Kėstučio apygardos vadas Juozas Kasperavičius-Šilas, Visvydas su žmona

Žemaitijos partizanų vadai: iš kairės — Kęstučio apygardos vadas Antanas Bakšys-Klajūnas, Jūros srities vadas Vaclovas Ivanauskas-Vytenis

Pietų Lietuvos partizanų vadai: A. Ramanauskas-Vanagas, Tauras, Faustas, Demonas 1949 m. Kęstučio apygardos partizanų palydimi į Lietuvos partizanų vadų suvažiavimą. Antroje eilėje, antras iš kairės. Mindaugo partizanų būrio vadas Juozas Palubeckas-Simas

TURINYS

Pratarmė (redaktorių kolegija)

Juozas Girdzijauskas. Tėvynės laisvė ir "gyvybės gyvatė" 4

I

Eugenijus Ignatavičius, Ketvirtasis Lietuvos prezidentas 8

Jonas Žemaitis atsiminimuose

Laimutis Žemaitis. Apie tėvą ir savo lemtį 33

Juzefa Ličkutė. Jonas Žemaitis — kokį aš pažinojau 41

Stanislava Žičkutė-Oršvilienė. Netikėtas pabėgimas 48

Vladas Lušas. J. Žemaičio partizanų bunkeris Lušų vienkiemyje 53

Kotryna Stoškutė-Zlatkiene. Elenos Žemaitienės areštas ir pabėgimas 56

Juzeta Lukoševičiūtė-Lauruvėnienė. Žmogiškiausias iš mus lankusių partizanų 57

II

Antanas Pocius. Lietuvos laisvės kovos ir Kęstučio apygardos partizanai 60

Juozas Parnarauskas. Partizanų kovos 1944—1953 metais Kelmės krašte 161

Juozas Parnarauskas. KGB kovos metodai prieš Lietuvos laisvės kovotojus ir partizanų kovos taktika 177

Alfonsas Vaišvila. Šiluvos mokykla KGB akiratyje 188

Rimantas Vėbra. Sovietinis saugumas ir moteris 194

Laisvės kovotojų atsiminimai

Juozas Mocius. Kelias į Tėvynę 198

Steponas Bubulas. Kovose už Lietuvos laisvę 211

Vytautas Dambrauskas. Šiluvos rezistencijos organizacijos įsijungimas į Lietuvos Laisvės Armiją 224

Albinas Kentra. Atsiminimai apie Šilalės krašto laisvės kovotojus 229

KRONIKA:

1. Laisvės kovotojų pagerbimas 258

2. Iš S. Stanevičiaus bendrijos veiklos.

Šeštoji Simono Stanevičiaus konferencija Viduklėje 263

Nuotraukos 264